

Annotation

Чи переросте битва за Україну в Третю світову війну або ж стане для Росії новим Афганістаном, що призведе до краху режим Путіна – основне питання, на яке шукають відповідь – всесвітньо відомий історик Юрій Фельштинський та экс-радник МЗС України Михайло Станчев. Гострий лікбез з авторськими ремарками від экс-радника Бориса Березовського охоплює дражливі моменти історії російсько-українського конфлікту – від давніх часів і до тепер, зокрема проблематику економічного та газового шантажу Росії, а також далекосяжні плани та спроби Росії створити з України плацдарм для подальшої інвазії в східноєвропейські країни – із застосуванням тактики гітлерівської Німеччини та сталінського Радянського Союзу. Поміж тим читач знайде на сторінках видання контраверсійні версії відомих подій, заплутані детективні політичні сюжети – гучні вбивства та біографії відомих персонажів-політиків, які «засвітилися» на плівках сумнозвісного майора Мельниченка та посіли почесне місце в олігархічній ієрархії.

Для широкого кола читачів.

Юрій Фельштинський,

Михайло Станчев

ТРЕТЯ СВІТОВА: Битва за Україну

Переклад Володимира Єшкілева

Замість передмови

Випереджаючи час

Я є співавтором двох книг, кожна з яких на шість років випередила час. Першу – «ФСБ підриває Росію» – написав у співавторстві з Олександром Литвиненком у 2000 році. І хоча книжка стала відомою у Росії й навіть була частково видана в Москві як спецвипуск «Нової газети» (серпень 2001 року), за межами країни їй не повірили: надто вже густими та чорними фарбами було описано все те, що відбувалось у «демократичній» ельцинсько-путінській державі. Ми писали, як Федеральна служба безпеки успішно саботувала російські демократичні реформи, як уміло – через організовані спецслужбами теракти – було спровоковано спочатку так звану Першу чеченську війну, а

відтак й Другу, що її розв'язали у вересні 1999 року. Ми докладно проаналізували обставини терактів, які відбулися у тому ж вересні 1999 року в кількох російських містах, і дійшли до висновку, що за ними (а саме ці теракти призвели до Другої чеченської війни) стояли російські спецслужби, головною метою яких було – привести до влади директора ФСБ Володимира Путіна.

Проте у 2001 році у все це важко було повірити. Минуло п'ять років. У листопаді 2006 року в Лондоні отруїли Олександра Литвиненка. Причини, через які скоїли це вбивство, та його історія – окремий детективний сюжет. Але тепер нам важливо наголосити на іншому: саме після отруєння Литвиненка смертельною радіоактивною речовиною західна громадськість, та не лише Великобританії, але й усього світу, повірила у зміст книги «ФСБ підриває Росію». Все описане там стало банальною істиною; й навіть здавалося дивним, що раніше її не помічали. В 2007 році книгу видали у двадцяти країнах.

У 2008 році разом із моїм російським колегою Володимиром Прибіловським я написав фундаментальну працю «Корпорація: Росія та КДБ за доби президента Путіна». У книзі йшлося про події 1991–2000 років, коли КДБ, перейменоване на ФСБ, намагалось захопити владу та отримати контроль над усією Росією, включно з надрами, фінансами та економікою цієї величезної країни; про дві перші невдалі спроби захоплення влади, здійснені у серпні 1991 року (серпневий путч) та у березні 1996 року (змова керівника Служби безпеки президента Єльцина генерала Олександра Коржакова); про те, як в результаті цих двох провалів КДБ/ФСБ радикально змінило тактику.

Їхнім завданням стало не силове захоплення влади (шляхом перевороту, путчу чи заколоту), а отримання посади – законно, через загальнодержавні вибори. Посаду потрібно було отримати лише одну. Але це була посада президента Росії. Для цього старіючому і морально знищеному двома чеченськими війнами Єльцину – в обмін на повний імунітет та недоторканність йому і членам його сім'ї – вміло та високопрофесійно «підклали» трьох кандидатів на вибір: Євгена Примакова, старого агента КДБ і колишнього директора Служби зовнішньої розвідки Росії; Сергія Степашина, колишнього директора Федеральної служби контррозвідки, одного з організаторів Першої чеченської війни, та Володимира Путіна – директора Федеральної служби безпеки Російської Федерації. Кого б не вибрав Єльцин, влада все одно перейшла б до рук спецслужб (колишнього КДБ). Пощастило Путіну. Так лягла карта, що Єльцин відмовив Примакову. Останній надто квапився скинути Єльцина з престолу ще до закінчення його терміну – шляхом альянсу з антиєльцинським парламентом та через змову (чи воно лише здалося керівникові президентської адміністрації Олександрові Волошину?) з тодішнім претендентом на посаду президента Росії мером Москви Юрієм Лужковим. Путін у переліку спадкоємців був останнім. На ньому й зупинився Єльцин. У серпні 1999 року Путіна перемістили з посади директора ФСБ у крісло прем'єр-міністра Росії. А у вересні були здійснені теракти, жертвами яких стали майже 300 людей і розпочалась Друга чеченська війна; 31 грудня 1999 року Єльцин добровільно і передчасно пішов у відставку, залишивши Путіна виконуючим обов'язки президента країни; фактично чинним президентом – ще до загальноросійських виборів; і 26 березня 2000-го Путін став переможцем формальних президентських виборів, отримавши трохи більше як 50 % голосів виборців (якщо, звісно, вірити офіційним даним).

Обійнявши посаду, Путін кардинально змінив систему державної влади в Росії: фактично розпустив верхню палату парламенту, Раду Федерації; знищив самостійність і виборність губернаторів; повернувся до радянської системи жорсткого контролю центру (Кремля); проголосив безумовний пріоритет так званої «вертикалі влади»; взяв під свій контроль провідні засоби масової інформації; поступово ліквідував свободу слова; зробив контрольованими всі шаблі виборів і абсолютно слухняним парламент, що став всього лише механізмом для штампування заготовлених в Кремлі указів.

Проте період правління Путіна припав на нечуване в історії зростання цін на сировину та корисні копалини. Він підняв рівень добробуту в країні, уможливив розвиток ринкової економіки; сформулював певний кодекс, правила гри, які мали засвоїти й прийняти всі її учасники – так звана «еліта». Кодекс був простим: ті, хто бажав конкурувати за владу з Кремлем, підлягали знищенню (економічному і навіть фізичному). Тим, хто хотів лише розбагатіти, з часом дозволили стати членом корпорації «Росія», яку очолював голова ради директорів корпорації – Володимир Путін. Ось тільки склад ради директорів корпорації та кількість акцій, що належать кожному з його членів, залишалися найсуворішою державною таємницею, про яку можна було лише здогадуватися.

Насторожливим фактором стало те, що з моменту приходу до влади у 2000 році Путін став призначати на вищі державні посади переважно колишніх та діючих співробітників силових відомств, або людей, про яких було відомо (або ж були серйозні підстави вважати), що вони є агентами спецслужб. Формально, жоден закон при цьому Путін не порушував. І, як результат, за кілька років країна опинилася у прямому і переносному сенсі в руках ФСБ. Колишні офіцери КДБ займали тепер не лише вищі державні посади, але й входили до рад директорів або навіть керували найбільшими російськими економічними структурами, насамперед у сировинному та фінансовому секторах.

Проте до 2008 року за провину Путіну можна було поставити хіба що бажання узурпувати владу та безмірне збагачення пайовиків корпорації «Росія». І доки погляд маленького диктатора не сягав за межі країни, званої в світі як Російська Федерація, США і Європа не годні були побачити в ньому загрозу у тому сенсі, що являли собою для цивілізованого світу Ленін, Сталін, Хрущов або Брежнев. Путін здавався найпрогресивнішим, найбільш передбачуваним і навіть найбільш проамериканським лідером, з яким коли-небудь доводилося мати справу світовим урядам, за винятком Михайла Горбачова та Бориса Єльцина в перші роки його правління. Путін мав вигляд людини, з якою завжди можна домовитися. Так велося аж до серпня 2008 року, коли російські війська розпочали військові дії проти Грузії.

Історія російсько-грузинської війни заплутана і складна. Задіяні в дезінформаційній війні російські засоби масової інформації зробили багато для того, щоб перекричати решту світових ЗМІ. З великими труднощами знаходячи на карті Грузію – не кажучи вже про Абхазію та Південну Осетію – західна громадська думка не розібралася достоту в цьому складному протистоянні невеликих кавказьких народів, які то мирно співіснували, то ворогували один з одним. Коли ж у серпні дві тисячі восьмого стало зрозуміло, що у російській армії немає планів увійти до Тбілісі і захопити всю Грузію, західні держави зітхнули спокійно і прибрали географічні карти в далекі шухляди. Поступово російсько-грузинський конфлікт відійшов у морок забуття. Абхазія та Південна Осетія, де залишились російські

війська, провели референдуми та проголосили незалежність, визнану серед значущих країн одною лише Росією. А Грузія, на знак протесту, розірвала з Росією дипломатичні відносини.

На цьому тлі, у 2008 році, й була видана книжка «Корпорація: Росія і КДБ за доби президента Путіна». Годі й казати, для свого часу, як і «ФСБ підриває Росію», вона виявилася вельми недоречною. Про нездійснену велику війну Росії з Грузією всі якраз прагнули забути, і жорстка колективна біографія Путіна і КДБ, де Путін прослужив все життя, дуже заважала цій зручній забудькуватості.

Як історик за освітою і професією, я звик вимірювати терміни роками, десятиліттями, століттями. Вартісна книга від невдалої відрізняється тим, що витримує випробування часом. Написані мною книжки не старіють. Змушений додати: мені б дуже хотілося, щоби застаріли й «ФСБ підриває Росію», й «Корпорація...» Проте, минуло шість років, й виявилось, що намальований в 2008 році в книзі «Корпорація...» портрет Путіна та створеної ним системи не є ані гротеском, ані перебільшенням, а лише доволі пом'якшеним віддзеркаленням дійсності.

Ми соромилися називати Путіна Гітлером. Не тому, що він народився і жив в іншій країні, яка то дружила, то воквала з нацистським лідером. Ми вважали, що Путін не тягне на Гітлера, оскільки до березня 2014-го йому було важливо залишитися членом європейської спільноти. Й все це, незважаючи на вибухи російських будинків у вересні 1999 року, незважаючи на нову війну в Чечні, на придушення свобод громадян, на війну 2008 року проти крихітної Грузії.

У березні 2014-го Путін таки перейшов Рубікон. Він викреслив себе з європейської та світової спільноти; він показав, що корпоративні фінансові інтереси країни відходять на другий план перед національними, точніше, націоналістичними та геополітичними прагненнями Росії, як він їх бачить. А бачить Путін Росію виключно як нову імперію, яка відроджується з руїни. І відроджує її саме він: Володимир Путін.

Путін – безвідповідальний і неосвічений спрощенець. Він вельми поверхнево знає історію. Тож не випадково канцлер Німеччини Ангела Меркель (яка добре знає історію Німеччини) якось зауважила, що президент Росії живе в іншому світі. Вона не мала на увазі, що Путін збожеволів. Вона мала на увазі, що Путін оперує поняттями, давно віджилими – з XIX і першої половини XX століть, коли всі мислили форматами захоплення територій та державного об'єднання націй.

Росія вже вела війну в Криму у 1853–1856 роках, і Росія цю війну програла. Путін розмовляє сьогодні зі світом з позиції сили – як свого часу Гітлер. Однак Гітлер все-таки спирався на блок з Італією та Японією, а з серпня 1939 року ще й на союз із Сталіним – і все одно програв. Росія через спецоперацію захоплення Криму опинилася в абсолютній ізоляції. Її не підтримала жодна країна (окрім кількох африканських). Навіть Китай обмежився ввічливим нейтралітетом.

Аналогія поміж березнем 1938 року, коли Гітлер захопив спочатку Австрію, а потім, у вересні того ж року, Судети, та березнем 2014-го, коли Путін окупував Крим, настільки очевидна, що порівняння Путіна з Гітлером нині не

сходить з газетних шпальт і вуст політичних і громадських діячів. Навіть Хілларі Клінтон порівняла Путіна з Гітлером. Але питання не в тому, чи є Путін Гітлером або ж – чи йде він по його шляхом (є і йде). Питання в тому, що робити та чого варто чекати всім нам, з огляду на історію гітлеризму. Якби Гітлер зупинився у березні або вересні 1938-го, або навіть у березні 1939-го, після окупації Чехословаччини, він увійшов би в історію Німеччини як видатний політичний діяч та залишився б у пам'яті німецького народу лідером, що об'єднав етнічних німців в межах модерної німецької імперії. Але він не зупинився, бо ж німців конче треба було «рятувати» та «об'єднувати» на всій території Європи. 1 вересня 1939 року він почав воєнні дії проти Польщі, не усвідомлюючи, що розпочинає війну, шире не бажаючи і не плануючи вести велику війну, яка ввійде в історію як Друга світова.

Путін також не зупиниться. Як і Гітлер, Путін не може зупинитися. Бо росіян «кутискають» не лише в Україні, Крим не може стати останньою зупинкою націоналістичної та імперської виправи російського довічного президента. Довічного – адже нова російська Конституція передбачає, що Путін має право залишитися президентом до 2018 року, до наступних президентських виборів, а потім ще й переобратись на наступні шість років – до 2024 року (тоді він якраз досягне присмеркового віку Сталіна).

З огляду на нав'язливу аналогію, значчи історію Другої світової війни, поставимо собі питання: що саме могли та повинні були зробити західні демократії у 1938 році? Почати війну з Гітлером? Укласти глобальні антинімецькі міжнародні угоди та ізолювати Третій Рейх, вводячи проти нього всілякі санкції? Вичікувати, нічого не роблячи, сподіваючись, що пронесе? Тоді, у 1938 році, Європа обрала останній варіант: вичікувати й нічого не робити. Через півтора року, віддавши ще й залишки Чехії, вона все одно була втягнута у війну, розпочату Гітлером. При тому можливості капітулювати Гітлер нікому не давав. Він давав можливість вибору між смертю і перемогою. Тепер ми знаємо, хто переміг у цій війні та як скінчили Гітлер, Німеччина і німці – поразкою, розоренням країни та Нюрнберзьким процесом.

Я думаю, що аналог Нюрнберзького процесу проти Путіна відбудеться в Севастополі. Всі підсудні, окрім тих, хто накладе на себе руки, доживуть до того дня, коли їм зачитають вирок. Я хочу, щоб ці майбутні підсудні (принаймні деякі з них) почули свої імена вже зараз: це міністр закордонних справ Росії Сергій Лавров (що виконує сьогодні біля Путіна функції Ріббентропа, повішеного за вироком Нюрнберзького трибуналу); це міністр оборони Росії Сергій Шойгу; це В'ячеслав Сурков, політичний та ідеологічний автор проекту «Захоплення України»; це колишній директор ФСБ, нинішній секретар Ради Безпеки Микола Патрушев, відповідальний за силові та каральні операції у війні з Україною; це російський фашист Дмитро Рогозін; це середньовічний мракобіс-націоналіст Олександр Проханов і кат свободи на російському телебаченні Костянтин Ернст; це і ті, хто за службовим обов'язком залишаються за кадром: генерали КГБ/ФСБ Сергій та Віктор Іванови, Ігор Сечін. Це всі члени російського парламенту та Ради Федерації, які спочатку дали санкцію на введення російських військ до України, а відтак й на анексію Криму.

Ми згадаємо і мовчання Анатолія Чубайса, слухняного раба, який ніколи не заперечував своєму керівництву; і сором'язливу, напіввиправдовувальну

заяву Олександра Волошина – одного з творців нинішньої путінської «вертикалі влади»; завжди маневруючого Володимира Познера, «випущеного» на західні канали точно так само, як «випускали» його на початку 1980-го, коли радянська армія увійшла до Афганістану. І він пояснював рідною англійською – ані на мить не червоніючи – що йдеться насправді про «обмежений контингент» та «визвольну місію». Ми згадаємо всіх, але це буде трохи пізніше – коли демократія здобуде свою чергову перемогу.

У березні 2014-го демократичний світ стояв перед складною дилемою, точно як і у 1938-му: починати війну з Путіним? Укласти глобальні антиросійські міжнародні угоди та ізолювати Росію, вводячи проти неї різноманітні санкції? Вичікувати, нічого не роблячи, сподіваючись, що пронесе? На жаль, не пронесе. Я роблю два прогнози, один з яких здійсниться. Вони відрізняються тільки календарним роком. Перший базується на історії Німеччини: вересень 2015-го. Другий – на тому, як склалася доля моїх книг («ФСБ підриває Росію» та «Корпорація: Росія і КДБ за доби президента Путіна»), що випередили час рівно на шість років: вересень 2020-го. Світ може розділитись на песимістів та оптимістів й обрати одну з цих дат початку Третьої світової війни.

Європа переможе в цій війні, бо Росія не в змозі вести її проти всього людства. Її результатом буде розпад Російської Федерації, на тлі якого розвал Радянського Союзу в 1991 році здаватиметься скромною репетицією перед прем'єрою. Я не маю підстав думати, що у теперішньої Росії вистачить внутрішніх сил, аби зупинити катастрофу, яка насувається. Путін – агресор і розпалює війну. Ця війна принесе Росії ганьбу, руїну та смерть. На Майдані українці довели, що готові померти за свою свободу. Неочевидно, що росіяни готові померти за імперські амбіції Путіна. До того ж за всю історію демократичний світ не програв у жодному протистоянні. Він виходив переможцем з усіх битв.

Юрій Фельштинський

Бостон, 2014

Розділ 1

Україна: екскурс в історію

З погляду історії, Україні не пощастило. Через своє розташування у центрі Європи вона опинилася між чотирма різними пластами цивілізації – західним та східним, північним та південним. Для України така позиція перетворилася – якщо не на трагедію, то на вічну проблему. Від початку власного існування, народам, що населяли цю територію, доводилося давати відсіч то

західним, то східним сусідам. На неї сунули з півночі скандинавські племена, з півдня – кримські татари та турки. Україна постійно знаходилась у пошуках союзників задля порятунку. Однак те, що Україна є серцем Європи, обумовлювало стратегічний шанс стати зоною миру, а не конфліктів, мостом взаєморозуміння та партнерства між цивілізаціями, різноманітними за своїми ментальними засадами, культурою, релігією та традиціями.

Проблема України полягала в тому, що вона постійно була частиною іншої країни або провінцією чужої імперії. Тільки «з третьої спроби»: після Богдана Хмельницького в 1654 році, проф. Михайла Грушевського у 1917 році, розпаду СРСР у 1991 році – Україна отримала врешті-решт свою незалежність. Що являє собою Україна сьогодні? Одну з найбільших країн Східної Європи, другу після Росії європейську країну (603,5 тисяч квадратних кілометрів), співмірну з Францією та Німеччиною. Станом на 2014 рік – Україна нараховує до 43 млн постійних мешканців, посівши таким чином тридцять перше місце в світі. Територіально населення розподілено нерівномірно. Найбільш густо заселені індустриальні східні (Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Харківська) та аграрно-індустриальні прикарпатські області (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька). Відносно нещільно залюднені окремі райони українських Карпат, Полісся та південних областей (Волинської, Житомирської та Херсонської).

Україну віддавна населяють народності різного етнічного походження. Сьогодні на цій землі мирно співіснують українці, росіяни, білоруси, євреї, поляки, татари, болгари та інші – всього понад сто великих та малих національностей. Українці є титульною нацією, що складає більшість населення країни – близько 78 %. Українці домінують практично у всіх регіонах, за виключенням Криму. Росіяни складають другу за чисельністю групу населення України – близько 18 % й населяють в основному східну та південну області країни. Потім ідуть білоруси, молдавани, кримські татари та болгари. Православне населення статистично переважає (88 %) та належить до низки конфесій: Української православної церкви (Московського патріархату), Української православної церкви (Київського патріархату) та Української автокефальної православної церкви (переважно українська діаспора за кордоном). Канонічний статус (визнання з боку автокефальних соборних (давніх) православних церков) має лише Українська православна церква (Московського патріархату). Багаторазові спроби об'єднатися та створити єдину соборну церкву успіхами поки що не увінчалися. Загальна кількість католиків (включно з греко-католиками) в країні досягає 4,8 млн людей. Мусульмани мешкають переважно в Криму (кримські татари) та, за різними даними, нараховують від 500 тис. до 1,2 млн людей.

На півдні Україна омивається Азовським та Чорними морями; на заході межує з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією та Молдовою, на півночі та північному сході – з Білоруссю та Росією. Найдовший сухопутний кордон України з Росією та Білоруссю – трохи більше трьох тисяч кілометрів. Морські кордони з Росією складають 1355 кілометрів, однак до сьогодні вони не врегульовані. Географічний центр Європи (за вимірюваннями, проведеними, з одного боку, військовим відомством Австро-Угорщини у 1887 році, а з другого боку – радянськими вченими після Другої світової війни) знаходиться на території сучасної України, недалеко від міста Рахів Закарпатської області.

Після розпаду Радянського Союзу, до 1994–1996 років, Україна стала третьою після США та Росії ядерною країною. Саме Україна показала світу, що людству можна та потрібно відмовитися від ядерної зброї і сконцентрувати свої зусилля на мирному розвитку. Саме країна знаменитої княгині Ольги, великого князя Ярослава Мудрого та «вільного козацтва», що не побоялося свого часу кинути виклик турецьким султанам, країна гетьмана Війська Запорізького Богдана Хмельницького та митрополита Петра Могили, українських гетьманів Петра Сагайдачного та Івана Мазепи – у 1994 році знайшла в собі мужність відмовитися від ядерної зброї, заручившись гарантією територіальної цілісності найбільших країн світу – Росії, США, Франції, Великобританії та Китаю.

Україна – країна не лише легендарного футбольного тренера Валерія Лобановського, знаменитих футболістів Олега Блохіна та Андрія Шевченка, не тільки відомих на весь світ боксерів братів Кличко – абсолютних чемпіонів світу, але й не менш відомих поетів та письменників Тараса Шевченка та Івана Франка, Лесі України, філософа Григорія Сковороди та ще зовсім молодих поетів і письменників, науковців та амбіційних політиків нового покоління. Україна справедливо може пишатися і своїми науковцями, нобелівськими лауреатами – фізіологом Іллею Мечниковим та економістом Саймоном Кузнецем. Світову відомість здобули інженер Євген Патон, хірург Микола Амосов та багато інших. Аби зрозуміти суть процесів, які відбуваються в Україні, необхідно звернутися до історичних джерел, до витоків української традиції.

Що таке «Україна»?

Назва «Україна» має своє історичне пояснення. Термін вперше згадується в Іпатіївському літописі 1187 року і, на думку багатьох дослідників, походить від давньоруського слова «окраїна», що спочатку застосовувалося для позначення прикордонних (рубіжних) земель Київської Русі, потім – Польської держави, а опісля й Російської імперії. Саме цим визначенням користувались хроністи та історики давніх часів. До кінця XIII століття цей термін траплявся в літописах і означав різні «України»: землі, що межують з ляхівськими, від Волині в басейні Лівобережжя по середній течії Південного Бугу, північно-східну частину Галицької землі та Переяславської землі (частини Київської та Чернігівської земель, що межувала зі степом). У XVI столітті терміном «Україна» позначали прикордонні землі між Великим Литовським князівством та Османською імперією (землі запорізьких козаків та Дикого поля). Траплялися також терміни «Українська Малоросія», «Литовська Україна», «Польська Україна», проте вони не прижилися. Після утворення Новоросійського краю частіше трапляється термін «Малоросія», що означував українські землі, розташовані на південному сході [1].

Внаслідок цього найбільш вживаним став термін «Слобідська Україна». З цим терміном пов'язують прикордонні, «окраїнні» території, про які писав і професор Грушевський. Відповідно під «окраїнністю» розумілася не відсталість, як наполягають російські антиукраїнські пропагандисти, а

специфіка прикордонних регіонів, оскільки землі Дикого поля та Запорізької Січі перебували на стику одночасно трьох імперій – Російської, Османської та Речі Посполитої.

З кінця XVI і включно до XVIII століття «Україна» стає конкретним географічним поняттям, рівноцінним назвам інших історико-географічних регіонів (Волинь, Поділля, Сіверщина, Червонна Русь, Запоріжжя). У XVIII столітті це поняття набуває статусу загальновідомого, нарівні з церковним терміном «Малоросія». На противагу «українному» терміну, деякі українські історики та лінгвісти висувують версію про те, що назва «Україна» походить від слова «край», «країна»[2]. При цьому наголошується, що в українській мові терміни «україна» та «окраїна» завжди чітко розрізнялись за змістом[3]. «Україна» – як окрема та незалежна територія, а «окраїна» – тільки прикордонна територія. Однак в міру зростання національного самопізнання українців поняття «Україна» стало не тільки географічним терміном, але й позначенням самотнього етнічного простору, що став соціально та культурно самодостатнім на межі XIX та XX століть[4].

Откуда есть ишла земля украинська?

Перші Homo erectus (людина прямоходяча), на думку вчених-археологів, з'явилися на території України мільйони років тому, мігруючи з Передньої Азії через Балкани та Центральну Європу – «справжні європейці». Потім, більш ніж 150 тисяч років тому, з'явилися і інші «європейці» – неандертальці, а 30 тисяч років тому назад – кроманьйонці, майже наші сучасники. Важливе місце в історії України посідає трипільська культура в IV–III тис. до н.е. в Дунайсько-Дніпровському межиріччі, найбільший розквіт якої припадає на період між 5500 та 2750 роками до н.е. Ареал її розповсюдження – правобережна Україна, Молдова, Східна Румунія, а також Угорщина. Трипільська кераміка займала одне з визначних місць в тогочасній Європі за довершеністю обробки та розпису[5]. Деякі українські дослідники вважають, що саме трипільці можуть бути «прабатьками» українців. В будь-якому разі, їм вдалося переконати в цьому президента України Віктора Ющенка.

Археологи до сьогодні сперечаються стосовно присутності киммерійців у Південній частині України та в інших регіонах, проте багато авторів пов'язують «киммерійську епоху» (друга половина VIII–VII століття до н.е.) з Північним Причорномор'ям. На зміну киммерійцям у VII столітті до н.е. приходять скифи, що витіснили попередників з українських степів. Вважається, що скифи створили своє перше державне утворення – Скифську державу, що полягла під ударами сарматів в 200 році до н.е. Паралельно зі скифами давні греки в Північному Причорномор'ї починають засновувати свої перші колонії (Херсонес, Ольвію та ін.). В III столітті до н.е. з північного заходу на територію України переселяються готи та створюють тут своє королівство. В 375 році н.е. готи зазнають поразки від гунів, що прийшли з глибин Азії та переселяються за Дунай, на територію Римської імперії, де з часом засновують свої королівства. Держава гунів, зазнавши

поразок від римлян, швидко втрачає силу та розпадається. Після нашествия гунів гегемонія над нинішньою територією України у кінці V століття переходить до слов'янських племен. Лівобережна частина України разом з Таврією попадають в залежність від Хазарського каганату. В наш час північно-західні області України вважаються найбільш ймовірним місцем зародження східних слов'ян: русичів, полян, древлян, сіверян, бужан, тиверців, уличів, волинян та інших.

Часи Київської Русі та її розпад (882-1240)

Саме ці племена й стояли біля витоків давньоруської держави, спочатку зі столицею в Нижньому Новгороді, а потім в Києві, відомій під назвою Київська Русь. Ця держава займала, як на той час, величезну територію – від Таманського півострова на півдні, ріки Дністер та верхоріччя Вісли – на заході, й до верхоріччя Північної Двіни на півночі. Очевидно, через це Карл Маркс порівнював її територіальні розміри з імперією Карла Великого.

Київська Русь – це колыска православного християнства: тут у 988 році князь Володимир охрестив своїх підданих. На чолі Церкви стояли митрополити, що призначались Костянтинопольським патріархатом. Син Володимира – Ярослав, відомий у світі як Ярослав Мудрий, зумів зберегти кордони Київської Русі, розвинути торгові зв'язки з візантіяцями, хазарами, скандинавами, народами Європи та Азії. Вважаючи династичні шлюби важливим елементом середньовічної дипломатії, Ярослав Мудрий, якого жартома називають «тестем Європи», був одружений на Інгігерді – дочці шведського короля Олава, зумів успішно видати заміж і своїх дочок: Анастасію – за угорського короля Андраша, Єлизавету – за норвезького короля Гардрода, а Анну, відому як Анна Київська, – за французького короля Генріха I (Анна стала королевою Франції). Відповідно Ярослава Мудрого справедливо можна вважати одним з перших прибічників інтеграції України до Європи.

Взагалі, за період існування Київської Русі, включно до її розвалу, можна нарахувати більше 100 династичних шлюбів, лівову частку яких складали русько-польські шлюби, русько-половецькі, русько-угорські, візантійські, німецькі, литовські, болгарські, норвезькі, англійські, австрійські та хорватські. Як бачимо, вже тоді Київ прагнув приєднатися до Європи.

Після смерті Ярослава Мудрого розпочалися міжусобні війни між князями окремих удільних князівств Київської Русі. І хоча Володимиру Мономаху вдалось ненадовго укріпити центральну владу, дезінтеграція Русі виявилась незворотною. До того ж половці здійснювали постійні набіги на південні кордони Київської Русі, і значна частина населення була змушена шукати спасіння на більш спокійних ростово-суздальських землях, де були засновані нові міста. В російській історії замовчується той факт, що коаліція з одинадцятьох руських князів, очолювана Мстиславом Андрійовичем, сином володимиро-суздальського князя Андрія Боголюбського, взяла штурмом Київ у 1169 році й піддала його дводенному нищенню. Як свідчать джерела, два дні

суздальці, смоляни та половці грабували та спалювали «мать городов русских». Велику кількість киян взяли в полон. Із монастирів та церков воїни антикиївської коаліції забирали не лише дорогоцінності, але й святині: ікони, хрести, дзвони та ризи. Половці підпалили найстаріший у київських землях Печерський монастир. Софійський собор, що мав статус кафедрального храму митрополії, був пограбований нарівні з іншими храмами. «И было в Киеве у всех людей стоны, и печаль, и скорбь неутешимая».

У Києві укнязився молодший брат Андрія Боголюбського Гліб, сам Андрій залишився у Володимирі, що став новим центром великокнязівської влади. Саме туди, незабаром після взяття Києва ханом Батисем, переїхав київський митрополит Максим, опісля чого Київ втратив свій статус загальноруської столиці. У 1362 році місто остаточно було приєднане до Литви[6].

Галицько-Волинське князівство (1199–1392 рр.) та період польсько-литовського правління (1385–1795 рр.)

Одним з найбільших князівств періоду роздрібнення Київської Русі було Галицько-Волинське князівство, що нараховувало 116 тис. кв. км та більш як 200 тисяч населення. Князівство охоплювало галицькі, перемишльські, звенигородські, волинські, луцькі, поліські та холмські землі, а також території сучасних Поділля, Закарпаття та Молдови. Князь Данило Галицький навіть прийняв титул «короля Русі» від папи римського Інокентія IV. Незважаючи на васальні відносини з Золотою Ордою, Галицько-Волинське князівство проводило самостійну зовнішню політику у Центральній та Східній Європі, конкуруючи з Польським та Угорським королівствами, а також з князівством Литовським, підтримуючи партнерські відносини з Римом, Священною Римською імперією та Тевтонським орденом.

У 1321 році литовський князь Гедимін після битви на ріці Ірпінь остаточно розбив війська київських князів та захопив Київ, підкоривши собі також Білгород та Переяслав, що опинилися під владою Литви майже на 200 років. В Галичині під тиском місцевих бояр від влади був відсторонений князь Володимир Львович, останній представник династії Рюриковичів, а його трон посів Болеслав Тройденевич, відомий як Юрій Галицький, одружений з дочкою литовського князя Гедиміна, котра була ще й сестрою дружини польського короля Казимира III. У 1387 році Казимир III приєднав до Польщі Галицьку та Холмську землі. Буковина в 1359 році відійшла до Молдавського князівства, а Закарпаття стало частиною Угорського королівства. Проте в 1392 році Галицько-Волинське князівство було поділене між Королівством Польським та Великим князівством Литовським. Таким чином землі сучасної України в XIII–XIV століттях були розділені між сусідніми державами.

Трохи раніше, після підписання Кревської унії 1385 року, що започаткувала союз Польщі з Литвою, литовський князь Ягайло одружився з польською королівною Ядвігою та став польським королем (взявши ім'я Володислав), нащадки якого володарювали в обох державах наступні три століття. Володислав II та Ядвіга сприяли прийняттю католицизму в Литві. Проте не

всі православні князі сприйняли зближення з Польщею, внаслідок чого впродовж ста років відбулось аж три громадянські війни. Як результат, деякі українські міста – Київ, Львів, Володимир-Волинський – отримали самоврядування, так зване «магдебурзьке право». Насильницьке насадження католицизму призвело до приєднання Чернігівських земель до Великого Московського князівства під прапором православ'я[7].

Після Люблінської унії 1569 року в результаті об'єднання була остаточно утворена конфедерація з двох держав – Польщі та Литви, відома в історії під назвою Речі Посполитої (1569–1795), на чолі з монархом (Королем польським та Великим князем литовським) та сеймом. В ній встановився політичний режим так званої «шляхетської демократії». Новоявлені шляхтичі (привілейований стан – польське дворянство) активно обживали багаті та незалюднені землі України. З'явилися великі латифундії – Замойських, Жолкевських, Калиновських, Конецпольських, Потоцьких, Вишневецьких, Браницьких та інших шляхтичів.

За весь період свого існування Річ Посполита пережила три поділи, аж доки у 1795 році вона не була розділена між Росією, Прусією та Австрією. Прусії дісталася столиця країни та основна частина старопольських земель; Австрії – Краків та Люблін з прилеглими територіями, в тому ж переліку й вся Галичина; Росії – західнобілоруські та західноукраїнські землі (без Львова), більша частина Литви та Курляндія. Решта литовських земель, що раніше входили до складу польського королівства (в тому ж переліку і Сувалки), відійшли до Прусії. Проте в наступні століття неодноразово здійснювалися спроби відновити Річ Посполиту. Зокрема у 1807 році Наполеоном було створено Варшавське герцогство. У 1920-і роки Юзеф Пілсудський висунув доктрину «од можа до можа» – конфедерації Польщі, Литви, Білорусі та України. До речі, сучасна Польща називає себе спадкоємницею Речі Посполитої[8].

Запорізьке козацтво та Гетьманщина

Вельми показовим прикладом в історії України є історія козацтва. У XV столітті велика кількість земель в південній частині України була незаселена та називалася Диким полем. Саме сюди, в низини Дніпра (за дніпровські пороги – звідси і назва «Запорізька січ»), стали сходитися селяни-втікачі з Речі Посполитої та руських земель, що називали себе козаками. Самі ж «січі» (а їх було більше ніж 7) збудували на островах Дніпра, де було зручно ховатись та оборонятись. І звідти легко було здійснювати військові експедиції до Кримського ханства та на землі Речі Посполитої.

Серед численних повстань періоду польсько-литовського панування найуспішнішим можна вважати повстання на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким (1648–1654), що призвело до появи автономного адміністративно-територіального утворення Гетьманщини (1649–1782). Спершу Хмельницький намагався отримати підтримку від Османської імперії та навіть

підписав з нею договір у 1649 році. Не отримавши твердих гарантій (турецький султан лише порадив кримському хану надати Хмельницькому допомогу), він одночасно розпочав переговори з іншими потенційними союзниками. Проте, не знайшовши підтримки, розпочав зближення з Московським царством, що надало його «Війську Запорозькому» збройну та фінансову допомогу, визнало Хмельницького гетьманом і запропонувало його війську прийняти російське підданство.

У 1653 році Хмельницький відправив своїх послів в Москву до царя Олексія Михайловича з проханням прийняти «всю Малороссию его и все Войско Запорожское в вечное свое твердое владение, подданство и покровительство». Зібраний в травні 1653 року в Москві Земський Собор обговорював питання приєднання Війська Запорізького до володінь Романових і ухвалив одностайне рішення про прийняття його до складу царської держави. Після інтенсивного обміну дипломатичними місіями між Гетьманщиною та Москвою у січні 1654 року в місті Переяславі, неподалік від Києва, відбулася таємна рада представників запорізького козацтва, що присягнули на вірність Москві. Ця рада в історії отримала назву Переяславської Ради. Деякі дослідники вважають, хоч ця ідея не набула широкої підтримки в рядах українського козацтва, зате майже 300 представників козацької верхівки визначили долю України на багато століть уперед. У тому договорі між Росією та Україною немає слів про приєднання (в радянській історичній літературі був поширений термін «возз'єднання», хоча він також грішить проти істини, не було що возз'єднувати), а йдеться про протекторат, автономний статус України, збереження привілеїв та вольностей як для козацької аристократії, так і для решти козацтва, щоби землі та помістя в них не відбирали, а їхні діти такі ж «вольности имели, как предки их и отцы их».

Підтримка Московією українських козаків у боротьбі за їхнє визволення призвела до початку російсько-польської війни (1654-1667), що закінчилася перемир'ям 1667 року, згідно з яким до Московського князівства відходили землі східніше ріки Дніпро (Лівобережна Україна), а західніше – Правобережна Україна – залишилися під владою Речі Посполитої, що було зафіксовано в 1686 році русько-польським договором. Після смерті Богдана Хмельницького в Україні розпочалася так звана руїна (1657-1687) – період двадцятилітньої політичної кризи Гетьманщини та громадянської війни, викликані прагненнями козацької старшини завоювати владу, з одного боку, а з другого – намірами Османської імперії, Швеції, Речі Посполитої та Московської держави взяти під свою руку території, підконтрольні Війську Запорізькому. В результаті польсько-турецької війни (1672-1676) Поділля (частина Хмельницької, Вінницької та Тернопільської областей) перейшло під владу Османської імперії, а в 1678 році турки напали на землі України, підконтрольні російській державі. Не отримавши допомоги від поляків, російські війська погодилися на перемир'я з турками, підписавши з ними так званий Бахчисарайський договір, згідно з яким кордон між Османською імперією та Російською державою проходив по Дніпру. Київ залишався під царським урядом, а Запоріжжя – під владою Туреччини (до 1699 року); землі між Дніпром та Південним Бугом залишилися незаселеними.

Відповідно до підписаного в 1686 році вічного миру між Росією та Польщею українські гетьмани на Лівобережній Україні не повинні були підтримувати дружні відносини з Кримом. Запорізькі козаки, з якими Росія була змушена вступати у тимчасові союзи, ще зберігали свою розхитану незалежність і

мали власне громадське управління, де найважливіші питання вирішували через загальні збори.

Гетьманщина мала визначені адміністративно-територіальні кордони з Росією. Товари при перевезенні через них обкладались митними поборами. На територіях, підконтрольних українським гетьманам, зберігалось право приватної власності, російські закони не поширювалися на дані території (діяла судова система у відповідності з нормами Литовського статусу). Найвищого розвитку Гетьманщина досягла за урядування гетьмана Івана Мазепи (1687–1708), який підтримував торгові зв'язки з європейськими країнами (хоча його дипломатичні контакти обмежувалися Москвою). Війна та розруха zostалися в минулому. Завдяки вільній праці вільних українських селян, що не знали кріпацького гніту, розвивалося сільське господарство. Система податків, введена Мазепою, привела до економічного розквіту, появи у містах церковних споруд у стилі українського бароко. Будували монастирі та храми, розвивали книгодрукування, Києво-Могилянська отримала статус академії. Мазепа мріяв про об'єднання Лівобережної та Правобережної України у єдину державу європейського типу зі збереженням традиційної системи козацького устрою.

Незважаючи на добрі особисті стосунки з Петром Великим, Мазепа насилу вмовив його піти на поступки українцям і що далі, то більше жалівся, що «Москва хочет взять в тяжкую неволю всю Украину». Мазепа підтримував Петра в його походах на Азов, у Північній війні був змушений за рахунок української скарбниці утримувати російські війська, що викликало невдоволення серед селян.

Українських козаків мобілізували до регулярної російської армії, проте командирами призначали не козацьку старшину, а російських чи найманих командирів-іноземців, які до козацтва ставилися з презирством. Петро дедалі більше вимагав від Мазепи грошей і ресурсів на будівництво нової Росії, включно з переплавленням церковних дзвонів на гармати. Мазепа був невдоволений – і відмовився руйнувати церкви, в будівництво яких він особисто вкладав величезні кошти. Коли ж Мазепа звернувся до Петра з проханням допомогти у боротьбі проти поляків, що погрожували завоювати Україну, московський цар відмовив, заявивши, що й «десяти человек выделить не может», тим самим піддавши сумніву зобов'язання Росії захищати українців від польських наступів, яке ніби було закріплене в договорі 1654 року, де Росія виступала гарантом територіальної цілісності та незалежності України. Все це, в кінцевому підсумку, сприяло тому, що Мазепа, розчарований у непевному союзнику та в можливості з його допомогою вирішувати проблеми свого народу, почав шукати підтримки у шведів. Бажаючи зберегти хоча б якусь свободу та територіальну цілісність, Мазепа в кінці 1708 року перейшов на бік шведського короля Карла XII. У відповідь Петро оголосив Мазепу зрадником, а князь Меншиков, надаючи приклад нащадкам, вирізав практично всіх мешканців Батурина – резиденції Мазепи. Запорозькі козаки, що підтримали гетьмана, були розбиті російською армією, внаслідок чого Запорізьку Січ у 1709 році було зруйновано. Її відновили вже після смерті Петра як форпост імперії проти османів.

Однак, після закінчення російсько-турецької війни 1668–1774 років, коли набіги татар та турків на південні рубежі припинились, необхідність у запорозькому козацтві відпала – і указом Катерини II Запорізька січ в 1774 році була ліквідована. Частина козацтва відійшла за Дунай, а друга – на

землі у передгір'ях Північного Кавказу, названі Кубанню. Влада гетьманів поступово втрачала свою силу, а після видання імператрицею указу про створення губерній (1781 рік) Гетьманщину остаточно ліквідували[9].

Перехід українських земель під владу Росії вселяв надію у серця простого люду, що прийдуть зміни на добре. Але, крім повороту від церковної унії до православ'я, нічого суттєвого не відбулося. На Правобережній частині України, що була для царського російського правління не більш ніж приєднаними польськими провінціями, продовжували зберігати зручні для імперії старосвітські польські звичаї (переважно в культурно-просвітницькому житті), а на Лівобережжі більшість українського селянства опинилася у кріпосній залежності під орудою російських поміщиків.

Новоросія, Донбас, Слобожанщина

Внаслідок чорноморських походів та створення Новоросійського краю українські землі цілком опинилися в орбіті Росії. Повернулось кріпосне право, було ліквідовано автономію та введено російські закони. Останнім гетьманом в історії України в складі Російської імперії був Кирило Розумовський. Після скасування привілеїв козацтва та адміністративного «звуження» Гетьманщини заможні верстви українського козацтва, як і польська шляхта, почали інтеграцію до лав російського дворянства. Дехто з українців опинився серед впливових політиків, наприклад, голова Синоду Феофан Прокопович, генерал-фельдмаршали Олексій та Кирило Розумовські, канцлер Росії Олександр Безбородько. Українській знаті виділили великі володіння на ледь колонізованому півдні Російської імперії, об'єднані пізніше під загальною назвою «Новоросія». Сам термін з'явився ще у 1764 році, коли територія дислокації гусарського полку новосербського військового корпусу, до складу якого входило майже все чоловіче населення краю, була перетворена на Новоросійську губернію. До неї увійшли Слов'яносербія та Українська оборонна лінія. Спершу Новоросія охоплювала територію Бахмутського повіту (що раніше належав до Воронежської губернії), Миргородського та Полтавського полків (у Гетьманщині). Від 1765 року центром губернії став Кременчук.

Колонізація земель Новоросії набула масового характеру з кінця XVIII століття під керівництвом князя Потьомкіна, який для цього отримав від імператриці Катерини II практично необмежені повноваження. За час його урядування до Новоросії приєдналось історичне Запоріжжя, а також було збудовано новий адміністративний центр, названий в честь великої імператриці – Катеринослав (1776). У 1783 році Новоросія збагатилась ще й Кримом.

Після останнього третього поділу Польщі в 1795 році Галичина відійшла до Австрії, а східна частина Правобережної України – до Російської імперії. Кримське ханство, яке 1774 року отримало статус незалежної держави, через десять років цей статус втратило. Понад те, на приєднаних степових територіях колишньої Запорізької січі, Північного Причорномор'я і Таврії

замість козацьких та татарських поселень утворилися нові поселення та міста, заселені росіянами: Запоріжжя (1770), Кривий Ріг (1775), Катеринослав (теперішній Дніпропетровськ – 1776), Херсон, Маріуполь (1778), Севастополь, Мелітополь (1784), Миколаїв (1789), Одеса (1794), Луганськ (1795) та ін.

Російський цар Павло I своїм указом від 12 грудня 1796 року відродив Новоросійську губернію, де повітовими містами стали Бахмут, Катеринослав, Єлизаветград, Костянтинograd, Маріуполь, Ольвіополь, Павлоград, Перекоп, Ростов, Сімферополь, Тирасполь, Херсон. Вона проіснувала до 1802 року, після чого була розділена на Миколаївську і Таврійську губернії.

У 1803 році Миколаївська губернія була перейменована на Херсонську. Новоросійсько-Бессарабське генерал-губернаторство проіснувало аж до 1873 року. Саме на ці землі царська влада закликала «задунайських» переселенців-слов'ян, що були під гнітом Османської імперії, а також підприємливих поляків, німців, французів, шведів та швейцарців з Європи, масові переселення яких припадають на початок XIX століття. Переселенцям гарантувався статус вільних колоністів, звільнення на двадцять років від податків та служби в армії. Варто зауважити, що корінного російського населення на цій, тоді ще не залюдненій, території не було, адже замість татар та ногайців сюди переселили «задунайських» переселенців-слов'ян, які поступово асимілювалися з місцевим населенням – молдаванами та влахами, циганами та євреями. В одній тільки Херсонській області українців налічувалося 71 %, а російського населення – тільки 5 %[10].

Після 1917 року слово «Новоросія» перестали вживати, бо значна частина її земель була включена більшовиками до складу Української РСР. У незалежній Україні цей термін також не припав до душі «новоукраїнцям» з переважно радянським менталітетом. Прийнятнішим став термін «південно-східна Україна», що мав реальне підґрунтя. Проте поняття «Новоросії» знову актуалізувалося в 2014 році, коли на сході України створили самопроголошений конфедеративний союз Донецької та Луганської народних республік під загальною назвою «Новоросія», незважаючи на те, що ці території ніколи не входили до складу історичної Новоросії. На цей «бренд» також претендують прибічники федералізації в Одеській та Миколаївській областях.

Ще одним регіоном, що знаходиться під прицілом не лише російських та українських політиків, але й міжнародного співтовариства, є Донбас.

Історично – це регіон, до якого входять північна частина Донецької (без Приазов'я) та південна частина Луганської (за виключенням північної частини – Слобожанщини) області України (так званий Малий Донбас). Великий Донбас включає в себе також частину Дніпропетровської (Україна) та Ростовської (Росія) областей. На початку XVIII століття на цій території почали промислову розробку Донецького кам'яновугільного басейну площею близько 60 тис. кв. км із загальними запасами вугілля 140,8 млрд тонн і заляганням пластів на глибину 1800 метрів.

Сюди, на Донбас, мігрували чорнороби та галузеві спеціалісти з Олонецької, Липецької та Ярославської губерній для роботи на чавуноливарних заводах. Основними центрами видобутку стали Донецьк, Красноармійськ, Макіївка, Лисичанськ, Горлівка, Ровеньки, Красний Луч та інші. Основну масу

переселенців також становили українці з правобережної України. За результатами першої ревізії (перепису) населення в Російській імперії, 85 % жителів Новоросії становили українці, або ж, як їх тоді називали, «малороси»[11]. Проте головними інвесторами цього регіону в той час були бельгійці, що розпочали видобуток вугілля та побудову металургійних заводів. Цю територію називали «десятою бельгійською провінцією» неспроста. Росія, що стала заручницею своєї власної відсталості, відчинила двері іноземним інвесторам з Європи та Америки, які привнесли нові технології у виробництво якісного металу, якого так потребувала російська військова промисловість, а зігнані з бідних сіл селяни виконували роль дешевої робочої сили. Таким чином, тісне переплетення історичного розвитку, інтересів та господарства обох областей України – Донецької та Луганської – обумовили неформальне об'єднання їх у спільний історико-культурний та економічний регіон.

Третім важливим історичним регіоном на північному сході України є Слобожанщина. Сьогодні цей термін вживається як загальна назва частин Харківської, Сумської, Полтавської, Луганської та Донецької областей, з українського боку, та Білгородської, південних районів Курської та південно-західних районів Воронежської областей Росії. Сама назва походить від типу поселення – слобода (свобода), що мала значну більшу кількість привілеїв, на відміну від населених пунктів глибинних областей Росії[12].

У XVI–XVIII століттях цей прикордонний край Московської держави за підтримки царської влади активно заселяли – переважно вихідцями знову ж таки з правобережних українських земель, що перебували під владою Речі Посполитої та біглими селянами з Росії. Мігранти заселялися задля вартової та військової служби поблизу фортець Білгородського прикордоння, перекриваючи в такий спосіб шлях татарам до центральних областей Московської держави[13].

Всі ці регіони – Слобожанщина, Новоросія, Донбас та Крим – входять до складу південного сходу України, густо заселеного та промислово розвинутого.

Українське питання у XIX столітті

До кінця XVIII – початку XIX століть до так званої «Великої України» в складі Російської імперії ввійшли такі регіони: Слобожанщина, Новоросійський край, Правобережжя з Подніпров'ям, землі війська Запорізького, Донбас та Таврія (разом з Кримом). Після численних міграцій, як внутрішніх, так і з зовнішніх, населення цієї території утворювало строкату етнічну палітру народів – українців, росіян, євреїв, поляків, сербів, болгар, німців. Більшість міських мешканців становили євреї, рясно розселені по всій території Правобережжя та Поділля.

Після черги адміністративно-територіальних реформ ця багата та велика територія була поділена на дев'ять новостворених губерній Російської

імперії: Чернігівську та Полтавську (колишня територія Гетьманщини); Харківську (колишня Слобожанщина); Катеринославську та Херсонську (Новоросія); Київську, Волинську та Подільську (Подніпров'я та Правобережжя). Окрім того, етнографічно до України можна віднести й північну частину Таврійської губернії. Немало українців населяло й прикордонні повіти Бессарабії (теперішнє Придністров'я).

XIX століття відоме посиленням національно-етнічного фактору у Європі в цілому і в Російській імперії зокрема. Спочатку цей процес характеризувався обмеженими інтересами національних еліт в культурній та освітній сферах, позаяк шойно виникла національна інтелігенція цікавилася здебільшого питаннями етнографії, фольклору, мови та літератури. Проте не несла безпосередньої загрози для монархічного уряду, верхівка якого на початках схвально поставилася до культурно-національних зацікавлень українського народу.

Понад те, після польського повстання 1830–1831 років офіційний Петербург навіть сприяв зародженню українофільства з метою послаблення польського впливу на Правобережній Україні. Створювані на той час таємні товариства та братства (Кирило-Мефодіївське братство, «Громада», журнал «Основа» та ін.) підтримували українську національну ідею та обирали чисто просвітницьку та народницьку позиції, не висуваючи політичних цілей самовизначення та автономізації. Сформована сучасним російським істориком Олексієм Міллером доктрина «большой русской нации» залучає до своєї схеми всі слов'янські народи, що населяли імперію, не припускаючи навіть думки про національне самовизначення[14].

Проте в Південно-Західному краї Російської імперії (Волинь, Поділля та Київська область) була зафіксована поява низки таємних товариств, активними учасниками яких були польські діячі національно-визвольного руху, які висували політичні цілі та поширювали ідеї автономії. Напередодні скасування кріпосного права царський уряд сприяв вивченню в школах рідної мови серед місцевого населення (перші два роки навчання). Міністерство освіти виділяло необхідні засоби на видання підручників, літератури українською мовою, проводилися благодійні бали, щоб зібрати коштів на видання української літератури. Щоправда, в російському суспільстві виникла дискусія – вважати мову, якою розмовляють жителі України, малоросійською говіркою чи самостійною українською мовою. Прогресивна частина російського суспільства сприймала українську мову як самостійну, друга ж вважала її «наречием русского языка, испорченного польским влиянием».

Проте після другого польського повстання 1863 року, коли польська інтелігенція пропагувала тезу про історичну спільність «трилистника» – Польщі, Литви та Західної Русі – і коли були дані обіцянки створити незалежну українську державу «від Кавказу до Карпат», російський уряд угледів в українському національному русі реальний «сепаратизм», що, відповідно, потягло за собою репресії проти відомих діячів українського національно-визвольного руху – Драгоманова, Антоновича, Чубинського та ін. В результаті цих ідеологічних зрушень з'явився так званий Валуєвський проект (за іменем міністра внутрішніх справ Російської імперії Петра Валуєва), що передбачав заборону видавництва навчальної літератури на «малороссийском языке», окрім «изящной», тобто художньої літератури. На думку самого Валуєва, приводом для створення подібного циркуляру

«послужили обстоятельства чисто политические – попытка осуществления сепаратистских замыслов... под предлогом распространения грамотности и просвещения»[15]. Сам циркуляр, спровокований польським повстанням, що так налякало царизм, на думку дослідників, і став початком загальнодержавної політики великоруської асиміляції України.

Наступним кроком з усунення «українського питання», з політичної та церковної сцен Російської імперії, стало підписання імператором Олександром II у травні 1876 року «Емського указу» спрямованого на обмеження викладання української мови в Російській імперії та видання будь-якої літератури українською мовою. На думку помічника-опікуна Київського навчального округу М.В. Юзефовича, який звинувачував українських просвітників у тому, що вони хочуть «вольной Украины в форме республики, с гетманом во главе», потрібно було заборонити викладання української мови та видання літератури цією мовою в Росії. Тому цей указ також відомий як «Закон Юзефовича».

Емським указом заборонялося ввозити з-за кордону без спеціального дозволу на територію Російської імперії книги, видані українською мовою, а також видавати оригінальні твори та здійснювати переклад з іноземних мов. Виключення стосувалося суто «исторических документов и памятников» та «произведений изящной словесности», з ретельним переліком застережень та за умови попередньої цензури. Для прикладу, заборонялася українська орфографія «кулішівка» та допускалась тільки «общерусская орфография – ярыжка». Під заборону підпадали також українські театральні постановки (заборона знята у 1881р.), друковані ноти з українськими текстами; друк будь-яких книжок українською мовою, а також концерти з українськими піснями. В початковій школі також заборонялося викладання української мови, а книжки, видані нею, вилучали зі шкільних бібліотек. Також була закрита газета «Киевский телеграф», а з Київського університету звільнили професорів-українців – М. Драгоманова, Ф. Вовка, С. Подолинського та ін. На місце впертих викладачів-українофілів призначалися викладачі-великороси. Драгоманов і Грушевський були змушені переїхати до Львова (де вони могли вільно працювати). Австро-Угорщина, під владою якої перебували тоді галицькі землі, дозволяла українцям мати свої видавництва, вивчати мову в школі та засновувати театри, розвивати українську культуру, тоді як валуєвські директиви та емські укази забороняли це в Росії. Нагадаємо тільки, що Емський указ формально припинив своє існування тільки в роки першої російської революції 1905 року, хоча заборона на «все українське» тривала включно до років Першої світової війни.

Великі потрясіння початку ХХ століття, викликані революціями та світовою війною, спровокували масові міграції українського населення, здебільшого малоземельного, до Поволжя, на Північний Кавказ, Далекий Схід, а також до Сполучених Штатів, Канади, Бразилії та Аргентини.

Революція та громадянська війна в Україні

На початку ХХ століття українські землі перебували в складі двох імперій: Російської (території на лівому та правому берегах Дніпра, Причорномор'я, Південно-Західного краю, Малоросії та Новоросії) та Австро-Угорської (Закарпаття, Східна Галиція та Північна Буковина). Географічно українські землі були поділені на дві частини: Лівобережну, що споконвічно тяжіла до Польщі, Австрії, Угорщини, та Правобережну – що культурно схилилася до Росії. Державною мовою на території Правобережної України вважалася російська.

Після Лютневої (за західним календарем – Березневої) революції 1917 року в Росії, Україна знову заявила про свої права на незалежність. Навесні 1917 року в Києві українські політичні партії утворили Центральну Раду (парламент). Більшовики, зі свого боку, також намагалися захопити владу в Києві, проте ця спроба була нейтралізована. Тоді ж, у грудні 1917-го, лідери більшовиків залишили непривітний для них Київ, переїхали до пролетарського Харкова й там проголосили себе повноважним органом радянської влади на території України. Одночасно з Москви, за рішенням радянського уряду, на допомогу українським більшовикам спрямували війська. Червона Гвардія успішно наступала й ось-ось мала захопити Київ. Через це Центральна Рада прийняла рішення про негайне проголошення повної незалежності та утворення 22 січня 1918 року (за новим стилем) Української народної республіки, заснованої на принципах федералізму.

Після створення Української народної республіки зі столицею в Києві, її президент – відомий вчений-історик професор Михайло Грушевський – поставив питання про надання українській мові статусу державної, створив Українську академію наук (1918), кафедри українознавства в університетах. Український письменник Винниченко також підтримав ідею надання українській мові статусу державної: «В Україні – народ український, тому для нього, як для українського народу, повинні бути всі заклади: уряд, адміністрація, школа, суд, а також і армія», – писав він.

Паралельно український уряд безуспішно вів перемовини з радянським московським урядом про визнання Української народної республіки. Тоді, вперше в новій російсько-українській історії, гостро постало питання про Крим та прикордонні території. Ці перемовини були призупинені після підписання в березні 1918 року Брест-Литовської мирної угоди між Росією та країнами Четверного союзу. В рамках загальної угоди було затверджено сепаратний договір між Німеччиною, Австро-Угорщиною та їх союзниками, з одного боку, та Україною – з іншого. Під ним був змушений поставити свій підпис і представник радянської Росії.

Поняття «Україна» у договорі від початку охоплювало дев'ять губерній: Київська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Волинська, Подільська, Катеринославська і Таврійська (без Криму). Проте, незабаром від радянської Росії на користь України відійшли території Курської та Воронезької губерній, області війська Донського та Крим. На частині території Донбасу в січні 1918 року оголосили про створення Донецько-Криворізької Республіки під головуванням місцевого лідера Сергеева (Артема). Республіка проголосила про своє відокремлення від Української радянської республіки, що викликало невдоволення більшовицьких лідерів разом із Володимиром Ульяновим-Леніним. Дана ідея, судячи з усього, не була підтримана місцевим населенням, внаслідок чого Донецько-Криворізька республіка припинила своє існування.

Німеччина взяла на себе роль захисника України від анархії та більшовиків. Проте, мир, ухвалений з Радою, був «хлібним», а не політичним. І той факт, що німці та австрійці вивозили з країни продукти, робив в очах населення саме Німеччину та Австро-Угорщину відповідальними за економічні негаразди. Ревнителі української незалежності були налаштовані тепер різко проти Німеччини, оскільки побачили в німцях окупантів. Прибічники возз'єднання з Росією мали антинімецькі настрої, бо вважали, що Україна проголосила незалежність та відокремлення від Росії під тиском Німеччини. Кінець кінцем антинімецькі настрої розповсюдилися на всі прошарки українського населення.

З часом проти Німеччини виступив навіть залежний від неї уряд Центральної Ради. Німецький уряд зробив відповідні висновки: 28 квітня 1918 року німецька військова адміністрація здійснила в Україні державний переворот, заарештувала лідерів УНР та поставила на чолі маріонеткового уряду гетьмана Павла Скоропадського.

Після закінчення Першої світової війни, втечі німців та австро-угорців з України, а також скасування Брест-Литовської мирної угоди «українське питання» більшовики вирішили по-військовому. Червона армія поступово окупувала Україну та проголосила радянську владу. Введення в Україні режиму «військового комунізму», що супроводжувався червоним терором і так званою «продрозкладкою», коли у селян забирали все, що вони виробили за низькою фіксованою ціною, до літа 1919 року викликали гостре незадоволення українського народу. Реквізиції продуктів, які на користь Червоної Армії та радянського уряду здійснювали «продовольчі загони», викликали масові заворушення. Влада в країні вислизала з рук більшовиків. Україна загрузла в громадянській війні та чварах. Повстанський рух очолили нові лідери, такі як український націоналіст Симон Петлюра, з одного боку, та анархіст Нестор Махно – з іншого.

Більшовики вміло використали розбіжності українських лідерів на свою користь, розбивши війська Петлюри з допомогою армій Махна та знищивши після того махновські частини. До 1921 року радянська влада закріпилася на переважній частині України. Так була утворена Українська радянська соціалістична республіка (УРСР). Проте деякі західноукраїнські землі не ввійшли до складу України і дісталися Румунії, Чехії та Польщі. В грудні 1922 року УРСР разом з радянською Білоруссю та радянським Закавказзям під егідою радянської Росії створили нове державне утворення – СРСР, що проіснувало до 1991 року.

Крістіан Раковський, представник першого радянського українського уряду, спершу проводив політику насильницької русифікації, проте, зіткнувшись із масовими протестами українців проти насадження російської культури, зумів переконати більшовицький уряд в необхідності зміни курсу. Саме він 1921 року, під впливом відомого російського письменника-гуманіста В.Г. Короленка, наполіг на введенні вивчення української мови в вузах та школах республіки. Й уже в 1923 році в Україні проголосили рівність російської та української мов в рамках офіційно задекларованої нової радянської політики «культурно-національної автономії» для народів, що населяли СРСР. Одночасно почалася «коренізація» («українізація») партійного та державного апаратів в національних республіках – на керівні та партійні посади стали призначати вихідців з національних республік, у випадку України –

українців. З цього часу радянське керівництво почало сприяти розвитку української мови та навіть українського радіомовлення, створеного для українців, що проживали в Україні та за її межами – в інших радянських республіках, наприклад, в Росії, і інших країнах: Польщі, Чехії та Румунії.

У 1920-і роки в Україні були створені партійні комуністичні підрозділи, що цілеспрямовано займалися національними меншинами. Їхню роботу координував підрозділ національних меншин Центрального комітету комуністичної партії України. Були утворені чотири секції: єврейська, німецька, польська та болгарська.; розпочалося формування тринадцяти національних районів (сім німецьких, чотири болгарські, один польський та один єврейський).

Політика «коренізації», будучи методом більшовицького національно-державного будівництва, передбачала підготовку, виховання та висунення кадрів корінної національності, врахування національних чинників в процесі формування партійного та державного апаратів, мережі учбових закладів різного рівня, видання газет і журналів рідною мовою, книговидавництво на мовах корінних народів; глибоке вивчення національної історії, відродження та розвиток національних традицій та культури, рівність регіональних мов. Зміст політики полягав у намаганні більшовицького керівництва контролювати процеси національно-культурного відродження в Українській РСР та інших республіках СРСР[16].

Дослідники виділяють три періоди в більшовицькій культурній політиці: період русифікації 1917–1922 років, період українізації 1923–1932 років та період радянзації, розпочатий у 1933 році під гаслом боротьби сталінського правління з українським «національним ужилом». До цього часу в Україні, як і в Росії, Сталін провів насильницьку колективізацію, що призвела до руйнування селянського приватного господарства та створення погано функціонуючих колгоспів. Багатьох заможних українців переселили до Сибіру, Алтайського краю, Забайкалля та на Далекий Схід.

Внаслідок цього в Україні почався голод, від якого померли мільйони людей. В довершення до цього з 1933 року в Україні розгорнули масові репресії. Відомі діячі української культури, інтелігенції, українська еліта опинилися в таборах та тюрмах. В 1932 році радянський уряд оголосив про припинення політики українізації та взяв курс на «пришвидшену асиміляцію» українців з росіянами[17]. Саме в межах програми «асиміляції» до східних регіонів України (до Харківської, Запорізької, Луганської та Донецької областей) почали масово направляти робочу силу з Росії, що потім назавжди осіла в Україні та була переважно зайнята будівництвом нових промислових заводів-гігантів, споруджених в Україні в рамках ще однієї глобальної сталінської програми – індустріалізації СРСР. Після завершення будівельного етапу приїжджі залишались працювати на даних об'єктах. Саме так виникли великі промислові міста українського Сходу, заселені приїжджими, переважно росіянами.

Україна поміж Сталіним та Гітлером

В передчутті Другої світової війни, згідно з пактом Ріббентропа-Молотова, що був підписаний радянськими та німецькими міністрами закордонних справ у серпні 1939 року, практично вся Західна Україна, Західна Білорусь, а у 1940 році ще й частини Бессарабії та Північної Буковини, область Герца, відійшли до СРСР та «влились у дружну сім'ю братніх народів».

Слід зазначити, що анексовані у Польщі, згідно з договором Ріббентропа-Молотова, землі Західної України ніколи в СРСР та Російську імперію не входили, а були частиною Польщі, Австрійської імперії та Речі Посполитої. Раніше, у 1938 році, в результаті Мюнхенської змови автономна Карпатська Україна, що входила до складу Чехії, була передана Угорщині.

Більшість західноукраїнського та західнобілоруського населення та жителі Молдови, після приєднання до СРСР, були виселені радянським урядом до Сибіру, Казахстану та Середньої Азії. Значна частина українського населення цих областей була змушена пізніше емігрувати до США та Канади. Один з авторів цієї книги – Михайло Станчев – народився у Казахстані, куди були депортовані його батьки. Для жителів західноукраїнських земель примусові та вимушені міграції стали справжньою трагедією. Багато міст та сіл збезлюдніли, а ті жителі, які залишилися на батьківщині, відчували на собі всі особливості «нового радянського порядку».

Ті з депортованих, що вижили, повернулися в рідний край тільки після смерті Сталіна й розпочатої в СРСР десталінізації, тобто після 1956 року. При цьому жителі західноукраїнських міст та сіл, вивезені з України, з «легкої руки» Сталіна отримали тавро «бандерівців» – на честь Степана Бандери, українського національного лідера, що боровся за національні інтереси спочатку за доби польської окупації, а в кінці та після Другої світової війни – в Німеччині, керуючи звідти партизанами на території радянської України. Навіть нині слово «бандерівець» використовується російською та проросійською пропагандою для нагнітання напруги та провокацій ворожнечі між західними та східними регіонами України.

В результаті нападу гітлерівської Німеччини на СРСР та початку війни 1941–1945 років Україна опинилася під окупацією німців, територіально поділеною на території, якими керували військові адміністрації, рейхскомісаріат «Україна» та дистрикт «Галичина». До складу рейхскомісаріату ввійшла значна частина теперішньої території України (крім Трансністрії[18], окупованої королівською Румунією), частини Білорусі і центральних та східних областей Росії. Столицею рейхскомісаріату стало місто Рівне, однак такі великі міста України, як Харків, Ворошиловград (Луганськ) та Сталіно (Донецьк) підпали під юрисдикцію військових комендатур та військової жандармерії прифронтової зони.

До дистрикту «Галичина» (Galizien, зі столицею у Львові) ввійшли території Львівської, Станіславської та Тернопільської областей, що були включені до складу генерал-губернаторства Польщі. Проте, якщо на території Галичини, де офіційно видавалися газети українською мовою, а з місцевих жителів формувалися поліцейські загони і навіть гренадерська дивізія Ваффен-СС «Галичина», українські націоналістичні організації почували себе відносно комфортно, то на території рейхскомісаріату «Україна» до українських націоналістичних організацій – ОУН (А. Мельник), Український центральний

комітет (В. Кубійович), Українська національна рада (А. Лівіцький) та ін. – німці сприймали насторожено. Спроба Української повстанської армії розпочати боротьбу за встановлення незалежної держави під егідою Третього Райху не отримала підтримки з боку німців, в результаті чого керівництво повстанського руху, зокрема Степан Бандера та його брати були арештовані та відправлені в концтабори Заксенхаузен та Освенцим, де і перебували до кінця війни.

Послідовники Бандери розгорнули партизанську війну проти гітлерівців. На західноукраїнських землях найбільшим партизанським утворенням була Українська повстанська армія, а на радянській території – партизанські об'єднання Ковпака та загін Медведєва, підпорядковані керівництву радянської армії. Про боротьбу Української повстанської армії, що воювала в тилу гітлерівців, радянська пропаганда не згадувала ані словом (за винятком слова «бандерівці»), однак, успіхи радянських партизанів послідовно звеличувалися через усі радянські засоби масової інформації.

Передумови українського колабораціонізму, до якого приєдналося коло 250 тисяч людей (на другому місці за чисельністю після російського) заховані власне в історії Західної України, що перебувала тривалий час під владою Австро-Угорщини, де велика кількість українців вивчали в школі рідну мову, а викладання у вишах здійснювалося німецькою мовою. Після розпаду Австро-Угорщини українці мимоволі стали громадянами різних країн – Угорщини, Чехії, Румунії, Польщі, де зазнавали в різний спосіб асиміляційного тиску з боку нової влади. Приєднання територій Західної України до СРСР породило надію отримати певні права і свободи, але, замість цього, радянська влада на цих територіях запровадила примусове виселення українців до Сибіру, насильницьку сталінську колективізацію та масові репресії. Все це не могло не відбитися на настроях галичан. Тож не дивно, що галичани сприйняли прихід німців як нову «визвольну місію», що дарувала надію багатьом українцям досягти бажаної незалежності. Проте й тут жителі Західної України жорстоко помилялися. Німеччина не планувала створювати незалежну українську державу навіть під своїм протекторатом (а запеклих поборників незалежності України відправили в німецькі концтабори). Попри це окупаційний режим на цій території був ліберальнішим, ніж в іншій її частині, де поліцейські загони, сформовані місцевими жителями, виконували головним чином охоронні та господарські функції.

Ще до німецького нападу на СРСР за участю українських націоналістичних лідерів Я. Стецько, С. Бандери та А. Мельника були створені воєнізовані загони (батальйони «Роланд» та «Нахтігаль»), які, на думку їхніх ідеологів, повинні були стати основою Української визвольної армії – війська незалежної української держави. Проте німецьке командування використало ці загони з метою введення диверсійних та антипартизанських операцій на радянській території. Обидва батальйони незабаром були об'єднані в один батальйон охоронної поліції, бо не виправдали надій Вермахту.

В 1944 році з числа добровольців, переважно з етнічних українців Львівського та Краківського округів, німцями була створена дивізія Ваффен-СС «Галичина». Перший її склад (понад 15 тисяч) зазнав поразки в битві під Бродами. В листопаді 1944 року добровільна стрілецька дивізія «Галиція» була названа дивізією СС «Галичина». Вона нараховувала понад 12 тисяч добровольців, що були використані для ведення антипартизанських дій в

країнах південно-східної Європи, зокрема для придушення Словацького повстання та боротьби проти югославських партизан. До початку 1945 року дивізія СС «Галичина» нараховувала вже більше 20 тисяч бійців й була найчисельнішою дивізією в складі СС, що використовувалася для військових операцій в Австрії та Німеччині. У квітні 1945 року дивізія офіційно була перейменована в Першу Українську дивізію Української національної армії під головуванням Павла Шандрука. З цією назвою вона здалася американцям та англійцям на початку травня 1945 року, а переважна більшість членів дивізії емігрували після війни до США та Канади.

Хвиля Другої світової війни пройшла з кінця в кінець України двічі – спочатку з заходу на схід, а тоді зі сходу на захід. Під час війни загинуло понад п'ять мільйонів жителів України, ще близько двох мільйонів загнали на примусові роботи до Німеччини. На території України було зруйновано близько 700 міст та селищ і 28 тисяч сіл. Більше 10 мільйонів людей залишилися без даху. З огляду на такі цифри заява президента Росії Володимира Путіна про те, що СРСР у Великій вітчизняній війні міг би обійтися і без українців, виглядає політично некоректною.

У листопаді 1944 року Україна (в її сучасних кордонах) повністю перейшла під контроль Радянського Союзу. В 1945 році до Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) було приєднане Закарпаття, яке до 1918 року знаходилося під владою Австро-Угорщини. Після закінчення Першої світової війни на території Закарпаття стояли чеські та румунські війська, а у 1920 році Закарпаття ввійшло до складу Чехії як Підкарпатська Русь, що проіснувала до 1939 року. В березні 1939 року Підкарпатська Русь проголосила незалежність назвавши себе «Карпатською Україною», проте за кілька днів після проголошення була анексована Угорщиною.

Після приходу на її територію радянських військ в жовтні 1944 року, було знову проголошено про створення нової незалежної держави – Закарпатської України – з власною Народною Радою. Проте й ця спроба незалежності довго не протривала, й вже у липні 1945 року Закарпаття приєднали до УРСР. Для позірнього дотримання Сталіним міжнародних демократичних норм Україна та Білорусь увійшли в якості «самостійних» держав до складу новоствореної Організації Об'єднаних націй, хоча, зрозуміло, жодної самостійної ролі в ООН вони не відігравали. І армія, і зовнішня політика України та Білорусі стали невід'ємною частиною збройних сил та зовнішньої політики СРСР. Впродовж 1944–1991 років УРСР повністю залежала від політики Москви, й будь-які прояви самостійності жорстоко придушувалися, часто-густо на самостійно мислячих українців навішувалися ярлики «націоналіст» чи «бандерівець». Навіть вірного слугу КПРС, Першого секретаря ЦК Комуністичної партії України та члена Політбюро ЦК КПРС Петра Шелеста звинуватили у націоналізмі й зняли з усіх державних посад за цілком безневинну книгу «Україно наша радянська», видану не російською, а українською мовою, а також за неприпустиму для радянського партійного керівника такого рангу політичну помилку – особисту симпатію до українських письменників Івана Драча та Миколи Вінграновського, яких Шелест захищав від звинувачень у націоналізмі. Не пробачили кремлівські господарі Шелестові й інших «ухилян» – протегуванні історико-культурному заповіднику на Хортиці, музею народної архітектури та побуту України в Пирогові, будівництва концертного залу «Україна», видання багатотомної «Історії міст та сіл Української ССР».

Як радянська республіка Україна відігравала важливу роль в народногосподарському комплексі СРСР, а її східні райони стали опорою для військово-промислового комплексу, для вугільнодобувної та металургійної промисловості, наукомістких технологій та для підготовки студентства. В роки горбачовської перебудови та політики гласності українська частина радянської інтелігенції виявилася «розбуженою», та все більше й більше забарвлювалася націоналізмом. Цей факт яскраво проілюстрували перші демократичні вибори до Верховної Ради УРСР (1990 рік), депутати якої проголосили Декларацію про державний суверенітет України.

Розділ 2

Важкий шлях України до Великої Європи

Падіння радянської імперії

1991 рік. Мабуть, один із найзнаковіших періодів радянської історії. Михайло Станчев (співавтор цієї книжки), який був депутатом міської ради, працював в мерії міста Харкова, «піднімав» міжнародні зв'язки міста. Незважаючи на свій великий економічний та науковий потенціал (в місті працювало 240 промислових підприємств, 143 науково-дослідницьких інститути, 23 вузи) – для новоявленої української еліти Харків був геть провінційним містом.

Столичний Київ завжди ревниво ставився до Харкова, як до свого природного суперника. Харків справедливо вважали «третім» містом, «складальним цехом» Радянського Союзу. На його території розташовувалися такі гіганти, як Харківський тракторний та авіаційний заводи, «Турбоатом», що виробляв атомні турбіни, Харківський танковий – колиска легендарного Т-34. У Харкові у 1938 році групою вчених під проводом академіка Ландау вперше в світі було розщеплено атомне ядро. Харківський імператорський університет був одним з чотирьох найстаріших університетів Російської імперії. Серед його відомих випускників та викладачів були композитори, письменники, поети та науковці – Микола Лисенко, Ісаак Дунаєвський, Михайло Костомаров, Дмитро Яворницький, Олесь Гончар. Почесними докторами університету стали Лев Толстой та Дмитро Менделєєв, німецький природознавець Олександр фон Гумбольдт (Alexander von Humboldt) та письменник Йоганн Вольфганг Гете (J.W. Goete); шотландський геолог Імпі Мурчисон (Roderick Impey Murchison); британський проповідник та філософ Джон Льюїс (John Lewis); французький письменник-казкар Едуард Лабуле (Labule Eduard).

Коли 19 серпня 1991 року у Москві почався серпневий путч, організований КДБ та вищою партійною номенклатурою, велика кількість чиновників Харкова пропонували одразу ж «здатися Москві». Проте зв'язок з Москвою в ті дні

був заблокованим. У міськраді знаходився єдиний телекс, подарований містом-побратимом Нюрнбергом (саме тим, де після закінчення Другої світової війни проходив процес над головними нацистськими злочинцями). З допомогою «нюрнберзького телексу» керівництво Харкова підтримувало зв'язок зі штабом Єльцина. Новообраний мер міста Євген Кушнарьов проявивши мужність, виступив на центральній площі міста перед багатотисячним мітингом. Він закликав не піддаватися на провокації і підтримати «єльцинську демократію». Через три дні путч було придушено. 24 серпня Верховна Рада (парламент) УРСР проголосила незалежність України.

Для легалізації цього рішення 1 грудня 1991 в Україні було проведено референдум з питання про незалежність. Варто сказати, що це був вже другий референдум з даної тематики. Перший провели в березні 1991 року, ще перед путчем. Тоді опитувані з цілого Радянського Союзу громадяни повинні були відповісти на два питання: «про необхідність збереження СРСР – оновленої федерації рівноправних суверенних республік» та про бажання конкретної республіки залишитися «в складі Союзу Радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет». В Україні на перше питання позитивно відповіли 70,2 % опитуваних, а на друге – 80,2 %[19].

Після цього розпочався тривалий процес з підготовки та підписання нового Союзного договору. Власне, що підписання було заплановане на 20 серпня, але воно не відбулося. Оскільки 19 серпня у Москві стався путч. Не виключено, що змовники поспішали саме тому, що знали про заплановане на 20 серпня укладання Союзного договору й намагалися в такий спосіб не допустити реформування СРСР. 20 серпня й справді нічого не підписали – було не до того, найбільше важило протистояти змові. За кілька днів путч було придушено.

На референдумі 1 грудня 1991 року до бюлетеню включили питання: «Чи підтверджуєте Ви акт проголошення незалежності України?» Явка на референдум в республіці склала 84,18 %. 90,32 % опитаних відповіли: «так, підтверджую»; 7,58 % відповіли: «ні, не підтверджую»[20]. Одночасно з референдумом в Україні були проведені президентські вибори.

Президент Леонід Кравчук

Абсолютно всі президенти, яких обрали після розпаду СРСР всенародним голосуванням (за винятком Білорусі, що обрала у 1994 році Олександра Лукашенка), були найвищими партійними бонзами, найчастіше першими секретарями радянських республік, іноді – членами (як в Україні) або ж кандидатами у члени (як у Росії) Політбюро ЦК КПРС. Інакше кажучи, всі президенти новоутворених незалежних держав (окрім Лукашенка) були номенклатурними працівниками ЦК КПРС. Обраний 1 грудня 1991 президентом України Леонід Кравчук не був винятком. З 1988 року він був завідувачем ідеологічним відділом та секретарем ЦК КПУ, з 1989 року – кандидатом у члени Політбюро ЦК КПУ, з 1990-го – членом Політбюро ЦК КПУ, другим секретарем ЦК КПУ, членом ЦК КПРС, головою Верховної Ради УРСР. Після

невдалого серпневого путчу Кравчук вийшов з лав комуністичної партії (так вчинили й всі інші – з тих, хто вирішив залишитися в «пострадянській» політиці).

На початку президентської кампанії в Україні колишній номенклатурний працівник компартії України вже значився безпартійним, і саме так позиціонував себе перед виборцями. Не дивно, що його кандидатура була підтримана на виборах колишніми соратниками з забороненої на той час в Україні компартії: представник компартії на виборах Олександр Ткаченко зняв свою кандидатуру на користь Кравчука. Одночасно Кравчука підтримала й та частина націонал-демократів, яка розрекламувала Кравчука (що зберіг за собою посаду голови Верховної Ради України) як «батька незалежності». І ось результат: Кравчук отримав 61,6 % голосів виборців і став першим демократично обраним президентом України.

За тиждень, 8 грудня 1991 року, Кравчук підписав з президентом Росії Борисом Єльциним та Головою Верховної Ради Білорусі Станіславом Шушкевичем угоду про ліквідацію СРСР та створення Союзу незалежних держав (СНД). Угода була підписана у Біловезькій пущі, під Брестом (Білорусь), і увійшла в історію під назвою «Біловезька». За два дні Верховні Ради України і Білорусі ратифікували цю угоду, а 12 грудня Росія також оголосила про відповідний крок.

Швидкість, з якою колишні радянські республіки почали приєднуватися до Біловезької угоди, просто приголомшує. 21 грудня до Угоди приєдналися Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Молдова, Таджикистан, Туркменія, Узбекистан. Згадані країни підписали в Алма-Аті спільно з Білоруссю, Росією і Україною Декларацію про мету і принципи СНД та протокол до угоди про створення СНД. А 25 грудня Михайло Горбачов, який все ще залишався президентом розваленого СРСР, склав повноваження і заявив про свою відставку[21].

Тепер, отримавши політичну незалежність, республікам варто було зайнятися становленням ринкової економіки. Чим була Україна після проголошення незалежності наприкінці 1991 року?

Ще до офіційного підписання Біловезької угоди, 2 вересня 1991 року, Голова Верховної Ради України (і майбутній президент) Леонід Кравчук з трибуни 46-ї сесії Генеральної асамблеї ООН заявив про намір України «стати безпосереднім учасником європейського процесу та європейських структур». На той час Україна за своїм промисловим і військовим потенціалом посідала сьоме місце в світі. На момент розпаду СРСР вона була однією з найрозвиненіших союзних республік. Навіть сільське господарство України за радянськими мірками вважалось передовим. Україна мала достатню кількість наукових, інженерних та управлінських кадрів. В країні була представлена широка мережа наукових інститутів та промислових підприємств, потужний військово-промисловий комплекс (основний потенціал якого був зосереджений у південно-східній частині України), а саме: провідні підприємства СРСР з випуску ракет, великовантажних транспортних літаків і танків. На початок 1992 року на території України перебували 1240 ядерних боеголовок, 133 стратегічні ракети РС-18, 46 стратегічних ракет РС-22, 564 крилаті ракети типу Х-55 та майже 3000 одиниць носіїв тактичної ядерної зброї.

Повномасштабна криза 1990-х років, що охопила всі колишні радянські республіки, особливо гостро позначилася на Україні, як найбільшій та тісно пов'язаній з Росією республіці. Розрив економічних зв'язків, причому цілком усвідомлений, що його ініціювала колишня радянська партійна номенклатура та КДБ, радше походив на саботаж та шкідництво, хоча громадськості це подавалося як «природний» результат розпаду СРСР, створення ринкового господарства та приватизації промислових об'єктів. Стратегічним завданням противників розпаду СРСР, яким у серпні 1991 року не вдалося запобігти розвалу радянської імперії, було доведення підприємств до повного банкрутства. Це робилось для того, щоб згодом, через фінансово-промислові групи, що працювали під партійним і кадебешним «дахом», забрати їх за безцінь, а відтак або зберегти для себе, або ж вигідно перепродати. При цьому ніхто не займався реальною економікою, реформуванням виробництва та інвестуванням. Україну заповнили фірми з «іноземними» назвами, де головним словом було – «інвест». До зарубіжжя вони зазвичай мали слабке відношення і використовувалися виключно для оформлення перепродажів. На перераховані ще до серпня 1991 року, за вказівкою та під контролем КДБ за кордон кошти через закордонну агентуру радянських спецслужб, створювалися фірми і банки, які інвестували в себе радянські «партійні гроші» (тобто бюджетні гроші радянської держави), згодом закуповували за кордоном товари і, використовуючи створений радянським урядом товарний голод та відсутність конкуренції і ринкової системи, продавали втричі дорожче завезений ними товар, обходячи будь-які податки за рахунок «пробитих» для своїх фірм митних пільг. Колишні партійні функціонери та офіцери спецслужб майже миттєво ставали мільонерами. На чолі банків і фірм опинялися партійні або ж комсомольські партапаратники, співробітники спецслужб та їхня агентура. Незалежних бізнесменів, як правило, пригноблювали, або ж змушували «лягти» під чийсь потужний «дах» – зазвичай спецслужб або ж бандитів, при тому останні з часом змушені були передати свою клієнтуру знову ж таки спецслужбам.

Адміністрації, що змінювали одна одну, починаючи від президентського рівня і закінчуючи регіональними, обласними та районними – займалися лише одним: шматували країну для своїх кишенькових структур або ж банально розкрадали її, «розпилюючи» бюджетні кошти. Гасла при цьому використовували найрізноманітніші: за євроінтеграцію, за Союз чи возз'єднання з Росією... Проте, ці гасла перетворювалися на тактичну зброю для проведення операції з привласнення майна чи «освоєння» бюджетних коштів. Стала звичною практика багаторічних затримок виплат зарплатні працівникам промисловості, вчителям та іншим «бюджетникам», тобто людям, які отримували заробітну плату з рук держави – а вони становили більшість населення. Інфляція з 1992-го по 1994 рік склала 1000 %. Приватизація радянської державної економіки, насамперед промисловості, супроводжувалася величезною корупцією. Економічний стан країни став катастрофічним.

7 червня 1993 на Донбасі розпочався безстроковий страйк шахтарів. 17 червня Верховна Рада України на вимогу шахтарів призначила на 26 вересня референдум про довіру (недовіру) президенту і парламенту. Проте, після консультації з президентом, Верховна Рада в останній момент відмінила референдум та призначила дострокові вибори: парламентські – на 27 березня і президентські на 26 червня 1994 року. (Наступні парламентські і президентські вибори мали б відбутися, відповідно, у березні 1995-го і наприкінці 1996 року.)

Кравчуку, який прийшов до влади на хвилі незалежності, за недовгі місяці правління не вдалося сформулювати своє політичне кредо. То він був за співпрацю з європейськими структурами, то за Союз з євразійськими. Народ прозвав його президентом, який зміг «пробігти між крапельками дощу». В результаті українському народу не вдалося ні до Європи наблизитися, ні до Росії повернутися. На виборах 1994 року Кравчук, незважаючи на добрі відносини з Росією, позиціонував себе «національним політиком», мав широку підтримку в Західній Україні та протиставляв себе колишньому прем'єр-міністру Леоніду Кучмі, який виступав за більш тісний зв'язок із Москвою. Останній в липні 1994 року обігнав Кравчука у другому турі і став президентом України.

Будапештські меморандуми, 1994

З моменту розпаду Радянського Союзу Вашингтон дуже занепокоївся наявністю ядерного арсеналу в Україні, Білорусі та Казахстані, які отримали його в результаті ліквідації СРСР. Знищення ядерної зброї в нових державах, які відокремилися від Росії та не підпадали під існуючі міжнародні домовленості, стало пріоритетним напрямком зовнішньої політики США у відносинах із переліченими країнами. Москва також прагнула позбавити своїх нових сусідів статусу ядерних держав. Білл Клінтон (який став президентом США у січні 1993 року) та Борис Єльцин декларували багатообіцяючі заяви стосовно «економічних стимулів» та сприятливого політичного клімату в світі для України, тільки б та погодилася відправити ядерні ракети та боєголовки на територію Російської Федерації.

Вашингтон, серед іншого, чинив і політичний тиск. Було скасовано офіційний візит Клінтона до Києва для зустрічі з президентом Кравчуком. Проте, якщо під тиском двох наддержав у Білорусі та Казахстані ядерну зброю вдалося вилучити ще в 1992 році, Україна роззброюватись не поспішала, перш за все під впливом лідера Українського народного руху (партії) В'ячеслава Чорновола, що переконував Кравчука не роззброювати молоду державу. Саме Чорновіл висловив вголос побоювання щодо загрози з боку Росії, вимагаючи гарантій безпеки від міжнародного співтовариства.

Ці гарантії були надані у 1994 році. 5 грудня у Будапешті, під час зустрічі на найвищому рівні, було підписано Меморандум про гарантування безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Україна взяла на себе зобов'язання дотримуватися трьох неядерних принципів: не приймати, не виготовляти й не купувати ядерної зброї. У відповідь США, Великобританія та Росія обіцяли Україні:

— Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акту НБСЄ поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України;

— підтверджують їх зобов'язання утримуватися від загрози силою або ж її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності України;

– підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акту НБСЕ утримуватися від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином забезпечити собі будь-які переваги;

– підтверджують їх зобов'язання домагатися негайних дій Ради Безпеки ООН з надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, в разі якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї;

– підтверджують щодо України їх зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави-учасника Договору про нерозповсюдження ядерної зброї;

– Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки і Україна проводитимуть консультації у разі виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань.

Пізніше під цим документом підписалися: Франція, Канада та Китай. А Україна, крім пропозиції про посередництво в перемовинах про безпеку з Росією, отримала від Європи та США ще й бонусну пропозицію – взяти участь в програмі «Партнерство заради миру» та розпочати співпрацю з НАТО. Здавалося, ніщо більше не загрожувало безпеці України. Її суверенітет та недоторканість мали надійні гарантії з боку міжнародного співтовариства.

У 2009 році, після вторгнення російських військ у Грузію, экс-секретар Ради національної безпеки та оборони України Володимир Горбулін закликав переглянути Будапештський меморандум як такий, що не виправдав надій, та скликати міжнародну конференцію з метою «розпочати процес демілітаризації Чорного моря»[22]. Сьогодні очевидно, наскільки був тоді правий Горбулін й наскільки актуальними стали його припущення тепер. Він прагнув, щоби у конференції взяли участь не лише країни-гаранти, але й інші провідні країни світу, для прикладу, Німеччина. Після окупації Криму та денонсування в односторонньому порядку російсько-української угоди про Чорноморський флот (у травні 2014 року), Росія – одна з країн-гарантів Будапештської угоди – навряд чи на таку конференцію з'явиться.

Президент Леонід Кучма

Під час передвиборчої кампанії 1994 року гасло Кучми «За союз України з Росією» відіграло провідну роль. Ностальгуючи за старим життям, коли всі були рівно бідними, проте щасливими, слов'янська душа сприйняла Кучму за найкращого кандидата, що вказував українцям єдино правильний шлях – «Вперед, в минуле!» Проте дійсність виявилась іншою: перетворення України на заповідник радянщини до планів Кучми не входило. Саме за його президентської каденції почали формуватись та набирати сили потужні фінансово-промислові клани, створювалися нові політичні партії, наприклад,

Партія демократичного відродження України, що органічно переросла в Народно-демократичну партію України, негласним куратором та ідеологом якої був сам Кучма.

Відчувши в собі вдосталь сили після масової приватизації державного майна, нова фінансово-промислова еліта заповзялася «купувати» депутатів-лобістів. Спостерігаючи, як такі депутати захищають не стільки інтереси замовників, як свої власні, лідери фінансових кланів й самі почали задивлятися на політичні крісла, які – у поєднанні з діловими позиціями – обіцяли ще більші прибутки, ніж «чистий» бізнес. Навіщо покладати надію на когось, коли можна самому керувати країною та приймати вигідні для власного бізнесу закони.

До речі, про закони. У 1995 р. вийшов указ президента України про створення фінансово-промислових груп «з метою сприяти структурній перебудові економіки України, прискоренню науково-технічного прогресу, підвищенню конкурентоздатності українських товарів. Даний законодавчий акт надав необмежені можливості тим ФПГ, що були близькі до владних структур та, фактично, створювались ними. Антимонопольний комітет за згоди Кабінету Міністрів України отримав право надати ФПГ статус легітимного монополіста, якщо ця група брала на себе зобов'язання підтримувати державні програми з розвитку пріоритетних галузей економіки України[23]. Найважливіше – ФПГ користувалися фінансовими пільгами, зниженими податками, що фактично дозволяли їм відмивати гроші у великих масштабах. Важливим елементом при створенні ФПГ була наявність «власного» комерційного банку, через який проводилися всі фінансові операції. До наглядових рад таких груп вводили державних чиновників високого рангу.

Фактично всі великі ФПГ України об'єднувались в Союз промисловців та підприємців, який мав право вносити свої пропозиції щодо підготовки економічних законів та лобіювати їх в парламенті. Керівники України, наприклад Кучма та колишній міністр Анатолій Кінах, після виходу у відставку займали посади голів згаданого союзу. Зрощення влади з бізнесом було більш ніж очевидним.

Необхідно підкреслити, що ці групи, контролюючи підприємства, що виробляли в радянські роки лівову частку українського ВВП, не збирались вкладати серйозних інвестицій в розвиток економіки нової України, як не збирались і впроваджувати нові технології та інновації у виробництво, хоча таких винаходів в країні було більш ніж достатньо. ФПГ намагались максимально зменшити витрати контрольованих ними підприємств, поступово витісняючи державну частку в їхній власності, приватизуючи їх практично безоплатно.

Прагнучи оволодіти максимальним спектром владних можливостей, ці групи консолідувались через неформальні стосунки. Саме цим фактом пояснюється непрозора структура власності груп, утворених в період дії даного указу (його відмінили у 1999 році). Прикладами таких кланово організованих груп є ФПГ «Фінанси і Кредит», ФПГ «Приват-Інвест», ФПГ «УкрСиббанк».

Однією з провідних фінансово-промислових груп в Україні стала «Систем Кепітал Менеджмент» (АТ «СКМ»), заснована у 2000 році для управління активами гірничодобувної, металургійної та енергетичної галузей під головуванням Ріната Ахметова (одного з найбагатших людей в Україні). Протягом наступних років в складі групи «СКМ» з'явилися нові напрямки у

бізнесі, було проведено корпоративну реструктуризацію, у перебігу якої активи АТ «СКМ» в межах окремих галузей були об'єднані у спеціалізовані холдинги. Також створювалися дочірні компанії за кордоном, в тому ж переліку й у Лондоні. До складу групи увійшло більш як 100 підприємств, на яких працювало понад 300 тисяч людей.

АТ «СКМ» працює в Україні, Росії, США, Італії, Великобританії, Швейцарії та Болгарії... У 2011 році було прийнято рішення про розподіл функцій власності та стратегічного управління бізнесом. В результаті проведених перетворень АТ «СКМ» сконцентрувалася на стратегічному управлінні бізнесом, а функція володіння корпоративними правами всіх активів (і українських, і зарубіжних) була передана SCM Holdings Limited опосередковано, через АТ «СКМ».

На сьогодні ФПГ розділили між собою сфери впливу по всій території країни. Провідними вважаються угруповання Донецька та Дніпропетровська. Кожне з них має свої партії та своїх політичних лідерів. Донецьк традиційно підтримував Партію регіонів України під головуванням Віктора Януковича, а Дніпропетровськ – партію «Батьківщина», лідером якої стала Юлія Тимошенко. Саме вони довгі роки визначали політичний клімат в країні, періодично здійснюючи то «оранжеві», то «біло-голубі» революції, головною метою яких був перерозподіл фінансових ресурсів та захоплення вищих державних посад.

Одразу ж після розпаду СРСР та проголошення незалежності України більша частина суспільства, особливо молодь, сподівалася, що країна обере європейський шлях. Певний оптимізм щодо цього надавали й публічні обіцянки тодішнього українського керівництва. Після закінчення першого президентського терміну Леонід Кучма, висувачи у 1999 році свою кандидатуру на другий термін, висунув в якості передвиборного гасла євроатлантичну інтеграцію України. Навіть міністра закордонних справ тоді змінили. МЗС України очолив затятий прихильник євроатлантизму, представник України в НАТО Борис Тарасюк. Основними дипломатичними зусиллями України стали спроби схилити ЄС до підписання асоціації про членство та отримати бодай якийсь обнадійливий сигнал стосовно європейської перспективи України. У Верховній раді був створений Комітет з європейської інтеграції, а в Кабінеті Міністрів України – ціле міністерство з тих самих питань.

Проте Європа не поспішала. Продовжувалось співробітництво України з НАТО в рамках програми «Партнерство заради миру», проводилися численні саміти Україна – ЄС, на яких детально аналізувались конкретні кроки України в напрямку виконання Маастрихтських та Копенгагенських критеріїв євроінтеграції. На всіх самітах Європейська комісія неминуче повторювала одне й те ж: ми підтримуємо наміри та бажання української влади інтегруватись до європейських структур. При цьому на всіх рівнях та на всіх зустрічах із представниками ЄС українське керівництво не демонструвало ентузіазму щодо перспектив вступу України до НАТО, але незмінно погоджувалось з перспективами вступу до ЄС. Зокрема дана проблема обговорювалася у 1997 році на перемовинах голови Верховної Ради і лідера Соціалістичної партії Олександра Мороза та прем'єр-міністра Болгарії Івана Костова. Коли Костов сказав, що Болгарія прагне вступити одночасно до ЄС і в НАТО, Мороз відповів: Україна не готова вступити до НАТО, але готова вступити до ЄС.

На словах керівництво України було готове до цього. На практиці – ні, й нічого конкретного для цього не запроваджувало. Україна, як відомо, повинна провести велику та важку роботу з адаптації українського законодавства до європейського, бути справді демократичною країною, що гарантує свободу слова, виборність виконавчих органів, розширити місцеве самоуправління, забезпечити незалежність судів та свободу преси. Не кажучи вже про відповідність економічним критеріям ЄС.

Разом з тим в країні тривала системна криза економіки. В результаті першого етапу масової приватизації був розкрадений та припинив своє функціонування унікальний науково-технічний та промисловий потенціал України. Правляча еліта також не дуже поспішала відбудовувати нову державну машину. Європа мовчки спостерігала за цим і, фіксуючи безпорадність та безпечність українців, далі загальних обіцянок не йшла. Внаслідок управлінської кризи в середині та в кінці 1990-х років почалося падіння ВВП та гіперінфляція. До серпня 1996 року валюта девальвувала в 100 000 разів. Україна значно перевищила рівень аналогічних проблем у Росії та Білорусі. Відповідно спад виробництва в Україні виявився значно глибшим, аніж в сусідів.

Все це робило розвиток української державності більш проблематичним, а кризу – затяжною. Поляризація у суспільстві посилилася. Багаті багатіли, а бідні ставали ще біднішими. Олігархія захопила всі шаблі виконавчої влади та парламент. Влада стала вкрай болісно сприймати критику. Про Європу забули, а про європейський вибір України – тим паче. Проте про Україну не забувала Росія.

Євген Марчук – президент, що не відбувся

Власне, Росія про Україну пам'ятала завжди – принаймні по лінії спецслужб. Важливим російським агентом в Україні був невтопний генерал КДБ, а пізніше – український політик, Євген Марчук.

Марчук народився в Україні у 1941 році, закінчив Кіровоградський педагогічний інститут ім. Олександра Пушкіна, де навчався протягом 1958–1963 років на спеціальності «вчитель української мови та літератури і вчитель німецької мови». Вже у студентські роки був завербований КДБ. Після закінчення інституту став оперуповноваженим обласного управління КДБ, потім старшим оперуповноваженим, заступником начальника відділу, начальником відділу, замісником начальника управління, начальником інспекції КДБ УРСР. Працював у П'ятому управлінні КДБ (боротьба з дисидентством), очолював П'яте управління КДБ УРСР. У 1988 році був призначений начальником управління КДБ у Полтавській області. У 1990-му, вже генералом, був призначений першим заступником керівника КДБ УРСР. З червня по листопад 1991 року обіймав посаду державного міністра УРСР з питань оборони, державної безпеки та надзвичайних ситуацій. На цій посаді він зустрів серпневий заколот 1991 року. Відтак повністю й беззастережно підтримав пучистський ДКНС (Державний комітет з надзвичайного стану).

Зрозуміло, після провалу путчу Марчук... залишився на своєму місці і у листопаді 1991 року був призначений першим головою Служби безпеки України (СБУ), місцевої правонаступниці КДБ УРСР. Тоді ж він присвоїв собі звання генерал-лейтенанта, а у серпні 1992 року – генерал-полковника. На посаді керівника СБУ Марчук залишався до 1994 року. 23 березня 1994 року, очікуючи нового кар'єрного злету, він присвоїв собі звання генерала армії України. У липні 1994 року Марчук залишив посаду голови СБУ і був призначений віце-прем'єром з питань державної безпеки та оборони в урядовому кабінеті Віталія Масола. Раніше даної посади не існувало. Її створили виключно для того, щоби призначити на неї генерала Марчука.

З 31 жовтня 1994 року Марчук став першим віце-прем'єром, головою Комітету при президенті України по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, а 6 березня 1995 року був призначений на посаду виконуючого обов'язки прем'єр-міністра України. 8 червня 1995 року він став прем'єр-міністром і обіймав цю посаду до 27 травня 1996 року, після чого був відправлений у відставку з унікальним формулюванням «за формування власного політичного іміджу».

Цікаву замальовку про призначення Марчука прем'єр-міністром залишив у своєму інтерв'ю директору української секції радіо «Свобода» Роману Купчинському Микола Мельниченко, офіцер охорони президента Кучми, що брав участь в проекті з несанкціонованого запису кабінетних розмов свого шефа:

«Коли Кучма призначив Марчука прем'єр-міністром, я був здивований, який розкішний банкет влаштував новопризначений прем'єр-міністр для так званої політичної еліти в зоні державних дач в Пущі. Там, справді, столи ломилися. Я собі [поставив] питання: за чий рахунок цей банкет влаштували? Я був вражений! Тоді я зрозумів, що щось, мабуть, тут не так. Можливо, дійсно потрібно дякувати президенту за те, що він призначив на посаду прем'єр-міністра? Я був дуже сильно вражений».

Мельниченко дещо несподівано розставив акценти: виходило, що Марчук в такий спосіб дякував Кучмі за призначення, хоча яка користь була для Кучми від цього бенкету?

Які саме сили проштовхували Марчука, залишається загадкою. Однак, саме тому, що сили ці в очевидний спосіб не проявлялися, можна припустити, що цими силами були колеги Марчука по його старій службі в КДБ. Себто спецслужби Росії.

Професійно Марчук був винятково непридатною людиною. З 1991 по 1994 роки, коли Марчук очолював СБУ, це відомство жодного разу не спромоглося відслідкувати та порушити жодної справи за фактом розкрадання державної власності, де б фігурували вищі державні посадовці. Президент Кучма, хоча і призначив його на посаду прем'єр-міністра, свого висуванця також не любив:

«Опинившись за столом головуючого, – згадував Кучма, – Марчук проявив повну відсутність смаку до щоденної господарської роботи та бажання її виконувати, невгамовну любов до багатослів'я... Спочатку я списував це на рахунок бажання Марчука самостійно розібратися у всіх проблемах, досконало, як він любив говорити, «з лабораторною точністю», зібрати щодо них вичерпну інформацію. Проте скоро запідозрив, що він просто не хоче,

просто боїться приймати рішення, а страх базується на нерозумінні економічних механізмів, спробах дистанціюватись від будь-яких непопулярних кроків. Очевидно, тривала робота в КДБ навчила Марчука лише збирати інформацію (переважно для того, щоб на її основі рішення приймалися іншими!), проте запроваджувати зібране в інтересах економіки він не вмів. На вулиці літо, потім осінь 1995 року. Вперше почали накопичуватись значні борги по пенсіях та зарплатах, і ростуть кожного місяця. Виробництво падає. А Кабмін реально не встигає за ситуацією, гальмує з прийняттям рішень, неадекватно реагує на проблеми промисловості та сільського господарства. Можливо, це – елементарна некомпетентність? Така ж, як, для прикладу, рішення голови Державної комісії з грошової реформи Марчука восени 1995 року, всупереч рекомендаціям експертів, не вводити гривню?»

Звичайно ж, неможливо втриматися, щоб не спитати: навіщо ж призначати таку непридатну людину прем'єр-міністром? Але Кучма навіщо ж призначив.

Будучи прем'єр-міністром України Євген Марчук, припускаючи ймовірність своєї швидкої відставки, у грудні 1995 року взяв участь у довиборах народного депутата Верховної Ради України від одного з округів і пройшов до Ради. Марчук залишався депутатом до квітня 1998 року, очоливши в парламенті фракцію з моветонною назвою «Соціально-ринковий вибір».

У жовтні 1996 року в Києві була заснована газета «День». Заснував її Євген Щербань, український олігарх та політик середини 1990-х, у 1995–1996 роках найбагатший олігарх Донбасу, головний акціонер найбільшого українського холдингу «Індустріальний Союз Донбасу», який об'єднав сотні величезних підприємств Донецької та Луганської областей. І 3 листопада 1996 року Щербаня вбили (за рік до цього, 15 жовтня 1995 року, був убитий попередній «господар Донбасу», найбагатший олігарх Донбасу Ахать Брагін). Обидва вбивства були вчинені «бандою Кушніра». Виконавці з часом були вбиті або затримані. Проте замовників згаданих вбивств виявити так і не вдалося.

Щербаня вбили на злітному полі донецького аеропорту. Він повертався з Москви на власному Як-40 з ювілею Йосипа Кобзона, відомого співака, бізнесмена, агента КДБ СРСР зі стажем. В підготовці замаху брали участь не менш ніж десятеро людей. Безпосередньо вбивство виконали два злочинці (ймовірно, з солнцівської ОЗГ) – Вадим Болотських («Москвич») та Геннадій Зангеліді («Звір»). Болотських та Зангеліді проникли на територію аеропорту, використовуючи автомобіль з фальшивими службовими документами, при собі в них була авіаційна та міліцейська форми. Коли Щербань вийшов з літака, Болотських вистрелив йому в потилицю, а Зангеліді – певно панікуючи – з автомата почав безладно розстрілювати тих, хто супроводжував «замовленого». Після цього обидва кілери заскочили до автівки й зникли. Автівку вони спалили за містом. Окрім Щербаня, загинули також його дружина, авіатехнік та бортінженер літака (останній помер у лікарні від отриманих поранень). Під час перестрілки Зангеліді випадково зачепив Болотських, внаслідок чого останньому зробили підпільну операцію.

Саме після цього вбивства на перші ролі в Донбасі вийшло альтернативне донецьке угруповання – Ріната Ахметова та Віктора Януковича, а переважна частина майна Євгена Щербаня опинилася у власності Ахметова, який, внаслідок описаних подій, став найбагатшим олігархом не лише Донбасу, але й усієї України.

Операцію розробляв ватажок групи Кушнір. Його, як організатора злочину, арештували в Україні, помістили в СІЗО міста Донецька, де його було вбито просто в камері за загадкових обставин. У 2000 році в Росії вдалося заарештувати та екстрадіювати до України Болотських (Зангеліди на той час вже був мертвим). У 2003 році Болотських був засуджений до пожиттєвого ув'язнення волі, та при цьому стверджував, що за вбивство винагороди не отримував, а виконував завдання лише через прохання «друзів».

Отже, вбивство готували в Москві, виконували москвичі. Щербань повертався в той день із Москви, зі свята агента КДБ-ФСБ Кобзона. Вбивця Болотських, він же «Вадік» (також «Москвич»), вважався спеціалістом з диверсійних акцій, провчився трохи більше року в міліцейській «вищці» в Росії на антитерористичному «профілі», пізніше пішов в армію, служив у внутрішніх військах. Після армії рік пропрацював охоронцем московського кооперативу, пізніше сліди його загубилися – і виринув він вже як головний спеціаліст з диверсій, в оточенні такого собі «Синяка» (Синякіна) – авторитета з Москви, який «під дахом» російських спецслужб торгував зброєю.

Вбивство Євгена Щербаня стало однією з найгучніших справ в історії незалежної України. Журналіст Сергій Кузін (автор книги «Донецька мафія») переконував, що Щербаня та Брагіна вбили на замовлення російських злочинних груп, що прагнули контролювати приватизацію на Донбасі. На користь цієї версії говорить і той факт, що Вадим Болотських був причетним до обох убивств – Брагіна та Щербаня. Колишній прем'єр-міністр України Віталій Масол (на посаді прем'єр-міністра був двічі – в часи УРСР у 1987–1990 роках та в перші роки незалежності у 1994–1995 роках) заявив, що, на його думку, Щербаня вбив Віктор Янукович: «Я, наприклад, вважаю, що Щербаня вбив Янукович. Прибрав його зі свого шляху. Це ж Донецьк... Я Щербаня знав. Він приходив до мене, коли я був прем'єром. Попросився бути моїм позаштатним радником. Я йому навіть пропуск видав. Він мені подобався своїм здоровим глуздом. І тут Щербаня вбивають. Директор шахти Ампілов, якому я три будинки побудував, розповів, як цю справу перевірили».

У справі Щербаня чомусь немає показів Ріната Ахметова, який був партнером Брагіна та Щербаня в Індустріальному Союзі Донбасу і який більше за інших виграв від вбивства конкурентів.

Проте була ще одна людина, яка несподіваним чином виграла від вбивства Щербаня: Марчук, який отримав після смерті Щербаня щойно створену ним газету «День». Це була єдина інформаційно-аналітична щоденна газета зі сформованою аудиторією. Зробивши з газети опозиційну, Марчук зумів заангажувати і висококласних авторів, замінив старого головного редактора – Володимира Рубана – на нового: шеф-редактором видання призначив прес-секретаря Ларису Івшину (вона згодом стала його дружиною).

Поступово Марчук стає відомим та впливовим парламентським політичним діячем. На парламентських виборах у березні 1998 році він представлений як № 2 у списку Соціал-демократичної партії України (об'єднаної) і вдруге обирається депутатом Верховної Ради. З травня по грудень 1998 року він очолює парламентську фракцію СДПУ(о). Тоді ж він вирішує взяти участь у президентських виборах й, можливо, стати наступним президентом України.

Другим небезпечним конкурентом Кучми спочатку значився Павло Лазаренко, прем'єр-міністр України з травня 1996 по червень 1997 року. Після

відставки він перейшов в опозицію до Кучми і в 1998 році разом з очолюваною ним партією «Громада» пройшов до Ради.

Проте в президентській кампанії Лазаренко участі не взяв. 9 лютого 1999 року генпрокурор України здійснив подання до Верховної Ради про позбавлення Лазаренка депутатської недоторканості, 15 лютого Лазаренко втік з України, а 17 лютого 310 із 450 депутатів проголосували за позбавлення Лазаренка депутатської недоторканості та видали дозвіл на його арешт. 20 лютого Павло Лазаренко був затриманий в аеропорту Нью-Йорка за порушення візового режиму та за підозрою щодо незаконного в'їзду до Сполучених Штатів. У відповідь Лазаренко запросив у США політичного притулку, проте замість притулку у 2000 році отримав обвинувачення у здирництві, відмиванні грошей та шахрайстві. За різними свідченнями, на момент арешту Лазаренко мав на американських рахунках від 114 до 477 млн доларів. Вкраденою вважалася сума від 200 (за даними ООН) до 320 млн доларів (за даними генпрокуратури України). В результаті Лазаренка заарештували в США, присудили тривале тюремне ув'язнення та багатомільйонний штраф. Українська влада неодноразово зверталася до США з проханням видати Лазаренка, але американська сторона відмовляє в екстрадиції, посилаючись на відсутність між Україною та США відповідного договору. Так, за велінням долі, генпрокуратури та Кучми, Павло Лазаренко з президентських перегонів-99 вибув.

Тепер залишалось розібратися з Кучмою, і Марчук став на шлях, що його можна було потрактувати не інакше як державну зраду. З весни 1999 року почалися таємні записи розмов у кабінеті президента України. Один з учасників цієї спецоперації – офіцер охорони Кучми Микола Мельниченко – згодом неодноразово згадував, що почав записувати Кучму з власної ініціативи ще у 1998 році. В це важко повірити. Більш безініціативної та обережної людини, ніж Мельниченко, природа не створювала. Записи 1998 року ніколи нікому пред'явлені не були. Сам Мельниченко вказував на те, що йому допомагали «свої люди» і що ці «свої люди» виводили його, в свою чергу, на Марчука:

«Кучма боявся, дуже боявся двох людей – Лазаренка та Марчука. Дуже сильно боявся. І в першу чергу він боявся Лазаренка. Найбільше. Вони обговорювали питання щодо нейтралізації та знищення Лазаренка. З Лазаренком я не спілкувався... Проте, після того, як Лазаренка арештували... коли він поїхав до Америки... залишався Марчук. Тобто, Марчук – людина, яка після Лазаренка представляла найбільшу небезпеку для Кучми. От я і став шукати виходу на Марчука. Але сьогодні люди, які мені допомагали перебувають у безпеці, і я не хочу розголошувати їхні прізвища – через кого я вийшов на Марчука... Я виходив на Марчука досить довго, більше місяця, а можливо і більше двох місяців. Через своїх людей я виходив на Марчука».

Цілком слушно припустити, що ідея завербувати співробітника охорони Кучми та записати розмови в кабінеті президента для використання отриманої інформації проти Кучми під час передвиборної президентської кампанії 1999 року прийшла в голову або Марчукові, або ж комусь з його московських кураторів. Останні у тому ж 1999 році просували на президентську посаду в Росії товариша Марчука з КДБ підполковника Володимира Путіна. У разі перемоги з 2000 року КДБ отримало б владу не тільки в Росії, але і в Україні. Мельниченко пригадує:

«Який був задум? Потрібно було зібрати докази, які б вказували, що Кучма дійсно злочинець, і що така людина не може знаходитися на посаді президента України. І записи ці – як один з речових доказів всього цього... В мене вже була досить непогана колекція записів та була інформація, що підтверджувала, що Кучма порушує Конституцію та Кримінальний кодекс... Наша зустріч з Марчуком відбулася на початку весни 1999 року. Я відрекомендувався, показав посвідчення, тоді я перебував у званні капітана, і посада у мене була – старший офіцер безпеки Управління державної охорони України. Я йому відрекомендувався, я йому сказав: так і так, я такий-то, і маю докази, що Кучма – злочинець. Я записую Кучму і хотів би, щоб Кучма не був президентом, бо він злочинець. І запитав поради у Марчука. Ми вели розмову тет-а-тет. ...По телефону я не зміг розговоритися з Марчуком, тому що його телефони прослуховувалися. Прослуховувалися як міські, так і урядові телефони. Оскільки він був конкурентом Кучми на президентських виборах. ...Мені Марчук був ближчий за духом, оскільки він як-не-як із спецслужби...

Він спитав: як з грошима? Я сказав: дуже важко з грошима... Дечого для підтримки він тоді дав... тисячу марок однією купюрою... щоби купити батарейки, на один день, на один день батарейки коштували... там специфічні батарейки використовуються, в цей диктофон СБУ... приблизно 1,5 долара одна батарейка... Тоді потрібно було 6 батарейок. Тобто, 10 доларів просто в день на одні батарейки йде. На касети... 100 доларів в день. Щоб... купляти ці касети – 100 доларів касета...»

Так що рік роботи обходився Мельниченку тільки у витратах на батарейки та касети в 40 тисяч доларів. Хтось мав би їх постійно видавати.

«Тоді ми призначили наступну зустріч, – продовжує розповідати Мельниченко, – Він мені намалював місце, де ми повинні зустрітися. Він намалював його на... на Конституції України. До речі, його малюнок зберігається в мене до тепер – де ми повинні зустрітися і як. Ну, Марчук каже, що зло потрібно прибирати – і будемо прибирати. Ну, тоді в мене крила вирости, і було узгоджено, що максимум після першого туру президентських виборів Кучми, ну, за допомогою й даних записів, Кучми не повинно бути... Я з Марчуком зустрічався – я не можу сказати, скільки разів: разів з десять я зустрічався з ним. В різних місцях. Ну, це те місце, яке він намалював. Ми обмінялись інформацією, обумовили, в який спосіб ми зможемо один одного знайти. Це були і пейджери, і умовні знаки, і мобільні телефони. Він дав мені свій таємний мобільний телефон, яким користувався тільки для спілкування зі мною. Це все відбувалося... на початку весни 1999 року... Я активніше почав працювати і записувати Кучму. У нас була впевненість, що Кучма як президент відбуває вже останні місяці, ну максимум – це жовтень-листопад 1999 року...

Зустрічались ми досить цікаво. Був у той час у Марчука водій Толя, здається. І я чекав в обумовленому місці. Того дня приїхав джип Марчука, проте самого Марчука не було. Дверцята відчинились і я побачив цю людину. Я сів, і ми поїхали відриватися від хвоста. Ми призначали зустрічі дуже пізно, десь близько дванадцятої ночі або о першій ночі, або ж о другій годині ночі – коли переконувалися, що машин немає і хвоста немає. Отож на схилі це місце було – як спускатися вулицею Банковою до театру Лесі Українки. Фу, соррі, до театру Франка. Біля метро – Інститутська або ж Банкова. Уже не пам'ятаю – зверху йде. Я там чекав, джип зупинився, я

швиденько сів, і нас відвезли, джип відвіз на зустріч з Марчуком. Я йому всю цю інформацію виклав, він був дуже вдячний. Ми домовились, що зустрінемося наступного разу в іншому місці – поряд з комісією Верховної Ради України, там, неподалік від нашого управління. І час ми узгодили, щоб це вже було десь уже близько, ну, десь після другої ночі це було, точно... Одна з таких інформацій, яка... була передана... коли я вів записи, це був, здається, місяць травень... Зайшов до Кучми Рябець – голова Центральної виборчої комісії, Михайло Рябець. Він доповідав Кучмі, в який спосіб Рябець через Центральну виборчу комісію не допустить Марчука до участі в президентській кампанії. Я це все прослухав, був шокований, що вони збираються Марчука зняти з реєстрації, точніше, не зняти, а не допустити до реєстрації як кандидата в президенти. Я зв'язався з Марчуком – і ми терміново зустрілися. Я передав йому цю касету. Скажімо так, в той момент ще по своїх каналах, через своїх людей, на яких я виходив, через яких ми терміново зв'язались з Марчуком в тому місці, яке він намалював, і я передав йому касету, розповів схему. Марчук дуже подякував. І... каже: все, будемо на зв'язку. Ми обумовили – де ми зустрінемося наступного разу. Тобто, ми змінювали кожного разу місце нашої зустрічі... Для прикладу, сьогодні ми зустрічалися на Севастопольській площі, завтра зустрічалися поряд з театром Лесі Українки...»

Марчук думав про свого агента Мельниченка найменше з усього. Понад усе – про себе та перемогу на президентських виборах. Отримавши від Мельниченка касету, він подзвонив до Рябця і сказав, що він знає про плани Кучми не допустити його до виборів. Особисто Мельниченко дізнався про це випадково, коли прослухав ще через день запис розмови Рябця з Кучмою в його ж кабінеті:

«...Десь ближче до обіду заходить до Кучми Волков Олександр Михайлович, відомий олігарх, і каже: Леонід Данилович, у нас є дві новини. Одна новина – дуже неприємна. Каже: Марчук дізнався про все, що ви вчора тут з Рябцем домовлялися, як його зняти з реєстрації – він знає про все це. Сьогодні він зателефонував Рябцю і дослівно розказав про механізм, як Центральна виборча комісія не допустить Марчука до участі в президентській кампанії... Рябець зателефонував мені і розповів що до чого. І Рябець присягається, що він нікому нічого не розповідав. ...Ви вчора це обговорювали і тільки ви знали. ...Або Рябець розказав, або ж вас прослуховують. І Кучма одразу ж набрав Деркача і віддав наказ терміново здійснити перевірку».

Мельниченка врятувала випадковість:

«...Мені подзвонив по телефону заступник начальника оперативно-технічного відділу Гаранін Олександр Миколайович. І каже: Коля, що у вас там за перевірка? Я кажу: яка перевірка? – Ну, в кабінеті Кучми, яка перевірка? – Я кажу: я нічого не знаю. Кажу: я зараз з'ясую. ...Я пішов до начальника охорони президента Мовчана Бориса Івановича. Я кажу: так і так, у мене така інформація... Потім він пішов до Кучми. Кучма каже: так, через дві години у мене в кабінеті буде перевірка. Ну, мені начальник охорони каже: так, Коля, через дві години перевірка, там уже машини стоять, із СБУ приїхало 15 людей, але ти все проконтролюєш, щоб все було під контролем, щоб ніхто нічого. Я кажу: так точно.

...Тобто мені доручили, щоби я контролював все. Я тоді поставив Мішу Сороку, є такий у нас співробітник в охороні президента. Як тільки Кучма вийшов з

приміщення, із свого кабінету, я одразу ж увійшов зі своїм співробітником. Я кажу: так, там стій, дивися туди. І миттєво витягнув диктофон і заховав його. Все це тривало лічені секунди...

Я взяв цей запис, який ...де... планувалося зняти Марчука. Не допустити до участі в президентській кампанії. Передав Марчукові. А наступного дня – ця команда. Зробити термінову перевірку кабінету Кучми. І СБУ приїхало, і я не розумів, яким чином, як могло так статися, що Кучма перериває свій робочий день, виїжджає, і відразу 15 офіцерів СБУ з машинами, з апаратурою – для перевірки кабінету. Я не міг цього зрозуміти. І тільки завдяки тому... я ж кажу, мені життя врятувало те, що чисто організаційно я зміг зробити так, щоби саме я контролював. І я перебував вранці, з 7-ї години, і до 11-ї, до 12-ї години, до першої години ночі – я кожного дня був у Адміністрації президента і контролював, щоби ніхто не зміг зробити подібне. І кажу, цим я врятував собі життя.

... Я пізніше Марчука викликав і кажу: що ж ти, кажу, падла, робиш. Тобто, він чисто підставив, просто взяв і підставив. Для нього, наскільки мені вдалося зрозуміти, в такому випадку людське життя нічого не варте. Як так можна було? Можна ж було іншими словами. Можна було трохи пізніше, або в якийсь інший спосіб. Ну як так? Це мені було, ну, не зрозуміло. Він каже: ну, так вийшло. Тему замялі».

Перший тур президентських виборів був запланований на 31 грудня 1999 року. Однак до першого туру Кучму зняти не вдалося: Кучма мав намір брати участь у виборах. «Інші записи, які я записував у 1999 році, – згадував Мельниченко, – я періодично віддавав Марчуку... Марчук володів серйозною інформацією, яка дозволяла зняти Кучму як президента вже у 1999 році». Проте Кучму «не зняли». Тоді стали обговорювати план «зняття» Кучми після першого туру. Планувалося, зокрема, встановити «систему відеоспостереження» в кабінеті Кучми і знімати все, що відбувається «на другий день після першого туру президентських виборів», щоби записати розмови, які свідчитимуть про порушення Кучмою передвиборної кампанії у першому турі. Ці записи Марчук мав отримати від Мельниченка та згодом використати для відсторонення Кучми від участі в президентських виборах другого туру. Але за кілька днів до 31 грудня Марчук операцію скасував: «...У нас відбулась зустріч з ним десь за кілька днів до першого туру, – згадував Мельниченко, – він каже: ні, нічого не будемо робити, нічого не потрібно. Як мені потім стало відомо із записів, Марчук зустрічався з Волковим. Волков Олександр Михайлович – людина, яку у свій час завербувало КДБ та тримало на гачку через компромат. Про це доповідав Деркач Кучмі... І Марчук вів переговори з Кучмою стосовно першого туру президентських виборів про те, щоби Марчук зміг отримати посаду секретаря Ради національної безпеки та оборони».

І зрозуміло, чому. Річ у тому, що у першому турі президентських виборів Марчук до фінішної лінії прийшов п'ятим, набравши трохи більше 8 %. Йому все одно не судилося стати президентом України. А раз так, вигідніше було не скидати Кучму, а домовитися з ним про заняття посади секретаря РНБО, що Марчук і зробив. Під час останньої зустрічі з Мельниченко він сказав йому, що більше «не треба нічого записувати». Мельниченко не послухався, записав, й відразу зрозумів, чому Марчук просив припинити записи:

«Він просив у Кучми собі бізнес. Кучма йому дав бізнес. Деякі підприємства, які Марчук просив. Але, не знаю, на щастя чи на жаль, цією інформацією володію тільки я. Там Марчук просив дати йому одну шахту, там про енергетику. Я ці записи окремо [зберігаю]. Там він також виступає, на мою думку, як людина, яка давить вільну пресу...Я переконаний, що Марчук дуже хотів. Ну, дуже хотів – що? Зняти Кучму чи особисто стати президентом і боротися з корупцією? Це питання цікаве. Тому що Марчук не одна особистість. В Марчукові живуть кілька Марчуків. І я думаю, що вони перебувають у конфлікті один з одним. З одного боку, Марчук хоче добра, з іншого – інший Марчук не хоче зла собі».

Посаду Секретаря Ради національної безпеки і оборони України Марчук обіймав до 25 червня 2003 року, доки не був призначений міністром оборони. На цій посаді Марчук залишався трохи більше року: 27 вересня 2004 він змушений був подати у відставку, формально – через вибухи на артилерійських складах в Артемівську та Новобогданівці. Насправді ще й тому, що термін правління президента Кучми добігав кінця, і шансів обіймати таку високу посаду при новому президенті у Марчука не було. Як і 1998 року, він спробував повернутись у велику політику, можливо навіть до президентства, через Верховну Раду. Марчук вийшов з СДПУ(о) та в грудні 2004 року створив Партію свободи, головою якої був обраний. Однак на парламентських виборах 26 березня 2006 року, де Марчук йшов під № 1 від блоку партій «Євген Марчук – єдність», він отримав всього 0,06 % голосів й не пройшов до парламенту, після чого залишив велику політику.

Так закінчилася кар'єра генерала Марчука, – президента України від ФСБ Росії, що так і не відбувся.

Розділ 3

Вбивство Георгія Гонгадзе

Президент Річард Ніксон прожив довге і цікаве життя. Але до американської історії він увійшов насамперед як фігурант у справі «Уотергейт», завдяки якій змушений був піти у відставку. Президент Леонід Кучма у відставку не пішов, хоча весь другий термін його президентства був затьмарений справою про вбивство Георгія Гонгадзе.

Гонгадзе зник пізно ввечері 16 вересня 2000 року. Підготувавши черговий номер інтернет-газети «Українська правда», головним редактором якої була (і залишається) Олена Притула, Гонгадзе поїхав додому і на шляху туди зник. Додому він не повернувся. Й більше ніхто його не бачив. Пізніше стало відомо, що журналіста було вбито 17 вересня. Його обезголовлене тіло знайшли 2 листопада у Тарашанському лісі приблизно за сто кілометрів від Києва.

Георгій Гонгадзе народився 1 травня 1969 року в Тбілісі у родині грузинського дисидента і режисера Руслана Гонгадзе та українки Лесі Гонгадзе (Корчак). Ще до падіння Радянського Союзу його призвали до армії. Служив він в Афганістані. Наслідуючи приклад батька, Гонгадзе включився в опозиційний рух – очолив інформаційний центр Народного фронту Грузії. У 1989 році він переїхав до України в рідне місто матері – Львів. Після смерті батька Георгій записався до повстанської армії в Абхазії, зняв кілька документальних фільмів про грузино-абхазький конфлікт, був важко поранений й знову повернувся до України. Закінчивши факультет іноземних мов Львівського національного університету, Гонгадзе став головним режисером у творчому об'єднанні «Центр Європи», ведучим телепрограм на львівському телебаченні. У 2000 році він створює інтернет-сайт «Українська правда», де різко критикує режим Леоніда Кучми, публікуючи сенсаційні матеріали про президента та його найближче оточення. Як наслідок, Георгій отримував постійні погрози на свою адресу. Помітивши, що за ним встановлено міліцейське стеження, Гонгадзе незадовго до зникнення, 14 липня 2000 року, звернувся з відкритим листом до Генерального прокурора України Михайла Потебенька. В листі журналіст попереджав правоохоронні органи країни про неминучу трагедію.

Тим часом у 1999–2000 роках в кабінеті президента України Леоніда Кучми проводяться несанкціоновані записи деяких розмов президента і його відвідувачів. У будь-якому разі йшлося про 600 годин записів. Наприкінці 2000 року один із офіцерів охорони президента майор Микола Мельниченко виїхав за межі України і заявив про те, що несанкціоновані записи в кабінеті Кучми проводив він. Одночасно, 28 листопада 2000 український політик, спікер парламенту, лідер Соціалістичної партії, Олександр Мороз, з трибуни парламенту озвучив уривки «записів Мельниченка» в кабінеті Кучми. Конкретніше – той запис, де йшлося про Гонгадзе. Мороз звинуватив президента у причетності до організації зникнення журналіста:

«Сповзанню суспільства в пільму криміналу і бандитизму треба покласти край. Тому, маючи достатні підстави, зобов'язаний заявити, що замовником зникнення журналіста Георгія Гонгадзе є Президент України Леонід Кучма, причому замовником, який систематично контролював виконання свого доручення. Про підготовку цього замовлення з самого початку знав голова Адміністрації президента Володимир Литвин. Безпосереднім розробником сценарію та організатором здійснення операції є міністр внутрішніх справ України Юрій Кравченко» [24].

На прес-конференції, яка відбулася після виступу Мороза, член соціалістичної партії Юрій Луценко оприлюднив той запис, де президент просить міністра Кравченка «розібратись» з опозиційним журналістом.

Тут необхідно зробити невеликий відступ: у 2002 Микола Мельниченко передав записи, якими володів на той час, Юрію Фельштинському. Останній взяв на себе керівництво проектом з розшифрування плівок. Протягом кількох місяців зібрана Фельштинським група фахівців, до якої ввійшли професіонали з СБУ, які спеціалізувались на «прослушці», займалась у Вашингтоні розшифруванням плівок. Завдяки цьому більшу частину розмов транскрибовано. Тому у розпорядженні авторів даної книги є всі розшифровані тексти «плівок Кучми».

При всій удаваній простоті та очевидності звинувачень проти президента Кучми, висунутих Морозом на підставі плівок, у зв'язку зі зникненням і вбивством Гонгадзе, варто наголосити, що самі записи не містять прямих вказівок на те, що президент Кучма наказав вбити Георгія Гонгадзе. Можна навіть стверджувати, що будь-який кваліфікований юрист без особливих проблем доведе в суді, що на підставі записів зробити висновок про причетність Кучми до вбивства Гонгадзе неможливо. Проте, безумовний факт полягає в тому, що президент Кучма (і про це записи свідчать) ставився до Гонгадзе вкрай негативно, і його репліки могли бути сприйняті підлеглими як вказівка покарати або й навіть убити опозиційно налаштованого журналіста. Наведемо максимально повну (на даний момент) добірку уривків з розмов президента України, в яких згадувався Гонгадзе. Згадок багато. Варто підкреслити, що майже всі записи в кабінеті українського президента були надзвичайно поганої якості і буквально «розбирались» фахівцями від слова до слова. Незважаючи на всі зусилля, багато текстів не піддавалися транскрибуванню. Тому незакінченість фраз, не завжди чіткий зміст свідчать, на жаль, про жохливий рівень запису.

Запис розмови Леоніда Кучми з головою парламентського Комітету з свободи слова та друку

Олександром Зінченком, 13 травня 2000 р.

[Кучма по селектору запитує в помічника, чи є Зінченко, віддає команду запросити.]

Кучма: [Говорить по телефону] Доброго дня! Ой слухай, та тут мене, бля, я із Зайцем півтори години, замість 30 хвилин тут боровся, бля.

[Входить Зінченко.]

Зінченко: Можна?

Кучма: Та, бля, заморочив голову, я вже не знав, як, я кажу: «Нехай Зінченко заходить». [Голосно сміється.]

Зінченко: Леонід Данилович, спасибі, що прийняли. Ну, якщо можна, я дуже коротко. Є кілька поточних проблем і декілька більш серйозних, якщо буде час, потім обговоримо. З поточних – це дві дати: 6 червня – день журналістів, і я б вніс пропозицію спробувати ініціювати, ви знаєте, проблема свободи слова, журналісти і так далі. [...]

Кучма: Як у «Дзеркалі тижня» збирають найбільш опозиційних журналістів зі свободи слова – шваль, бля, перепрошую, там є й талановиті журналісти. Але, якась Коробова, бля, ну у неї чорний [слово нерозбірливо], чорнорота. А той грузин.

Зінченко: Гонгадзе.

Кучма: Георгадзе, бля.

Запис розмови Леоніда Кучми з телеведучим

В'ячеславом Піховшеком, 12 червня 2000 р.

Піховшек: Я хотів запитати – не знаю, чи бачили ви, – про той сюжет на ОРТ, що Кучму обрали з допомогою кримінальних сил. Я не знаю, хто за цим стоїть, але всі ті структури, вони, коли виходить якась інформація на світло, починають її передруковувати, обмусолівать всі ці речі і так далі. Була зустріч кримінальних авторитетів у Харкові, і була домовленість, щоб підтримати на виборах Кучму.

Кучма: Ну, ти розумієш, це ж абсолютно, так би мовити...

Піховшек: Ні, я розумію, але ж треба відповісти.

Кучма: Зараз там порозбираються, так би мовити. За тими статтями в «Независимой газете» стоїть Гонгадзе.

Піховшек: Зовсім звихнувся вже.

Кучма: Ну його фінансують. Я не хочу зараз [цим] займатися, ведеться повторна перевірка.

Піховшек: Юля [Тимошенко]?

Кучма: Та ні, вони ж друзі, так би мовити.

Піховшек: Ага.

Кучма: Тому потрібно розбиратися.

Запис розмови Леоніда Кучми з керівником СБУ

Леонідом Деркачем, 12 червня 2000 р.

Деркач: Так, Леонід Данилович, тут я вам це залишаю, так?

Кучма: Залишай.

Деркач: І відразу ще одне. Може, почитаєте буквально три хвилини. Почитайте ось це. Це те, хто організував ось цю статтю, що наступний український Путін – це Андрій Деркач. Це вся ця, Гонгадзе цей.

Кучма: Це Гонгадзе?

Деркач: Так, так.

Кучма: Так ти можеш стежити за цим?

Деркач: Та все одно йому уже піздець буде. Я його, бля, задрочу до кінця. [Михайло] Бродський гроші давав, бля.

Кучма: А?

Деркач: Бродський гроші давав йому [...]

Деркач: Так, так, може бути, там була більш повна. Там ніякого, там все в тому режимі, в якому бачили. Що це цей, Гонгадзе ще та скотиняка – я просто, щоб ви знали. Отже, те, що він написав цю статтю, то дідько з ним, то все дурня, вона нікому не потрібна. Але ось в чому справа [швидко гортає документи, невиразно говорить кілька слів] ось написав ось такі віршики проти вас, начебто ми з вами один на одного [одне слово нерозбірливо]. Ну, не читайте, безглуздий бруд. Це зробив цей інтернет-газету. Ми зараз притиснемо його за це. [...]

Кучма: Гонгадзе! Давай, я почитаю. Ну, так розберися з ним як слід, це ж остання мразь.

Деркач: Георгадзе поставимо на місце.

Запис розмови Леоніда Кучми з керівником СБУ

Леонідом Деркачем, 22 червня 2000 р.

Кучма: Добре. Значить, ти однозначно говориш цього самого, грузина цього, Георгадзе, бля, фінансує Бродський, так?

Деркач: Ну, у нас така інформація. Я кажу: ми його взяли щільно зараз, але щось, повністю...

Кучма: Не треба мені Медведчуку говорити: «Що ж ти, бля, Бродського на Георгадзе...»

Деркач: Зачекайте трохи [...].

Запис розмови Леоніда Кучми з головою Адміністрації президента України Володимиром Литвином

та невідомим, 3 липня 2000 р.

[Кучма говорить по селектору з Литвином].

Кучма: Добрий день.

Литвин: Добрий день.

Кучма: Ти це мені давай цього самого, з «Української правди», з цього, е-е-е, коли будеш вирішувати, що з ним робити. Він просто знахабнів уже.

Литвин: Мені потрібна справа.

Кучма: А?

Литвин: Справа мені потрібна.

Кучма: Добре. [...]

[В кабінет входять, судячи по голосах, двоє, Литвин і невідомий]

Невідомий: Дозвольте, будь ласка?

[Кучма гортає папери.]

Кучма: «Українська правда» – це просто, бля, звичайно, вже обнагліла, я подивився. Покидьок, бля. Грузин, грузин той.

Литвин: Гонгадзе чи як його?

Кучма: Гонгадзе. Аже ж хтось його фінансує?

Литвин: Ну, він активно співпрацює і з Морозом, і з «Гранями». [...]

Кучма: Може подати до суду, нехай юристи... так подати до суду? Цим же прокуратура займається?

Литвин: Я думаю Кравченко сказати, щоб вони застосували інші методи.

Невідомий [з кавказьким акцентом]: Ні, нехай Кравченко скаже на мене. [...]

Кучма: Ну, просто, бля, вже ж прийняті якісь міри, бля, це, сука, бля.

Литвин: Його зараз треба...

Кучма: Депортувати, депортувати його, бля, в Грузію і викинути там нахуй. Відвезти його в Грузію і кинуть.

Литвин: Мав бесіду...

Кучма: Потрібно, щоб чеченці вкрали і викуп...

Невідомий: Тільки так.

Запис розмови Леоніда Кучми з міністром внутрішніх справ

Юрієм Кравченком, 3 липня 2000 р.

Кучма: Щоб я не забув. Є такий Гонгадзе.

Кравченко: Я щось таке ім'я пригадую.

Кучма: Ну, покидьок, бля, вищої міри.

Кравченко: Гонгадзе? Він вже десь у нас проходить.

Кучма: Значить, те, що він пише весь час там в якійсь «Українській правді» – і в Інтернеті шурує. Розумієш?

Кравченко: Так.

Кучма: Ну, хто його фінансує точно?

Кравченко: Данилич, ну, у мене є досвід..

Кучма: А головне, що його потрібно, я кажу, не я, а Володя [Литвин] каже, потрібно, щоби чеченці його викрали і в Чечню вивезли нахуй, і викуп попросили.

Кравченко: Ну, ми його десь там... Я вам скажу: це люди капітальні, що ми розсортували, досі немає – не поширює нічого.

Кучма: Ну, а цього в Грузію відвезти і кинути там?

Кравченко: Та я вирішу, я вирішу. Даниличу, значить, за першим дорученням, чи будемо говорити, що не за дорученням. Перше: щодо цього начальника РЕС – Добродський, пам'ятайте, що в Чернігівській області казав, що: «Нехай вам президент платить».

Кучма: Да-да-да-да-да, в Бахмачі.

Кравченко: Так, отже, заступника уже «опустили», так, на нього завели кримінальну справу.

Кучма: Ага.

Кравченко: По 165-й – це службові, значить, порушення, і по 187-й, так що, я думаю, ми десь на цьому тижні... Ми йому покажемо, кому що говорити.

Кучма: Так-так, нехай знає.[...] А Гонгадзе, крім того, що він співпрацює з Морозом, він же для Мороза там пише в його «Грані»... Ці всі... що його фінансують... Бродський...

Кравченко: Ну, це така скотина, що можливо. Я не здивуюся, якщо у них там є і з соціалістами зв'язки, це таке, що... Данилич, ну ми тут з ним розберемося, я думаю, що це...

Кучма: А Бродський – це ж Медведчук і Суркіс, в першу чергу Суркіс.

Кравченко: Ну, те, що у них зв'язок є, це 100 відсотків.

Кучма: Ні, так зараз вони... Я ж пам'ятаю тоді гру навколо цих «Київських ведомостей». Суркіс – та я на цього, бля, жиди... а зараз, я прочитав там кілька цих самих, розмов їхніх.

Кравченко: Та ну, він же... У них була тоді така методика, та вона і залишилась, вони створюють проблему, а потім ніби як йдуть до людини, допомагають, а потім воно виходить, що людина стає залежною, і це таким чином значить десь... Це великий спектакль напевно, національний. На такому

підґрунті, вони розігрували – і воно потрапляло, ну це ж така справа, скільки не хитруй, але там же воно і завершиться. Ну, це, напевно, і все.

Запис розмови Леоніда Кучми з керівником СБУ

Леонідом Деркачем, 3 липня 2000 р.

Деркач: Леоніде Даниловичу!

Кучма: Привіт тобі! А як ви дізналися? Я щойно прочитав це, значить, «Українська Правда»...

Деркач: А! Та це сука цей... Ведемо справу, от зараз по всіх каналах його слухаємо, всі зв'язки його близькі виявляємо, ось і поліз він зараз вже до Мороза.

Кучма: Я чув, що він з Морозом там також.

Запис розмови Леоніда Кучми з міністром внутрішніх справ

Юрієм Кравченком, 10 липня 2000 р.

Кучма: Щоб я не забув, цей самий, грузин цей...

Кравченко: А я, ми працюємо по ньому. Значить...

Кучма: Я кажу: вивезти через, викинути, віддати чеченцям, нехай викуп просять.

Кравченко: Ми продумаємо. Ми зробимо як належить.

Кучма: Або привезти туди, роздягнути, бля, без штанів залишити, хай сидить, гівнюк.

Кравченко: Ми зробимо...

Кучма: Гівнюк він просто, бля...

Кравченко: Сьогодні мені доповідали, ми там йому установочку робимо. Вивчаємо, куди він ходить, як ходить. Ми трошки так, трошки потрібно вивчити, а потім ми зробимо. У мене зараз команда бойова, орли такі, що зроблять все, що хочеш. Данилич, ось така ситуація.[...]

Запис розмови Леоніда Кучми з міністром внутрішніх справ

Юрієм Кравченком, 30 серпня 2000 р.

Кравченко: Три дні, як мертвий. Та ще лікоть болить. Щось у мене з суглобами мабуть. Леоніде Даниловичу, ну, що нового. Значить...

Кучма: Гонгадзе там, бля?

Кравченко: Післязавтра, післязавтра. Ми сьогодні там розкрили [одне слово нерозбірливо].

Кучма: За Головатим дивляться?

Кравченко: Так дивляться! Знайшли два чи три його зв'язки. Я хочу його захопнути тут на... Значить, знайшли дві дачі, де вони... Двоє хлопців, значить, за ним стежать. Я хочу його просто нагло, так, в лоб, це буде найкращий варіант, потім... Все те, що доручали – все працює. Ну, я думаю, що у Гонгадзе... Ну, буде видно, як воно вийде. Я там подивився ще його матеріали, з інтернету почитував. Це він.

Запис розмови Леоніда Кучми з міністром внутрішніх справ

Юрієм Кравченком, 11 вересня 2000 р.

Кучма: Мої вітання. Прошу. Щоб я не забув. Гонгадзе продовжує.

Кравченко: Так, я зараз. Ми там прокололись.

Кучма: Там є команда, на чолі якої стоїть – ім'я мені цей самий сказав...

Кравченко: Значить, написав скаргу генеральному прокурору. Але я думаю...

Кучма: Хто?

Кравченко: Він. Трошки я тут проколовся. Але я тепер думаю, чому проколовся. Я грішу на замначальника з оперативної міста Києва Опанасенка. Ну, що Опанасенко... Ну у мене тут група – вона закрита, так? Опанасенко через своїх почав пробивати, що це за машини, і написав значить Потєбеньку скаргу.

Кучма: Хто? Опанасенко?

Кравченко: Ні, ні – Гонгадзе. Ну тут він вказує номери, які вже, значить, знищені рік тому. Я трохи тут тактику міняю, бо я просто хочу, я хочу прибрати цього Опанасенка. В мене закралися сумніви, коли мені доповіли аж туди, до Киргизії, що Опанасенко цікавиться номерами. Так я сказав: «Почекайте, щоб воно...» Приїжджаю, кажуть, скарга є. Я його взу, Леонід Данилович. Я взу! Я просто, щоб воно щось не те вийшло... Але він буде взутий. Він тут пише, що це «може бути розплата за мої справи». Це таке...

Кучма: Проте тут він сміття таке викидає в російські ці самі...

Кравченко: В інтернет?

Кучма: Не в інтернет, а вчора з Росії... [...]

Кравченко: Я Гонгадзе не випускаю, бо для мене це питання вже також.. В екіпажі є контакти. Я за ним зараз приставив зовнішнє спостереження. Я хочу підучити його контакти, що воно..

Кучма: А у Гонгадзе там є команда – тридцять там чи що, строчать цей бруд.

Кравченко: Ні, три людини. У мене вони є. У мене всі вони є. Але я хочу з нього почати. Ну, я ще подивлюся на реакції, як генеральний відреагує. Мандражують, номери знімають, так що я не знаю.

Кучма: Ну, а чого генеральний повинен на кожну, бля?..

Кравченко: Ну, це ж заява.

Кучма: Ну і що – заява?

Кравченко: Ну я подивлюся, як вони будуть реагувати.

Кучма: Чому кожна срань повинна писати генеральному прокурору?

Будь-який об'єктивний читач, прослухавши ці сумбурні записи, дійшов би висновку, що президент України міг мати безпосередній стосунок до організації викрадення або й навіть вбивства журналіста Георгія Гонгадзе. Але настільки ж очевидно й інше: в жодному неупередженому суді записи розмов з президентського кабінету за сукупністю причин не могли вважатися достатнім доказом для арешту Кучми. Незважаючи на те, що записи, звичайно ж були автентичні, довести в суді, що вони не були змонтовані або що в них не було зовнішнього втручання, було неможливо. Якість записів була огидною. Розшифровки можна було трактувати подвійно, тлумачення їх було не завжди очевидним; з розмов випливало, що президент Кучма вкрай негативно ставився до Гонгадзе й навіть пропонував то депортувати його до Грузії, то віддати його для викрадення «чеченцям». Проте в жодній з численних розмов не була озвучена однозначна вказівка (наказ) вбити Гонгадзе. Хоча такий наказ можна було віддати чітко і ясно, коротко, один раз, не повертаючись більше до теми Гонгадзе. Отже, з юридичного погляду, Кучма у справі про причетність до вбивства Гонгадзе був невразливий навіть за наявності записів.

Однак, виникало ще одне досить важливе питання: з відома генерала Марчука Микола Мельниченко проводив несанкціоновані записи безпосередньо до моменту вбивства Гонгадзе. І припинив їх невдовзі після вбивства. Інакше кажучи, Кучму записували рівно до того часу, поки не накопичили достатньої кількості компромату. Після вбивства Гонгадзе люди, які контролювали записи, вирішили, що їхня робота виконана: тепер Кучма перебував у їхніх руках. Здавалося, що одного гучного вбивства вистачить.

У жовтні 2000 року несанкціоноване прослуховування кабінету президента України закінчилося. Останні записані розмови стосовно Гонгадзе належали до періоду, коли журналіст вже був викрадений і вбитий. Хоча не очевидно, що люди, котрі обговорювали Гонгадзе у кабінеті Кучми – серед них і сам Кучма, Леонід Деркач, Юрій Кравченко та інші – знали про те, що Гонгадзе немає в живих. Очевидних вказівок на цей факт у записах, зроблених після 16 вересня 2000 року, немає. «Мельниченко не оприлюднив жодного запису розмов між президентом і міністром [Кравченком], який мав би відбутися після зникнення журналіста», – пише автор книги про вбивство Гонгадзе Ярослав Кошів[25]. І це є непрямим доказом того, що Кучма не мав очевидного стосунку до організації вбивства Гонгадзе. Можливо, саме тому генерал Марчук наказав Мельниченку зупинити прослуховування розмов у президентському кабінеті. Після 16 вересня відсутність розмов, що доводять причетність президента Кучми до вбивства, ставала підтвердженням того, що Кучма не видавав наказу вбити Гонгадзе. Марчука таке не влаштувало.

Коли в листопаді 2000 року знайшли «тіло Гонгадзе», країна вже була готова до вибуху. Громадська думка твердо вірила в те, що наказ викрасти і звірячим чином умертвити Гонгадзе видав президент України. Ім'я Гонгадзе не сходило з газетних шпальт та телевізійних програм. Десятки тисяч публікацій. У грудні розпочалися масові акції протесту, ініційовані групою громадських діячів України, обурених пануючим беззаконням, з вимогами відставки президента, міністра внутрішніх справ, генерального прокурора і начальника Служби безпеки України, а також проведення незалежної експертизи у справі Гонгадзе. Учасники протестів виступили за «зміну системи соціальних, економічних і політичних відносин в Україні». Також і за ліквідацію системи «президентського авторитаризму» та перехід до парламентської республіки. Акцію протесту підтримали 24 політичні партії, громадські організації та рухи, серед яких – Соціалістична партія України, Українська республіканська партія, партія «Реформи і порядок», Українська національна асамблея – Українська народна самооборона (УНА-УНСО), низка лівих партій, у тому ж переліку й Український комуністичний союз молоді. «Кучмагейт» зумів химерно об'єднати в один блок, здавалося б, непоєднане – від соціалістів до націоналістів.

Рух набирив обертів. 30 січня 2001 опозиція розпочала другу хвилю антикучмівських виступів. Нове наметове містечко розгорнули в Києві на Хрещатику (на Майдані, де було попереднє наметове містечко, влада почала проведення ремонтних робіт в рамках підготовки до святкування 10-ої річниці незалежності України). У день відкриття парламентської сесії 6 лютого опозиція організувала демонстрацію в центрі Києва під гаслом «Україна без Кучми». У відповідь уряд перейшов у наступ. Міліція атакувала наметове містечко; 13 лютого арештували Юлію Тимошенко; й того ж дня опублікували «лист трьох» – президента Кучми, голови Верховної Ради Івана Плюща та прем'єр-міністра України Віктора Ющенка, в якому вони засуджували дії протестувальників та називали їх фашистами. (Ющенко, звичайно ж, не припускав, що через деякий час йому самому, разом з деякими із цих «фашистів», доведеться очолити опозиційний рух і скидати режим Кучми.)

Наприкінці лютого Генеральна прокуратура України була змушена під тиском громадськості визнати факт смерті Гонгадзе[26] і відкрити кримінальну справу за статтею «умисне вбивство». 2 березня Кучму піддав жорсткій критиці відомий американський фінансист і громадський діяч Джордж Сорос:

«Захід повинен зайняти чітку позицію, засудивши дії і поведінку Кучми. Міжнародне співтовариство не повинно за жодних умов мати справу з паном Кучмою, доки не завершиться незалежне розслідування і винних не покарають. Населення України має знати, що Захід на його боці і буде протистояти будь-яким спробам Кучми ухилитися від відповідальності».

Сорос закликав президента Кучму піти з посади і тимчасово віддати президентські повноваження прем'єрові Ющенку на той період, поки триватиме розслідування смерті Гонгадзе.

Тим часом Кучма ще 19 лютого заявив, що готовий заприсягтись на Біблії і на Конституції України, що не віддавав наказу вбити Гонгадзе. На початку березня наметове містечко на Хрещатику було знесене міліцією. 6 березня 2001 партія «Трудова Україна», очолювана Сергієм Тігіпком, близько пов'язаного з родиною Кучми та його зятем Пінчуком, найняла фірму «Кролл» (Kroll) для проведення «об'єктивного» розслідування вбивства та перевірки заяв про те, що вбивство Гонгадзе було здійснене за розпорядженням президента України та що він будь-яким чином замішаний у цьому вбивстві. Експерти цієї фірми (на що й слід було очікувати) прийшли до висновків, що таких підстав немає:

«Немає жодних переконливих підстав вважати, що Президент Кучма «замовив» вбивство журналіста Гонгадзе або що [він] якимось чином у цьому замішаний. Немає також свідків зникнення і фактичного вбивства Гонгадзе. Тому звинувачення повинні базуватися на існуючих доказах і записах розмов, стосовно журналіста, якщо ці записи достовірні. При цьому ні обставини його зникнення, ні стан цілісності доступних нам записів не доводять причетності до цієї справи президента».

Весь цей час в Україні тривали протести. 9 березня біля будівлі адміністрації президента відбулися зіткнення з міліцією, понад 200 людей були арештовані, коло півсотні (переважно члени УНА-УНСО) – засуджені за організацію масових заворушень. Однак, незважаючи на це, принаймні в 15 регіонах були створені нові наметові містечка, що стали вогнищами акцій протесту проти існуючого режиму. У багатьох містах губернатори і мери ініціювали «контрмітинги» на підтримку Кучми, однак це не могло змінити загального антикучмівського духу протестів.

Паралельно тривало формальне розслідування вбивства Гонгадзе. Кучма оголосив, що бере справу Гонгадзе під свій особистий контроль. При цьому генпрокуратура намагалася спрямувати громадськість на помилковий слід, стверджуючи, що вбивство було скоєно «з хуліганських мотивів» двома кримінальниками, нібито загиблими в грудні 2000 року. Проте в урядову версію вже ніхто не вірив. Інформація про причетність співробітників МВС України до вбивства журналіста то підтверджувалася, то спростовували слідством. Тільки 22 жовтня 2003 року генеральний прокурор України Святослав Піскун підписав ордер на арешт начальника департаменту зовнішнього спостереження МВС України генерала Олексія Пукача, співробітники якого вели стеження за Гонгадзе. Однак «самостійність» генерального прокурора, котрий напав на правильний слід, не сподобалася Кучмі. Вже 28 жовтня він прийняв рішення зняти Піскуна з посади, і 18 листопада той був звільнений разом зі своїм заступником. Слідчу групу, що вела справу Гонгадзе, переформували, а арештованого генерала Пукача 5

листопада випустили на свободу (він був удруге заарештований тільки 1 березня 2005 року).

У червні 2004 року британська газета The Independent опублікувала матеріали слідства, що містили свідчення заступника голови Управління по боротьбі з організованою злочинністю Київської області підполковника міліції Ігоря Гончарова. Останній був заарештований у травні 2003 року за звинуваченням у вбивстві одинадцяти осіб та помер чи то від отруєння, чи то від удару по голові в ув'язненні 1 серпня 2003 року. Гончаров стверджував, що викрадення та вбивство Гонгадзе було здійснене підконтрольними бандитами за вказівкою МВС України, а саме – за наказом міністра внутрішніх справ Юрія Кравченка, котрий виконував доручення президента Кучми. Безпосереднім учасником вбивства Гончаров називав свого колегу офіцера міліції Юрія Нестерова. Нестеров в свою чергу висловив припущення, що вбивство Гонгадзе було змовою російських спецслужб і що сам підполковник Гончаров брав участь у змові, метою якої було – «вбити Гонгадзе і повісити провину за це на президента України Кучму»[27].

22 травня 2005 Нестеров дав інтерв'ю у програмі «Закрита зона» з ведучим Володимиром Ар'євим, де вказав, що Гончаров був агентом ФСБ і співпрацював з генералом Марчуком. Він також повідомив, що в розпорядженні Гончарова записи Мельниченка були ще до того, як їх оприлюднив Мороз.

1. березня 2005 року новий президент України Віктор Ющенко, що прийшов до влади завдяки Помаранчевій революції, яка спалахнула частково саме через вбивство Гонгадзе, оголосив про те, що особи вбивць журналіста встановлені. На наступний день поновлений на посаді генерального прокурора Святослав Піскун надав громадськості всю наявну інформацію про вбивство Гонгадзе. Він повідомив, що у вбивстві брали участь четверо офіцерів міліції, з яких двоє вже арештовані, один ховається і один проходить свідком у справі. Піскун сказав, що знає імена замовників, проте поки що не може їх оприлюднити.

Однак у ті ж дні стало відомо, що одним з підозрюваних, що викликаються на допит до генпрокуратури, є колишній міністр внутрішніх справ Юрій Кравченко. Допит був призначений на 10 годину ранку 4 березня, проте так і не відбувся: трьома годинами раніше Кравченка знайшли мертвим з двома кульовими пострілами в голову. За версією тодішнього заступника генпрокурора Віктора Шокіна, незважаючи на те, що пострілів було два, це було самогубство. Однак міністр внутрішніх справ Юрій Луценко висловив припущення, що Кравченка вбили. Хоча він залишив передсмертну записку: «Мої дорогі. Я ні в чому не винний. Пробачте мені. Я став жертвою політичних інтриг президента Кучми та його оточення. Йду від вас з чистою совістю. Прощайте»[28].

Розділ 4

Парламентські та президентські вибори, 2002-2004

Віктор Ющенко та Юлія Тимошенко

Віктор Андрійович Ющенко був відомим пасічником і більше за владу любив бджіл. Народився майбутній третій президент України в невеликому українському селі з нічого не обіцяючою назвою Хоружівка, яке знаходилося на Сході України в Сумській області. Там він отримав середню освіту. У школі, за спогадами вчителів, він був старанним учнем, однак без амбіцій на лідерство. Після закінчення Тернопільського фінансового інституту перебував на службі в Радянській армії, а після демобілізації займав пересічні посади в колгоспній системі. Потім Ющенко працював в різноманітних підрозділах українських банків Сумської області та в Києві, став членом команди видатного фінансиста Вадима Гетьмана. Останній висунув Ющенка на керівні посади спочатку в Агропромбанку, яким керував за часів СРСР, а відтак у банку «Україна». З 1993 року, за рекомендацією Гетьмана, Ющенко став його наступником на посаді голови Національного банку України.

В НБУ Ющенкові вдалось запровадити декілька важливих реформ. На його долю випала грошова реформа при впровадженні в обіг національної валюти – гривні. Він же був ініціатором створення Державного казначейства та заснування Монетного двору в Україні. Перебуваючи під пильною опікою Вадима Гетьмана, Ющенко зрідка приймав самостійні рішення, проте взяв на себе відповідальність за проведення грошової реформи, давши населенню обіцянку, що в процесі реформ воно не постраждає. Успішне проведення грошової реформи, введення та укріплення національної валюти висунуло Ющенка у рейтинги найкращих банкірів світу, а Європейський банк реконструкції та розвитку номінував його кращим банкіром року. Популярність Ющенка стрімко росла. У зв'язку з цим він вирішив взяти участь в передвиборчій кампанії президента Кучми (на другий термін) і в кінцевому підсумку Кучма запропонував його кандидатуру на посаду прем'єр-міністра країни. Посаду віце-прем'єра в уряді Ющенка посіла Юлія Тимошенко.

Тимошенко стала урядовим куратором паливно-енергетичного комплексу. Обіймаючи цю посаду, вона вела політику, яка не влаштовувала найближче оточення президента, зокрема його зятя В. Пінчука та голову СБУ Л. Деркача, членів сімейного клану Кучми. «Донецьких» М. Азарова та В. Януковича і «київських» В. Медведчука та Г. Суркіса Тимошенко також не влаштовувала. Саме вона наполягла на реальній приватизації трьох обласних енергеторозподільчих компаній (сім попередніх були приватизовані братами Суркісами за безцінь). Вона ж публічно звинуватила «Нафтогаз України» у крадіжці російського газу та приховуванні реальних заборгованостей перед Росією, що призвело до відставки керівництва корпорації «Нафтогаз України». Відтак Тимошенко наполягла на звільненні міністра палива та енергетики України Сергія Тулуба (представника донецького клану). Через розбіжності з нею вимушений був подати у відставку і міністр економіки Сергій Тігіпко, близький до дніпропетровського клану президента. Саме Тігіпко був ініціатором схеми короткострокових кредитів, коли уряд, не маючи збалансованого бюджету, позичав у приватних банків під високий процент (до 70 % річних) гроші для виплат зарплат бюджетникам та пенсій

пенсіонерам. Тієї до цього був головою «Приватбанку» та лобював його інтереси. Практику короткострокових кредитів припинив Ющенко, збалансувавши державний бюджет.

Окрім цього, Ющенко та Тимошенко змусили великий бізнес вивести свої імперії з тіні й розпочати виплату податків державі, відмовитися від прихованих бартерних угод, які шкодили бюджету через недоотримання коштів. Ющенко та Тимошенко добилися також, аби податкова служба на чолі з М. Азаровим була виведена з-під підпорядкування президента та підпорядковувалась урядові та персонально прем'єр-міністру. Вони ж внесли від імені уряду ще у червні 2000 року на розгляд парламенту закон, що відміняв заборону бартерних та вексельних операцій в українській енергетиці, що дозволило ушестеро збільшити надходження до держбюджету. З часом цей рішучий крок уряду Ющенка дозволив державі розплатитися з боргами перед пенсіонерами, студентами та бюджетниками. При цьому фракція «Батьківщина» (підконтрольна Юлії Тимошенко) у Верховній Раді зайняла різко антикучмівську позицію у «справі Гонгадзе», обвинувачуючи в загибелі журналіста президента.

У цій ситуації близькі до президента та київські олігархи, чий інтерес зачепила Тимошенко, легко переконали Кучму позбутися Тимошенко перевіреним способом: підключити прокуратуру, відкрити кримінальну справу проти віце-прем'єра, скомпрометувати її і як державного чиновника, і як підприємця. За постановою Генеральної прокуратури України, у серпні 2000 року, були арештовані чоловік Тимошенко Олександр і друг дитинства Тимошенко Валерій Фалькович, які входили до керівництва компанії «Єдині енергетичні системи України» (ЄЕСУ), якою керувала Тимошенко. 5 січня 2001 року прокуратура порушила дві кримінальні справи проти самої Тимошенко, а 19 січня за поданням генерального прокурора України Михайла Потебенька Кучма підписав указ про її відставку.

Тимошенко обвинувачували в тому, що її корпорація незаконно вивезла з України понад 1 млрд 100 млн доларів. 13 лютого Тимошенко була арештована за пред'явленими обвинуваченнями. До того ж їй пред'явили обвинувачення щодо перерахування нею на швейцарські рахунки колишнього прем'єр-міністра Павла Лазаренка близько 80 млн доларів. Переказ був здійснений в той період, коли Лазаренко займав посаду прем'єр-міністра. Тимошенко звинувачували у дачі хабара. Нарешті, її звинуватили ще й у причетності до російського фінансового скандалу в Міністерстві оборони РФ, стрижневим фігурантом якого був начальник головного фінансового управління російської армії генерал-полковник Георгій Олійник. Генерала звинуватили у перевищенні службових повноважень та перерахуванні в Україні на рахунки ЄЕСУ 450 млн доларів в рахунок поставок матеріально-технічних ресурсів для російського військового відомства. Втім, Олійник незабаром був виправданий «у зв'язку з відсутністю складу злочину».

Просидівши понад півтора місяці в Лук'янівській в'язниці, Тимошенко була звільнена рішенням суду під підписку про невиїзд й переведена зі слідчого ізолятора до лікарні. У березні 2001 року, перебуваючи у лікарні, вона вимагала відставки президента Кучми і заявила, що боротиметься за пост президента країни, а підвладна їй партія «Батьківщина» приєдналась до опозиційного Форуму національного порятунку (ФНП), що також вимагав відставки президента.

Побачивши, що Тимошенко рішуче налаштована боротися, Кучма знову спробував запроторити її за ґрати. Прокуратура України опротестувала переведення Тимошенко до лікарні, і Київський суд постановив повернути Тимошенко до в'язниці. Ющенко, що мав намір зустрітися з колишнім віце-прем'єром у лікарні, назвав це рішення «демонстрацією сили» та закликав президента налагодити діалог з опозицією. Адвокати Тимошенко зуміли оскаржити рішення Київського суду у Верховному Суді України, і той скасував рішення про повторний арешт. Вийшовши на свободу, Тимошенко знову заявила про свій намір балотуватись на посаду президента: «Якщо я побачу на Україні справжнього лідера, який готовий життя віддати за країну... то я готова прати білизну в його виборчому штабі. Але я поки не бачу цієї команди. Я хочу сформувати її особисто».

Після публікацій в кінці 2000 року аудіозаписів про можливу причетність президента Кучми до зникнення та смерті журналіста Георгія Гонгадзе й початку масових протестів під назвою «Україна без Кучми», правління другого президента стало настільки непопулярним, що опозиційний рух підтримали 24 політичні партії і він набув всеукраїнського масштабу. Організаторами протестів стали лідер студентських заворушень 80-90-х років Володимир Чемерис та соціаліст Юрій Луценко. Маніфестанти вимагали відставки президента та його найближчого оточення – міністра внутрішніх справ, голови Служби безпеки України та Генерального прокурора, а також проведення незалежної експертизи у справі Гонгадзе. Під тиском громадськості Кучмі довелося, врешті-решт, відправити їх у відставку.

У той же час на Донбасі сталося ще одне резонансне вбивство українського журналіста, директора телекомпанії «ТОР» міста Слов'янська Ігоря Александрова. Він був по-звірячому забитий бейсбольними бітами в приміщенні власної телекомпанії. У 2000-2001 роках Александров вів телепрограму «Без ретуші», що розповідала про зв'язки донбаської міліції та прокуратури з регіональною організованою злочинністю. У черговій передачі планувалося продемонструвати відеозапис, на якому члени краматорського організованого злочинного угруповання «17 дільниця» обговорювали, скільки вони заплатили або повинні заплатити своїм покровителям в міліцейських та прокурорських погонах. Саме ця програма так і не вийшла на екрани – у липні 2001 року Александрова вбили.

Отримали розголос й інші скандали, пов'язані тепер уже з незаконною торгівлею зброєю. Спочатку Україні дісталось від США і ООН через постачання важкого озброєння македонцям, які воювали у себе в країні з албанцями. Останні, за підтримки Армії визволення Косово та американців, провели ряд успішних військових операцій в Македонії, поставивши під загрозу збереження миру всередині країни. У президента Кучми склалися досить тісні й дружні стосунки з молодим та енергійним президентом Республіки Македонія Борисом Трайковскі. Македонські дипломати, військові та бізнесмени ініціювали інтенсивні переговори з українською стороною про постачання озброєння для македонської армії. Прямої міжнародної заборони на поставки такого типу не було. Проте українські військові намагались діяти обережно, тому що Державний секретар США Кондоліза Райс під час зустрічі з Кучмою настійно переконувала українську сторону зброї македонцям не поставляти. Комісією ООН з контролю над озброєннями також була зроблена енергійна атака на українських дипломатичних представників за кордоном з метою впливати на Україну щодо цього питання. І хоча, врешті-решт, українці пообіцяли припинити поставки зброї в треті країни,

Македонія, Китай та Іран зброю таки отримали. До Македонії поставляли танки Т-72 та гвинтокрили; до Китаю та Ірану – шість авіаційних крилатих ракет Х-55 великої дальності, спроможних нести ядерні боеголовки. Авторитет України як партнера у міжнародних альянсах було остаточно підірвано.

Зрозуміло, на Кучму посилювався міжнародний тиск. Дії президента різко критикували. Захід тепер вже відкрито заявляв про підтримку Ющенка як альтернативної Кучмі фігури. На довершення всього, 4 жовтня 2001 року під час навчань військ ППО в Криму над акваторією Чорного моря українська ракета збила пасажирський літак ТУ-154М російської авіакомпанії «Сибір», що здійснював рейс з Тель-Авіву до Новосибірська з 144 російським та ізраїльськими пасажирами та 12 членами екіпажу на борту. Спочатку українська сторона категорично заперечувала свою причетність до катастрофи, але міжнародні експерти довели провину військового відомства України. В результаті Україна змушена була визнати свою провину. Між Росією, Ізраїлем та Україною була укладена трьохстороння угода про виплату сім'ям загиблих фінансових компенсацій, яка затягнулася на довгі роки.

У розпал політичної кризи 2001 року, до якої була втягнута велика кількість представників виконавчих структур, серед яких опинились і працівники адміністрації президента і практично весь Кабінет Міністрів, Кучма судомно шукав варіанти політичного виживання. Мільярдер Сорос запропонував тоді президенту піти у відставку та призначити своїм наступником Віктора Ющенка, якого вже відкрито підтримував Захід. Але єдиним висновком, що зробив Кучма з рекомендації Сороса, був той, що для утримання влади у своїх руках він повинен усунути усіх: як видимих, так і прихованих конкурентів, насамперед Ющенка.

Вихід з уряду Юлії Тимошенко означав неминучу відставку кабінету Ющенка. Протистояння між оточенням Кучми та урядом перенеслося до стін українського парламенту. Віктор Медведчук – віце-спікер парламенту – наполягав на формуванні коаліційного уряду, хоча законодавча база для реалізації цієї ідеї була відсутня. Ющенку він пригрозив тим, що якщо коаліційний уряд не буде сформовано, то 5 квітня 2001 року, після урядового звіту, того відправлять у відставку. Таку позицію Медведчука Ющенко назвав «хорошим прологом для дестабілізації ситуації в країні» та зажадав зустрічі з президентом і віце-спікером парламенту для обговорення висунутого ними прем'єр-міністру ультиматуму. Кучма дав зрозуміти, що підтримує в цьому питанні Медведчука та підтримує ідею створення коаліційного уряду. Однак Ющенко вирішив боротися до кінця.

Виступаючи в парламенті 26 квітня, під час розгляду питання про вотум недовіри його уряду, прем'єр-міністр заявив, що парламент йде за кланово-олігархічними угрупованнями та є їхнім рупором. Він запропонував призупинити на деякий час будь-які політичні акції для поступової передачі влади в країні іншим людям, але підкреслив, що «не піде з політики», попри те, що «демократія в Україні зазнала серйозної поразки». Ющенко тоді вимовив фразу, що в майбутньому стала крилатою: «Я піду, щоб повернутись!» Наступного дня, 27 квітня, Кучма підписав указ про його відставку, доручивши уряду виконувати свої обов'язки до моменту формування нового кабінету. Ющенко відмовився, заявивши президенту, що посада «виконуючого обов'язки не для нього».

Представники багатьох українських та зарубіжних аналітиків зішлись на думці, що уряд Ющенка вперше за десять років незалежності України спробував економічними методами реформувати політичний устрій країни, не покладаючись на міжнародну фінансову допомогу. Уряду вдалося вирішити якщо не повністю, то частково проблему боргів по пенсіях та заробітній платі. Крім того, уряд Ющенка здійснив сміливу спробу реформування одного з найбільш корумпованих секторів економіки – паливно-енергетичного комплексу, зачепивши таємну сферу перерозподілу прибутку та витоку капіталів за кордон. Легальне та законне повернення фінансових коштів до державного бюджету і прозора приватизація найбільших промислових підприємств заклали основи промислового зростання та міжнародних економічних зв'язків України.

Відставка уряду Віктора Ющенка показала, що кланово-олігархічне оточення президента Кучми (а пізніше президента Ющенка і особливо президента Януковича, для яких характерні тимчасові консенсуси з метою перерозподілу власності) привели до формування в країні еліти користолюбців, до застою не лише економічних, а й демократичних процесів. Будь-який реформаторський уряд ставав прямою загрозою для цих людей.

На тлі сірої маси безликих політиків Ющенко та Тимошенко стали найбільш яскравими харизматичними особистостями в Україні того часу. Тому народ повірив саме їм, хоча Ющенко не справляв враження вольової людини. Тимошенко ж, навпаки, виглядала відчайдушною та сміливою. «Єдиним чоловіком в українській політиці» її назвали зовсім не випадково, перефразовуючи слова українського письменника Івана Франка про Лесю Українку, який назвав її «єдиним чоловіком в українській літературі».

Українське суспільство, яке втомилося від політичних чвар та «розборок» між президентською, урядовою та парламентською гілками влади, завжди вважало, що після зміни того чи іншого президента, уряду й, навіть, перевиборів Ради в країні настане довгоочікуване благополуччя. Але кожного разу результатом боротьби ставав лише перерозподіл влади, власності та грошей між новими суб'єктами політичної активності та поява нових політичних об'єднань зі старими гравцями. Поки парламент голосував за відставку уряду Ющенка, біля його стін зібрався семитисячний натовп прихильників прем'єр-міністра. Вони вважали його уряд реформаторським, і таким, що боровся за інтереси країни та народу. Юлія Тимошенко тоді ж заявила, що підтримує кандидатуру Ющенка на чергових президентських виборах 2004 року й створила ініціативну групу з 50 партій та організацій з проведення референдуму (який не відбувся) про відставку Кучми.

На передбачуваному референдумі населення повинно було відповісти всього лише на одне питання: «Чи вважаєте ви, що Леонід Кучма, за те, що знищив права та свободи українського народу, відповідно до принципів верховенства права, повинен заявити про відставку, відповідно до статей 108, 109 Конституції України». Зрозуміло, влада не дала згоду на проведення референдуму. Тоді, в липні 2001 року невгамовна Тимошенко виступила з ініціативою створити передвиборчий блок «Форум національного порятунку» (ФНП), куди увійшли сім партій: «Батьківщина» Юлії Тимошенко, «Собор» Анатолія Матвієнка, Українська християнсько-демократична партія (УХДП) Олеся Сергієнка, Українська республіканська партія (УРП) Левка Лук'яненка, Українська консервативна республіканська партія (УКРП) Степана Хмари, Українська соціал-демократична партія (УСДП) Василя Онопенка та

Патріотична партія України (ППУ) Миколи Габера. Після перейменування ФНП у Блок Юлії Тимошенко (БЮТ) до нього також увійшла Українська національно-консервативна партія (УНКП) Олега Соскіна.

Намагаючись знизити політичну активність Тимошенко, Генеральна прокуратура України наприкінці січня 2002 виписала новий ордер на її арешт та «посадила» її під підписку про невиїзд (раніше скасовану судом). 29 січня 2002, прямуючи у своєму «мерседесі» на засідання Апеляційного суду, Тимошенко потрапила в автомобільну аварію й була госпіталізована.

Наближалися парламентські вибори-2002. Все політичне життя країни підпорядковувалось підготовці до головної події року, яка мала кардинально змінити політичний ландшафт та життя України. Ющенко та Тимошенко, опинившись відстороненими від влади, розпочали підготовку до виборів, збираючи навколо себе численних прихильників, які щиро вірили, що дует Ющенка-Тимошенко кардинально змінить ситуацію в державі.

Парламентські вибори 2002 року

Важливою особливістю передвиборчого періоду стало перегрупування політичних сил та блоків, частина яких відчайдушно намагалася утримати владу; інша – захопити її. Згідно з новим законом, в Україні була створена система виборів, при якій 50 % депутатів обирали за партійними списками, а 50 % – в мажоритарних виборчих округах. Щоби пройти до парламенту, партія або політичний блок повинні були подолати чотирьохвідсотковий електоральний бар'єр. У той час як Тимошенко формувала опозиційний блок під своїм ім'ям, колишній прем'єр-міністр Ющенко оголосив про намір створити блок політичних партій під назвою «Наша Україна» (також опозиційний владі). У лютому 2002 року цей блок був офіційно зареєстрований. До нього увійшли 10 партій: Народний рух України, Українська народна партія, Ліберальна партія України, Конгрес українських націоналістів, Християнсько-демократичний союз, Молодіжна партія, партія «Реформи і порядок» та інші.

На проведених у березні 2002 року парламентських виборах до Верховної Ради, в яких взяли участь 62 політичні партії, об'єднані у 30 виборчих блоків, за підсумками голосування в загальнодержавному багатомандатному окрузі чотирьохвідсотковий рубіж подолали: блок «Наша Україна» на чолі з Ющенком – 23,55 %; Комуністична партія України (КПУ) – 20,01 %; блок «За єдину Україну» (В. Литвин) – 11,79 %; БЮТ – 7,25 %; Соціалістична партія України (СПУ) Олександра Мороза – 6,87 %; Соціал-демократична партія України (об'єднана) (СДПУ(о)) Віктора Медведчука – 6,27 %.

Блок «Наша Україна» Віктора Ющенка отримав підтримку в центральній та західній частині України; комуністи – на південному сході України та в Криму; блок «За єдину Україну» – на півдні та сході. Народний Рух – мав свій сталий електорат в Західній Україні. Блок Юлії Тимошенко підтримали здебільшого у Києві та Дніпропетровську.

У самій Раді нового скликання партії та блоки, які перемогли на виборах, утворили свої фракції. Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» отримав 112 мандатів, «За єдину Україну» – 101, КПУ – 65, СДПУ(о) – 24, СПУ – 23, БЮТ – 22. Ще 103 місця у Верховній Раді розподілили між собою представники дрібних партій, які увійшли до парламенту за результатами голосування по мажоритарних округах, а також безпартійні. Якщо пости спікера та віце-спікерів у впертій боротьбі завоювали представники «Єдиної України» (так званої «Єди») та об'єднаних есдеків, то керівництво ключовими парламентськими комітетами перейшло в руки «нашистів» (так називали членів фракції «Наша Україна»).

Ющенку та його прихильникам вдалося виграти парламентські вибори, але переговори з формування парламентської більшості він програв. Як часто буває в політиці, перемагають одні, а виграють – інші. Боротьба за парламентську більшість, а як наслідок цього й боротьба за посаду прем'єр-міністра, тривала з травня по грудень 2002 року. Пропрезидентські сили, скориставшись неоднорідністю опозиції, яка не зуміла виробити чітких принципів взаємодії, залучили на свій бік соціалістів та комуністів й сформували парламентську більшість. Завоювавши більшість у парламенті, прихильники президента Кучми розчистили собі дорогу до влади, посилили свій економічний та політичний вплив у країні, відновили колишні корупційні схеми приватизації, використали можливість призначення на високі державні посади «потрібних людей» та, навпаки, звільняли тих, хто стояв на їхньому шляху.

Вперше за роки незалежності України було утворено коаліційний уряд. Тільки він перетворився на уряд на чолі зі ставлеником Ріната Ахметова та донецького клану, прем'єр-міністром Віктором Януковичем. Опозиції нічого не залишалось, як продовжувати боротися за подальшу демократизацію й виробляти нову стратегію боротьби за владу на майбутніх, тепер уже президентських виборах.

Президентські вибори 2004 року

До президентських виборів сторони почали готуватися задовго до їх офіційного оголошення. Більшість українських виборців продовжували вірити та сподіватися, що ці президентські вибори стануть переломними в історії країни. Панівна верхівка розуміла, що чесні та демократичні вибори вона за жодних обставин не виграє, однак здавати свої позиції не планувала, тому придумала механізм продовження свого існування. Конституційний Суд, що знаходився під контролем президента Кучми та його прибічників, визнав, що у відповідності з новою українською Конституцією 1996 року президент Кучма обіймав свою посаду усього один термін, оскільки вперше його було обрано ще до прийняття нової Конституції України. Тож суд встановив, що Кучма може висуватися на другий (а не на третій, як було насправді) термін на виборах 2004 року. Підконтрольні уряду українські ЗМІ почали роз'яснювати народу «правильність» висновків Конституційного Суду, а сам Кучма уважно

спостерігав за реакцією суспільства, тому що не знав, як діяти: висувати свою кандидатуру чи відмовитися від участі у виборах й підтримати кандидатуру Ющенко.

В той же час Кучма розумів, що Ющенко, а тим більше Тимошенко, прийшовши до влади, його не пошкодують і, ймовірно, таки притягнуть його до кримінальної відповідальності або за корупцію, або ж (що ще гірше) за вбивство Гонгадзе. Залишався ще один варіант: підтримати донецький клан, що мав свого представника в президенти – Віктора Януковича. У останнього при всіх його мінусах був один плюс: він не мав на меті посадити за ґрати колишнього президента Кучму.

Ще один кандидат – Віктор Медведчук, що обіймав на той час посаду керівника адміністрації президента України – також обіцяв Кучмі, що у випадку своєї перемоги «не дасть Данилича в обід» та гарантує йому (як Путін Єльцину) спокійне життя. Обидва кандидати не мали широкої популярності серед населення, однак за ними стояли сильні клани, які були готові боротися за своє виживання до кінця. Опозиція тим часом перейшла в наступ, роз'яснюючи народу конституційний «виверт» Конституційного Суду України. В підсумку Леонід Кучма відмовився від участі у президентській гонці, поставив на Януковича (та програв все).

Дочекавшись прояснення ситуації з діючим президентом, до передвиборчого марафону ринула численна рать кандидатів (26 осіб), кожен з яких намагався переконати виборців, що саме він зможе змінити життя пересічних людей на краще. Такої великої кількості претендентів, бажаючих ошасливити багатостраждальний український народ, Україна за всі роки незалежності ще не бачила. Найулюбленим заняттям кандидатів стало паплюження конкурентів, внаслідок чого передвиборча президентська кампанія 2004 року стала найбруднішою – з погляду використання передвиборчих технологій.

На програми кандидатів ніхто не звертав уваги, оскільки вони практично нічим не відрізнялися. Із загальної одноманітності, тим не менше, вирізнялися два Віктори: Янукович та Ющенко. Зовсім різні та не подібні один на одного кандидати дуже скоро визначилися як основні. Кандидатом від влади став діючий прем'єр-міністр Віктор Янукович. Його відкрито підтримувала Росія, яка сподівалася, що через Януковича їй вдасться встановити повний політичний та економічний контроль над Україною. Водночас колишній донецький губернатор був надією української олігархії, особливо донецької.

Народився він неподалік від міста Єнакієво у сім'ї машиніста паровоза Федора Володимировича Януковича та медсестри Ольги Семенівни Леонової. Віктор Янукович рано залишився без матері та виховувався бабусею Кастусею Янукович. Закінчивши з непоганими оцінками середню школу, він працював на Єнакіївському металургійному заводі та навчався в гірничому технікумі при заводі, а пізніше закінчив Донецький політехнічний інститут. У 17 років вперше був засуджений на три роки за участь в пограбуванні, однак, не встигнувши вийти з однієї в'язниці, одразу ж потрапив до іншої – на два роки, за побиття (тілесні ушкодження середньої тяжкості). Пізніше судимості були зняті «через відсутність складу злочину», на чому в майбутньому неодноразово акцентуватимуть увагу – і сам Янукович, і його прибічники.

Понад двадцять років Янукович працював керівником низки донецьких підприємств, що дозволило йому увійти до владної еліти шахтарського краю. З 1996-го до 2001 року він був головою Донецької обласної державної адміністрації та обласної Ради. Згодом закінчив факультет міжнародного права Української академії зовнішньої торгівлі і, вже перебуваючи на посаді губернатора (що завжди підозріло), захистив докторську дисертацію з питань управління розвитку інфраструктури великого промислового регіону (Донбасу). Услід за цим Янукович отримав звання професора, проте, вказуючи дане звання в анкеті, написав його з двома літерами «ф» і з однією «с»: «проффесор». Відтоді так його і називали в Україні – «проффесор Янукович».

Донецький клан висунув Януковича для лобювання своїх інтересів на загальнодержавному рівні. «Большое Я» (ще одне прізвисько Януковича, у вузькому колі його співробітників) успішно справлявся зі своїм завданням – до певного моменту. Влада намагалася створити позитивний імідж своєму кандидатові всіма можливими й не завжди законними засобами, використовуючи всі свої адміністративні ресурси, демагогію і... компромат проти політичних супротивників. Напередодні виборів чинний прем'єр-міністр зробив кілька популістських кроків, наприклад, збільшив заробітну плату та пенсії, використавши для цього величезні бюджетні ресурси, що мало не привело економіку всієї країни до колапсу.

Опозиція зосередила свої сили навколо Віктора Ющенка, який на той момент мав найвищий рейтинг. Тимошенко дуже хотіла стати президентом, але розуміла, що її час ще не настав. Тому вона стала поруч прапорів «Нашої України» та залишалася непомітною тінню свого колишнього шефа. Європа теж не приховувала своїх симпатій до опозиційного кандидата. Європейці планували за допомогою технократів (до яких помилково відносили Ющенка) поступово вивести Україну, що розташована в центрі Європи, з-під російського впливу. Сам Ющенко, за його власним признанням, не дуже хотів битися за президентський престол, але підкорився бажанню виборців.

Усі опитування, проведені різноманітними соціологічними службами, показували, що лідерами в передвиборній гонці є Ющенко та Янукович. За ними йшли Віктор Медведчук, лідер комуністів Петро Симоненко та лідер соціалістів Олександр Мороз. Янукович та Ющенко не поступались один одному, на фініш вони прийшли практично разом. Оприлюднені 31 жовтня 2004 офіційні результати виборів показали нічийний результат: Ющенко отримав 39,87 % голосів; Янукович – 39,32 %. Явка виборців виявилася рекордно високою – 75 %. Спостерігачі відзначили, що в ході передвиборчої кампанії були численні порушення. Наскільки ці порушення могли вплинути на результат виборів, ніхто сказати не міг. Але, оскільки жоден з кандидатів не набрав більше 50 %, необхідних для перемоги, на 21 листопада був призначений другий тур голосування.

Географічно симпатії виборців розділилися на дві частини. Центральні та західні області України проголосували за Ющенка. За винятком Закарпатської області, де живуть русини та угорці. Населення цих областей переважно говорить українською мовою та з вірянами Української греко-католицької та Української православної церкви Київського патріархату. Південно-східні регіони й Республіка Крим, де жителі воліли говорити російською та були парафіянами приходів Української православної церкви Московського патріархату, голосували за Януковича.

Виборча кампанія другого туру голосування виявилася особливою. Пропагандистські та адміністративні ресурси владної партії, яку представляв Янукович, кинули на підтримку провладного кандидата. Телеканали та засоби масової інформації, підконтрольні владі, теж працювали на нього. На білбордах всіх міст України красувалися портрети Януковича, який у своїй передвиборчій програмі навіть пообіцяв зробити російську мову другою державною мовою.

Володимир Путін двічі приїжджав до Києва, щоби засвідчити свою підтримку проросійському кандидату. Всі лідери країн СНД (окрім президента Грузії Михайла Саакашвілі, що підтримав Ющенка) також дружно приєдналися до пропагандистської кампанії, запевняючи український народ у вічній дружбі, у важливості збереження налагоджених ще з радянських часів народногосподарських зв'язків та кооперації. Лейтмотивом виступів було те, що з приходом до влади Януковича Україна займе гідне місце в Співдружності незалежних держав й стане локомотивом у створенні єдиного економічного та митного простору, а її економіка зможе вижити і буде процвітати тільки в тісній співпраці з Росією та іншими країнами СНД. Особливу «стурбованість» у сусідів України, в першу чергу у Росії, викликало «пригнічене» становище російськомовного населення й ситуація з утиском російської мови в Україні. Проросійські та російські аналітики лякали українців тим, що в разі приходу до влади Ющенка Україна вступить до НАТО й потрапить у фінансову залежність від Міжнародного валютного фонду та США.

Тоді ж, за наказом Кучми, в пресі була поширена інформація, що дружина Віктора Ющенка Катерина Чумаченко є співробітником Центрального розвідувального управління та спеціально була скерована Сполученими Штатами Америки до України, щоб стати агентом впливу. У публікаціях стверджувалося, що її далекоглядно «прикріпили» до діючого тоді голови Національного банку України Ющенка. Нібито їхня перша зустріч у літаку (де їхні місця виявилися поруч) та майбутній шлюб теж були організовані ЦРУ з метою формування з Ющенка американського агента впливу. Більш драматичних за своїм напруженням пристрастей та порушень під час президентських виборів історія України не знала.

Отруєння Віктора Ющенка та спроба фальсифікації виборів

Якщо припустити, що несанкціонований запис розмов в кабінеті президента Кучми у 2000 році проводив генерал Марчук (за яким стояли російські спецслужби), аби змусити Кучму піти у відставку та поступитися владою проросійському кандидату, то треба визнати, що операція закінчилася провалом. Кучма, незважаючи на цілий ряд скандалів та революцій, у відставку не пішов. Він залишався на посаді президента України до кінця свого конституційного терміну. У 2004 році Росія здійснила другу спробу захоплення контролю над Україною. У вересні 2004 року під час передвиборчої президентської кампанії, в якій двома головними конкурентами були прозахідний Віктор Ющенко та проросійський Віктор Янукович, Ющенко отруїли.

Отруєння здійснили ввечері 5 вересня під час вечері на дачі першого заступника голови СБУ генерала Володимира Сацюка, де колишній прем'єр-міністр (й тепер уже кандидат у президенти) Ющенко зустрівся з керівництвом СБУ.

Залишило збоку численні версії, запущені для дезінформації в пресу і самими отруювачами, і політичними опонентами Ющенка (Партія регіонів, КПУ, адміністрація президента Кучми) про те, що ніякого отруєння не було, а була специфічна реакція організму Ющенка на з'їдені суші. Згодом стало відомо, що Ющенка отруїли діоксином. Цей діагноз встановили лікарі австрійської клініки «Рудольфінерхаус», куди 10 вересня був доправлений отруєний кандидат у президенти. Симптоми отруєння: гострий панкреатит, шлунково-кишкові болі, гострий біль у спині, кровоточиві язви. На думку лікарів, отрута до організму Ющенка потрапила за п'ять днів до госпіталізації, а саме 5 вересня. Зовнішній вигляд Ющенка змінився до невпізнання. Обличчя його було спотворене. Він перебував між життям та смертю; впродовж місяця після отруєння не в змозі був виступати. Проте вибори були призначені на 31 жовтня. А Ющенко істотну частину дорогоцінного передвиборчого часу змушений був витратити на інтенсивне лікування. Рейтинг Ющенка поповз донизу. Якби Ющенко помер внаслідок отруєння чи зняв би свою кандидатуру за станом здоров'я, його проросійський опонент Янукович залишився б одноосібним лідером президентських перегонів.

Прокуратура порушила кримінальну справу за фактом отруєння Ющенка. Головним підозрюваним був Сацюк. Його декілька разів викликали на допит, однак офіційні обвинувачення йому не пред'явили та не арештували. Після всіх допитів та проведених експертиз прокуратурі так і не вдалося довести, що Ющенка отруїли саме під час вечері на дачі у Сацюка і що господар дачі був до цього причетний. Сацюк залишався свідком, аж доки йому не вдалося втекти за кордон. Не одразу стало відомо, що «закордоном» виявилася Росія. І коли після перемоги президента Ющенка Україна запросила у Росії видати Сацюка, російський уряд відповів, що Сацюк отримав у Росії політичний притулок й не може бути депортований[29].

21 листопада 2004 року, під час другого туру голосування була ще одна спроба позбутися Ющенка, а разом із ним і Тимошенко. Цього дня міська міліція на перехресті вулиць Володимирської та Саксаганського в центрі Києва затримала двох російських громадян, москвичів, з трьома кілограмами вибухівки в машині. Затриманими виявилися 35-річний Михайло Миколайович Шугай та 33-річний Марат Борисович Москвітін. Друга машина з вибухівкою була припаркована біля передвиборчого штабу Ющенка на вулиці Боричів Тік, 22А, навпроти резиденції посла США. В автомобілі знайшли «готовий підривний пристрій з радіолокаційним управлінням»[30]. Шугай та Москвітін зізналися, що за гроші повинні були здійснити теракти, спрямовані проти Ющенко та Тимошенко.

Хто конкретно відповідав за організацію даного замаху – про це громадськість так і не дізналася, однак побічні докази вказували на керівництво МВС України.

Вже за керування нового президента в українських ЗМІ був опублікований оперативний запис телефонної розмови начальника відділу зовнішнього спостереження Олексія Даниловича Прилипка (раніше посаду очолював генерал

Пукач) з Сергієм Ключевим – братом керівника передвиборчої кампанії Януковича та колишнього віце-прем'єр-міністра Андрія Ключева. В минулому Прилипко обіймав посаду заступника Пукача. А в 2000 році саме він був організатором стеження, що передувало викраденню та вбивству Гонгадзе (яке на момент другого туру президентських виборів 2004 року розкрито ще не було). Ось запис цієї телефонної розмови:

Ключев: Добрий день.

Прилипко: Добрий.

Ключев: Це, Ключев, одне коротке питання... підкажіть адресу центрального нашого опонента.

Прилипко: По пам'яті – Ярославська.

Ключев: Ярославська?! А як там далі?

Прилипко: Один дріб щось там.. зараз я, секундочку, і я вам передзвоню.

Ключев: Ну, передзвоніть мені, будь ласка.

Прилипко: Ало.

Ключев: Ало.

Прилипко: Ну найбільший, це той, що я назвав: Ярославська 1/3.

Ключев: Хвилиночку. Ярославська...

Прилипко: Там великий трьохповерховий будинок, кутовий, і поряд, на Подолі, є два офіси. Боричів Тік.

Ключев: Боричів Тік

Прилипко: Так, 8А та 22.

Ключев: А основний де?

Прилипко: Перший, що я назвав, найперший.

Ключев: Там, де Юля і т. д.

Прилипко: Ні, у Юлі свій...

Ключев: А де все керівництво, де вони збираються? Ну, все-таки, є ж, де вони переважно збираються.

Прилипко: Ось це – Боричів Тік, всі служби на Ярославській, все в одному квадраті, так би мовити...

Ключев: А те місце, де збирається керівництво, де це?

Прилипка: Вони бувають на Ярославській 1/3Д, у нього на 8А... там також проводять зустрічі в більш тісному колі, і на 22 також, по-моєму, є.

Клюєв: Такого основного місця, як у нас, там немає?

Прилипка: Його кабінет на 8А знаходиться.

Клюєв: Охорони там багато?

Прилипка: Та багато, там американське посольство, до речі, поруч, там техніка задіяна серйозна.

Клюєв: У всіх трьох?

Прилипка: Так, так.

Клюєв: Зрозуміло. Але деякі позиції там є у нас. А вхід там вільний, як там вхід? Там на вході ціла купа, так?!

Прилипка: Так, там служба стоїть.

Клюєв: Добре, дякую.

Прилипка: Дякую, до побачення.

21 листопада замах не відбувся. Однак в цей день вчинили інший злочин: Центральна виборча комісія України оголосила попередні результати другого туру президентських виборів, згідно з якими з перевагою в 3 % переміг діючий прем'єр-міністр Віктор Янукович.

Оприлюднені результати другого туру шокували всіх. Згадалося «мудре» повчання Йосипа Сталіна: важливо не те, як голосують, а те, як підраховують. І підраховували! Голова Центральної виборчої комісії юрист Сергій Ківалов оголосив, що, згідно з попередніми даними Центровиборчкому, переконливу перемогу отримав Віктор Янукович, який набрав 49,42 % проти 46,69 %, набраних Ющенком. Електоральні географічні переваги залишилися такими ж: центр та захід України – за Ющенка, південний схід та Крим – за Януковича.

Проблема з результатами голосування полягала в тому, що, згідно з опитуваннями (екзит-полів), результати виборів були прямо протилежними: переміг Ющенко. Окрім того, були виявлені численні порушення. Надання дозволів для голосування виборців за так званими «відкріпними талонами» стало масовим явищем. Велика кількість активних прихильників Януковича роз'їжджала по країні та голосувала по декілька разів. У східній частині України (особливо на Донбасі), голосували в основному за Януковича, однак між першим та другим турами відбулося значне збільшення числа виборців – майже на 20 % порівняно з першим туром. На деяких виборчих дільницях доходило до того, що число голосуючих перевищувало число офіційно зареєстрованих виборців. Студентам, засудженим та військовослужбовцям «наполегливо пропонувалося» голосувати за Януковича. Було зрозуміло, що

влада вкотре обдурила народ та вкрала у Ющенка перемогу. Такої думки дотримувалися більшість виборців, вся опозиція й широка міжнародна громадськість. Всі офіційні спостерігачі впливових міжнародних організацій (ОБСЄ, ПАРЄ, Європарламент, Парламентська асамблея НАТО, Рада Європи) відкрито та рішуче заявили про масштабні фальсифікації, допущені під час президентських виборів в Україні, їх недемократичність та невідповідність європейським стандартам.

Почала з'являтися інформація про те, як саме люди президента Кучми та прем'єр-міністра Януковича фальсифікували результати. СБУ були записані телефонні розмови змовників, які розкривали механізм фальсифікації результатів виборів. Виявилось, що результати голосування в регіонах спочатку пересилалися до штабу Януковича, там у дані вносились потрібні зміни, і тільки звідти результати вирушали до комп'ютера Центральної виборчої комісії України. Організацією комп'ютерних фальсифікацій займався той ж Сергій Ключев. На урядовому рівні йому допомагали: брат Андрій, віце-прем'єр-міністр уряду, старший радник прем'єр-міністра Едуард Прутнік, голова адміністрації президента Віктор Медведчук, старший радник президента Сергій Львовичкін, колишній радник Кучми з проведення виборів Юрій Левенець та фахівець-програміст Зімін. Технічна підтримка проводилася українською компанією «Укртелеком» під керівництвом Григорія Джексона. Відбувалося все це через потурання голови ЦВК Сергія Ківалова[31].

Для створення додаткових голосів, які додавалися до відсотків Януковича, по всій країні урни для голосування заповнювалися сотнями тисяч підроблених бюлетенів, надрукованих у Росії. У телефонних розмовах з російськими учасниками змови ці бюлетені для конспірації називалися «печиво».

24 листопада Ківалов оголосив, що, за офіційними підрахунками ЦВК, Янукович переміг і стає президентом. Проте, наступного дня Верховний Суд України постановив не оголошувати Януковича переможцем, поки не будуть розглянуті скарги Ющенка щодо можливих фальсифікацій. Одночасно оголошені ЦВК результати виборів відмовилася визнати й Верховна Рада.

27 листопада сторони сіли за стіл переговорів за участю президента Польщі Олександра Кваснєвського, представника Євросоюзу Хав'єра Солана, голови Державної думи Росії Бориса Гризлова та спікера Верховної Ради Володимира Литвина. Кучма наполягав на тому, щоб протестуючі припинили блокування будівель кабінету міністрів, адміністрації президента та Ради. Ющенко не відступав. Тоді Кучма вирішив застосувати силу. Пізно ввечері 28 листопада заступник міністра внутрішніх справ Сергій Попков віддав наказ десятитисячному загону міліції очистити центр Києва від демонстрантів. Однак протестуючих підтримала армія, протиставивши себе МВС. «Зачистка» центру Києва не відбулася.

Розділ 5

Помаранчева революція

Фальсифікація виборів сколихнула широкі маси населення України. В західних та центральних областях розпочалися масові демонстрації з вимогою переглянути результати виборів. На фоні масових акцій громадянської непокори в країні розпочалася чергова політична криза. Вона ввійшла до історії України як «Помаранчева революція» – за кольором партійного прапора «Нашої України» та, відповідно, агітаційного шарфика основного претендента на посаду президента Віктора Ющенка.

Вся передвиборча кампанія Віктора Ющенка мала помаранчевий колір. Помаранчеві стрічки, шарфики, краватки, шапочки використовувалися як розпізнавальний знак співробітників Ющенка. Його син «запатентував» помаранчевий колір й «вулична індустрія» масово продавала всім охочим помаранчеві речі. Прибічники Януковича збиралися під біло-голубими прапорами. Фактичним центром «помаранчевої революції» став центр Києва – Майдан Незалежності, на якому безперервно, впродовж двох місяців, проходили багаточисельні мітинги протесту. З часом це місце стали називати одним словом: Майдан.

Вважається, що революція розпочалася 21 листопада 2004 року, коли після оголошення попередніх результатів виборів Віктор Ющенко та його команда, не дочекавшись офіційних результатів, закликали виборців зібратися ввечері на мітинг, аби захистити свій вибір. На мітингу Ющенко заявив, що результати виборів сфабриковані, закликав оголосити всезагальний політичний страйк й не розходитися, допоки результати голосування не переглянуть.

На центральній площі столиці почали зводити наметове містечко. Комендантом Майдану став прибічник Ющенка Роман Безсмертний (пізніше, коли Ющенко стане президентом, він обійме посаду президентського представника у парламенті). Якщо спочатку рух на Майдані мав хаотичний характер, то з часом прості кияни, а згодом й бізнесмени почали спонсорувати протестантів: встановили наметове містечко, підвозили продукти, медикаменти та дрова, щоби мітингуучи могли зігрітися біля вогнищ. Спорудили велику сцену, де виступали лідери опозиції та велика кількість артистів, що давали свої концерти безоплатно (принаймні на першому етапі).

Опозиційні фракції звернулися з вимогою скликати позачергове засідання парламенту вже наступного дня, щоби обговорити ситуацію, що склалася. Однак комуністи та проурядові фракції, зрозуміло, на засідання не з'явилися. На засіданні Ющенко прийняв присягу як президент України, що викликало нову масову хвилю підтримки. В центрі столиці зібралися від 500 тисяч до 1,5 млн протестувальників.

Варто зазначити, що дії міліції й загонів спеціального призначення були відносно нейтральними та ввічливими. Сили правопорядку не реагували на провокації. Незважаючи на велике накопичення військ МВС у столиці, вдалося запобігти кровопролиттю. Стримано вели себе обидві сторони – опозиція та влада. Столичний майдан поширився на провінційні міста країни. Як і в Києві, життєздатність майданів в регіонах стала можливою завдяки активній підтримці бізнесменів середнього класу. Саме вони виділяли людський та

грошовий ресурси для будівництва наметових містечок, забезпечення протестувальників продуктами та медикаментами.

Незважаючи на масові протести, ЦВК 24 листопада оприлюднив офіційні результати та оголосив переможцем Віктора Януковича. Тоді мітингувальники взяли в облогу президентський палац та будівлю Кабінету міністрів. На противагу цим протестувальникам до столиці із східної частини України, а найбільше з Донбасу, почали підвозити прихильників Януковича. Вони своє наметове містечко розгорнули навпроти будівлі Кабінету міністрів. Обговорювалася можливість привезти з Донбасу до Києва понад 300 тисяч шахтарів, які «зітруть з лиця землі» майданівців та не допустять до влади Ющенка. Проте кількість прибічників Януковича в Києві не перевищувала 20 тисяч осіб. Переважно це були шахтарі, за якими на час участі в протестах зберігалася заробітна плата та виплачувалося відрядження. Ночували вони у вагонах потягів, які стояли на запасних коліях київського залізничного вокзалу. Виникла загроза силового протистояння двох таборів та застосування владою сили для розгону демонстрацій.

Український парламент на екстреному засіданні 27 листопада прийняв постанову про політичну кризу в країні, офіційно визнав фальсифікації виборів, фактично анулював їх результати, висунув недовіру ЦВК і закликав до мирного врегулювання конфлікту. В західних областях країни органи місцевого самоврядування прийняли рішення про визнання легітимним президентом Віктора Ющенка. У східних регіонах лідери Донецької, Луганської та Харківської областей ініціювали скликання всеукраїнського з'їзду місцевих рад з метою створення автономної держави та визнання легітимності обрання президентом Януковича.

Південно-Східна Українська автономна республіка

На противагу подіям, які відбувалися у західних областях України та Києві, 28 листопада в Северодонецьку (Луганська область), відбувся з'їзд депутатів усіх рівнів південного сходу України, що ввійшов до історії як «Северодонецький з'їзд». Визначну роль в організації з'їзду відіграли рішучі дії губернатора Харківської області, відомого політика Євгена Кушнарєва. В з'їзді взяли участь майже 3500 депутатів із 17 областей східної та центральної України й Криму та 159 депутатів Верховної Ради України. Метою з'їзду була спроба виробити загальну стратегію зі стабілізації ситуації в країні у разі загострення конфлікту.

На з'їзді звучали заяви про те, що у разі приходу до влади Ющенка та його «помаранчевої команди» депутати південно-східних регіонів та Криму залишать за собою право на дії у відповідь, включно до створення Південно-Східної автономії. При цьому голова Луганської обласної ради Віктор Тіхонов підкреслив, що метою з'їзду є створення Ради регіонів. Питання автономії, яке, на думку присутніх, мало вирішитися через референдум, поки що постановили не педалювати. Делегати з'їзду були одностайні в тому, що

«помаранчева революція» в Києві є державним переворотом і закликали мешканців південного сходу України боротися проти «помаранчевої чуми».

Ще до початку з'їзду низка областей України прийняли постанову про зміни системи державного устрою, націлені на розширення повноважень регіонів. 24 листопада 2004 року сесія Луганської обласної ради більшістю голосів вирішила створити Автономну Південно-Східну Українську Республіку та звернулася до Президента Росії Путіна за підтримкою. 27 листопада позачергова сесія Харківської обласної Ради постановила: створити виконавчі комітети обласної та районної Рад Харківської області й наділити їх повноваженнями органів державної влади.

Головою обласного виконавчого комітету сесія обрала діючого губернатора області Євгенія Кушнарєва. Саме йому під час загострення політичної ситуації доручили функцію координації дій з Донецькою, Дніпропетровською, Запорізькою, Луганською, Одеською, Херсонською, Миколаївською обласними радами, Верховною радою Криму та Севастопольською міською радою з метою створення Південно-Східної автономії. Харківська область з ініціативи Євгена Кушнарєва припинила перераховувати кошти до республіканського бюджету до моменту стабілізації політичної ситуації в Києві. В цей же час представники Одеської обласної та міської рад оголосили про наміри зібрати Асамблею народних депутатів всіх рівнів від областей Півдня та Сходу України, щоб прийняти рішення про проголошення Новоросійського краю як самостійної території з автономним управлінням.

У Северодонецькому з'їзді брали участь Донецька, Дніпропетровська, Житомирська, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська, Херсонська, Чернігівська області, Кримська автономія та Севастополь. Не прибули на з'їзд представники Черкаської та Закарпатської областей. За заявою організаторів делегати з Черкаської та Закарпатської областей не змогли приїхати на з'їзд лише з технічних причин. Кандидат у президенти Янукович на з'їзд запізнився. Виступивши першим на з'їзді, голова Донецької обласної ради Борис Колесніков запропонував у разі обрання «нелегітимного» президента Ющенка провести на Південному Сході України референдум про недовіру чинній владі та про створення Південно-Східної української республіки на основі федералізму зі столицею в місті Харкові (на правах колишньої столиці радянської України):

«Ситуація виходить з-під контролю. Ми до останнього моменту сподівались на спокійне вирішення конфлікту. Проте зараз вже зрозуміло, що це стало принципово не можливо. Ми зобов'язані захищати інтереси своїх виборців. І якщо нам не дозволять захистити свій вибір, ми готові піти на крайнощі. Ми пропонуємо: виразити недовіру всім вищим органам державної влади, які порушили закон. Створити нову південно-східну державу у формі федеративної республіки. Столицею нової держави стане Харків, відновлена перша столиця незалежної Української республіки».

Всі розуміли, що «головні слова» скаже губернатор Харківської області, лідер політичного об'єднання «Нова демократія» Євген Кушнарєв. Виступ його дійсно був емоційним та рішучим:

«Немає сумніву, що впродовж тижня в Україні здійснювався ретельно спланований та підготовлений, чудово профінансований антидержавний

переворот. Використовуючи найсучасніші технології обдурювання людей, намагалися в будь-який спосіб, в тому числі й силовим, посадити на трон самозваного президента... Однак не треба випробовувати наше терпіння... на будь-який випад у нас є гідна відповідь – аж до крайнощів. І я хочу нагадати гарячим головам під помаранчевими знаменами: від Харкова до Києва – 480 кілометрів, а до кордону з Росією – 40! (Оплески). Ми хочемо жити в державі, де кожна людина захищена. Захищені її права, її культура, її мова, її історія, її традиції та її звичаї. Ми розуміємо, що Схід суттєво відрізняється від Галичини, ми не нав'язуємо Галичині наш спосіб життя, але ми ніколи не дозволимо Галичині вчити нас, як треба жити! Ми повинні захистити, зберегти головний духовний стрижень, який нас об'єднує, нашу віру. Ми не приймемо нав'язаний нам спосіб життя, ми не приймемо чужі символи, наш символ – православ'я! Дорогі друзі, ми хочемо спокійно жити, працювати, споглядати, творити, однак над нашою країною, над нашим майбутнім нависла страшна помаранчева загроза. Тому ще раз закликаю всіх бути непохитними, стати в повний зріст й відстояти наш вибір».

Запрошений організаторами з'їзду мер міста Москви Юрій Лужков, відомий своїми антиукраїнськими висловлюваннями ще в Севастополі, теж блиснув красномовством:

«На Україні зараз діють дві полярні сили. З одного боку, грубе втручання у справи України, з іншого – Росія, яка з повною повагою ставиться до суверенітету країни. Я, як мер Москви, готовий зняти свою улюблену кепку, щоби бути схожим на Віктора Януковича».

Всі чекали виступу кандидата в президенти, будучи впевненими, що Янукович стане консолідуючою фігурою в боротьбі проти прихильників помаранчевої революції й закличе до рішучих дій. Однак його виступ розчарував присутніх, які чекали на те, що їхній лідер займе непримиренну позицію:

«Я ніколи не зраджу вас, я завжди буду йти разом з вами. І те, що приймете ви, стане для мене законом... Ще трохи – і все завалиться. Давайте постараємося знайти рішення, не вдаючись до радикальних заходів. Якщо проллється хоч одна крапля крові, цей потік вже не зупинити. Захист законів та прав людей – наша мета. Будь ласка, прийміть те рішення, яке забезпечить цілісність країни та порядок у країні...»

Зрештою з'їзд закінчився висуненням ультиматуму, що якщо переможе Ющенко, Південний Схід залишить за собою право на адекватні дії, спрямовані на захист прав громадян своїх регіонів, аж до створення Південно-Східної української автономної республіки. Вирішили створити Міжрегіональну раду органів місцевого самоврядування українських регіонів з центром у Харкові. У Луганській та Донецькій областях прийняли рішення про проведення у першій половині грудня 2004 року референдуму з питання набуття статусу самостійних республік у складі української федерації. Крім того, Луганська та Донецька обласні Ради слідом за Харківською заявили про перепідпорядкування собі міліції та інших держструктур й про припинення перерахувань грошей до держбюджету.

На 11 грудня був призначений Другий з'їзд Південно-Східних регіонів з метою вжити більш конкретних та рішучих заходів зі створення автономної держави, проте з'їзд не відбувся. Ні у Януковича, ні у його оточення не було чіткого розуміння того, чого ж вони хочуть насправді: здатися чи

боротися, відокремитися від України чи залишатися її автономною частиною, чи приєднатися до Росії. Через десять років, у 2014 році, все повторилося знову. З'їзд у Харкові стояв перед тією ж дилемою, ось тільки з тією різницею, що у 2014 році Янукович на з'їзд взагалі не з'явився.

З приходом Ющенка до влади проти організаторів з'їзду 2004 року – губернатора Харківської області Кушнарєва та голови Донецької обласної ради Колеснікова було порушено кримінальні справи за обвинуваченням у сепаратизмі та «спробі насильницької зміни кордонів України». Обох помістили до в'язниці, але незабаром кримінальні справи закрили «через відсутність складу злочину», а ув'язнених відпустили. Однак заклики до федералізації та автономії Сходу України й Криму, вимоги зміцнити традиційні зв'язки з Росією з того моменту стали постійним чинником української політики. Вже тоді Україна умовно розділилася на східну та західну. Політична та ділова еліти цих українських половинок дотримувалися протилежних поглядів: бажання піти європейським шляхом розвитку було притаманне західним регіонам України. Бажання зміцнити зв'язки із сусідньою Росією й створити федеративну державу опанувало Сходом.

Перемога Віктора Ющенка

У політичний конфлікт, що розгорівся в Україні, втрутився Європейський Союз, відрядивши до Києва посередників місії ОБСЄ та ЄС, а також представників Росії, Польщі та Литви – для переговорів з чинним президентом України Кучмою та претендентами на цю посаду – Януковичем та Ющенком. І в результаті інтенсивних перемовин учасники досягли компромісного рішення – переголосування другого туру, тобто призначення нового, третього туру виборів. Проте відбулося все це після кінцевого вердикту Верховної Суду України (ВСУ), куди Ющенко подав скаргу про визнання незаконними дії ЦВК, що оголосила 26 листопада Януковича переможцем другого туру та про відміну результатів голосування як фальсифікованих.

Засідання ВСУ зробили відкритим та транслювали по ТБ, щоб уся країна могла стежити за процесом. Суд викрив значні зловживання під час проведення виборів: афера з відкріпними талонами, що дозволяла їздити країною та голосувати декілька разів; поява у списках виборців мертвих душ, тобто людей, які вже померли, однак їх внесли до списків виборців. До того ж кількість бюлетенів на багатьох ділянках перевищувало реальну чисельність виборців.

Ще до оголошення рішення ВСУ президент Кучма терміново полетів до Москви для консультацій з Путіним, зустрівшись з ним в аеропорту. Путін вже опинився в незручній ситуації, коли поспішив привітати Януковича з перемогою, хоча Янукович ще не переміг. Вплинути на результати виборів після того, що сталося, Путін вже не міг, і відкрито втручатися у внутрішньо український конфлікт не наважився. Можливо, в необхідності дотриматися нейтралітету Путіна переконав Кучма. Принаймні після

повернення Кучми з Москви, 3 грудня 2004 року, вперше в сучасній історії Верховний Суд України постановив, що визначити переможця неможливо й на 26 грудня призначив переголосування.

7 грудня президент Кучма погодився з рішенням суду, а також з вимогами Ющенка відправити у відпустку прем'єр-міністра Януковича (на його місце в якості в.о. прем'єр-міністра був назначений Микола Азаров) та сформувати нову Центральну виборчу комісію для підрахунку голосів. На засіданні Верховної Ради 8 грудня в діючі українські закони про вибори президента та місцевого самоуправління й до Конституції внесли відповідні зміни, що стали прологом політичної реформи, про необхідність якої так довго говорили опозиціонери. Парламент затвердив новий склад ЦВК. Того ж дня, 8 грудня, президент Кучма, який був на засіданні парламенту, безпосередньо у парламенті підписав затверджені Радою закони. Здавалося, політичну кризу подолали. Масові протести зупинилися, але наметове містечко на майдані Незалежності залишилося.

Третій тур президентських виборів в Україні опинився під пильною увагою міжнародних спостерігачів, а їх в Україну прибуло понад 12 тисяч. Кожна політична партія на всіх виборчих дільницях держави мала своїх спостерігачів. Рушійною політичною силою, що підтримувала Ющенка була коаліція «Сила народу» (в яку об'єдналися блок Ющенка «Наша Україна» та БЮТ). Також договір про підтримку Ющенка підписала Соціалістична партія України. До складу «Нашої України» входило близько десятка партій національно-демократичного напрямку, серед них Народний Рух України й Українська народна партія. Головними діючими особами на політичній сцені «помаранчевої революції», без сумніву, стали Ющенко та Тимошенко, доповнюючи один одного.

Незважаючи на окремі спроби української центральної влади змінити ситуацію на користь свого кандидата Януковича, сталося те, що повинно було статися ще у другому турі. Повторне голосування, проведене 26 грудня, зафіксувало перемогу Ющенка з відривом у близько 8 %. Ющенко отримав майже 52 % голосів; Янукович – трохи більше 44 %. Як очікувалося, центральні та західні регіони України віддали свої голоси за Ющенка, а Південний Схід та Крим – за Януковича. Вибори були визнані такими, що відповідають міжнародним стандартам, без істотних порушень.

Віктор Янукович подав скаргу, аналогічну тій, що раніше подавав Ющенко, до Верховного Суду України. 20 січня Верховний Суд відхилив скаргу Януковича, а ЦВК офіційно оприлюднила результати виборів. В Західній і Центральній Україні запанував настрій загального триумфу, люди вітали один одного з заслуженою перемогою, вважаючи її своєю особистою перемогою над авторитаризмом, бюрократією та олігархією. Громадяни вперше повірили, що народилася нова демократична Україна, яка має рухатися шляхом європейської цивілізації. Повірили і в те, що партійно-господарський феодалізм, що панував у державі, нарешті скінчиться. Зміна політичної еліти в Україні, докорінна зміна зовнішньополітичної орієнтації дозволили багатьом аналітикам говорити про низку «кольорових революцій» у світі. Помаранчева революція в Україні відповідала моделі революції в Сербії, коли громадяни боролися проти режиму Слободана Мілошевича; «Революції троянд» у Грузії; «Кедрової революції» в Лівані; «Тюльпанової революції» в Киргизії. Характерні особливості «кольорових» революцій – патріотичне та націоналістичне забарвлення, спонтанність, надреволюціонізм, радикалізм і

навіть екстремізм, а головною рушійною силою всіх революцій виступала молодь, тобто студенти. Всі ці революції починалися із невдоволення результатами виборів, де перемагали кандидати від влади та закінчувалися масовими заворушеннями та протестами в країні, до тих пір, доки протестувальники не виборювали перемогу для своїх прихильників.

20 січня Ющенко склав з себе депутатські повноваження. Верховна Рада призначила інавгурацію нового президента на 23 січня 2005 року. На інавгурацію з'їхалися глави держав та урядів багатьох країн близького й далекого зарубіжжя. Офіційна церемонія пройшла у Верховній Раді, де голова ЦВК оголосив результати виборів. Потім голова Конституційного Суду повідомив про відсутність перешкод для виконання новообраним президентом своїх обов'язків. Після цього Ющенко вийшов на трибуну й склав присягу українському народу, поклавши руку на Конституцію України та старовинне Пересопницьке Євангеліє, що на ньому присягали й попередні президенти країни. Отримавши посвідчення президента та символи державної влади, Ющенко звернувся до присутніх з інавгураційною промовою. Після цього спікер парламенту оголосив про складання повноважень уряду у зв'язку з обранням нового президента.

Формально ставши президентом, Ющенко у супроводі сім'ї пішов на Майдан, де його чекало близько півмільйона людей, які зустріли його бурхливими оваціями й криками «Ющенко, Ющенко!» Вперше за роки своєї незалежності перемогу на президентських виборах в Україні здобув народ. Звертаючись до своїх прихильників, Ющенко сказав:

«Після Помаранчевої революції ми стали жити в іншій державі – країні, де житимуть чесні журналісти, судді та чиновники. Сьогодні Україну знають у всьому світі. Тепер всі знають, що вона не просто знаходиться в Європі, але і є її центром».

Звертаючись до свого сина, Ющенко сказав: «Ти маєш ту країну, якої не було у мене. І ми створимо ту Україну, за яку не буде соромно нікому з нас». «Я вірю, що ви не віддасте нашу перемогу!», – завершив свою промову Ющенко, звертаючись до присутніх на площі.

Він відвідав у той день велику кількість місць в столиці, де його чекали прості люди, від широкого серця вітали його та себе з перемогою. Увечері в Народному домі вперше відбувся президентський бенкет на честь інавгурації Ющенка. Складалося враження, що Україна дихала повітрям свободи. Але це була лише ілюзія.

Феномен Юлії Тимошенко

Навряд чи хтось стане заперечувати те, що своїм успіхом багато в чому Ющенко завдячує своїй близькій соратниці Юлії Тимошенко. Жінці, для якої не шкодували епітетів: спочатку «Леді Ю» та «Помаранчева принцеса» або «Принцеса «помаранчевої революції»»; після неодноразових спроб влади

запроторити її за ґрати: «Жанна Д'арк» та навіть «Графиня Монте-Крісто» (через її ув'язнення у жіночій Качанівській колонії Харкова).

Під час Помаранчевої революції Тимошенко стала особливо популярним політиком в очах народу. З нею та Ющенком українці пов'язували європейське майбутнє країни. Харизматична особистість Тимошенко, її напористість, безстрашність, за що її називали «самураєм у спідниці», зробили Юлю улюбленицею Майдану. Вона вмiла себе подати... Коли проходила громадська інавгурація президента Юценка на Майдані, люди чекали на його появу та зустріли Юценка з бурхливою радістю. Трохи пізніше, порушуючи протокол, на що тоді ніхто не звернув уваги, з'явилася «королева Майдану» Тимошенко, і її народ зустрів ще з більшою радістю. Зовнішньо Юля виглядала справді як королева. Вона завжди вмiла гарно виглядати, на відміну від своїх безликих «побратимів у боротьбі».

Дослідники біографії Тимошенко відзначали її «феноменальність», підкреслюючи ті чи інші якості як політика, людини та просто жінки. Можливо, її феномен ховається в обставинах насправду важкого дитинства, коли батько залишив їх з матір'ю. Мати – простий диспетчер таксопарку у Дніпропетровську – ростила свою дочку сама, із останніх сил намагалась зробити все, що від неї залежало, щоб дитина не відчувала себе обділеною. З дитинства Леді Ю навчилася приймати самостійні рішення, захищаючись від настирливих хлопчаків. Замість ляльок грала у чоловічі ігри – футбол, волейбол, настільний теніс. В старших класах Юля почала займатися спортивною гімнастикою, отримавши звання кандидата в майстри спорту серед юніорів. Спортивний характер, сформований у дитинстві, допоміг уже в дорослому житті, коли довелося ґрати з чоловіками в насправді «чоловічі ігри».

Після закінчення школи Юлія вступила до Дніпропетровського гірничого інституту, однак, зрозумівши, що це не її покликання, забрала документи та вступила на економічний факультет Дніпропетровського державного університету, який закінчила з відзнакою. У 18 років вона вийшла заміж за Олександра Тимошенка, батько якого був відомим у місті партійним функціонером, а в 19 років народила свою єдину доньку Євгенію.

В середині 1980-х років, у розпал перебудови, Тимошенко зрозуміла, що інженером-економістом багато не заробиш й вступила до лав радянських кооператорів. Організувала кооператив «Термінал», що займався прибутковим у ті роки відеопрокатом. Не без допомоги Дніпропетровського обкому комсомолу, де завідувачем відділенням пропаганди був Сергій Тігіпко, молодій та підприємливій Юлії вдалося відкрити відеосалони в багатьох районах міста.

Велика кількість кооператорів того часу, щоби не платити державі податки, реєстрували свої фірми в офшорних зонах або ж створювали спільні підприємства. Раєм для радянських кооператорів був «офшорний» острів Кіпр. Так Юлія стала генеральним директором українсько-кіпрської корпорації «Український бензин», монополістом у забезпеченні агропромислового сектора нафтопродуктами та паливно-мастильними матеріалами. Паралельно вона створює міжнародний концерн «Сіаль», який займається видобутком природного каменю. Крім того, Леді Ю отримала 25 % акцій Токівського родовища червоного граніту – єдиного у світі, а в середині 1990-х разом з В. Пінчуком створила корпорацію «Співдружність», що спеціалізувалася на газі.

Однак головним надбанням Ю. Тимошенко в бізнесі стало знайомство у 1995 році з повновладним господарем Дніпропетровської області Павлом Лазаренком, який у 1997 році став прем'єр-міністром України. Близьке знайомство з Лазаренком дозволило Тимошенко стати основним гравцем на газовому ринку України та витіснити звідти своїх колишніх партнерів. Її компанія «Український бензин» трансформувалась в українсько-британську корпорацію «Єдині енергетичні системи України» (ЕЕСУ) зі статутним капіталом в 10 млн доларів та контролювала 25 % української економіки. Відтіснивши іншого, близького Кучми, олігарха Ігоря Бакая, Тимошенко стала практично єдиним постачальником російського газу в Україну, за що й отримала своє нове звання – «газова принцеса».

Тимошенко стала членом партії «Громада», заснованої Лазаренком, й депутатом Верховної Ради. На той момент її капітал (за даними британської газети The Times) сягнув 6 млрд доларів, а вона була найвпливовішою жінкою країни. Авторитетний інвестиційний форум у Польщі навіть номінував її на звання «Людини року» в Центральній та Південно-Східній Європі.

Інтерес до Юлії Тимошенко, як до жінки, з боку чоловіків та політиків очевидний. Проте близько до себе вона нікого не підпускала; доступ до неї був дуже обмежений. Одні боялися її впливу, інші – характеру. А суспільний інтерес до неї, як до жінки вищого світу, ніколи не згасав. Жінок дуже цікавило, якою косметикою вона користується (говорили, що тільки французької фірми A-Studio, духи Angel), який одяг любить (помічено було, що від Chanel та Dolce & Gabbana). Чоловікам подобалося, що вона завжди прекрасно виглядала. Це заворожувало багатьох. Її модельєри та візажисти створили впізнаваний сьогодні образ Тимошенко із золотистим волоссям та незмінною косою. Їй писали листи, висловлювали свою любов звичайні громадяни. Але це вже любов іншого типу, і в цьому, можливо, крилася розгадка ще одного її феномену: всенародної любові.

Вона цікавила суспільство як бізнесмен, як стала олігархом. Ставши публічною людиною – вона привертала до себе увагу як політик, що вміє грамотно та безжалісно вести боротьбу зі своїми опонентами. Її виступам – яскравим та захопливим – міг позаздрити будь-який оратор. На відміну від своїх недорікуватих колег-чоловіків, Тимошенко яскраво, вільно й доступно виступала перед масами російською та українською мовами; говорила те, що народ хотів чути. Тому її слухали і чули.

Феномен Тимошенко полягав ще й у тому, що вона до болю самозакохана й пихата. Для досягнення своєї мети вона готова йти до кінця, переступаючи на шляху через багатьох. Головною метою та сенсом її життя залишалася боротьба за владу, за найвищий її щабель, за президентство. Заради досягнення цієї мети вона готова йти на тимчасові компроміси навіть зі своїми ворогами. Але, на відміну від всіх інших, вона працювала тільки на себе, безкомпромісна та категорична, незалежно від посади, яку обіймала, ані на секунду не забуваючи, що кінцевою метою є президентство. Програвши чергові президентські вибори, вона на певний час відходила в тінь, але завжди поверталася, відновлюючи боротьбу за найвищу державну посаду України.

Розділ 6

Віктор Ющенко — Дон Кіхот від політики

У 2005 році президентство Ющенка обіцяло райдужні перспективи. Всі тоді дружно критикували «режим Кучми» й так само дружно нахвалювали нового президента і його команду. Проголошували його «надією нації», а його улюблене звертання «любі друзі» стало повсюдно використовуватись, щоправда, не без іронії. Вступивши на посаду президента України на хвилях ейфорії, Ющенко мусів одразу ж взятися за вирішення цілого комплексу державних проблем. У своїй інавгураційній промові 23 січня новий президент задекларував, що головними його завданнями стануть нещадна боротьба з корупцією, розмежування бізнесу та політики, підтримка свободи слова та відкритість влади.

Ющенко почав з реформи бюрократичної машини. Адміністрацію президента перейменували у Секретаріат. На посаду керівника Секретаріату призначили голову виборчого штабу Ющенка Олександра Зінченка. Новий президент заявив про скорочення чиновницького апарату, замінив всіх голів обласних адміністрацій в країні та звільнив аж 18 тисяч державних службовців. Кабінет Міністрів очолила Юлія Тимошенко. Як і в роки попередніх адміністрацій, розпочалася боротьба з політичними противниками, щодо яких органи прокуратури почали заводити кримінальні справи, звинувачуючи їх, окрім усього іншого, і в сепаратизмі.

Ющенко одразу ж дав зрозуміти, що головною стратегічною зовнішньополітичною метою його правління стане орієнтація на Європу із збереженням позитивних тенденцій в українсько-російських відносинах. Тому свій перший офіційний візит президент Ющенко здійснив саме до Росії, куди прибув 25 січня. Перед самим вильотом, стоячи на трапі літака, він заявив про те, що призначає прем'єр-міністром Юлію Тимошенко, чим розвіяв чутки, що котилися Києвом, про те, що кандидатура прем'єр-міністра затверджуватиметься в Росії. «Це була жорстка відповідь Кремлю: Київ має наміри будувати відносини з Москвою на зовсім іншій, ніж раніше, основі — писала російська газета «Коммерсант». — За задумом нової української влади, це мають бути відносини рівноправних партнерів, а не молодшого та старшого брата. А, можливо, роль старшого брата зіграє цього разу Україна».

Делікатність ситуації полягала ще й у тому, що в момент призначення Тимошенко прем'єр-міністром, на неї в Росії завели кримінальну справу та оголосили в міжнародний розшук. Після візиту Ющенка до Москви про кримінальну справу Тимошенко всі забули, а Ющенко особисто запевнив президента Росії в дружніх намірах українського народу. Ющенко підтвердив, що Росія була й залишається стратегічним партнером України і що він хоче відбудувувати українсько-російські відносини на засадах довіри і взаємовигоди.

Через кілька днів Ющенко мав прибути до Брюсселя, але поїздка, призначена на 27 січня, несподівано скасувалася через «погодні умови». До столиці Євросоюзу Ющенко навідався тільки у лютому. Там він намагався переконати європейських чиновників у бажанні України стати якщо не повноправним членом ЄС, то принаймні її асоційованим членом із перспективою вступу в європейське співтовариство. Керівництво ЄС запевнило українців у підтримці євроінтеграційного курсу України, але підкреслило, що Україна ще не готова для вступу в ЄС. В Україні не залишалося іншого виходу, як впасти в «братні обійми» російського ведмедя.

«В мого уряду чисті руки й красти він ніколи не буде»

Під час інавгураційної церемонії 23 січня 2005 року новообраний президент сказав фразу, яка в подальшому стала крилатою: «У мого уряду чисті руки й красти він ніколи не буде». Йому повірили, проте не всі, оскільки Ющенко не завжди виконував свої обіцянки. Свідчили про це й призначення на високі державні посади за принципом кумівства чи близької спорідненості. Кума Петра Порошенка новий президент призначив головою Ради національної безпеки та оборони (РНБО). Кума Олега Рибачука – віце-прем'єром з питань євроінтеграції. Кума Юрія Павленка – міністром у справах сім'ї, молоді та спорту. В Харкові рідний племінник Віктора Ющенка (син його старшого брата Петра), Ярослав Ющенко, незважаючи на молоді роки й відсутність будь-якого досвіду управлінської роботи, став заступником губернатора. Ще одного кума, Олександра Черевка було призначено на посаду голови Черкаської обласної державної адміністрації. Відома українська співачка Оксана Білозір, близька до клану Ющенко (серед іншого, вона хрестила одну з дочок Порошенка), отримала посаду міністра культури. На користь Ющенкові не пішов і скандал з його сином Андрієм, який роз'їжджав столицю на розкішному лімузині і користувався мобільним телефоном вартістю у декілька тисяч доларів.

Першим каменем спотикання для Ющенка стала конституційна реформа, відповідно до якої президентсько-парламентська система влади мала стати парламентсько-президентською. Попередньому президентові, Леоніду Кучмі, вдалося підготувати цю реформу для прийняття новою владою, проте остання не поспішала її реалізовувати, виправдовуючись тим, що обраний президент Ющенко отримав досить широкий вотум довіри з боку народу й не зобов'язаний передавати частину своїх повноважень Раді. Проте перед парламентськими виборами 2006 року Ющенку все-таки довелося піти на реалізацію цієї реформи. Під примусом він погодився обмежити свої повноваження. Тепер йому довелося їх ділити з Кабінетом міністрів та прем'єр-міністром. У підсумку це призвело до постійного перетягування канату з боку в бік, до перманентного конфлікту з Кабінетом міністрів, до непоодиноких відставок уряду. Страждала перш за все справа. Населення чекало відчутних змін, а не постійних перестановок в уряді. Тим часом глобальних перетворень в економіці та політиці не відбувалося. Більше того, скандальна сварка між прем'єр-міністром Тимошенко та главою РНБО Порошенком призвели не тільки до відставки уряду Тимошенко, а й до розчарування широких народних мас в ідеалах Помаранчевої революції та її лідерах.

У боротьбі за скорочення чиновницького апарату, Ющенко одночасно збільшив чисельність свого Секретаріату до 600 працівників. Витрати з держбюджету

на утримання Секретаріату Ющенка склали 1,5 млрд гривень. А витрати на утримання Верховної Ради в цей час становили «всього лише» 1 млрд. Утримання уряду обходилося в 500 мільйонів гривень. Всі рішення, що приймалися в державі, контролювалися й остаточно затверджувалися Секретаріатом. Як наслідок, особа, яка його очолювала, стала другою за впливом у державі.

Навмисне чи ні, Ющенко повністю скопіював систему, створену у 2000 році в Росії. Після приходу Путіна до влади керівник його адміністрації Олександр Волошин видав (за підписом Путіна) указ, згідно з яким керівник Адміністрації президента (АП) Росії став другою особою в державі. Абсолютно всі папери, всі призначення, нагородження та підвищення в державі повинні відтепер проводитися за погодженням з керівником адміністрації президента. Оскільки керівник АП призначався самим президентом, відповідав тільки перед ним та міг бути знятий тільки ним, виходило, що цей абсолютно призначений, а не обраний народом чоловік, був другою особою в країні, нікому, крім президента, непідзвітною.

У підсумку, саме діяльність Секретаріату призвела до зростання невдоволення в Україні та падіння рейтингу Ющенка. Під впливом обставин він змушений був скоротити чисельність державного апарату. Власне, будь-який українській уряд, що приходив до влади, починав зі скорочення державного апарату як мінімум на 10 %, одночасно збільшуючи контрольні чи інші функції держави, що в результаті призводило до збільшення кількості того апарату, який належало скоротити. Ющенко примудрився сформувати аж три центри влади: Секретаріат президента, Кабінет Міністрів та РНБО. Секретаріат дублював функції уряду та втручався в його політику. Без остаточного узгодження з Секретаріатом жодна урядова постанова не обнародувалася. Така процедура, в свою чергу, створювала передумови для майбутніх протистоянь і сутичок. Розширення повноважень РНБО, яка мала право коректувати та втручатися в підготовку рішень уряду (фактично також дублювала функції уряду), створило ще більше напруження в державному управлінні та підготувало ґрунт для особистих обвинувачень стосовно один одного таких амбіційних політиків, як Тимошенко (Кабінет Міністрів) та Порошенка (РНБО). Чисельність апарату РНБО збільшили до 220 осіб.

Можливо, Ющенко розраховував, що в даній ситуації він завжди виконуватиме роль третейського судді, «розділятиме та володарюватиме», проте саме це його й погубило. Народ сприймав лідерів Помаранчевої революції Ющенка та Тимошенко як єдине ціле, як команду однодумців, які доповняють одне одного. А вони перетворилися в лебедя, рака та щуку з відомої байки Крилова. Чвари між колишніми союзниками розчарували їх прихильників, рейтинг «помаранчевих» почав стрімко падати.

Однак, незважаючи на обмежені можливості президента визначати економічну та соціальну політику, особливо після внесення змін до Конституції України, Ющенко зміг частково реалізувати проголошену ним програму «Десять кроків назустріч людям». У країні дещо підвищився рівень життя, збільшилася допомога матерям при народженні дитини: за первістка виплачували 12 тисяч гривень, за другу дитину – 25 тисяч, за третю й наступних – 50 тисяч гривень. «Матері-героїні» почали отримувати винагороду у десятикратному розмірі прожиткового мінімуму. В Україні, вперше за часи незалежності, зростала народжуваність, до того ж непоганими

темпами: у 2009 році в Україні народилося понад півмільйона дітей, що стало найвищим показником за всі роки незалежності країни.

У 2007–2008 роках Ющенко запровадив у практику проведення інтернет-акцій «Запитай президента», вважаючи, що це сприятиме встановленню зворотного зв'язку з народом та підвищить його власний рейтинг (тут теж Ющенко скопіював нововведення Путіна, що полюбляв спілкуватись «з народом» в прямому ефірі). Але одного разу, отримавши запитання: «Шановний пане президент, скажіть, будь ласка, скільки ми (прості люди) маємо вам заплатити, щоби ви разом з усіма депутатами Верховної Ради, міністрами, урядовцями назавжди виїхали за кордон й не заважали Україні нормально розвиватися?» – Ющенко образився і подібні акції більше не проводив.

Важливими соціальними програмами, проголошеними Ющенком в період його правління, були програми з будівництва доступного житла, якого потребували понад 17 млн громадян України. Але обіцянки так і залишилися обіцянками, що так і не були реалізовані. У 2007 році, на зустрічі з українськими бізнесменами, Ющенко ініціював програму підтримки малозабезпечених дітей, багатодітних сімей, дітей-сиріт і проблемних дітей, позбавлених батьківського піклування, та спрямував на розгляд парламенту питання про підтримку сімей, що взяли дітей на усиновлення, вважаючи, що кожна дитина, яка залишилася без батьків, повинна знайти сім'ю. Ці програми підтримали відомі українські олігархи Віктор Пінчук та Рінат Ахметов, а також інші бізнесмени, завдяки чому програму вдалося реалізувати й створити національну державну підтримку усиновлення.

Одним з головних напрямків своєї діяльності Ющенко вважав реформування судової системи, МВС, органів прокуратури та СБУ. Проте гучно задекларовану реформу правоохоронної системи не тільки не провели, як на те сподівалося суспільство, але й ще більше заплутали взаємозв'язки законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Зі всього заявленого на початку правління Ющенкові вдалося змінити лише кадровий склад держапарату, призначивши на посади своїх прибічників, обмеживши при цьому їхній вплив та роздробивши служби на дрібні структури, які стали незалежними. Виняткову популярність і підтримку всіх автомобілістів отримала проведена Ющенком реформа ДАІ. На всеукраїнських зборах співробітників ДАІ президент несподівано оголосив про ліквідацію даної структури (за часів Януковича службу відродили). Прагнучи чисельно скоротити Службу безпеки України й виділивши в окремі структури Службу соціальних зв'язків та охорони інформації та Службу зовнішньої розвідки, Ющенко автоматично збільшив чисельність спецслужбовців, піджививши їх діяльність солідним бюджетом, а також посприяв появі нових силових академій. Окрім академій МВД та СБУ, з'явилася ще й Академія зовнішньої розвідки.

Ющенко планував провести, проте не довів до кінця, медичну реформу. Власне, він тільки встиг провести нараду про необхідність проведення реформи для збереження безоплатних медичних послуг. В результаті збільшили бюджетне фінансування державою медичних закладів, де ті, хто присягав клятвою Гіппократа (а не Піфагора, як одного разу сказав Янукович) могли виконувати свій професійний обов'язок. Однак медичну систему це не змінило, ефективність надання медичних послуг не стала кращою. Пацієнтів змушували приходити до лікарів зі своїми бинтами та ліками в одних випадках і грошима та подарунками – в інших.

Ющенко широким хотів довести до кінця «справу Гонгадзе», арештувати та покарати не тільки виконавців цього вбивства – співробітників МВС, які виконували наказ про нейтралізацію негідного журналіста, але й невстановлених замовників злочину. Численні повернення до даної справи тільки сприяли втечі чи загибелі ключових свідків, підозрюваних та обвинувачених. Головного свідка – міністра внутрішніх справ Юрія Кравченка – знайшли мертвим на його заміській дачі за день до виклику до генпрокуратури. Точних імен замовників не назвали, відповідно, вони залишилися на волі.

Конфлікт Ющенка – Тимошенко

Уже в перші місяці перебування на президентському посту Ющенко та його оточення почали втрачати мандат довіри, одержаний на Майдані у 2004 році. Дуєт Ющенка-Тимошенко, що здавався декому ідеальним поєднанням під час передвиборних перегонів, почав тріщати по швах. Почасти це сталося через те, що в очолюваному Тимошенко уряді вона практично не мала прибічників (окрім голови СБУ Олександра Турчинова), й жоден з членів БЮТ не був призначений в Україні губернатором. Так що слабка позиція прем'єр-міністра змушувала її в багатьох питаннях опиратись виключно на особисту підтримку Ющенка. При цьому у розпочатому протистоянні Ющенка та Тимошенко деякі міністри та губернатори підтримали «принцесу» Помаранчевої революції, а не президента.

Позаяк між Ющенком та Тимошенко існувала попередня домовленість про призначення Тимошенко прем'єр-міністром, Ющенко зобов'язався довірити їй самостійно сформувати уряд зі своїх однодумців й тим самим покласти на Тимошенко політичну відповідальність за проведену нею політику. Але цього не сталося. Уряд Тимошенко виявився не командою однодумців, а кабінетом міністрів, складеним на компромісних засадах різними політичними силами, які прийшли до влади.

Крім того, при формуванні уряду порушився основний принцип розподілу бізнесу та політики. Міністрами ставали ангажовані бізнесом особи, до яких належала й сама Тимошенко. Проте це був наймолодший, орієнтований на Європу, тринадцятий за рахунком уряд незалежної України. Навіть силові міністерства в ньому вперше очолили цивільні особи. До складу Кабміну було введено посаду віце-прем'єра, що відповідав за європейську інтеграцію, а в кожному міністерстві створено відповідні підрозділи, які відповідали за даний напрямок. Міністерство закордонних справ України очолив прихильник НАТО та європейської інтеграції Борис Тарасюк.

Очолюваний Тимошенко перший уряд Ющенка, незважаючи на деякі розбіжності з президентським оточенням та РНБО, все-таки намагався реалізувати передвиборні зобов'язання, взяті на себе «помаранчевими» лідерами. Підвищили в півтора-два рази зарплати, пенсії та стипендії. Для запобігання скуповування землі олігархами, іноземцями та іноземними компаніями фракція Тимошенко в парламенті не допустила прийняття законів про продаж землі та домоглася введення мораторію на продаж сільськогосподарських угідь. Цей популістський крок Тимошенко привів до конфлікту з Ющенком, який вважав, що в державі необхідно ввести приватну

власність на землю, створити земельний ринок. На думку президента, всі, хто може обробляти землю й спроможний підвищувати продуктивність сільського господарства, мали отримати можливість купувати її.

Численні аналітики вважали, що основна причина розбіжностей «ідеального дуету» ховалася не так в особистій неприязні, як у різних баченнях перспектив проведення реформи, їх форм та методів, а також захисті інтересів різноманітних фінансово-промислових груп. Для прикладу, Тимошенко звинувачувала президента у лобіюванні інтересів швейцарської компанії «РосУкрЕнерго», одна половина якої належала російському Газпрому, а друга – товаришові Ющенка, Дмитру Фірташу та чільним «регіоналам» Ахметову, Бойку та Львовичкіну[32].

Ющенко і Тимошенко також розходилися у питанні передачі шельфу Чорного та Азовського морів в довгострокову оренду компанії «Венко», за якою стояли Фірташ та Ахметов. Якщо подивитись на результати голосування з цього питання у Верховній Раді, то саме голосами «регіоналів» та «нашистів» у квітні 2006 року прийняли постанову парламенту про оренду шельфу компанією «Венко»[33]. Тимошенко вважала такий крок зрадою економічних інтересів України й образно заявила, що Ющенко усиновили олігархи з Партії регіонів, які очолювали компанії «РосУкрЕнерго» та «Венко Прикерченська». В цьому питанні її союзником несподівано виступив президент Росії Володимир Путін: він підтримав Тимошенко в її спробі викинути зі схеми поставок російського природного газу в Україну всіх посередників й домовитися про поставки газу безпосередньо українській державній компанії «Нафтогаз України».

Тимошенко вирішила стояти до кінця у розпочатій нею кампанії «Контрабанді – стоп». Головним завданням кампанії стало виведення з тіні олігархічного бізнесу, який не платить державі податки, що зачепило не тільки великі, а й середні (в основному посередницькі) компанії. Особливо жорстока боротьба розгорнулася навколо масової реприватизації трьох тисяч підприємств, привласнених колишньою владою за допомогою корупційних схем. В результаті програма перегляду приватизаційних рішень старої влади та масова реприватизація власності були зірвані. Найгучнішим, та й, мабуть, єдиним масштабним переглядом, здійсненим за наполяганням Тимошенко, стала реприватизація одного з найбільших металургійних комбінатів «Криворіжсталь». Комбінат був придбаний за досить низькою ціною – 800 млн доларів – компанією «Інтерпайп» Віктора Пінчука, зятя тодішнього президента України Леоніда Кучми. Заявивши, що приватизацію провели з порушеннями встановлених норм, уряд Ющенка-Тимошенко оголосив новий тендер і перепродав комбінат за 4,8 млрд доларів англійському металургійному магнату індійського походження Лакшмі Мітталу. Гроші від цієї угоди надійшли до української казни.

Відкритим залишалося питання про реприватизацію інших великих підприємств, що належали фінансово-промисловим групам Ріната Ахметова та Віктора Пінчука[34]. Розпочалося протистояння між великим бізнесом і урядом Тимошенко, що доходило до відвертого саботажу. В країні штучно організували цукрову та бензинову кризи. Ціни підскочили на 50 %. Тимошенко не відступила, бензиново-цукровий заколот подолали рішучими діями її уряду. Протистояння продовжувалося. У червні 2005 року для заспокоєння фінансово-промислових кіл України Ющенко, Тимошенко та спікер парламенту В. Литвин підписали меморандум про гарантії прав власності та забезпечення законності для їх реалізації. Окрім того, на засіданні РНБО

(очолюваної бізнесменом Порошенком), президент Ющенко розкритикував Тимошенко за «масштабну реприватизацію» та тиск на оптових продавців бензину. Розпочався відкритий конфлікт між Тимошенко та Порошенком, який планував зайняти місце прем'єр-міністра після її відставки.

Це був далеко не єдиний фронт боротьби Леді Ю. Вона оголосила ще одну війну: найперше російським нафтовим компаніям «Лукойл», «ТНК-ВР» та «Татнафта», які контролювали внутрішній ринок нафтопродуктів на Україні. Реекспорт російської нафти з території України заборонили (що викликало незадоволення міністра юстиції, українця американського походження Романа Зварича, який подав у відставку). Розпочався адміністративний тиск українського уряду на російські нафтові компанії, що контролювали нафтопереробні заводи (НПЗ), які постачали нафтопродукти до України.

Щоби не залежати від російських НПЗ, Тимошенко запропонувала створити нові державні автозаправні станції (АЗС), побудувати свій НПЗ в Одеському порту й переробляти там нафту. Для цього нафту планували закуповувати в близькосхідних та інших країнах, причому поставки Україною неросійської нафти Тимошенко пропонувала значно збільшити. Ці наміри заблокував особисто президент Ющенко, що втрутився в конфлікт та видав указ про скасування державного регулювання цін на нафтопродукти. Рішення глави держави звело нанівець боротьбу Тимошенко з російськими нафтопереробними компаніями в Україні.

Хоча під час святкування Дня незалежності України 24 серпня 2005 року Ющенко заявив, що уряд Тимошенко є найбільш успішним за всі роки незалежності країни, тліючий конфлікт між трьома центрами влади – Ющенко, Тимошенко та Порошенко – все істотніше давав про себе знати. Ющенко негласно доручив Порошенкові опікуватися міждержавною двосторонньою українсько-російською комісією, створеною за ініціативою Ющенка та Путіна. Президент заявив, що саме РНБО (а не уряд) має стати «єдиним місцем, де будуть ухвалюватися стратегічні рішення». Таким чином, Ющенко делегував низку ключових повноважень, що раніше належали прем'єр-міністру та секретареві РНБО.

Публічно Ющенко категорично заперечував ймовірність того, що цей конфлікт може призвести до відставки прем'єр-міністра або всього уряду. Проте ця відставка відбулася. Напозір її викликала абсолютно відсторонена подія. Несподівано й демонстративно у відставку подав державний секретар України Олександр Зінченко. На зібраній ним прес-конференції Зінченко виступив зі звинуваченнями в корупції проти низки членів команди президента Ющенка, а Петра Порошенка звинуватив мало не в змові. «Більшість українців не розуміють, що відбувається в країні, – сказав тоді Зінченко. – В оточенні президента достатньо порядних людей, але невелика група авантюристів-політиків намагається скористатися досягненнями Помаранчевої революції... Секретар РНБО Петро Порошенко, перший помічник президента Олександр Третяков, депутат Микола Мартиненко та кілька їхніх партнерів реалізують сценарій використання влади у власних цілях... Порошенко незаконно впливає на суддів, систематично користується телефонним правом, «кришує» хабарництво на митниці й змушує представників бізнесу ділитися з ним прибутками та активами... У своїх діях Порошенко прикривається ім'ям президента. Саме прикривається, оскільки президент не давав йому таких повноважень».

Всі обвинувачення на свою адресу Порошенко категорично відкидав:

«Я б хотів почути хоча би один конкретний факт відносно хоча б одного прізвища, які було названі. Будуть факти – ми проведемо розслідування. Проте такий факт не названий!.. Я б дуже хотів звернутися до суду». До суду Порошенко не звернувся. Також він стверджував, що у президента до нього немає жодних претензій, й особисто Зінченко раніше ніколи не говорив про якісь претензії на його адресу.

«Я думаю, Зінченко обманює, стверджуючи, що він протягом двох-трьох місяців повідомляв щось таке президенту, – стверджував голова РНБО. – Єдине, стосовно чого у нас траплялись розбіжності із Зінченком, це те, що Секретаріат президента до цього часу керує правоохоронними органами України. Я пропонував держсекретареві вирішити цю проблему, проте не отримав підтримки».

Порошенко визнав тільки те, що боровся проти примусової реприватизації Нікопольського феросплавного заводу: «Я вважаю, що Нікопольський феросплавний повинен стати власністю приватної структури. Проте це моя позиція як представника влади: я вважаю, що ті збитки, які країна понесла в результаті реприватизації, набагато перевищують отриманий дохід»[35].

Проте 8 вересня 2005 року у зв'язку з розпочатими урядовими розслідуваннями обвинувачень висунутих Зінченком, Порошенко подав у відставку з посади голови РНБО: «Я розумію, що моє перебування на посаді секретаря Ради національної безпеки України може розцінюватися як можливий тиск на хід розслідування. Також для попередження появи спекулятивних заяв про використання мною службових повноважень для впливу на ведення прозорого та об'єктивного розслідування я прийняв рішення й вчора подав президенту України свою заяву про відставку з посади секретаря Ради національної безпеки та оборони України». Того ж дня Верховна Рада України 269-ма голосами «за» позбавила його як голову виконавчої влади депутатської недоторканості, а Служба безпеки України розпочала розслідування щодо обвинувачень у корупції Порошенка, першого помічника президента Олександра Третякова, керівника парламентської фракції «Наша Україна» Миколи Мартиненка та низки інших високопоставлених посадових осіб.

В результаті скандалу Ющенко того ж 8 вересня 2005 відправив уряд Тимошенко у відставку. Наступного дня провідні ЗМІ світу присвятили цій події перші шпальти. Американська The New York Times зокрема писала:

«Помаранчева революція закінчується, принаймні її перший акт. Президент України Віктор Ющенко після суперечок, що впродовж багатьох місяців ставали все більш непристойними, звільнив свого харизматичного прем'єр-міністра та призначив замість неї тимчасового опікуна.

Звільнена прем'єр-міністр Юлія Тимошенко не зробила жодних заяв – поки що. Але вона обов'язково що-небудь скаже. Її запальні промови – один з важливих факторів у народному повстанні, яке минулої осені привело до влади пана Ющенка. Вона, поза сумнівом, поверне цю свою зброю проти президента та його нового уряду, особливо з урахуванням того, що на березень наступного року заплановані вибори до українського парламенту.

Все це є серйозним ударом по надіях та очікуваннях, пов'язаних з майбутнім України, а також з реформаційними процесами в Білорусі та інших колишніх радянських республіках.

Можливо, ці очікування завжди були нереальними. Люди, які об'єдналися у своєму прагненні повалити уряд, як це зробили українці своїми численними демонстраціями, не обов'язково однастайні щодо того, яким має бути наступний уряд. А союз між паном Ющенком, в минулому прем'єр-міністра та головного банкіра країни, й пані Тимошенко, яка заробила статки в газовому бізнесі, завжди був хистким.

Пан Ющенко та пані Тимошенко, у змаганні за контроль над прибутковими галузями економіки, через стосунки з Росією й невдалі спроби впоратись із високими цінами на енергоносії, безцільно розтратили кінетичну енергію, яку виробили люди на вулицях Києва. Склалося враження, що уряд не мав конкретної мети.

Звільнивши уряд, пан Ющенко заявив, що його єдиною метою є забезпечення стабільності. Але українські демонстранти хотіли змін. Якщо пан Ющенко сподівається врятувати хоч щось з їх тогочасного настрою, йому потрібно переконати свою країну та дуже насторожений Захід, що він не лише вірить у демократію, вільний ринок і верховенство закону, але й спроможний вести Україну цим шляхом».

20 вересня 2005 року генеральний прокурор Святослав Піскун заявив, що генпрокуратура не знайшла доказів причетності Порошенка, Мартиненка і Третякова до корупції. Ющенко відправив уряд у відставку даремно. Втім, 10 жовтня та ж українська генпрокуратура повідомила, що порушила кримінальну справу проти Порошенка за підозрою в протидії щодо роботи двох фірм, що зводили в Києві будівлю на вулиці Грушевського, 9А. Обвинувачення пред'явили за ст. 205, частина 3, КК України, що передбачає позбавлення волі терміном від 5 до 10 років. Справа з місця не зрушила. Однак в Україні, яку поглинула чергова економічна криза, громадська думка змінилась не на користь Ющенка. На парламентських виборах у березні 2006 року Блок Юлії Тимошенко уперше обійшов «Нашу Україну» Ющенка: опозиційний БЮТ отримав 129 депутатських місць, а президентська «Наша Україна» – всього 81. Нагадаємо, що на попередніх парламентських виборах 2002 року від БЮТ обрали 22 депутатів, а від «Нашої України» – 112.

Уряд Юрія Єханурова та газовий конфлікт з Росією

Після відставки уряду Тимошенко Ющенко запропонував очолити уряд своєму близькому другові, на той час губернатору Дніпропетровської області, Юрію Єханурову, досвідченому господарнику та політику. Після закінчення Київського інституту народного господарства у 1973 році Єхануров працював на керівних посадах у будівельній індустрії. В незалежній Україні він був головою Фонду держмайна та міністром економіки в уряді Пустовойтенка. Ставши депутатом, він зайняв посаду заступника голови Комітету економічної політики парламенту, а згодом, в адміністрації президента Кучми, відповідав за взаємозв'язок з регіонами та проведення адміністративної

реформи. В уряді Ющенка (за президентства Кучми) Єхануров обіймав посаду першого віце-прем'єра, а після парламентських виборів 2002 року знову став депутатом та очолив Комітет з питань промислової політики та підприємництва. З квітня 2005 року він був губернатором Дніпропетровської області.

Парламентська більшість не підтримала кандидатуру Єханурова на посаду прем'єр-міністра у вересні 2005 року. Під час голосування Єханурову не вистачило всього трьох голосів. Через це президент мусив шукати підтримки у Януковича та Партії регіонів. Йому обіцяли підтримку Єханурова лише в обмін на чергові поступки. Фракцію регіоналів запевнили, що вона переможе на чергових парламентських виборах 2006 року. Комунисти та об'єднані соціал-демократи Віктора Медведчука, що також отримали дозу обіцянок в обмін на підтримку Єханурова, при повторному голосуванні за кандидатуру прем'єр-міністра утримались. У результаті Єхануров пройшов, однак був зв'язаний низкою зобов'язань, взятих на себе як особисто, так і делегованих йому президентом.

За прем'єрства Єханурова (з вересня 2005-го по серпень 2006 року) розгорівся «газовий» конфлікт між Україною та Росією, викликаний прагненням російського монополіста «Газпром» привести ціни за постачання газу в колишні республіки СРСР у відповідність з міжнародними ринковими цінами. Після розпаду Радянського Союзу проблема взаємовідносин у сфері газових контрактів з господарської поступово перетворювалася на політичну. Росія стала використовувати газ для тиску на колишні радянські республіки, що повністю залежали від постачання російських енергоносіїв.

Спочатку середня ціна на російський газ становила 50 доларів за 1000 кубометрів. Поступово, у перебігу двосторонніх перемовин з кожною з країн СНД, Росія стала збільшувати ціну до 100-115 доларів. Для Білорусі як члена Союзної держави ціна залишилась незмінною, а для прибалтійських та кавказьких країн ціни підвищували в залежності від стану двосторонніх відносин. Що гіршими були відносини з Росією, то вищою ставала ціна енергоносіїв.

Не уникла цієї долі й Україна. Вже у березні 2005 року, ще за урядування Тимошенко, «Нафтогаз України» запропонував «Газпрому» відмовитись від бартерних схем та перейти до оплати грошима, одночасно переглянувши й ціну за транзит російського газу через газотранспортну систему України, довівши її до рівня 1,75-2 долара за 1000 кубометрів за 100 км шляху. Раніше «Газпром» платив 1,09 долара. До літа обидві сторони відпрацьовували різні варіанти угод. Зрештою «Газпром» наполіг на ціні в 160 доларів за тисячу кубометрів при підвищенні тарифу за транзит до 1,60 долара. Тоді ж, Словаччина, Чехія та Німеччина брали з «Газпрому» за транзит від 3 до 5 євро за 1000 кубометрів на 100 км. Українська сторона очевидно програвала в ціні й тому відкинула російську пропозицію. До кінця 2005 року сторони не змогли вирішити проблему, що назріла.

Відмова України підписати договір потягнула за собою скасування візиту російського прем'єра до Києва. Росія в односторонньому порядку підняла ціну на газ до 230 доларів. Це був відвертий шантаж. Українська делегація буквально напередодні Нового, 2006 року, перервала переговори в Москві та повернулася до Києва. Тим часом почалася холодна пора року. Російська сторона розгорнула антиукраїнську пропаганду, намагаючись перекласти на

Україну провину за збій постачання газу до Європи. Численні європейські країни, що були стурбовані ситуацією, закликали сторони негайно домовитися на взаємовигідній основі. Зрештою, через відсутність договору про постачання газу, «Газпром» з 1 січня повністю припинив його постачання до України.

Напередодні, 31 грудня 2005 року, президент Путін, виступаючи в Раді безпеки Російської Федерації, заявив, що «Україна – це не абстрактне керівництво в Україні. Україна – це не нафтогазові барони, які в будь-якому разі завжди забезпечать свої інтереси (чи корпоративні, чи особисті). Україна – це насамперед братський нам український народ. І ми повинні подумати про всю сукупність відносин Росії та України: тому доручаю уряду Російської Федерації та Акціонерному товариству «Газпром» забезпечити у першому кварталі 2006 року поставки газу в Україну за умовами й цінами 2005 року за умови підписання українськими партнерами до кінця поточного дня контракту, запропонованого «Газпром», з переходом на ринкові ціни з другого кварталу 2006 року. У разі відсутності чіткої відповіді вважатимемо, що нашу пропозицію відхилили».

У ніч з 3 на 4 січня 2006 року «Газпром» та «Нафтогаз» дійшли згоди щодо умов постачання газу через швейцарську посередницьку компанію «РосУкрЕнерго» (RUE) та щодо умов транзиту російського газу до Європи терміном на п'ять років. Компанія-посередник заробляла на перепродажі російського газу Україні близько півтора мільярда доларів. У відповідності до договору «Газпром» зобов'язався постачати Україні газ у першому кварталі 2006 за ціною 95 доларів за тисячу кубометрів, а згодом за «європейською ринковою ціною» у 230 доларів. Одночасно «Газпром» та «Нафтогаз-Україна» домовились передати «РосУкрЕнерго» свої контракти із закупівлі у 2006 році 56 млрд кубометрів газу з Середньої Азії – у Туркменістану, Узбекистану та Казахстану. Проте Україні не вдалося домовитись щодо прямого постачання з Туркменістану.

Президенти Росії та України заявили, що «газовий конфлікт» між обома країнами вичерпався. Але якщо на політичному рівні так і було, то на рівні взаємодії двох господарюючих суб'єктів проблеми залишались й час від часу приводили до загострення ситуації. Зокрема після підписання газових угод з Росією, Верховна Рада заслухала звіт уряду Єханурова про забезпечення держави енергоносіями і, через незадоволення досягнутими результатами, проголосувала за відставку уряду. Ющенко насилу зумів переконати парламент вважати даний уряд тимчасовим до чергових парламентських виборів, з тією надією, що новий склад Ради відмінить своє ж рішення.

Парламентські вибори 2006–2007 років

Критика уряду Єханурова та вимоги щодо його відставки мали, крім іншого, передвиборчий характер. Вибори відбулися 26 березня 2006 року, однак передвиборча кампанія розпочалася значно раніше. Всі політичні (й не тільки) скандали між президентською та парламентською гілками влади проходили під кутом зору майбутніх виборів. Розлади в таборі «помаранчевих» та фактичний розпад пропрезидентської коаліції були на руку

«біло-голубим» Віктора Януковича. Змінилася й сама виборча система. Попередні вибори проходили за змішаною пропорційно-мажоритарною схемою при чотирьохвідсотковому прохідному бар'єрі. Вибори до парламенту 2006 року проходили суто на пропорційній основі. Партії і блоки для проходження до парламенту мали подолати трьохвідсотковий бар'єр. Якщо у виборах 2002 року брали участь 33 політичні партії та об'єднання, то у 2006 році – 45. Головними фаворитами стали Партія регіонів, Блок Юлії Тимошенко, «Наша Україна», Соціалістична (СПУ) та Комуністична (КПУ) партії України. Вони й пройшли до нового парламенту. Партія регіонів отримала 186 мандатів; БЮТ – 129; «Наша Україна» (НСНУ) – 81; СПУ – 33; КПУ – 21. Регіонали отримали підтримку в семи областях південного сходу України, а також у Криму, відібравши традиційний електорат у комуністів; БЮТ перемогла у дванадцяти областях та Києві, а «Наша Україна» задовольнилася перемогою виключно в західних областях країни. Присутні на виборах більше 3500 міжнародних спостерігачів заявили, що вибори пройшли без порушень і відповідно до міжнародних стандартів.

Парламентські вибори у березні 2006 року мали особливе значення для політичного життя України й особисто для президента Віктора Ющенка, бо в результаті політичної реформи та внесених до Конституції змін, частина повноважень президента переходила до Верховної Ради. Парламент отримав право за поданням президента призначати прем'єр-міністра країни, міністрів оборони та закордонних справ; прем'єр-міністр отримав право призначати решту членів кабінету.

Незважаючи на те, що пропрезидентська «Наша Україна» посіла третє місце, Ющенко намагався відродити парламентську «помаранчеву коаліцію», ведучи переговори з БЮТом та партією соціалістів. Тільки у випадку союзу трьох політичних сил демократична коаліція могла отримати омріяні 243 мандати. Майже стільки ж міг зібрати блок Партії регіонів разом із соціалістами та комуністами – 240 мандатів. Тому основна боротьба в Раді точилася навколо голосів соціалістів.

Спроба створити «помаранчеву коаліцію» тяглася аж три місяці. 22 червня проголосили про її створення у складі БЮТ, НСНУ та СПУ. Проте коаліція не мала єдиної думки стосовно кандидатури спікера парламенту. 27 травня члени фракції блоку «Наша Україна» прийняли рішення висунути на посаду голови Верховної Ради Петра Порошенка. 30 червня заступник керівника фракції СПУ Василь Цушко заявив, що його фракція підтримає кандидатуру Порошенка на пост голови парламенту. Проте 6 липня лідер фракції СПУ Олександр Мороз заявив, що частина фракції СПУ за Порошенка не голосуватиме та запропонував натомість свою кандидатуру.

Порошенко зняв свою кандидатуру на спікерську посаду й закликав лідера СПУ Олександра Мороза наслідувати його приклад. Мороз відповів відмовою, а наступного дня, 7 червня, прийняв пропозицію Партії регіонів та комуністів створити коаліційний блок з ними в обмін на обіцянку Партії регіонів та Компартії України підтримати його кандидатуру на посаду голови Ради. Коаліцію, до якої увійшли Партія регіонів, СПУ та КПУ, назвали «антикризовою». Маючи у парламенті 240 мандатів та опираючись на нову Конституцію, коаліція висунула на посаду прем'єр-міністра Віктора Януковича, а на спікера парламенту – лідера соціалістів Олександра Мороза. Президент Ющенко підписав указ про призначення Януковича прем'єр-

міністром, але спробував саботувати призначення Мороза, сподіваючись на посилення своєї позиції в парламенті.

Переговори між Ющенком та Януковичем, що тривали з серпня по вересень 2006 року, результатів не дали. Однак у вересні сторони підписали «Універсал національної єдності», в якому декларували цілі європейської інтеграції та можливого вступу України до НАТО, проголошували необхідність деполітизації державної життя, створення правових основ для нормального функціонування опозиції, звертали увагу на необхідність створення в країні умов для формування ринку землі з метою її приватизації. «Універсал» підписали всі партії, крім БЮТ. Комуністи підписали «Універсал» із застереженнями щодо адміністративно-територіального устрою країни, української мови, вступу України в НАТО та вільного продажу землі.

Тимошенко «Універсал» не підписала, бо вважала, що він є результатом змови Ющенка з регіоналами. Багато в чому вона мала рацію. В обмін на створення правлячої коаліції та змішаного уряду, до якого мали ввійти представники Партії регіонів, соціалістів, «Нашої України» та комуністів, Партія регіонів погодилася не протистояти задекларованому курсу на європейську інтеграцію та можливому вступу України до НАТО, однак не планувала стати апологетом даної політики. В суспільній свідомості вкорінилася думка, що Ющенко зобов'язався підписати «Універсал» з Партією регіонів через обставини, що склалися. А саме – вихід СПУ з «помаранчевої коаліції» та перехід Олександра Мороза на бік регіоналів та комуністів. У грудні 2010 року на сайті WikiLeaks опублікували таємні доповіді посла США в Україні. У них говорилося про те, що 22 березня 2006 року, тобто за чотири дні до голосування на парламентських виборах-2006, міністр оборони України Анатолій Гриценко, який входив до близького оточення Ющенка, зустрівся з послом США для важливої розмови. Гриценко повідомив послу, що провів переговори з Ахметовим (якого посол назвав «хрещеним батьком Партії регіонів») щодо відношення Партії регіонів до НАТО. На думку Гриценка (в чому міністр оборони наполегливо переконував посла), коаліція «Нашої України» та Партії регіонів «цілком реальна». У випадку її створення ПР не схилить президента переглянути його плани щодо входження України до НАТО (за умови, що міністром оборони України залишиться Гриценко).

Ющенку не вдалося домовитися з лідерами «антикризової коаліції» про створення широкої парламентської коаліції. Під час формування уряду цей процес затягнувся на чотири з половиною місяці. Однак йому вдалося домовитись про входження до уряду Януковича восьми міністрів від БЮТ та «Нашої України», зокрема Гриценка як міністра оборони і Тарасюка як міністра закордонних справ. Міністром внутрішніх справ став Юрій Луценко. Всі троє дотримувалися прозахідної орієнтації. Однак робота такого уряду не кипіла, оскільки більшість міністрів розходилися в поглядах з прем'єр-міністром Януковичем. Так, під час свого візиту в Брюссель у вересні 2006 року Янукович заявив, що «Україна не готова до вступу в ЄС та НАТО», мотивуючи це відсутністю політичного та громадянського консенсусу в суспільстві. На думку Януковича, тільки всенародний референдум міг би вирішити питання про те, потрібно Україні рухатися в бік євроатлантичної інтеграції чи ні. І хоча теоретично нічого неправильного в такому формулюванні не було, в контексті української політики заява Януковича означала цілковиту та різку зміну всієї попередньої української політики, спрямованої на європейську інтеграцію. Не дивно, що Ющенко та його прихильники назвали позицію Януковича «зрадою національних інтересів».

України», тим паче, що з Брюсселя прем'єр-міністр здійснив незапланований візит до Москви, де зустрівся з Путіним та Медведевим для обговорення загального розширення українсько-російського співробітництва у сфері економіки й домовився про зниження ціни на російський газ для України до 95 доларів за тисячу кубометрів – винагорода Україні за зміну проєвропейського політичного курсу на проросійський.

У жовтні 2006 року фракція «Наша Україна» заявила про вихід з парламентської коаліції та перехід в опозицію до уряду Януковича. З «антикризової коаліції» фракція відкликала і своїх міністрів. В країні розпочалася нова політична криза, що тривала впродовж 2007 року. Залишившись в уряді «за квотою президента», міністри оборони та міністерства закордонних справ заявили, що продовжать орієнтацію на Європу в рамках програми «НАТО – Україна» та підготовки фундаменту для асоційованого членства України в Євросоюзі. Тоді Янукович вимагав їх відставки, і 1 грудня 2006 року домігся парламентського рішення про звільнення опозиційних до нього міністрів із займаних посад. У відповідь президент Ющенко відмовився підписувати указ про їх звільнення. У державі розпочалася повномасштабна політична криза.

Політична криза 2007 року

Основними передумовами даної кризи стала боротьба прем'єр-міністра Віктора Януковича за розширення своїх повноважень та їх обмеження у діючого президента Віктора Ющенка. Не дивлячись на те, що президент не визнавав правомірними рішення парламенту про відставку міністрів закордонних справ та оборони, Янукович продовжував наполягати на своєму праві призначати та звільняти міністрів. За його ініціативою у січні 2007 року парламент прийняв, не зважаючи на вето президента, «Закон про Кабінет Міністрів», що обмежував повноваження президента. Янукович намагався також розширити коаліцію, яка його підтримала, до 300 депутатів, з допомогою перебіжчиків від БЮТ та «Нашої України», намагаючись у такий спосіб подолати вето президента та отримати можливість вносити зміни до Конституції України. Криза досягнула кульмінації, коли 2 квітня 2007 року Ющенко видав указ про дострокове припинення повноважень Верховної Ради та призначив вибори на 25 травня. Правляча коаліція, зрозуміло, з цим не погодилася, відмовившись виділити кошти на проведення дострокових виборів та почала організовувати численні протести у столиці. Оскільки опором Януковича був Донбас, в столицю на мітинги за грошову винагороду звідти стали звозити шахтарів. Ці організовані Януковичем мітинги так і називали: «привозні мітинги».

Правляча коаліція оскаржила правомірність указу президента про розпуск парламенту в Конституційному Суді. Суд намагався уникнути остаточного й однозначного рішення, не бажаючи втягуватись в «розборки» Ющенка та Януковича. Зі свого боку опозиція також закликала своїх прихильників до протестів. Розпочалося чергове протистояння, з певною періодичністю мітинги тривали аж до зими 2007 року.

У політичні сутички втягнули внутрішні війська МВС та спецзагони, які блокували ті чи інші урядові установи. Міністр оборони Гриценко заявив, що

виконуватиме накази головнокомандуючого країни Ющенка (а не прем'єр-міністра Януковича). Виникла загроза залучення в конфлікт збройних сил, однак спроби зосередити їх у столиці успіху не мали. Міністр залізничного транспорту відмовився перевозити збройні військові частини до столиці. Почалася кадрова чехарда в силових структурах, в результаті президент Ющенко звільнив голову Конституційного Суду й низку суддів (за «президентською квотою»), а також генерального прокурора України, які не виконували його прохань або недостатньо завзято захищали його.

В результаті тривалих переговорів кривавих зіткнень вдалося уникнути. Ющенко погодився перенести вибори з травня на червень, а згодом на липень 2007 року. Чимало спостерігачів вважали, що в ході цієї кризи Ющенко (на відміну від Тимошенко) не завжди діяв послідовно та намагався знайти компроміс з Януковичем, що тільки поглиблювало кризу. Незважаючи на це, БЮТ, «Наша Україна» та громадський рух «Народна самооборона» повністю підтримували Ющенка й бойкотували більше двох місяців засідання Ради, фактично паралізувавши її роботу. Зрештою, після тривалого протистояння, сторони дійшли згоди про проведення дострокових парламентських виборів 30 вересня.

Готуючись до виборів, політичні партії України стали проводити консультації з метою створення передвиборних блоків й вироблення спільної стратегії. Всього в передвиборчу гонку вступили 20 партій та блоків, майже вдвічі менше, ніж на попередніх виборах. Партія регіонів, комуністи та соціалісти йшли на вибори самостійно. Блок Юлії Тимошенко включав в себе партію «Реформи і порядок», соціал-демократичну партію та безпосередньо «Батьківщину». До блоку «Наша Україна – Народна самооборона» (НУНС) увійшли десять політичних партій, серед них – громадянська партія «Пора», Український народний рух, Народна, Республіканська та Європейська партії.

У серпні 2007 року Ющенко та Тимошенко зустрілися й обговорили питання про створення коаліції демократичних сил у парламенті у разі перемоги на виборах. Але в результаті голосування найбільше місць знову отримала Партія регіонів (175), втративши порівняно з попередніми виборами 11 місць. Блок Юлії Тимошенко отримав 156 місць, додавши 27 мандатів, а блок «Наша Україна – Народна самооборона» посів третє місце з 72 мандатами, втративши 9 депутатів. Комуністична партія традиційно, опираючись на свій «червоний електорат» отримала 27 місць (на 6 місць більше, ніж раніше). СПУ, що «зарекомендувала» себе перебіганнями з одного табору в інший, в парламент взагалі не пройшла. Її місце зайняв блок Володимира Литвина (колишнього спікера парламенту) у складі Народної та Трудової партій. Він отримав 20 місць.

У результаті досягнутої домовленості між Ющенком і Тимошенко, БЮТ та НУНС створили коаліцію й змогли забезпечити собі більшість – 228 місць (від загальної кількості депутатів Ради в 450 депутатів) з правом формування Кабінету міністрів. Стало зрозуміло, що новий уряд знову очолить Тимошенко, а президенту Ющенку знову довелося «грати дуетом» на політичній авансцені країни. Партія регіонів разом з комуністами склали «конструктивну» опозицію, а блок Литвина посів вигідне місце буфера між правлячою коаліцією та опозицією. З формуванням у грудні 2007 року нового уряду політична криза в Україні закінчилася. Але очікуване виборцями визволення так і не прийшло. Політична криза просто перейшла у нову фазу.

Другий уряд Юлії Тимошенко (2007–2010)

Вибори Юлії Тимошенко на посаду прем'єр-міністра в парламенті проходили не без пригод. Не дивлячись на існування нової «помаранчевої» коаліції, що забезпечувала їй необхідну кількість голосів, Тимошенко 11 грудня 2007 року з першої спроби не затвердили. За неї проголосувало 225 депутатів при 226 необхідних. Не вистачило одного голосу. Як потім з'ясувалося, два депутати проголосували «за», однак електронна система голосування дала збій та не врахувала ці два голоси. 18 грудня провели друге поіменне голосування, без використання електронної системи, простим підняттям руки і голосом, за списком, який зачитував голова лічильної комісії. В результаті поіменного голосування Тимошенко за поданням президента країни вдруге обрали прем'єр-міністром. Того ж дня парламент затвердив новий склад уряду, до якого ввійшли чотири віце-прем'єри та 22 міністри. Першим віце-прем'єром, як і очікувалося, став Олександр Турчинов. Практично всі міністри представляли коаліцію – БЮТ та НУНС. Силкові міністри – оборони (Юрій Єхануров), внутрішніх справ (Юрій Луценко), міністр закордонних справ (Володимир Огризко) ввійшли до складу уряду за президентською квотою, але за поданням прем'єр-міністра.

Несподівано для багатьох Ющенко призначив на пост Секретаря РНБО Раїсу Богатирьову – представницю Партії регіонів. Очевидно, зробив він це для створення певної противаги Тимошенко, тим більше що в парламенті мав розглядатися новий Закон про Кабінет Міністрів, який значно розширював повноваження президента через розширення компетенції РНБО.

Уряд подав до парламенту законопроект «Про державний бюджет України на 2008 рік та внесення змін до деяких законодавчих актів України», що його прийняли у другому читанні буквально напередодні Нового 2008-го року. В середині січня Тимошенко представила у Верховній Раді свою програму «Український прорив: для людей, а не для політиків», яка мала радше популістський характер – без практичних заходів щодо поліпшення добробуту українського народу. Під час виборчої кампанії програму представляли як передвиборчу з назвою «Український прорив: до справедливої та конкурентоспроможної країни». При цьому багато хто звинувачував Тимошенко в плагіаті, оскільки саму назву вона запозичила з книги колишнього прем'єр-міністра України і колишнього секретаря РНБО Анатолія Кінаха. Щоправда, Анатолій Кінах не образився, назвавши це «конструктивним плагіатом».

Представлену Тимошенко програму всесторонньо розкритикували на засіданнях комісій. Перш ніж урядову програму вдалось затвердити на пленарному засіданні парламенту, до неї внесли більш як 300 поправок. Критики вважали, що у програмі відсутні конкретні терміни її виконання та пункти щодо фінансової забезпеченості. Проте пріоритетними завданнями уряду, згідно з програмою, залишалися збільшення зарплат та пенсій, розвиток промисловості, посилення боротьби з корупцією. До речі, саме підвищення зарплат та пенсій залишилися у пам'яті людей на роки після відходу Тимошенко від владного керма. Хоча одне популістське зобов'язання Тимошенко до кінця не виконала. Йдеться про виплату розміром у 1000

гривень вкладникам колишнього Ощадбанку СРСР як компенсації за втрату заощаджень через гіперінфляцію в період розпаду СРСР та в перші роки української незалежності. Зрозуміло, що обіцянку уряду виплатити близько 200 дол. кожному колишньому вкладнику люди сприйняли з ентузіазмом. Минуло немало часу, поки всі постраждалі оформили банківські картки, на які мали перевести гроші. Знову-таки, на ці гроші довелося чекати роками.

У 2008 році Юлія Тимошенко з великим завзяттям розпочала програму перегляду результатів приватизації. В списку компаній, запропонованому Кабінетом міністрів для проведення приватизації, опинилися такі великі промислові об'єкти, як Одеський припортовий завод та «Укртелеком», проти виведення яких з державної власності Тимошенко виступала в роки свого першого уряду. Передбачалося реприватизувати також Луганський тепловозний завод. Як і раніше, Ющенко спробував призупинити реприватизацію й звернувся до уряду з проханням нічого не робити до прийняття закону України «Про державну програму приватизації» та вироблення узгодженого підходу всіх гілок влади до питань приватизаційного процесу. Загалом погодившись з президентом, Тимошенко внесла до закону низку істотних поправок. Їх зміст вона сформулювала на брифінгу у Кабінеті міністрів 23 січня 2008 року: «Ми хочемо, щоб у законі з'явилася норма, яка б передбачала, що при невиконанні умов приватизаційного договору, такий приватизаційний договір буде розриватися без повернення тих грошей, які заплатили за підприємство».

У січні 2008 року в країні визріла нова політична криза, пов'язана з тим, що міністр закордонних справ Володимир Огризко під час зустрічі в штаб-квартирі НАТО у Брюсселі 18 січня вручив генеральному секретарю лист, підписаний президентом Віктором Ющенком, прем'єр-міністром Юлією Тимошенко та спікером парламенту Арсенієм Яценюком, де йшлося про прагнення України приєднатись до «Плану дій щодо членства в НАТО» на саміті у Бухаресті в квітні 2008 року. Зі змістом цього листа (до його відправлення до Брюсселя) урядовців та депутатів Верховної не ознайомили. Громадська думка України у питанні про вступ до НАТО вкотре розкололась. У фракціях комуністів та регіоналів з'явилися підстави виступити в парламенті з різкою критикою дій Ющенка та Яценюка. Зокрема у заяві, написаній ними 21 січня 2008 року, вказувалося:

«Підписання Ющенком, Тимошенко, Яценюком листа-звернення до керівництва НАТО по суті означає початок процедури вступу України до НАТО... Боячись свого народу, кулуарно, втрюх, за зачиненими дверима вона [влада] вирішує долю нашої держави. При цьому ні парламент, ні уряд, ні будь-які інші колегіальні органи це питання не розглядали. Спираючись на думку абсолютної більшості громадян України, наших виборців, ми вимагаємо відкликати «лист трюх». Ми звертаємося до керівництва НАТО з тим, що «лист трюх» не виражає волю українського народу, не є предметом політичного консенсусу, а вносить додаткову напругу в українське суспільство, що неминуче призведе до погіршення відносин України з Північноатлантичним альянсом. У зв'язку з цим фракціями Партії регіонів та Комуністичної партії України прийнято рішення блокувати роботу українського парламенту, вимагаючи від підписантів – Ющенка, Тимошенко, Яценюка – відкликати лист про приєднання України до НАТО. Звертаємо також увагу голови Верховної Ради, що при підписанні листа Ви вийшли за рамки конституційних повноважень і вимог Регламенту Верховної Ради. У зв'язку з

цим ми просимо Вас відкликати Ваш підпис під даним листом. В іншому разі ми діятимемо адекватно, виходячи із законодавства нашої держави».

Скандал, що вибухнув з приводу «таємних переговорів» з НАТО паралізував роботу парламенту на два місяці. Регіонали та комуністи заблокували трибуну. Тільки 6 березня 2008, після прийняття варіанту постанови Партії регіонів, у якій вказувалося, що рішення про вступ України в НАТО «приймається за результатами референдуму, який може проводитися за народною ініціативою», парламент почав функціонувати.

Через півроку, 16 вересня 2008 року, в Україні розпочалася ще одна політична криза. Її викликав новий розпад правлячої «демократичної коаліції» у Верховній Раді. «Наша Україна – Народна самооборона» та БЮТ розійшлися під час обговорення в парламенті питання про російсько-грузинський конфлікт. Ющенко та його прибічники підтримали Грузію та засудили російську агресію. Тимошенко зайняла більш нейтральну позицію, закликавши обидві сторони до припинення кровопролиття та мирного розв'язання конфлікту. За що її різко розкритикували «Наша Україна» та Секретаріат президента, який фактично звинуватив Тимошенко у зраді державних інтересів.

Критика Тимошенко Секретаріатом президента України розпочалася вже у серпні 2008 року, під час російсько-грузинської війни. Замголови Секретаріату президента Андрій Кислинський звинуватив прем'єр-міністра «в системній роботі на інтереси Росії», що «дороги назад у неї нема, саме цим продиктована її позиція щодо війни у Грузії». Позиція Тимошенко у грузинському питанні дійсно не виглядала безкорисливою. Річ у тому, що саме в ці місяці Тимошенко вступила в складні газові переговори з урядом Росії. Тож «нейтралітет» Тимошенко в російсько-грузинській війні був радше платою Путіну за зговорливість Росії стосовно газового питання.

Ющенко намагався «склеїти» коаліцію, що розкололась, однак спроба закінчилась безуспішно. Не досягнувши мети, 8 жовтня Ющенко видав указ про розпуск Верховної Ради та призначив дострокові парламентські вибори на 7 грудня. Тепер настала черга Тимошенко заявляти про незаконність указів президента. Разом зі своїми юристами впродовж двох днів Тимошенко готувала правове обґрунтування для своєї скарги й 10 жовтня на основі скарги прем'єр-міністра Окружний адміністративний суд Києва призупинив дію президентського указу про дострокові вибори. Внаслідок цього «помаранчевих» змусили сісти за стіл переговорів з буферним блоком Володимира Литвина й пообіцяти Литвіну посаду спікера Верховної Ради в обмін на приєднання до «демократичної коаліції». Домовленість відбулася. 8 грудня новообраний спікер парламенту Литвин оголосив про відновлення коаліції. Уряд Тимошенко уникнув відставки та приступив до виконання намічених планів. Плани здавалися грандіозними: Тимошенко мала намір врегулювати вже легендарний українсько-російський газовий конфлікт.

Черговий газовий конфлікт з Росією

Газовий конфлікт з «Газпромом», що розгорнувся на початку 2008 року, безпосередньо пов'язаний зі спробою Тимошенко усунути приватну структуру «РосУкрЕнерго» як посередника між Україною та Росією. Отримавши попередню підтримку з російського боку, український уряд заявив про припинення діяльності цієї компанії, яка на той момент заборгувала «Газпрому» майже півтора мільярда доларів. Як заявила Тимошенко у лютому 2008 року: «Україні та Росії в галузі постачання газом жодних посередників не потрібно й уряд чітко дотримуватиметься своїх позицій». Тоді ж, перебуваючи з візитом у Москві, вона й справді зуміла домовитись, аби поставки російського газу до України здійснювались напряду, у відповідності до договору між «Газпромом» та «Нафтогазом України».

Російська сторона запропонувала Тимошенко створити спільне російсько-українське підприємство для продажу газу всередині України, але прем'єр відкинула цю пропозицію, підкресливши, що «Нафтогаз України» самостійно, без участі Росії, спроможний забезпечити реалізацію російського газу на внутрішньому ринку.

Досягнувши відповідних домовленостей щодо прямого постачання газу, Тимошенко заговорила про те, що накопичені борги за газ не є державними боргами України, а лише боргами фірми-посередника «РосУкрЕнерго», що повинна сплачувати їх «Газпрому» сама. Однак посередницька компанія виплачувати борги не планувала. На момент переговорів у Москві вони становили вже 2,2 млрд доларів. «РосУкрЕнерго» не припиняла спроб перекинути борг на український бюджет, та несподівано її підтримав у цьому прагненні сам президент Ющенко.

Суперечності було врегульовано в такий спосіб. У жовтні 2008 року Україна та Росія підписали меморандум, що передбачав ліквідацію посередників з 1 січня 2009 року та визначав умови постачання газу в Україну на найближчі роки. При цьому Тимошенко, зрозумівши, що виплати Росії боргу «РосУкрЕнерго» в 2,2 млрд доларів державі не уникнути, запропонувала викупити в рахунок цього боргу вже закачаний в українські сховища «РосУкрЕнерго» російський газ загальним обсягом понад 11 млрд кубометрів.

Підписаний меморандум передбачав поетапне трирічне переведення України на ринкові ціни закупівлі російського газу, з одного боку, і на українські тарифи транзиту цього газу до Європи, з іншого. Крім того, сторони домовилися про спільний експорт вільних обсягів російського газу, що перевищують потреби українського ринку, з українських підземних сховищ. Тимошенко запевнила європейські країни, що меморандум передбачає забезпечення безперебійного транзиту російського газу до Європи на довгостроковій основі.

Підписання нового контракту на базі умов, обумовлених у підписаному меморандумі, призначалося на 31 грудня 2008 року. Компанія «РосУкрЕнерго», розуміючи, що її усунули від поставок російського газу, опираючись на підтримку Секретаріату президента України, робила все можливе для того, щоби зірвати підписання цього контракту. Дещо пізніше, 19 січня 2009 року, голова правління «Газпрому» Олексій Міллер визнав, що спроби зриву переговорів мали місце: «Так, дійсно, наприкінці грудня [2008] прем'єр-міністри Росії та України дійшли згоди і наші компанії були готові домовитися про ціну газу 235 доларів за 1000 кубічних метрів за умови

спільних експортних операцій з території України. «РосУкрЕнерго» тоді запропонував купувати газ для України за ціною 285 доларів».

Для російської сторони така пропозиція очевидно була вигідною. Для української – настільки ж очевидно вигіршною не здавалась, оскільки у компанії-посередника Україна мала купувати газ не по 235 дол. за 1000 кубометрів, а за ціною 285 доларів. Проте несподівано для української сторони 31 грудня 2008 президент України дав вказівку керівникові «Нафтогаз України» Олегу Дубині перервати переговори в Москві, не підписувати угоди з «Газпромом» та негайно залишити територію Росії. Делегацію «Нафтогазу» відкликали. У зриві переговорів Ющенко звинуватив Тимошенко, вказавши, що вона працює на Росію, уряд якої пішов їй назустріч у газових переговорах в обмін на її пасивну позицію в грузинському питанні.

Тимошенко в боргу не залишилась. Вже в середині січня 2009 року вона відкрито заявила ЗМІ, що «переговори, які успішно рухалися, починаючи з жовтня 2008 року, з забезпечення України природним газом за ціною в 235 доларів для українських споживачів та транзит в межах 1,7-1,8 [долара на 1000 кубометрів на 100 км шляху] – зірвали через те, що українські політики, на жаль, намагалися зберегти «РосУкрЕнерго» як тіньового корупційного посередника... Переговори між двома прем'єр-міністрами, а потім між НАК «Нафтогазом» та «Газпромом» тими політичними силами в Україні, які отримали й далі планують отримати корупційну вигоду від роботи «РосУкрЕнерго»» [36].

1. січня 2009 «Газпром» оголосив, що припиняє постачання газу Україні через те, що не підписана угода. А розрахунки нової ціни для України мали базуватися на східноєвропейських цінах для російського газу. Прем'єр-міністр Росії В. Путін дав зрозуміти, що тепер Україні доведеться платити 470 доларів за тисячу кубометрів. Водночас різко скоротилися поставки російського газу до Європи, що йшли з використанням української ГТС. 6 січня європейські країни закликали Росію й Україну якнайшвидше врегулювати спірні питання та відновити регулярні поставки газу.

18-19 січня сторони повернулися за стіл переговорів й продовжили вести їх з урегулювання тих пунктів, які залишались недопрацьованими до 31 грудня 2008-го. Співвласників «РосУкрЕнерго» з українського боку – Дмитра Фірташа, а також Івана Фурсіна російська сторона звинуватила у зв'язках з кримінальним авторитетом Семеном Могилевичем та оголосила в розшук. Сам Могилевич розшукувався багатьма країнами, але спокійнісінько жив на дачі під Москвою та навіть з'являвся на світських раутах. Ціна на російський газ для України склала в кінцевому підсумку 232, 98 долара за 1000 кубометрів – з урахуванням 20-відсоткової знижки, про яку домовилися Росія та Україна. Транзиту ціну довели до 2,7 долара за 1000 кубометрів на 100 км шляху, що, на думку російської сторони, відповідало середньоєвропейській ціні, хоча ціна транзиту російського газу до Словаччини та Чехії в той момент складала 4 долари, а до Німеччини 4 євро.

Важливим елементом загальної угоди стало фіксування тарифів, за якими російський газ мав поставлятися споживачам в Україні. Відразу ж після підписання контракту РНБО «рекомендував» Національній комісії регулювання електроенергетики України (НКРЕ) підвищити ціни на газ для груп населення,

які споживають великі обсяги газу, спочатку на 35 %, а потім ще на 5-10 %. Зрозуміло, мова йшла не лише про населення, але й про промисловість, яка в основному зосереджувалася в східних регіонах України. Тимошенко категорично виступала проти підвищення тарифів на газ. Проте «Нафтогаз України» все ж таки підвищив тарифи. У червні 2009 року Тимошенко довелось втрутитися в питання щодо тарифів відкрито: «Я категорично заперечую проти підвищення ціни на газ для людей. Я взяла зобов'язання, що протягом цього року ціна на газ для населення не зміниться, і я дотримаюсь свого слова... Коли людям й так важко, ще піднімати для них ціни на газ! І я не розумію це розпорядження Президента». Зрештою Тимошенко свого домоглася: тарифи не зросли.

Намагаючись знизити рівень енергетичної залежності України від Росії, уряд Тимошенко планував розробити програму енергозбереження та диверсифікації джерел енергоресурсів. Тимошенко також пропонувала шукати варіанти поставок енергоресурсів з інших регіонів світу: Середньої Азії, Азербайджану, Близького Сходу, арабських країн та навіть Європи. Подолавши протистояння команди Ющенка у газовому питанні, Тимошенко у другій половині 2009 року намагалась домовитися з Януковичем про створення коаліції в парламенті БЮТ та Партією регіонів, щоб створити абсолютну більшість та внести зміни до Конституції з метою ще більше обмежити повноваження президента. Проте Янукович не ризикнув піти на союз зі своєю вічною суперницею і у вирішальний момент вийшов з переговорного процесу.

Розділ 7

Президент Янукович 2010-2014

Президентські вибори 2010 року

Добу правління Ющенка-Тимошенко ще довго аналізуватимуть економісти, історики та політологи. Деякі спостерігачі відзначають, що проблема навіть не в асинхронності дуету Ющенка-Тимошенко, не в тому, що вони так і не стали союзниками і впродовж усього свого політичного «співжиття» вбачали один в одному суперників. Проблема в тому, що ці люди не змогли змінити існуючу в Україні політичну систему, викоринити авторитаризм та корупцію, яка ще більше укріпилася за часів Ющенка, змінити партійно-олігархічну структуру. Саме тому Януковичу, котрий змінив Ющенка, вдалося розвернути Україну до авторитаризму часів Кучми. Як відзначив один із лідерів руху «Україна без Кучми» Володимир Чемерис, «Україна залишилася з Кучмою, тільки тепер він має інше прізвище». Це прізвище – Янукович.

Спроба домовитися з Януковичем та Партією регіонів про створення політичної коаліції ні у Ющенка, ні у Тимошенко успіхом не увінчалася. По-перше, через те, що самі колишні «помаранчеві» соратники та партнери спільної мови не знайшли. По-друге, Янукович, який мав на той час

достатньо великий рейтинг, в той час як рейтинг Ющенка впав до 3 %, опирався на потужну політичну партію та на донецький клан в обличчі головного спонсора – мільярдера Ріната Ахметова. Тобто, відчуваючи свою силу, домовлятися Янукович ні з ким не став. Було очевидно, що брати владу він буде самостійно, однак, не без можливих альянсів з партіями «третьої сили». Тобто партіями-новачками, з якими можна буде співпрацювати на майбутніх парламентських виборах, щоби забезпечити пропрезидентську стабільну більшість у парламенті.

У червні 2009 року Верховна Рада ухвалила рішення про проведення президентських виборів 25 жовтня 2009 року. Але після того як президент Ющенко опротестував це рішення в Конституційному Суді, український парламент призначив нову дату виборів – 17 січня 2010 року. Вибори проводились, як і раніше, за принципом абсолютної більшості. Якщо хтось не набрав абсолютної більшості голосів (50 % тих, хто прийшов на дільниці +1 голос), мав відбутися другий тур для тих двох кандидатів, що набрали найбільшу кількість голосів. У другому турі перемігав той, хто набрав більше голосів.

Сама передвиборча кампанія розпочалась заздалегідь, ще до формального оголошення старту: політичні партії намагалися реанімувати свої союзи і коаліції заради успіху лідерів. У передвиборні перегони включились 18 офіційно зареєстрованих кандидатів (15 чоловіків та 3 жінки). 10 з них були самовисуванцями. Решта – від партій. Сорока кандидатам з різних причин відмовили в реєстрації. Середній вік кандидатів був – 50 років.

Серед кандидатів помітну роль грали Віктор Янукович (Партія регіонів), чинний прем'єр-міністр Юлія Тимошенко (партія «Батьківщина»), чинний президент Віктор Ющенко (самовисуванець), Арсеній Яценюк (партія «Фронт змін»), Сергій Тігіпко («Сильна Україна») та Петро Симоненко (КПУ). Всі інші кандидати відігравали швидше технічну, аніж політичну роль. Тим більше, що про багатьох з них виборці чули вперше. Проведені з червня по грудень 2009 року соціологічні опитування демонстрували, що безсумнівними лідерами передвиборної президентської гонки будуть Віктор Янукович та Юлія Тимошенко, попередній рейтинги яких коливалися між 26-30 % у Януковича та 15-18 % у Тимошенко. Третю позицію в рейтингу посів молодий та енергійний Яценюк, экс-спікер Верховної ради та экс-міністр закордонних справ уряду Тимошенко. Четверте місце дісталось Сергієві Тігіпку, що висунув помірковану, проте вельми чітку програму. На п'ятому місці міцно вгніздився зі своїм «залізним» пенсійно-ветеранським електоратом лідер українських комуністів Петро Симоненко. Чинний президент України Ющенко, згідно опитувань, задовільнявся лише шостим місцем.

Проведений громадською організацією «Жіночі альтернативи» громадський моніторинг програм претендентів показав, що у більшості кандидатів немає визначеності в зовнішньополітичній стратегії розвитку країни. Погляди їх іноді абсолютно протилежні – від союзу з Росією до вступу в НАТО. Тимошенко та Ющенко бачили Україну в Європейському союзі, а Янукович дотримувався позаблокового статусу країни, проте вважав, що необхідно відновити дружні зв'язки з Росією і країнами СНД й, одночасно, варто прагнути увійти до складу країн «двадцятки».

Мабуть лише один із претендентів, голова Української народної партії Юрій Костенко, офіційно задекларував у своїй передвиборчій програмі про

необхідність вступу України до НАТО. Хоча всі кандидати були єдині у своїх закликах остаточно визначитися з головним вектором зовнішньої політики держави, у якому врахувати інтереси країни як в східному, так і в західному її напрямках.

Стосовно соціальної сфери, то практично всі кандидати включили до своїх програм пункти про боротьбу з безробіттям, підвищення народжуваності, необхідність надання якісних медичних послуг, соціальні гарантії... Проте жоден з кандидатів так і не розкрив механізмів реалізації своїх обіцянок.

Зрозуміло, що питанням освіти та науки також приділялася велика увага, з різницею в тому, що претенденти на найвищу державну посаду ніяк не могли визначитися: чи має українська вища освіта приєднуватися до європейської системи чи треба, навпаки, відстоювати національну. Всі були солідарні щодо необхідності створення сучасної матеріально-технічної бази в учбових закладах, прекрасно усвідомлюючи, що навряд чи це коли-небудь можна буде здійснити через вічний дефіцит грошей.

Багато кандидатів старанно уникали питання про статус Криму, російського Чорноморського флоту та Севастополя, за винятком Ющенка, який вважав, що російський Чорноморський флот може перебувати у Севастополі лише до 2017 року. Комуністи, як завжди, були вірні своїй традиції – з року в рік, як мантру, повторювали одну й ту ж гіперпопулістську програму, не пропонуючи шляхів її реалізації.

Незважаючи на наявність програми у кожного кандидата, пересічний український виборець ці програми зазвичай не читав й голосував, як правило, керуючись не розумом, а покладаючись на свої відчуття, що підказували: треба голосувати не стільки «за», скільки «проти». При такому чуттєво-емоційному підході до голосування, у списках кандидатів залишалися тільки ті, за яких найменше проголосували проти. Чинний президент Ющенко обіцяв, що вибори пройдуть демократично та без застосування адміністративного ресурсу, тому на численних білбордах в країні можна було бачити портрети не так чинного президента, скільки Януковича та Тимошенка. Не дивно, що перший тур президентських виборів пройшов тихо і спокійно, без характерного виливання бруду на голови конкурентів та без порушень правил виборчих перегонів: претендентам надавалися рівні можливості не тільки на телевізійних майданчиках, але й на площах українських міст.

Як і очікувалося, перші екзит-поли показали, що найбільшу кількість голосів отримали Янукович та Тимошенко. Остаточний підрахунок першого туру показав, що Янукович набрав 35,32 % (трохи більше 8,5 млн голосів виборців), а Тимошенко – 25 % (трохи більше 6 млн виборців). Третій рядок у президентських перегонах посів Сергій Тігіпка – трохи більше 13 % голосів, четверте місце – Арсеній Яценюк (6,96 %). Він майже вдвічі відстав від свого найближчого конкурента. Чинний президент України Ющенко зайняв скромне п'яте місце – з 5,45 %. Його результат у порівнянні з іншими президентами виявився рекордно низьким за всю історію незалежної України. Українці вперше дали зрозуміти, що їм «набридли» одні й ті ж особи в політиці, а тому кожен п'ятий виборець в країні віддав свої голоси за свіжих лідерів – Тігіпка та Яценюка. Скомпрометовані політики залишилися позаду й не справили жодного впливу на хід виборів, а їхні партії розкололись.

Янукович та Тимошенко за сформованою виборчою традицією розділили свій електорат по східних та західних областях. Янукович, з властивою йому проросійською риторикою, був недосяжним для своїх конкурентів у південно-східних регіонах країни. Харківська, Дніпропетровська та Запорізька області, а також Крим віддали за нього понад 60 % голосів, а Донецька та Луганська – понад 75 %. Навіть у Закарпатській області Януковичу вдалося залучити 30 % виборців, завдяки русинам, що населяли цю область й традиційно голосували за проросійських кандидатів до парламенту чи в президенти.

Тимошенко підтримали центральні та західні регіони країни, які орієнтувались на європейський вектор розвитку. Вона відібрала голоси Віктора Ющенка у західних областях, однак на своїй рідній Дніпропетровщині підтримки не отримала, набравши заледве 15 % голосів. Опорними «вотчинами» Юлії стали Волинська (майже 54 %), Вінницька (43 %), Житомирська (32,6 %), Чернігівська (42,7 %) та Київська області зі столицею. Цікаво відзначити, що в місцях позбавлення волі, де ув'язнені брали участь у виборах, колишній зек Янукович не мав особливого успіху, а от Леді Ю отримала там понад 50 %.

Міжнародні спостерігачі позитивно оцінили перший тур президентських виборів, вважаючи, що він відповідав усім європейським стандартам і проведений за умов вільної конкуренції кандидатів та без серйозних порушень. Як повідомив спеціальний координатор місії спостерігачів ОБСЄ Жоао Суареш, «ці вибори були дуже добрими. Це були високоякісні вибори», «крок вперед порівняно з попередніми виборами». При цьому Суареш відзначив, що виборча кампанія пройшла спокійно та організовано, а побювання стосовно масових фальсифікацій не виправдались.

Розрив голосів між Януковичем та Тимошенко після першого туру становив 10 %. Кандидати мали прикласти максимум зусиль для перемоги у другому турі. Здавалося, у Тимошенко після першого туру було багато шансів скоротити розрив та навіть одержати перемогу. Адже тепер передвиборчу боротьбу покинули колишні соратники з Оранжевої революції та численних парламентських коаліцій, які відбирали голоси її електорату.

Другий тур президентських виборів призначили на 7 лютого. Вже на третій день після першого туру Тимошенко намагалася домовитися зі своїм земляком Тігіпком та його партією «Сильна Україна», а також з Яценюком і його «Фронтом змін», аби вони підтримали її кандидатуру. У разі перемоги пообіцяла їм високі державні пости. Тігіпко мав обійняти посаду прем'єр-міністра. Яценюк – ту ж посаду.

Однак лідери цих партій, враховуючи настрої своїх виборців, які дистанціювалися і від Тимошенко, і від Януковича, нічого не обіцяли Тимошенко. У свою чергу Віктор Янукович діяв так само, запропонувавши лідерам партій, які не ввійшли до другого туру, віддати голоси за нього. Пообіцявши, якщо він стане президентом, розпустить парламент та призначить дострокові вибори.

Янукович та його оточення чудово розуміли, що якщо Тимошенко програє президентські вибори, вона намагатиметься взяти реванш на парламентських виборах. Тому одне із завдань, яке йому доведеться вирішувати як новому

президенту – нейтралізація та ізоляція Тимошенко, вічного опонента на політичному небосхилі країни.

На відміну від першого, у другому турі в боротьбі за посаду президента України в хід ішли всі засоби. Заборола були опущені, битва була жорсткою та жорстокою. Проведений 7 лютого 2010 другий тур голосування остаточно визначив переможця в президентських перегонях в Україні. Ним став лідер Партії регіонів Віктор Янукович, який отримав 48,95 % (12.481.268 виборців). Юлія Тимошенко набрала 45,47 % (11.593.340 виборців).

Електоральна географія претендентів залишилася такою ж: південний схід та Крим за Януковича, центр та захід – за Тимошенко. Оскільки кожен з кандидатів асоціювався з певним кольором (біло-блакитний у Януковича та помаранчевий у Тимошенко), деякі спостерігачі не без іронії помітили, що в період президентської компанії 2010 року Україна була пофарбована не в традиційний синьо-жовтий колір, а в оранжево-блакитний.

Цікаво, що в бланку для голосування, окрім прізвищ кандидатів у президенти, був і пункт «проти всіх», який відібрав у основних конкурентів більше 1 млн виборців. У першому турі голосування, бажаючи відібрати голоси у Тимошенко, один з кандидатів у президенти України – Василь Гуменюк – перед виборами змінив своє прізвище на «Противсіх», набравши, щоправда, всього 0,16 % (трохи більше 40,3 тис. голосів). У другому турі він закликав своїх прихильників голосувати за Януковича. Після виборів він повернув своє справжнє прізвище, з яким він брав участь (правда, безуспішно) на парламентських виборах 2012 року.

Одразу ж після оголошення офіційних результатів Януковича почали вітати керівники держав. Першими привітали Росія, Білорусь, Польща, США та Казахстан. Тимошенко відмовилася визнати результати виборів й подала позовну заяву до Вищого адміністративного суду України про оскарження результатів голосування, наполягаючи на співставленні більше 900 списків виборців зі списками державного реєстру виборців, що затягнуло б процес перерахунку голосів на кілька місяців. Втім, через кілька днів, мабуть, не вірячи в успіх своєї апеляції, вона відкликала позов. Пояснивши свої дії тим, що суд відмовляється розглянути докази фальсифікацій на виборах та допитати свідків.

Інавгурація відбулася 25 лютого 2010 року. На відміну від попередніх церемоній передачі влади в Україні (коли у відповідності з державним протоколом попередній президент був присутній на інавгурації новообраного), ні президент Ющенко, ні прем'єр-міністр Тимошенко, ні перший президент Леонід Кравчук на церемонію не прийшли, демонструючи світу своє незадоволення результатами голосування. З колишніх президентів прийшов тільки Леонід Кучма. Янукович, вступивши на посаду, завзято почав реалізовувати свою головну мету: передусім він хотів відправити уряд Тимошенко у відставку та нейтралізувати її як політичного противника та бізнес-конкурента.

«Справа» Юлії Тимошенко

Нагадаємо, що уряд Тимошенко призначили завдяки парламентській більшості, що була сформована блоком Юлії Тимошенко (БЮТ) та «Нашою Україною – Народною самообороною». Проте коаліція поступово розпадалася: ще у вересні 2008 року з неї вийшла група «За Україну», що входила до складу НУНС. Блок Володимира Литвина після перемоги Януковича на президентських виборах 2010 року вийшов з коаліції, передбачаючи, що Тимошенко – «програна ставка» та в обмін на обіцянку Януковича зберегти за ним посаду спікера. Позбувшись більшості в парламенті, Тимошенко розуміла, що її прем'єрству залишились лічені дні. Президент Янукович декілька разів пропонував Тимошенко подати у відставку та піти в опозицію, проте вперта та безкомпромісна Леді Ю не погоджувалася.

3 березня 2010 року Верховна Рада України більшістю голосів висловила недовіру уряду Юлії Тимошенко. За рішення проголосувало 243 народних депутатів (серед них і семеро депутатів від БЮТу). 11 березня 2010 року Верховна Рада України 237 голосами «за» відправила Кабінет Міністрів Тимошенко у відставку. У самому парламенті, як це вже не раз траплялося, відбулося чергове переформатування коаліції. Блок Литвина приєднався до нової коаліції «Стабільність і реформи» (журналісти її назвали «коаліцією тушок»). До її складу ввійшли, крім Литвина, регіонали та комуністи, а також депутати, які покинули фракції БЮТ і НУНС.

Опозиція звинуватила владу в «антиконституційному перевороті в парламенті та уряді», але відставка уряду Юлії Тимошенко була лише прелюдією. Почалося політичне переслідування колишнього прем'єр-міністра та лідера партії «Батьківщина» Тимошенко. Вже 28 квітня новий прем'єр-міністр Микола Азаров заявив у парламенті, що «дії уряду Тимошенко завдали збитків державі на суму в 100 млрд гривень. Тимошенко та посадові особи мають понести кримінальну відповідальність». Це рішення послужило політичним сигналом до початку репресій проти Тимошенко та її сподвижників. Відразу ж після травневих свят Генеральна прокуратура України відновила «справу Тимошенко» 2004 року. Тоді провадження, в якому Тимошенко обвинувачували в «спробі дати хабар» (на підставі записаного на відео розмови Тимошенко з суддею) з метою вплинути на рішення судді, який вів справу її свекра Геннадія Тимошенка та головного бухгалтера ЄЕСУ, було призупинене Кучмою. 17 травня Тимошенко викликали до Генеральної прокуратури на допит.

Паралельно уряд вирішив провести аудит фінансово-економічної діяльності Кабінету міністрів 2007–2010 років, який очолювала Тимошенко. Уряд Азарова доручив залучити до аудиту вашингтонську компанію «Trout Cacheries, PLLC», відому в США через скандальну історію з Монікою Левінські. В якості субпідрядників виступили ще дві фірми: «Akim Gump» та агентство розслідувань «Kroll Inc.», послугами якого у «справі Гонгадзе» користувалося оточення Кучми. За аудит уряд мав заплатити 10 млн доларів бюджетних грошей, хоча пізніше Азаров спростовував це.

Провідні світові аудиторські компанії неодноразово заявляли, що «Trout Cacheries, PLLC» по суті своїй не є аудитором. Тимошенко і сама під час свого прем'єрства для аудиту уряду регулярно користувалася послугами всесвітньо відомої аудиторської компанії «Ернст і Янг», якій всі довіряли. На противагу цьому, постійним клієнтом «Akim Gump» був відомий олігарх та конкурент Тимошенко Дмитро Фірташ; послугами цієї адвокатської компанії користувався і Рінат Ахметов. Компанія «прославилася» і в Росії, де

безуспішно шукала золото КПРС, а потім займалася справою ЮКОСа. Пропрацювавши в Україні 86 днів, юристи компанії отримували від 1000 до 1500 доларів за годину.

Непомітно, під шумок «справи Тимошенко», Конституційний Суд України на закритому засіданні 30 вересня 2010 скасував Конституцію 2004 року, визнавши неконституційним «Закон про внесення змін до Конституції» від 2004 року через «порушення процедури його розгляду й прийняття». Через наполягання Януковича та його оточення, Україна знову повернулася до президентсько-парламентської форми правління.

Дочекавшись закінчення виборів до місцевих органів влади, Контрольно-ревізійне управління (КРУ) оголосило, що американські компанії закінчили урядовий аудит. Тимошенко обвинуватили в нецільовому використанні 320 млн євро, отриманих в рамках Кіотського протоколу. Отриману від Японії суму уряд Тимошенко перенаправив до Пенсійного фонду, замість того, щоб, як було передбачено в протоколі, реанімувати лісові насадження в країні[37]. У 2009 році уряд Тимошенко уклав декілька угод з державними органами та корпораціями Японії та Іспанії про продаж належних Україні квот на викиди парникових газів загальною сумою 319,9 млн євро, які стали джерелом фінансування спеціального фонду держбюджету. Фонд мав фінансувати проекти, спрямовані на скорочення викидів чи збільшення поглинання парникових газів у країні. Однак отримана сума дійсно була перенаправлена до Пенсійного фонду України для виплати пенсій та надбавок, а також для покриття поточних витрат черги держустанов. 2 грудня 2010 року Тимошенко вперше викликали до Генеральної прокуратури на допит, де їй висунули обвинувачення. 30 грудня допит продовжили. Тимошенко допитували 12 годин. Всі обвинувачення на свою адресу вона заперечувала та вважала, що сам факт отримання Україною грошей від Японії потрібно вважати її заслугою, а не злочином.

У січні 2011 року їй висунули нове обвинувачення – у закупівлі в кінці 2009 року тисячі автомобілів «Опель Комбо» для потреб сільської медицини. Закупівля не була передбачена держбюджетом. При цьому Генеральний прокурор Пшонка заявив, що не звинувачує Тимошенко у розкраданні грошей або заподіянні шкоди, але тільки «в нецільовому використанні бюджетних коштів, перевищенні службових повноважень; порушенні бюджетного законодавства та зловживанні службовим становищем, що призвело до тяжких наслідків».

У свою чергу, Тимошенко звернулася до авторитетної американської юридичної фірми «Covington & Burling» та великої аудиторської компанії «BDO USA», яка має філії у понад ста країнах світу, з проханням розслідувати обґрунтованість висунутих проти неї обвинувачень. Висновки американських компаній були на користь Тимошенко. Зокрема американські юристи вказали на те, що кошти, отримані в рамках Кіотського протоколу, були зняті з рахунків у грудні 2010 року, а уряд Тимошенко відправили у відставку вже в березні 2010 року. Виходило, що гроші були витрачені урядом Азарова. У зв'язку з цим Європейський парламент висловив занепокоєння «зростанням вибіркового переслідування лідерів політичної опозиції на Україні... особливо у випадку Тимошенко» та підкреслив «важливість гарантування максимальної прозорості розслідувань, судових переслідувань і судів», а також застеріг «проти будь-якого застосування кримінального права як інструменту досягнення політичних цілей». Навіть більше, ситуація, що

виникла навколо Кіотського протоколу, дійшла до розслідування на рівні Організації Об'єднаних Націй, яка направила до України своїх експертів.

24 травня 2011 року, в День міжнародного свята слов'янської писемності та культури, Тимошенко викликали до Генеральної прокуратури України для пред'явлення їй обвинувачення та арешту. Поставлена до відома про це, Тимошенко «запросила» на своє затримання послів провідних європейських держав та США, а також посла Євросоюзу, які висловили свій протест у зв'язку з незаконним затриманням Тимошенко. Чимало іноземних дипломатів зажадали особистих зустрічей із Пшонкою та президентом Януковичем. Ряд державних діячів Європи та США у зв'язку з запланованим арештом Тимошенко дзвонили Януковичу, висловлюючи свою стурбованість. Янукович дав команду відступити. Замість звинувачення Тимошенко зачитали рішення про закриття кримінальної справи та її звільнення.

Однак слідом за цим проти Тимошенко стали порушувати нові кримінальні справи. Насамперед згадали про газові угоди з Росією, підписані її урядом у 2009 році. У Верховній Раді за ініціативою Партії регіонів була створена Тимчасова слідча комісія з метою пошуку «ознак державної зради в сфері економічної безпеки України». За місяць (11 квітня) комісія представила доповідь, в якій Тимошенко звинувачували у підробці директив щодо газових угод при переговорах з Росією, а регіонали звинуватили Тимошенко у «зраді національних інтересів України», підписанні «кабальних для України угод» та змові на користь Росії при підписанні газових контрактів.

Того ж дня Генеральна прокуратура, базуючись на висновках комісії, порушила проти Тимошенко кримінальну справу «за перевищення влади й службових повноважень при укладанні газових угод». Тимошенко підозрювалась у завданні збитків у розмірі 195 млн доларів. Звинувачення проти Тимошенко підтримали власник «РосУкрЕнерго» Дмитро Фірташ, колишній президент України Віктор Ющенко (чого вже зовсім не очікували) та лідер партії «Фронт змін» Арсеній Яценюк. Вони заявили, що «Тимошенко працювала на Росію», «зрадила Україну за рік до Януковича» й «тягне нас в московську кабалу».

24 червня 2011 року Генпрокуратура Україна пред'явила Тимошенко обвинувачення за частиною 3 статті 365 Кримінального кодексу України: «Перевищення влади або службових повноважень, якщо вони спричинили тяжкі наслідки». Санкція статті передбачала позбавлення волі строком від 7 до 10 років. В обвинуваченні вказувалося, що прем'єр-міністр України Тимошенко Ю.В., навмисно, виходячи з власних інтересів, усвідомлюючи безпідставність та необґрунтованість вимог російської сторони на переговорах під час спільної зустрічі керівників урядів обох країн, ВАТ «Газпром» та НАК «Нафтогаз України»... прийняла вказані невідгідні для України умови»[38]. Тимошенко також інкримінували перевищення повноважень згідно з Законом України «Про Кабінет Міністрів України» про одноосібне підписання «директив уряду». Екс-прем'єра звинуватили в нанесенні збитків на суму 195 млн доларів, які тягнули за собою тяжкі наслідки для компанії «Нафтогаз України».

Тимошенко та її адвокати заперечували пред'явлені обвинувачення та доводили, що проведений у 2009 році міжнародний аудит компанії «Нафтогаз Україна» не виявив перевищення витрат, а загальна вартість технологічного газу, витраченого у 2009 році, була меншою, ніж у 2008 році[39]. Стосовно

«директив Кабміну» Тимошенко стверджувала, що директив уряду вона не підписувала, а підписала директиву прем'єр-міністра міністру палива та енергетики, а він, в свою чергу, дав вказівку «Нафтогазу України» підписати договір. А оскільки міністерство, очолюване Дубиною, мало виключне право щодо управління «Нафтогазом України», для підписання договорів він директив уряду не потребував[40].

Тоді Юлія Тимошенко звернулася до окружного суду Манхеттена (Нью-Йорк) із зустрічним позовом проти швейцарської компанії Фірташа «РосУкрЕнерго» з вимогою повернути Україні газ обсягом близько 12 млрд кубометрів, оскільки «Нафтогаз України», за рішенням Стокгольмського арбітражного суду (від 8 червня 2010 року), викупила вказаний обсяг газу. Українську сторону у цій справі представляв міністр Юрій Бойко, який мав відношення до компанії «РосУкрЕнерго». Проте даний розгляд нічим не закінчився, бо Тимошенко та Фірташ, котрих викликали в якості свідків у справі, до суду не з'явилися[41].

Тимчасова депутатська комісія, що займалася розслідуванням діяльності уряду Тимошенко, згадала й про нібито наявний борг компанії ЄЕСУ, що належала Тимошенко, перед Міністерством оборони Росії на суму понад 300 млн доларів, який Тимошенко так і не повернула. Комісія зробила висновок, що Тимошенко витратила ці гроші на свою президентську кампанію в обмін на підписані газові угоди. При цьому уряд Азарова офіційно заявив, що Україна не буде розраховуватися з Росією за борги ЄЕСУ.

Російська сторона ніяк не відреагувала на цю дискусію в Україні. Тим часом у жовтні 2008 року прем'єр-міністри Росії та України Путін та Тимошенко підписали міжурядовий меморандум про ціну на газ на 2009 рік – 250 доларів за 1000 кубометрів. Ющенко був цим вкрай незадоволений і звернувся з вимогою припинити переговори та відкликав українську делегацію з Москви. Формальним приводом для відкликання делегації послужила заява керівника «Газпрому» О. Міллера про те, що російська сторона не підпише нового договору, аж поки Україна не погасить свою поточну заборгованість.

У відповідь на демарш українського керівництва «Газпром» в січні 2009 року запропонував нову ціну для України за російський газ – 400 доларів за 1000 кубометрів (з урахуванням накопиченого боргу з боку «РосУкрЕнерго» на суму 1,7 млрд доларів). Через це перемовини зайшли в глухий кут. Однак Тимошенко в результаті тривалих та складних консультацій спромоглася знайти взаємовигідне рішення й щодо ціни за газ, й щодо транзиту російського газу територією України. Зрештою, їй фактично вдалось знизити ціну на 2009 рік до 232 доларів за 1000 кубометрів – при тому, що світові ціни були значно вищими.

Сам суд над Тимошенко щодо «газового питання» розпочався в Печерському суді Києва 24 червня 2011 року. Суддя для ведення справи був призначений особисто президентом Януковичем, без оголошення конкурсу та здачі необхідних іспитів у вищих судових інстанціях, що, звичайно ж, було серйозним порушенням законодавства та свідчило про змову президента з судом, що вів справу Тимошенко. Напередодні вранці перед будівлею суду зібралася багатотисячна юрба прихильників экс-прем'єра, депутати та представники міжнародних організацій. Тимошенко зажадала об'єднати її справу з іншими справами, зокрема щодо митниці та «Нафтогазу», або навіть припинити справу без розгляду «як явно сфальсифіковану», але суд відхилив

її клопотання. Тоді Тимошенко виступила з 40-хвилинною промовою, де розкрила багато таємниць щодо газових угод, укладених українським урядом до неї. Вона вимагала притягнути до кримінальної відповідальності колишніх прем'єр-міністрів та навіть президентів, які купували російський газ за ще вищими цінами.

22 липня прокуратура зачитала обвинувачення Тимошенко, очевидно, підготовлене поспіхом і з численними помилками. Усі обвинувачення на свою адресу Тимошенко відкинула. Почалися допити свідків, серед яких були міністри, чиновники, депутати та навіть екс-президент Ющенко. Суддя дозволив також виступити двом представникам захисту Тимошенко. Однак свідки обвинувачення дали свідчення на користь Тимошенко, через що припинили пряму трансляцію судового засідання. Депутати, що залишились на слуханні, знімали перебіг процесу на свої мобільні телефони.

Багато свідків, яких запросила сторона обвинувачення, дали свідчення про те, що підписані Тимошенко газові угоди не нанесли шкоду державі. Адже з урахуванням знижки на газ, якої домоглась екс-прем'єр та за рахунок викупу газу із українських газових сховищ, ціна на блакитне паливо стала оптимальною. Представник Інституту держави та права України намагався роз'яснити суду, що прем'єр не перевищила своїх повноважень, оскільки підписала «директиви прем'єр-міністра», а не «Кабінету міністрів». Статус Тимошенко дозволяв їй давати вказівки та доручення «Нафтогазу України» як підлеглій Кабінету міністрів України структурі, тому закон не порушила. Олег Дубина, колишній голова «Нафтогазу України», що також виступив як свідок, вказав, що Росія свідомо підвищила ціну на газ, щоб проблема «газових угод» з економічної переросла в політичну.

Через часті суперечки з суддею та непередбачувані репліки з боку Тимошенко під час виступу свідків суддя неодноразово виводив Тимошенко із зали суду, а 5 серпня її арештували безпосередньо в залі суду «за системні порушення» і за те, що вона «перешкоджала допиту свідків». Арештували її якраз того дня, коли в суді в якості свідка виступав діючий прем'єр-міністр України Микола Азаров.

На думку самої Тимошенко, причиною арешту стали її незручні запитання до прем'єр-міністра стосовно корупційних зв'язків Азарова та «РосУкрЕнерго», а також щодо бізнесу його сина, заснованого на бюджетних асигнуваннях. Арешт Тимошенко в залі суду можна було пояснити ще й тим, що в цей період багато «свідків обвинувачення», зокрема колишній заступник генпрокурора Тетяна Корнякова та екс-міністр економіки України Юрій Продан, почали давати свідчення, які виправдовували Тимошенко та явно не сподобалися «сценарістам» судових слухань.

Факт арешту Тимошенко викликав хвилю обурення мітингуючих, які щоразу збирались біля будівлі суду та намагались прорватися до приміщення, де йшли слухання, через задній дворик. Однак бійці ОМОНу (загону міліції особливого призначення) зуміли перевезти Тимошенко до слідчого ізолятора Лук'янівської в'язниці міста Києва. Ситуація була вельми неоднозначною. Тимошенко не без підстав вважала, що Янукович планує її вбити. Тому після арешту вона виступила з відповідною заявою: «Я хочу заявити, що у мене немає жодної схильності до самогубства. Трюки, які вони виконали з Кірпою та Кравченком, їм повторювати не варто. Я ніколи не покінчу своє життя самогубством».

Вибухнув міжнародний скандал. Низка країн висловила незадоволення перебігом судового процесу, що мав відверто політичний і замовний характер. Європейський союз, США та лідери кількох держав висловили свою занепокоєність тим, що трапилось та зажадали негайного звільнення колишнього прем'єр-міністра України. Навіть російський МЗС виступив із заявою, що всі договори між двома країнами були укладені відповідно до національного законодавства обох держав, міжнародного права та відповідних вказівок президентів Росії та України.

З великою цікавістю громадськість очікувала виступу Ющенка. Його свідчення викликали полярну реакцію: «радісну» у прихильників влади, негативну у прихильників Тимошенко. Ющенко заявив, що Тимошенко приховувала від нього реальну ціну на газ та те, що він не відкликав голову «Нафтогазу» Дубину з переговорів. Хоча численні свідчення очевидців вказували на протилежне, а російська сторона підкреслила, що переговори були припинені за вказівкою Ющенка. Поведінка Ющенка в суді явно диктувалась захистом інтересів посередницької фірми «РосУкрЕнерго», хоча особисто Ющенко перед суддями свою причетність до цієї компанії заперечував.

При виході із залу суду прихильники Тимошенко, скандуючи «Ганьба!», закидали автомобіль экс-президента України яйцями. Комітет протидії диктатурі, що складався з одинадцяти опозиційних партій, зажадав від «Нашої України» виключити Ющенка з числа почесних голів партії, а Тимошенко на знак обурення відмовилася ставити Ющенкові питання, зазначивши лише, що не згодна з його показами. Вона зазначила, що буде давати свідчення лише після того, як до її справи долучать підписані у 2009 році контракти між «Нафтогазом України» та «Укртрансгазом» про закупівлю технічного газу, що визначали ціну за газ та аудиторський звіт міжнародної аудиторської компанії «Ernst & Young» щодо діяльності НАК «Нафтогаз України» за 2009 рік. Проведений аудит засвідчив відсутність збитків у «Нафтогазу України» по «технічному газу» при реалізації домовленостей між Україною та Росією. Ці важливі документи, проте, так і не були долучені до справи. Замість них суддя взяв до уваги «комісійну довідку з окремих питань фінансово-господарської діяльності НАК «Нафтогаз» за 2008-2009 рік», складену за вказівкою Азарова групою експертів без залучення міжнародних незалежних аудиторів. До справи не були долучені також документи, представлені экс-міністром економіки Проданом, які свідчили про те, що жодних директив Кабміну не існує. Натомість були видані «директиви» прем'єр-міністра Тимошенко, що допускається законом.

Генеральна прокуратура будувала свої звинувачення на тому, що регламент Кабінету міністрів не передбачає за прем'єр-міністром права видавати особисті директиви. Тому Тимошенко судили не тільки «за порушення закону», а й за «дії, які в законі не описані як дозволені». Хоча у перебігу судового розгляду виявили, що на документах, виданих экс-голові «Нафтогазу України» Дубині, було написано тільки слово «директиви» (без слова «уряду»), а внизу стояв підпис Тимошенко як прем'єр-міністра.

В судовому процесі у вересні 2011 року оголосили невелику перерву «для ознайомлення з матеріалами справи». Політичні аналітики вважали, що це було пов'язано з переговорами України з ЄС, які тоді проводилися у зв'язку з підготовкою договору про асоціацію України з Європейським союзом. Європейська комісія висунула однією з умов такого підписання «припинення

переслідування опозиції» та зокрема Юлії Тимошенко. Пункт цей залишався одною з важливих вимог ЄС до політичного керівництва України під час всього переговорного процесу про асоційоване членство країни в ЄС.

11 жовтня 2011 року суд визнав Тимошенко винною за частиною 3 статті 365 Кримінального кодексу України (перевищення влади та службових повноважень) та засудив її до семи років ув'язнення із заборonoю обіймати державні посади протягом трьох років після відбуття покарання. Суд також задовольнив цивільний позов «Нафтогазу України», який вимагав у Тимошенко компенсації збитків, нанесених цій компанії внаслідок підписаних угод у січні 2009 року на суму 189,5 млн доларів США. Тимошенко ж заявила, що її судять не за підписання угод, а за те, що в результаті їх підписання усунули посередника «РосУкрЕнерго». Одночасно Янукович захотів знищити свого політичного противника та можливого конкурента на президентських виборах 2015 року. Янукович назвав арешт Тимошенко «прикрим випадком», який заважає європейській інтеграції України, й цим обмежився, не згадавши, що вирок зачитував призначений ним суддя.

Харківські меморандуми 2010 року

Запроторивши Тимошенко за ґрати, Янукович активно взявся за зовнішню політику. Спершу він вирішив віддячити Росії за підтримку в президентських перегонах, тому 21 квітня 2010 року без попереднього обговорення з парламентом України чи громадськістю Янукович підписав у Харкові з президентом Російської Федерації Дмитром Медведевим так звані Харківські меморандуми, що передбачали кардинальні зміни щодо умов договору про перебування Чорноморського флоту Росії в Криму.

Харків обрали місцем для підписання угод не випадково. В народі Харків давно іменувався «столицею українсько-російських відносин» через проведення там регулярних зустрічей перших осіб обох країн. І цього разу «першу столицю України», що знаходилась на Сході, що політично підтримував Януковича, знову обрали місцем для підписання важливих зовнішньополітичних документів.

Переговори заторкували широкий спектр питань двосторонніх відносин, але головними з них були взаємопов'язані домовленості щодо газу та Чорноморського флоту. Відповідно до доповнення до контракту від 19 січня 2009 року, підписаним ще Тимошенко, Росія пішла на поступки в ціні на газ, погодившись знизити ціну на 30 %, але не більше ніж на 100 доларів за тисячу кубометрів. Формально кажучи, знижена була не ціна, а митні платежі, які Україна тепер не повинна була платити Російській федерації. Щоправда, для зниження митних платежів потрібне було рішення уряду Росії, а його так і не прийняли. Крім того, в угоді вказувалося, що фактична ціна на природний газ, що поставляється в обсязі понад 30 млрд кубометрів у 2010 році та 40 млрд кубометрів на рік, починаючи з 2011 року, зниженню не підлягає. Проте фактична ціна в документі не була зафіксована, тому сторони могли в майбутньому її коригувати.

Реально ця ціна була ідентична тій, про яку на 2009 рік у свій час домовилася Юлія Тимошенко, посаджена Януковичем у в'язницю. Але Тимошенко наполягла на взаємоув'язці ціни на газ з ціною на транзит російського газу через Україну – підвищення ціни на газ вело до автоматичного підвищення цін на його транзит. У «Харківських меморандумах» Януковича цей пункт був відсутній. Щоправда, Янукович наполіг, щоби з газового контракту 2009 року було вилучено пункт 6.6, який припускав штрафні санкції для України, якщо вона придбає газу на 6 % менше місячного обсягу поставок[42].

З порушенням дипломатичного протоколу «Доповнення» було підписане тільки російською мовою, а не російською та українською – офіційними мовами обох країн. Суттєвих змін до підписаної у 2009 році Юлією Тимошенко загальної угоди не внесли. Проте, в обмін на незначні комерційні поступки в газовій угоді, Янукович зробив важливі стратегічні поступки у питанні щодо Чорноморського флоту, пішовши на порушення 17-го пункту Конституції України, який недвозначно вказував, що «на території України неможливе розміщення іноземних військових баз».

Варто зазначити, що всі попередні президенти України, за винятком Ющенка, закривали на це очі в обмін на непрозорі схеми українсько-російських газових домовленостей. Ющенко чітко поставив питання про те, що 28 травня 2017 року, після закінчення терміну базування російського Чорноморського флоту, всі об'єкти його дислокації (а їх було понад 4600) повинні перебазуватись на територію Росії. Це обійшлося б російському бюджету (за оцінками експертів) приблизно в 10 млрд доларів. Україна ж одержувала від Росії в рахунок оренди за базування російського Чорноморського флоту 100 млн доларів щорічно. За 10 млрд вона могла залишатися в Криму ще ціле століття.

Відповідно до нової угоди, затвердженої президентом Януковичем, термін оренди російським Чорноморським флотом (ЧФ) баз в Севастополі продовжувався на 25 років, аж до 2042 року. Також російська сторона отримувала дозвіл на модернізацію застарілої частини флоту, поставленої на бойове чергування ще за радянських часів. Головна проблема ЧФ для Росії полягала в тому, що російський флот в чорноморській акваторії мав серйозні обмеження в тоннажі через встановлені Туреччиною обмеження при проходженні військових судів через Дарданелли. Забезпечити собі стратегічну перевагу в Чорноморському регіоні Росія була не в змозі. У Румунії, Болгарії та Туреччині перебували військово-морські бази НАТО. 6-й флот США контролював Середземне море. Запланована Росією купівля двох новітніх кораблів підтримки десанту типу «Містраль» у Франції не сильно змінювала загальний баланс сил[43].

Буквально через тиждень після підписання угод про ЧФ відбулася їх ратифікація в парламентах обох країн. Якщо в Росії ця процедура пройшла непомітною, то в Києві розігралася справжня драма. Опозиційні депутати блокували трибуну, закидали спікера Верховної Ради яйцями і заважали обговоренню питання про ратифікацію угоди. Деякі депутати кидали в бік президії димові шашки, перетворивши сесійну залу парламенту на справжнє поле битви. Однак, незважаючи на «бойові умови», в яких були змушені

працювати члени контрольованого Януковичем українського парламенту, 27 квітня більшістю голосів «Харківські угоди» були ратифіковані. Опозиція на знак протесту покрила свої місця жовто-блакитним прапором України й залишила залу засідань [44].

Створення Януковичем «вертикалі влади»

Як і більшість його попередників, Янукович почав з модної для широкого загалу теми скорочення чиновницького апарату. Навіть власну адміністрацію він намагався скоротити на двадцять відсотків. Знов перейменувавши Секретаріат (названий так за доби Ющенка) в Адміністрацію президента, він призначив її очільником мільйонера Сергія Львовочкіна. Останній володів портфелем цінних паперів іноземних компаній та низкою міноритарних пакетів акцій українських підприємств, в тому числі «Кримсодою» (хімічна галузь), ГАЗТЕКом (дистрибуція газу), «Укррічфлотом» та «Inter Media Group». Власне, Львовочкін «по житті» здійснював консалтинговий супровід Януковича. І тоді, коли той був губернатором Донецької області, й потім, коли один був помічником президента Кучми, а другий – прем'єр-міністром. Тепер вірний зброносець очолив офіс президента країни.

Вже у лютому 2010 року, відразу ж після свого обрання, Янукович створив Національний антикорупційний комітет, Комітет економічних реформ при президенті та Раду регіонів з метою взаємодії центральних органів влади з органами місцевого самоврядування. Він дав зрозуміти, що українська залишиться єдиною державною мовою (всупереч власній передвиборчій обіцянці надати російській мові статус другої державної), підкресливши при цьому, що Україна буде неухильно дотримуватися Європейської хартії регіональних мов. У 2012 році Верховною Радою України дійсно був прийнятий закон про регіональні мови, який, по суті, став юридичним прикриттям легалізації російської мови як офіційної у південно-східних регіонах та в Криму. В той самий час не мала успіху спроба компактно розселених національних меншин (румунів, поляків, болгар та інших) використовувати цей закон для надання своїм мовам статусу регіональних.

До кінця першого року свого правління Янукович обмежив державне регулювання господарської діяльності, виключивши 23 види врегульованої господарської діяльності із загального списку, що налічував 66 позицій. Для суб'єктів інвестиційної діяльності було спрощено порядок надання послуг. На жаль, це не привело до «навали» іноземних інвесторів до України. Янукович також скасував військову повинність у вигляді проходження обов'язкової військової служби, зробивши акцент на професійній армії, яка так і не стала системною боєздатною силою.

Напередодні нового, 2011 року, не зважаючи на численні протести дрібних та середніх підприємців, був прийнятий новий Податковий кодекс України. Передбачаючи скорочення місцевих податків втричі, він не змінив податковий тягар для вітчизняного виробника. Навпаки, дрібний та середній бізнес стали ще більш залежними від органів влади, з якими вони були змушені ділитись своїми прибутками. Проте настав рай для українських мільярдерів, системно пов'язаних з владою. Всі великі компанії, що мали близькі зв'язки з президентом та його оточенням, змогли суттєво збільшити свої статки. Лише впродовж першого року правління Януковича число українських

«олігархів» збільшилося з 8 до 21. Разом вони оцінювались в 58 млрд доларів, що приблизно на 20 млрд перевищувало видаткову частину бюджету України[45].

Вирішивши виправити помилки Юценка у сфері децентралізації влади Янукович почав формувати свою «вертикаль». Спочатку він домігся того, що його партія в союзі з комуністами, блоком Литвина, а також депутатами-«тушками», що вийшли з «Батьківщини» та «Нашої України», створила правлячу коаліцію «Стабільність і реформи». Власне, саме її зусиллями відправили у відставку уряд Тимошенко. Після цього Янукович змінив губернаторський корпус держави та голів районних адміністрацій. Були змінені всі ключові міністри та судді Конституційного Суду, призначені за квотою президента.

Але найголовніше, що вдалось зробити Януковичу, це скасувати політичну реформу 2004 року та повернути собі повноваження глави виконавчої влади. Після звернення 252 народних депутатів, зорієнтованих на президента, до Конституційного Суду України, ті зміни, що внесли до Конституції 2004 року, були визнані неконституційними. Це дозволило правлячій більшості змінити форму правління в країні й повернутися від парламентсько-президентської республіки до президентсько-парламентської. Баланс владних повноважень було суттєво змінено на користь президента, якому вдалось підкорити собі ще й виконавчу гілку влади. Після цього Янукович фактично ввів цензуру в засобах масової інформації, а олігархи з його найближчого оточення стали власниками найбільших медіа-холдингів та прибуткових ЗМІ. Опозиція в цій ситуації могла лише констатувати ствердження в країні авторитарної системи правління та безпорадно протестувати проти узурпації Януковичем державної влади.

У сфері зовнішньої політики Янукович (відомий своєю проросійською позицією) несподівано для багатьох розкритикував ідею створення союзу Росії, Білорусі та України. Президент 1 квітня 2010 заявив, що «стратегічним напрямом української зовнішньої політики є інтеграція до Європейського Союзу». Одночасно він ліквідував міжвідомчу комісію з питань підготовки України до вступу в НАТО та Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції, створені у 2006 році Юценком, а у липні 2010 року підписав закон про основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики держави, в якому остаточно відмовився від курсу на вступ до НАТО, заявивши про принциповий позаблоковий статус України.

Оголосивши «хрестовий похід» проти корупції, Янукович та його оточення взяли на озброєння рейдерську систему захоплення бізнесу як у своїх політичних конкурентів, так і у союзників. Експерти ОБСЄ зафіксували понад 50 випадків рейдерських захоплень бізнесу оточенням Януковича з використанням корумпованих правоохоронних органів, судів, прокуратури, податкової інспекції та міністрів. Власників змушували ділитися своїм бізнесом, віддаючи 50 %, а то й відбирали цілий бізнес з допомогою «дресированих» судів. За даними Антирейдерського союзу підприємців України за час президентства Януковича 7 тисяч українських компаній були у той чи інший спосіб атаковані «сім'єю», а до сфери «корпоративних інтересів» мафіозної Сім'ї Януковичів входила, без жодного перебільшення, вся територія України.

Рейдерство Януковича обумовлювалося необхідністю отримати півтора мільярда доларів для президентської кампанії 2015 року – для підкупу 15 мільйонів

виборців, виходячи з розрахунку 100 доларів за один голос. Ось так описав цю систему тотального розбещення електорату голова Антирейдерського союзу Андрій Семидідько:

«Рейдери діяли достатньо простими методами. Наприклад, спочатку потрібно було знайти прибуткову компанію. Потім – ініціювати перевірку податковою [поліцією], й відповідно до її результатів порушити кримінальну справу. На основі матеріалів справи проводилася так звана «фіксація» власника, на якого виходили рейдери з пропозицією. Зазвичай варіантів було небагато: йому пропонували платити регулярно «дань» у розмірі 30-50 % від прибутків компанії або ж поступитися правом власності. При цьому або частина компанії виводилася в офшор, або ж зміни в складі власників просто не реєструвалися – тобто де-юре склад власників залишався попереднім, а де-факто існував протокол засідання, у відповідності до якого одні власники виходили, а інші входили... За Януковича були створені чи не ідеальні умови для успішного рейдерства. Вся система була побудована так, що на протиправне відчуження власності з готовністю йшли всі причетні особи. Масштаб явища вийшов далеко за рамки «покриття потреб» самого родинного клану Януковичів. Іноді люди «працювали», прикриваючись «сімейними інтересами»... Нерідко, коли відповідна «рознарядка» опускалася до рівня області – до прокурора або ж чиновника... суми поборів зростали вдвічі – за рахунок власних апетитів місцевих чиновників. У сферу такого інтересу «сім'ї» входили цілком публічні та великі компанії».

Так з рахунків всесвітньо відомої горілчаної компанії «Nemiroff» на базі кримінальної справи упродовж трьох років було виведено більше 50 млн доларів на підставні фірми, близькі президенту Януковичу[46].

Кримінальне переслідування політичних противників торкнулося не лише Юлії Тимошенко та міністра внутрішніх справ Юрія Луценка, але й міністра економіки Богдана Данилишина, міністра оборони Валерія Іваценка, депутата Ігоря Макарова та экс-замголови «Нафтогазу України» Ігоря Діденка, экс-голови митної служби України Анатолія Макаренка та багатьох інших. Янукович навіть замахнувся на колишнього президента Леоніда Кучму, якому інкримінували причетність до вбивства журналіста Георгія Гонгадзе, що дозволило Януковичу тримати в напруженні не лише Кучму, але й все бізнес-оточення колишнього президента.

Правління «професора» Януковича запам'ятовується нащадкам не тільки відсутністю економічних реформ та політичними метаннями між Митним та Євросоюзами, але й надзвичайно уповільненою вимовою Першої Особи та його численними стилістичними та змістовими ляпами в офіційних промовах та імпровізаціях. Він називав російську поетесу Анну Ахматову – Анною Ахметовою, а російського письменника Антона Чехова – українським поетом. Він вважав, що вчений-славіст Гулак-Артемівський був вихідцем з донбаського міста Артемівська. Він поділяв Євразію на Азію та Євразію, а виступаючи перед жителями Кіровограда називав їх жителями Чернігова. Словаччину іменував Словенією, а Іран плутав з ураном. На переговорах з президентом Туркменістану він утнув про те, що Україна завжди товаришувала з Казахстаном, а студентам-медикам настирливо радив бути вірними клятві Піфагора.

Створена Януковичем, за прикладом російської, жорстка вертикаль влади нібито гарантувала спокій та порядок в державі, а постійні словесні

казуси, що траплялись з президентом-неуком потішали тих, кому вистачало почуття гумору, аби сміятись над недолугістю новоявленого диктатора. Україна, наче та пружина, поступово стискалась, аби врешті-решт розпружитись на Майдані 2014 року.

Розділ 8

Проблема європейської інтеграції

2013 рік був відносно спокійним для української політики. Президент Віктор Янукович роз'їжджав Європою та переконував наївних європейців, що хоче до ЄС. І не тільки він, але й вся сім'я президента, весь уряд, вся українська еліта – також хотіла до Європи, щоб відпочити та перевірити свої закордонні рахунки. Для пострадянської України у такому бажанні не було нічого нового. Всі попередники Януковича: Леонід Кравчук, Леонід Кучма та Віктор Ющенко – також прагнули включити Україну до Євросоюзу. Принаймні, на словах.

Під вступом до ЄС насправді розумівся перший етап процедури: підписання Угоди про асоціацію України до ЄС (Ukraine – European Union Association Agreement). Переговори між Україною та ЄС про укладання даної угоди розпочалися ще у 2007 році. Нова угода мала замінити діючу про партнерство між Європейськими співтовариствами та Україною. Угода про асоціацію мала забезпечити новий, глибший формат відносин та послужити стратегічним орієнтиром у проведенні системних соціально-економічних реформ в Україні, широкомасштабній адаптації законодавства України до норм та правил ЄС. Текст Угоди не згадував про перспективи входження України до Євросоюзу, однак і не заперечував можливість вступу до ЄС. Підписана Угода переводила відносини України з ЄС на новий рівень: від партнерства і співпраці – до політичної асоціації та економічної інтеграції. Чимало українців спрощено вважали, що це і є об'єднання з Європою.

Важливим елементом Угоди було положення про створення поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі, перспектива появи якої розбурхала представників промислових кіл, тісно пов'язаних з російським бізнесом. Росія побачила в тому, що відбувалось, потенційну загрозу, оскільки вступ до ЄС був несумісним зі вступом до так званого Митного союзу, яким заправляла Москва. Вступ до Митного союзу означав економічну орієнтацію України на Росію та підпорядкування української економіки російській. Вступ до ЄС – орієнтацію на Європу. Внаслідок цього Росія та деякі «ділові кола» України (особливу активність в цьому плані проявляла організація «Український вибір» Віктора Медведчука, керівника Адміністрації і «кризового менеджера» президента Кучми, багаторічного агента КДБ-ФСБ, наближеного до Володимира Путіна) розпочали пропагандистську кампанію про те, що підписання договору про зону вільної торгівлі з ЄС погубить економіку України, оскільки приведе до різкого скорочення торгово-

економічних відносин з Росією. Водночас, як стверджувала російська сторона, створення зони вільної торгівлі призведе до того, що дешеві західні товари завезуть в Україну і в нелегальний спосіб поставлятимуть і до Росії, та вдарять по російському виробнику.

Втім, в Україні основна частина населення повірила в наміри влади піти шляхом євроінтеграції та підтримала цю ідею. Численні євросаміти та зустрічі, консультації, підготовка самої Угоди, здавалося б, вказували на невідворотне – на перспективи асоційованого членства, хоча такого терміну в базових угодах з ЄС не існує. Очікувалося, що буде підписана Угода про стабілізацію та асоціацію (існують аналогічні угоди ЄС з Албанією, Сербією, Чорногорією, Боснією та Герцеговиною), чи Угода України про асоціацію з ЄС на зразок підписаного з Македонією у 2001 році, тільки з тією різницею, що Київ підпише документ в два етапи: спочатку політичну частину, а згодом економічну.

Суть підписання такої Угоди полягала в тому, що Україна брала на себе зобов'язання проводити політичні реформи, які повинні підняти країну до європейських стандартів. Зокрема необхідно було ввести відповідні зміни в українське законодавство, доводячи його до європейських норм, провести реформу судової системи, в тому числі і прокуратури. Особливо спокусливими українським політикам видавалися перспективи підписання Договору про зону вільної торгівлі та безвізовий режим з ЄС. У свідомості українців виробилося спрощене уявлення, що вироблені в Україні товари безмитно продаватимуть у Європі, а європейські – в Україні, в той час як безвізовий режим дозволить пересічним українцям вільно подорожувати Європою та працювати там. Тому відношення до входження в Євросоюзу було споживацьким. Входження до Євросоюзу здавалося українським елітам (та й не лише їм) безкоштовним квитком до цивілізованого, ситого і спокійного європейського життя.

Реальність була набагато складнішою. Так, подорожувати Європою можна було б без віз. Але права на працевлаштування асоціація з Євросоюзом не давала. Європейський ринок праці планував захищати себе від українських гастарбайтерів (які й без входження України до Євросоюзу, на думку багатьох, заповнили Європу, особливо Італію та Іспанію). Товари, вироблені в Україні, повинні були попередньо отримувати європейські «сертифікати якості», за видачу яких треба платити. Та й отримання сертифікатів само по собі не давало жодних гарантій, що українські товари поставлятимуть до Європи та вільно там продавати. Щоб це сталося, найбільші українські виробники (про невеликих не доводиться й казати) мали б інтегруватись до європейських торговельних мереж та отримати право на реалізацію там своїх товарів. Після цього доведені до європейських стандартів українські товари могли б конкурувати з європейськими в чисто комерційному, капіталістичному розумінні цього слова. Однак, в цей момент могло виявитися, що українські товари неконкурентоспроможні, оскільки велика кількість європейських фірм отримували дотації від своїх урядів та поставляли товари на ринок за цінами, нижчими ніж українські. Європа швидше за все була зацікавлена в основному в продукції «первинної переробки» – металах, зерні, мінеральних добривах та програмному забезпеченні. Тут Україна дійсно виглядала конкурентоспроможною.

Опоненти євроінтеграції лякали українців тим, що провідні промислові підприємства України, та економіка країни загалом, мусять впасти через

нашесть європейських товарів й неспроможність конкурувати з економікою Європи. В Україні навіть провідні підприємства насилу виживали, не маючи сучасного маркетингу та ринку збуту. Капіталовкладень у виробництво було обмаль, обладнання застаріло. Відомий Запорізький автомобільний завод, що виробляє щось схоже на автомобілі, на внутрішньому ринку міг конкурувати з «Мерседесом» хіба що у питанні цінової політики. Знамениті шахти Донбасу, на яких з року в рік гинули шахтарі, за рідкісним винятком, не пройшли модернізації. За стандартами Європи їх швидше за все потрібно було б закрити через давно порушені світові стандарти і принципи безпеки. Цей список застарілих підприємств-напівбанкротів можна продовжувати до нескінченності. Висновок був простим: за останні десятиліття Україна, що відокремилася від СРСР, шалено відстала від Європи.

В економічній сфері однією з головних умов зближення з європейською економікою є легалізація тіньового бізнесу України. Тіньовий бізнес завжди був фундаментом кланово-олігархічної системи влади. Вся українська державна машина, від верхів до споду, побудована й тримається на так званих відкатах та хабарах. В легалізації чорного бізнесу не зацікавлені ані чиновники, які одержують хабарі, ані бізнесмени, що не платять податків. Зацікавлених у білому бізнесі представляють ті, що працюють чесно та справно виплачують податки. Таких небагато.

Чи готова була політична влада в Україні піти на радикальні кроки: зруйнувати систему хабарництва та відкатів для всієї державної бюрократії в обмін на перспективу вступу до Євросоюзу? До кінця 2013 року здавалося, що готова. Але на проведення необхідних політичних та економічних реформ могло піти багато років, причому часова відстань цього шляху залежала також і від бажання (або небажання) уряду та суспільства рішуче рухатися в цьому напрямку.

Європа висунула свої політичні вимоги, природні та звичні для Європи, однак слабо реалізовані в Україні: політична стабільність; наявність політичного консенсусу всіх представлених у парламенті (Раді) політичних партій; бажання народу, виражене через референдум, про вступ до Євросоюзу й щодо курсу на євроінтеграцію; реальна, а не просто проголошена захищеність прав і свобод громадян українським законодавством, підлаштованим під загальноєвропейські стандарти; незалежність судів, в неупередженість яких повинен був вірити кожен громадянин або юридична особа (і це, мабуть, був один з найсерйозніших та складних моментів, позаяк українські суди були абсолютно корумпованим інструментом центральної та місцевої влад).

Європейський союз тримався на «трьох китах» – економіка та соціальна політика; міжнародні відносини та безпека; правосуддя і внутрішня політика. Критерії, прийняті рішенням Європейської ради в Копенгагені ще у 1993 році, передбачали поряд з вищезгаданим рівні права громадян в управлінні державою (від місцевого самоврядування до національного); вільні вибори при таємному голосуванні; право створювати політичні партії без перешкод з боку держави; справедливий та рівний доступ до вільної преси; свобода профспілок та особистої думки; законодавче обмеження виконавчої влади; незалежність судів від влади й верховенство закону як засобу захисту від свавілля влади; права людини (сформульовані Загальною декларацією прав людини та Європейською конвенцією прав людини); повага та захист прав національних меншин і рівність мов.

Щодо економічних критеріїв, сформульованих в Маастрихтській конвенції 1992 року, то тут ситуація була ще складнішою. Україна мала отримати статус країни з ринковою економікою. Означало це ось що: підтримка вітчизняного виробника та звільнення від податків на початковій стадії; наявність державних програм та фондів підтримки пріоритетних сфер економіки (особливо сільського господарства); право виробника самому вирішувати, що і як виробляти; вільне ціноутворення; наявність вільної конкуренції; обмеження монополій; реальне відмежування влади від бізнесу та навпаки; конкурентоспроможність вітчизняного виробника на ринку ЄС; система гарантій приватних внесків; цивілізована процедура банкрутства та приватизації.

Крім того, дефіцит бюджету повинен був становити менше за 3 % від ВВП, а борг урядового сектора – менше за 60 % від ВВП. Декларувалась необхідність стабільного обмінного курсу. Від України вимагалось протягом не менше двох років забезпечувати стабільність обмінного курсу національної валюти по відношенню до євро. Стабільність цін визначалась розміром інфляції, яка не повинна перевищувати 1,5 % від середнього рівня інфляції трьох країн – членів ЄС, що досягли найкращих результатів у сфері стабільності цін. Нарешті, найважливішим критерієм залишалася адаптація українських законів до європейських норм. Чи могла Україна за відносно короткий історичний термін задовольнити ці умови? Могла, якби захотіла. Але поки що – на рівні 2013 року – єдиним критерієм, якому відповідала Україна, був географічний: вона перебувала в Європі.

На засіданні країн-членів СНД у Мінську в жовтні 2013 року Янукович знову запевнив, що «головним пріоритетом для Києва є підписання угоди про асоціацію України з ЄС. Це питання обговоренню не підлягає». Тим не менш, з Мінська Янукович повернувся іншою людиною. Схоже, що під час конфіденційної зустрічі з Путіним останній зробив Януковичу пропозицію, від якої той не зміг або ж не захотів відмовитись. Янукович раптом згадав про непорушну дружбу російського та українського народів, та заявив про необхідність взяти тайм-аут у вирішенні питання щодо підписання договору про Асоціацію з ЄС. Одночасно Янукович та український уряд розпочали обговорення з Євросоюзом економічного пакету, необхідного Україні в разі її входу в ЄС. Цифри називались астрономічні. Українська сторона припускала, що втратить від 150 до 500 млрд доларів через припинення торгівлі з Росією, яка при м'якому варіанті розвитку подій почне економічно бойкотувати Україну, а при жорсткому – оголосить формальні санкції. Такого компенсуючого фінансового пакету або ж позики Європа дати Україні не могла. Росія, у свою чергу, запропонувала Україні 15 млрд доларів кредиту та значне зниження ціни на газ, якщо офіційний Київ відмовиться від європейського курсу.

Після мінської зустрічі, за дорученням Януковича, прем'єр-міністр України Микола Азаров почав зондувати громадську думку країни та пояснювати українському народові, як погано стане жити без Росії та яким туманним бачиться майбутнє України в Європейському союзі. Чимало з того, про що говорив Азаров, відповідало дійсності. Кінець кінцем Україну до Євросоюзу могли й не пустити, оскільки від Угоди про асоціацію до Угоди про вступ до ЄС дистанція більш ніж значна. Зокрема програма ЄС «Східне партнерство», прийнята з ініціативи Польщі та Швеції, передбачала співпрацю з такими країнами пострадянського простору як Азербайджан, Вірменія, Білорусь,

Грузія, Молдавія та Україна, однак не передбачала угоди про членство в ЄС, а розглядалась лише як крок до початку переговорів щодо угоди про асоціацію, оскільки її визначили як єдину дорогу, що веде до Євросоюзу.

Переговори з європейськими партнерами про надання Україні величезного фінансового пакету ні до чого суттєвого не привели. Обіцянка Росії надати кредит розміром у 15 млрд доларів була виконана частково: Москва надала перший транш – 3 млрд доларів. І розпочався Майдан.

Розділ 9

Майдан

Слово «Майдан» в українському політикумі має особливе значення та власний морально-етичний зміст. Майдан уособлює собою дух українських революцій ХХІ століття. Це і рух «Україна без Кучми» 2000 року, й рух «Повстань, Україно» 2002 року, і «Помаранчева революція» 2004 року, і, звичайно ж, Майдан 2014 року.

Мабуть, у жодній з європейських країн за останні десятиліття не відбулося стільки революцій, як на українському Майдані. Вони мали різні наслідки. Проте їх об'єднує одне – всі вони були викликані соціальними причинами: боротьбою проти автократії, узурпації влади кланами, безправ'я народу, всевладдя олігархії, розгулу корупції. Хоча до 2014 року революції в Києві не приводили до зміни політичної системи. В цьому сенсі їх не можна вважати класичними революціями, уподібнювати до революцій ХХ століття. Одні політичні партії та олігархічні клани змінювали інших, влада переходила до нових груп, осіб, що боролись за власні економічні інтереси – й революції гасли, не залишаючи серйозних наслідків та не генеруючи змін у житті громадян, держави та її столиці.

Майданні революції проводилися не лише в одному й тому ж місці, але й за практично однакових сценаріїв. За 100-200 метрів від Майдану кияни жили своїм звичним життям – бабусі гуляли з онуками, люди регулярно ходили на роботу. Діти відвідували школи та інститути. Всі дивились «Майдан» по телевізору – і в Україні, і за її межами. Важливішим було інше: політичну самосвідомість українців виховали саме ці половинчасті незавершені революції 2000-2004 років. Головний висновок, до якого поступово прийшли всі учасники подій: Майдан не більше, ніж символ, що повстанням Майдану революцію не можна здійснити, що революція – це щось більше, аніж скупчення людей на площі, навіть якщо ця площа знаходиться в Києві та називається Майданом Незалежності.

Для України «Майдан» став національним брендом, парадигмою – засадничою і навіть концептуальною моделлю поведінки. В кінці 2013 року, коли у Вільнюсі зірвали підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС,

з'явилося нове словосполучення: «Євромайдан». В Україні слово «євро» було до того часу популярним й не тільки тому, що уособлювало валюту. Воно слугувало префіксом до назв низки брендів, предметів та подій. Чемпіонат Європи з футболу назвали «Євро-2012», так само назвали й чемпіонат Європи з баскетболу «Євробаскет-2014». В Україні навіть поганий ремонт називався «євроремонтом» (за «євроремонт» будівельник міг взяти більше грошей, ніж за звичайний, а господар давав більшу суму – лише за слово «євроремонт»). З'явилися навіть «європаркани» (не станемо навіть описувати, чим саме такий паркан відрізняється від звичайного європейського або американського, – нічим не відрізняється). Але у політичному лексиконі ключовими словами у листопаді 2013 – лютому 2014 рр. стали «Євромайдан» та «Автомайдан».

З чого все розпочалося? 13 листопада колишній міністр внутрішніх справ України у кількох урядах, один з організаторів масових подій «Україна без Кучми» та Помаранчевої революції Юрій Луценко[47] закликав опозиційні партії провести масові акції в підтримку підписаних урядом угод про асоціацію з ЄС, а 24 листопада – мітинг в підтримку євроінтеграції у Києві. Для оповіщення населення були використані всі сучасні засоби, зокрема СМС, через які користувачам розіслали заклик «Як отримав СМС – голосуєш за ЄС!»

21 листопада 2013 року, за кілька днів до Вільнюського саміту Східного партнерства, запланованого на 28-29 листопада, де Янукович мав підписати від імені України угоди про Асоціацію з Європейським союзом, уряд України несподівано заявив про призупинення підготовки до підписання цієї угоди. Відповідне розпорядження офіційно оприлюднив прем'єр-міністр України Азаров. Соціальними мережами почали розповсюджуватися заклики зібратись на центральній площі Києва. До 22.00 вечора на Майдані Незалежності зібралось більш ніж тисяча людей, які вимагали підписати угоду. На мітингу виступили лідери опозиції Арсеній Яценюк («Батьківщина»), Віталій Кличко («Удар») та Олег Тягнибок («Свобода»), звинувачуючи уряд України у зриві євроінтеграційного курсу. Наступного дня, незважаючи на заборону влади, протестувальники почали встановлювати наметове містечко (за кілька діб встановили 15 армійських наметів та 20 тентів). Подібні містечка розгортались на Майдані й раніше – під час протестної акції «Україна без Кучми» та Помаранчевої революції. Комендантом містечка став депутат українського парламенту від фракції «Батьківщина» Андрій Парубій.

22 листопада в багатьох містах України пройшли мітинги на підтримку підписання угоди про асоціацію з ЄС. По 2-3 тисячі людей протестували в містах Західної України: Львові, Івано-Франківську, Чернівцях, Рівному, Тернополі, Вінниці; по 50-500 осіб – у містах Східної України: Донецьку, Кривому Розі, Сумах та Харкові.

24 листопада, як і планувалось, відбувся мирний масовий мітинг. За офіційними даними, в ньому взяло участь до 50 тисяч протестувальників; за неофіційними – понад 100 тисяч, майже 20 тисяч міліції, 40 незалежних спостерігачів та журналістів. Мітингувальники виступили на підтримку євроінтеграції під гаслом «За європейську Україну» й оголосили про початок безстрокової акції протесту. Виступали промовці: організатор мітингу Луценко, лідери опозиції – Яценюк, Кличко та Тягнибок, що тепер з'являлись на публіці тільки разом. Донька Юлії Тимошенко Євгенія зачитала звернення матері, яка на той час перебувала у Харківській в'язниці. Протестуючі, які

оголосили себе «Народним вічем», прийняли резолюцію з вимогою відставки уряду «за зраду національних інтересів», проведення 27 листопада позачергової сесії Верховної Ради, термінового розгляду та прийняття законів, необхідних для євроінтеграції України (сесія не відбулась). Окрім цього, опозиція вимагала розпуску парламенту та проведення позачергових виборів, припинення політичних репресій і звільнення Тимошенко, відновлення курсу на європейську інтеграцію та підписання Угоди про Асоціацію на саміті у Вільнюсі 28-29 листопада. «У разі відмови президента виконати свої конституційні обов'язки та у випадку непідписання угоди» мітингувальники планували «домагатися імпічменту президента Януковича за державну зраду та закликати всі демократичні країни світу негайно застосувати персональні санкції проти Януковича та представників його корумпованого режиму»; провести мобілізацію всіх партій, громадських організацій та громадян, які виступають за євроінтеграцію України, для проведення акцій протесту «до повної перемоги». Мітингувальники розділилися на два табори – «партійний» (під партійними гаслами) на Європейській площі Києва та «суспільний» на майдані Незалежності. Але після заклику Юлії Тимошенко прибрати партійні гасла обидва майдани об'єдналися в один.

Частина демонстрантів спробувала прорватися до центрального входу в будівлю Кабінету міністрів та заблокувала проїзд урядових автомобілів. У відповідь при вході до будівлі розташувалися декілька сотень бійців спецпідрозділу «Беркут», які зіткнулись із невеликою групою маніфестантів. Міліціонери застосували дубинки та сльозогінний газ. Протестувальники у відповідь застосували газові балончики та кинули в бік правоохоронців кілька вибухових пакетів.

Події 24 листопада отримали всеукраїнський резонанс. Євромайдани відбулися у всіх великих містах України. У Львові на мітинг в підтримку євроінтеграції зібралося близько 10 тисяч людей, переважно студенти львівських вищих навчальних закладів. Значно меншу кількість учасників (від 300 до 500 осіб) зібрали протестні акції біля пам'ятників Тарасу Шевченку у Східній Україні – у Харкові, Херсоні, Донецьку, Луганську, Миколаєві, Одесі. В Харкові зібралося більше двох тисяч прихильників євроінтеграції. Багато мітингів проходило під гаслом «Януковича у відставку!» У Луганську відбулися перші сутички з місцевими донськими козаками. Чимало прихильників Євромайдану з провінції вирушили до Києва для підтримки центрального Євромайдану.

Паралельно з мітингами прихильників євроінтеграції в багатьох містах південного сходу України пройшли так звані «антимайдани», часто-густо організовані місцевою владою, яка підтримувала президента Януковича та заперечувала європейський курс країни. Так, у Донецьку, Севастополі, Одесі та Херсоні відбулися мітинги, учасники яких вимагали приєднання України до Митного союзу. Багатьох демонстрантів, зокрема шахтарів Донецька, після нічної зміни примусово звозили на центральну площу міста. Столична влада організувала «Антимайдан» і в Києві.

Напередодні Вільнюського саміту на центральній площі Києва настало відносно затишшя. Всі очікували, що уряд почує «думку народу» та підпише вільнюський документ. На це сподівалась і більшість міжнародних оглядачів. У Києві все ще збиралися кілька тисяч мітингувальників, які вимагали від Януковича та уряду підписати у Вільнюсі Угоди про Асоціацію. Проте в інших

містах країни акції протесту практично припинились. На київському Майдані періодично стали з'являтися іноземні політичні діячі та учасники київської наради ОБСЄ. Це викликало невдоволення не тільки українського уряду, а й Москви, що звинуватила Захід у «втручанні у внутрішні справи України». Проте битву за угоду, здавалось, виграли. Залишалося зачекати лише кілька днів, коли до Вільнюса прибуде Янукович.

26 листопада страйк оголосили студенти деяких вищих навчальних закладів. Адміністрації Київського національного університету ім. Шевченка та Києво-Могилянської академії відпустили студентів з лекцій. Підтримати їх приїхали студенти із західних регіонів України, зокрема Львова, Тернополя та Івано-Франківська. Те, що в акціях протесту активну роль відіграло студентство, свідчило не лише про розширення соціальної бази протестуючих, але й про усвідомлену участь в протестному русі молоді освіченої частини суспільства. Вони прагнули бачити свою країну у Європі, а не розвернутою назад, до феодального устрою російського Митного союзу. За оцінками соціологів, більш як 70 % української молоді підтримали євроінтеграцію та виступили проти проросійської орієнтації.

28-29 листопада у столиці Литви, в Палаці правителів, відбувся дводенний саміт Євросоюзу «Східне партнерство», в якому взяли участь президент Азербайджану Ільхам Алієв, президент Вірменії Серж Саргсян, президент Грузії Георгій Маргвелашвілі, прем'єр-міністр Молдавії Юрій Лянке, президент України Віктор Янукович, міністр закордонних справ Білорусі Володимир Макей. Всі структури Євросоюзу були представлені на найвищому рівні. Незважаючи на прийняте 21 листопада рішення українського уряду не підписувати угоду з ЄС, Янукович все ж таки поїхав до Литви з надією переконати європейських партнерів та Росію в необхідності знайти спільне рішення щодо «українського питання». Янукович заявив, що європейський курс України залишається незмінним. Проте тепер йому мало хто вірив. Голова Європейської комісії Жозе Мануел Баррозу відкрито дав зрозуміти, що переговорів у трьохсторонньому форматі не буде: «Ми уже парафували угоду про Асоціацію з суверенною країною. Коли ми досягаємо двохсторонньої домовленості, ми не дозволяємо третій країні втручатись у дані переговори. Для двохсторонньої угоди про торгівлю не може використовуватися трьохсторонній формат». Баррозу підтримала господарка саміту, президент Литви Даля Грібаускайте: «Жодних змов з українським урядом Європейський Союз точно практикувати не буде».

Зустрічатись офіційно з приводу даного питання з Януковичем ніхто із західних лідерів не бажав. Лідери Євросоюзу давали зрозуміти, що вони вважають питання вирішеним, але надають Україні можливість підписати угоду на другий день саміту. Для прийняття фатального рішення у Януковича залишалась одна доба. Глави держав та урядів країн ЄС, знаючи про вже зроблені заяви українського політичного керівництва, все ще сподівалися почути з вуст Януковича, що, власне, планує робити його країна: якщо підписувати, то коли; якщо брати тайм-аут, то на скільки; якщо виторговувати нові умови угоди, то в чому ці умови полягають. Однак президент України так нічого виразного не озвучив. Угоду під тиском Росії він просто не підписав. Хоча короткий історичний досвід незалежності повинен був продемонструвати, що зовнішньополітичні рішення, які стосуються економічних перспектив розвитку країни, повинні прийматись керівництвом держави без тиску ззовні. Проте учасники саміту закликали пострадянські держави Східної Європи та Закавказзя до проведення більш

широких демократичних та економічних реформ, а також закликали Росію в інтересах європейської інтеграції поважати вибір своїх сусідів.

На другий день саміту увагу всього світу було приковано до Вільнюса. Керівники ЄС, Грузії та Молдавії парафували договори про асоціацію. Однак чи підпише аналогічну угоду Янукович? Україна завмерла в очікуванні, проте чуда не сталося. Віктор Янукович не сів за стіл разом з іншими учасниками саміту та Договору не підписав.

Як тільки ввечері 29 листопада у Києві дізналися, що Янукович не підписав угоду, до центру столиці стали сходиться маси тих, кого обурили дії президента. На противагу протестувальникам уряд організував свій мітинг, проте на Майдані зібралось набагато більше протестного люду. Лідери опозиції, що виступили на проєвропейському мітингу, закликали Януковича подати у відставку, звинувативши його у державній зраді, а мітингувальники прийняли резолюцію, в якій вимагали негайного відкликання повноважень діючого президента. До центру столиці уряд почав стягувати правоохоронні сили, зокрема спецзагін «Беркут» та підрозділи МВС.

До 4 ранку 30 листопада на площу було стягнуто великі сили міліції й близько 300 бійців «Беркуту». Під приводом «підготовки до Нового року» розпочалася силова «зачистка» Майдану. Протестувальники відмовилися виконувати вимоги офіцерів МВС й чинили опір міліції. Відтак остання застосувала дубинки та сльозоточивий газ. Протестувальників витіснили з Майдану на прилеглі вулиці. Демонстрантів, що відстали від основної маси євромайданівців, «беркутівці» били дубинками, не жаліли навіть дівчат. Це викликало посилення опору з боку протестувальників. Вони задіяли у сутичках з правоохоронцями пляшки, каміння, залізні прuti та палиці. Більш як 30 осіб арештували, проте після складення протоколу про адміністративні правопорушення більшість з них відпустили. Госпіталізованих, часто-густо просто з лікарень, доставляли до міліцейських відділків на допит.

Після розгону Євромайдану в ніч на 30 листопада, на Михайлівській площі знову розпочався масовий мітинг, що нараховував понад 15 тисяч учасників. Він свідчив про рішення демонстрантів боротись до перемоги. В ніч на 1 грудня у бій з міліцією вступили бійці так званого «Правого сектора», лідери якого впродовж тривалого часу перебували в тіні. Зокрема, «Правий сектор» брав участь у сутичках із внутрішніми військами та спецпідрозділами МВС України, які охороняли будівлю адміністрації президента, в захопленні декількох адміністративних будівель Києва та у штурмі президентського палацу на вул. Банковій. Тоді ж були сформовані загони «Самооборони Майдану» на чолі з комендантом Майдану Андрієм Парубієм.

«Правий сектор» був неформальним правоекстремістським угрупованням, що об'єднало активістів низки українських націоналістичних (національно орієнтованих) організацій. До складу «Правого сектора» входили українська націоналістична організація «Тризуб» ім. Степана Бандери, «Патріот України» (Соціал-національна асамблея), УНА-УНСО, «Білий Молот», «Карпатська Січ», а також фанати футбольних клубів. Агітацію, збір коштів та вербування «Правий сектор» здійснював й через УНА-УНСО, яка мала статус легальної партії. З її допомогою «Правий сектор» з Києва здійснював координацію дій із захоплення обласних держадміністрацій на заході України у січні 2014 року.

Чимало лідерів опозиції звинувачували «Правий сектор» у провокуванні міліції та «Беркуту» на жорсткі дії проти демонстрантів, внаслідок чого під кийки міліції та спецназу часто потрапляли випадкові люди, а поранення отримували як учасники протестів, так і співробітники міліції. Лідером «Правого сектору» було оголошено Дмитра Яроша, керівника української націоналістичної організації «Тризуб» ім. Степана Бандери. На думку Яроша, Майдан був лише зручним приводом для початку «національної революції», яка повинна була завершитися «повним поваленням режиму внутрішньої окупації й створенням української національної держави з системою всеосяжного національного народовладдя».

Разом із «Самообороною Майдану» «Правий сектор» складав кістяк Майдану та виконував функції охорони як зовнішньої, так і внутрішньої. Політичних вимог «Правий сектор» спочатку не висував. Як про самостійну суспільно-політичну силу «Правий сектор» заявив про себе дещо пізніше, коли став претендувати на роль третьої сторони в переговорах між владою та опозицією. Основними вимогами «Правого сектора» були негайна відставка президента Януковича, розпуск Верховної Ради, покарання керівників силових відомств та виконавців «злочинних наказів», в результаті яких було вбито близько сотні українських громадян.

Після перемоги Євромайдану Дмитра Яроша призначили замом секретаря РНБО України. У березні 2014 року він висунув свою кандидатуру на президентських виборах. Із бійців «Правого сектора» та «Самооборони Майдану» пізніше була сформована Національна гвардія України. 22 березня 2014 було оголошено про переформування «Правого сектора» з громадського руху в політичну партію на організаційній основі партії «Українська національна асамблея». Електоральний вплив «Правого сектору», проте, залишався слабким. На президентських виборах 2014 року за Яроша проголосувало менше виборців, аніж за відомого українського бізнесмена єврейського походження Вадима Рабіновича.

1. грудня силова акція уряду спровокувала мітингувальників до захоплення адміністративних будівель, зокрема київської мерії, та дала привід опозиції сформувати Штаб національного спротиву. Штаб розмістився в захопленій повстанцями будівлі профспілок на Майдані Незалежності. «Правий сектор» перетворив на свій штаб готель «Дніпро», що також опинився в епіцентрі подій. До загонів самооборони, що якраз почали формуватися, люди записувалися добровільно. Лідери опозиції закликали до формування в областях України страйкових комітетів з метою проведення національного страйку, а Віталій Кличко звернувся до львів'ян із закликом взяти участь у Народному віче «За європейську Україну». У відповідь зі Львова до Києва приїхало понад 10 тисяч людей.

Із різних районів столиці демонстранти рушили до центральної площі Києва, де й мало відбутися Народне віче. Попереду несли великий прапор України, за прапором йшли лідери опозиції Арсеній Яценюк, Віталій Кличко та Олег Тягнибок. На Майдані зібралось понад 100 тисяч людей. В демонстрації взяли участь і європейські дипломати: віце-президент Європарламенту Яцек Протасевич, колишній голова Європарламенту Єжи Бузек, колишній голова польського уряду, лідер партії «Закон і справедливість» Ярослав Качинський.

Під час мітингу та виступів опозиції біля адміністрації президента України відбулися сутички демонстрантів з міліцією та загоном «Беркут», які охороняли президентський палац. Шереги «Беркуту» активісти спробували протаранити трактором. Деякі демонстранти почали використовувати пляшки із запалювальною сумішшю, каміння, металеві ланцюги. Депутати від опозиції, що прибули на місце зіткнень – Петро Порошенко та Олександра Кужіль закликали демонстрантів не піддаватися на провокації оплачених урядом «тітушок»[48], але були скинуті з трактора, який використовували в якості імпровізованої трибуни, і залишили площу. Пізніше вони повернулись разом з лідерами опозиції, серед яких виділявся активністю Віталій Кличко. Останній спробував заспокоїти людей, говорячи про спроби провокацій з боку влади, спрямованих на розгін Народного віча та закликав демонстрантів повернутись на площу: «Я закликаю всіх залишитися сьогодні на Майдані... ми робимо все, щоби вас захистити... ми повинні мобілізувати всіх у країні та не втратити ініціативи». Він сказав, що у Будинку профспілок всі, хто залишаться на сьогодні і завтра, можуть зігрітися, отримати гарячу їжу та переночувати».

Того ж вечора демонстранти спробували знести пам'ятник Леніну, але спецпідрозділ «Беркут» завадив цьому. Лідер партії «Батьківщина» Олександр Турчинов закликав блокувати урядові будівлі та центральну частину міста. В результаті розпочатих зіткнень постраждало понад 165 людей, серед них 50 співробітників правоохоронних органів. Понад 100 осіб були госпіталізовані з черепно-мозковими травмами та хімічним опіками очей від застосування сльозоточивого газу. По всій країні почались масові мітинги на підтримку київського Майдану з вимогами відставки президента та уряду, насамперед міністра внутрішніх справ генерала Захарченка та генерального прокурора Пшонки.

2. грудня мітингувальники захопили Жовтневий палац культури, щоб учасники Майдану могли там ночувати, грітися, отримувати гарячу їжу. На Майдані почали встановлювати пункти гарячого харчування та обігріву, медичні намети для надання першої допомоги постраждалим. Цього ж дня колона з 300 автомобілів із закріпленими на них маленькими українськими прапорцями, що отримала назву «автомайдан», намагалась прорватися до замиської резиденції президента Януковича «Межигір'я». Їх зупинила міліція та спецназ. Тоді ж мітингувальники заблокували вулицю Грушевського та вхід до будівлі Кабінету міністрів, щоби співробітники міністерств не змогли потрапити на робочі місця. Протестувальники почали зводити барикади навколо Майдану й на вулиці Грушевського – як з метою оборони, так і з метою блокади урядового кварталу. Скрізь створювались «центри обігріву» для учасників Майдану, оскільки на вулиці стояв десятиградусний мороз. Але по домівках люди не розходились.

Практично весь центр Києва був заблокований протестувальниками, однак це не дратувало киян. Чимало з них добровільно приходили допомагати харчами, одягом та ліками. До столиці з інших регіонів уряд почав стягувати внутрішні війська, додаткові сили міліції та спецназу – переважно для охорони урядових установ. Президент та уряд звернулися до опозиції з вимогою розблокувати державні установи, щоби не заважати їх роботі, однак ці вимоги мітингувальники проігнорували та все рішучіше вимагали відставки уряду.

3. грудня опозиція внесла проект постанови про висловлення вотуму недовіри уряду. Проте він не був прийнятий, а квартал навколо адміністрації президента заблокували з усіх боків. Ці події не могли не вплинути на правлячу верхівку. Про вихід з Партії регіонів заявили відомі українські політичні діячі: Давид Жванія, Інна Богословська, Микола Рудьковський та Володимир Мельниченко. Подав у відставку й голова адміністрації президента Сергій Львовчкін. Засоби масової інформації, особливо телебачення, без купюр та цензури висвітлювали події Майдану. Люди по всій території України та за її межами бачили, що відбувається в Києві, рівень масовості заворушень та жорстокості влади при розгоні демонстрантів. Групою ініціативних журналістів було створене Громадське телебачення, яке цілодобово, в режимі он-лайн, висвітлювало події на Майдані та супутню ситуацію.

Від розгону Янукович поспіхом дистанціювався, заявивши, що «глибоко обурений» діями правоохоронних органів. Одночасно він закликав демонстрантів до припинення протестних дій: «Я підтверджую – ми єдині у виборі нашого спільного європейського майбутнього. Вчора завершився вільнюський саміт, який показав – у нас з європейськими колегами є спільне розуміння проблем, які існують, і є спільне бажання працювати над їх подоланням», – заявив Янукович, роблячи вигляд, що тепер знову готовий розглядати питання про входження України до ЄС. Але було вже пізно: його не чули, йому не вірили. В Києві розпочалась революція. Зупинити її тепер було неможливо.

Силовий розгін учасників Майдану по-різному оцінили офіційні представники влади в різних регіонах країни. Обласні ради Закарпатської, Івано-Франківської, Тернопільської та Львівської областей засудили дії офіційного Києву та відкликали повноваження обласних державних адміністрацій у своїх регіонах; фракції Партії регіонів у Західній Україні одна за одною оголосили про саморозпуск. Східні райони підтримали заходи «з наведення порядку в державі», підтвердили право людей на самовираження, але закликали опозицію утримуватися від необдуманих дій, що можуть призвести до громадянської війни в Україні.

Дещо іншою була реакція Республіки Крим, Верховна Рада якої підтримала рішення уряду та президента призупинити процес євроінтеграції, висловившись проти «дії деструктивних опозиційних політичних сил», закликаючи уряд у Києві «навести порядок», а за необхідності «ввести надзвичайний стан». Звертаючись до кримчан Верховна Рада Криму закликала «спрямувати всі зусилля на збереження Криму як території стабільності та міжнародної згоди й укріплення дружніх стосунків з Росією».

Засудили дії влади і деякі українські дипломати, зокрема, представник України в ООН Юрій Сергієв, а також представники української дипломатії в деяких країнах Європи і Америки. Сподіваючись заспокоїти опозицію та врятувати ситуацію Янукович прийняв відставку голови Київського МВС Валерія Коряка та міністра внутрішніх справ Віталія Захарченка. Останній змушений був вибачитися перед громадськістю за перевищення повноважень міліції та спецназу. Проте владу Януковича це вже не могло врятувати.

Впродовж грудня в країні і за кордоном продовжувалися акції на підтримку київських демонстрантів. Засідання комісії ОБСЄ, що проходило в цей час у Києві, привело на площу кількох євродепутатів з Європейської народної

партії. Вони публічно підтримали опозицію. Приїхавши до Києва, Верховний представник Євросоюзу з питань закордонних справ і політики безпеки, віцепрезидент Європейської комісії Кетрін Ештон та заступник Держсекретаря США Вікторія Нуланд зустрілись із президентом Януковичем, доводячи до нього бачення Європи та США про необхідність вирішення всіх питань мирним шляхом. Наступного дня Нуланд, прийшовши на Майдан, дарувала мітингувальникам хліб та печиво, що виглядало вельми комічно, оскільки цього добра вистачало з надлишком[49]. Американські політики ніяк не могли зрозуміти, що не їжа потрібна протестувальникам, а реальна підтримка США у боротьбі з ненависним вже партійно-олігархічним режимом Януковича.

Тим часом, поки Нуланд годувала «нужденних» хлібом та печивом, уряд Азарова погодився на переговори з опозицією про умови розблокування адміністративних будівель. Проте опозиція наполягала на відставці та звільненні учасників мітингів, заарештованих міліцією. Влада звинувачувала заарештованих у намірі захопити владу неконституційним шляхом. В ті ж дні активісти, очолювані депутатом парламенту від націоналістичної фракції «Свобода», знесли пам'ятник Леніну на Бессарабській площі Києва, встановлений там ще у 1946 році. Це послужило своєрідним сигналом до повалення в багатьох містах України монументів вождю світової революції, що в багатьох асоціювались з радянською владою та Росією.

Вечері 7 грудня Янукович провів перший раунд переговорів з лідерами опозиції, які вимагали амністії для арештованих майданівців, відставки уряду та дострокових президентських виборів. Компромісу не досягли, але діалог влади з протестуючими розпочався. 19 грудня Верховна Рада постановила звільнити арештованих. Окрім того, з того часу виникла традиція регулярного проведення Народного віча, що збиралось на центральній площі – в серці Майдану. 22 грудня відбулося чергове Народне віче, що прийняло рішення про створення Народного об'єднання «Майдан», до керівництва якого ввійшли лідери революції та відомі політичні діячі, артисти та громадські активісти. На вічі були присутні й відомі російські опозиціонери Ілля Яшин та Костянтин Боровой. Боротьба тривала.

Розділ 10

«Бандерівці» як пропагандистський бренд

Спочатку бандерівцями називали членів Організації Українських Націоналістів (ОУН) під головуванням Степана Бандери; членів Української повстанської армії (УПА), а також всіх українських націоналістів, які вважали себе послідовниками ОУН. Головною метою бандерівців була боротьба за незалежність та територіальну цілісність України. Бандера та його прихильники у 1930–ті роки ХХ століття боролися з «ополяченням» українського народу, пізніше з радянською окупацією України (1939–1941), потім з німецькою окупацією – в роки Другої світової війни. Тому поняття

«бандерівці» використовувалося для означення всього українського національного підпілля та ідеології українського націоналізму. Українські націоналісти використовували це слово зі знаком плюс, противники українського націоналізму – зі знаком мінус.

В СРСР поняття «бандерівець» перетворилося на кліше, а вішалось таке клеймо на будь-кого, хто проявляв найменші патріотичні почуття, незалежно від його персонального ставлення до особистості Бандери та його діяльності. З 2014 року – у перебігу російсько-українського протистояння – бренд «бандерівці» знову стали активно використовувати. Тепер він став використовуватись російською пропагандою та проросійськи налаштованими активістами в Криму та на сході України. «Підміна понять» стала одним з основних інструментів пропагандистської війни російського уряду проти проєвропейської України.

Останній зафіксований радянськими правоохоронними органами збройний опір радянській владі бандерівці вчинили 14 квітня 1960 року. Групу з трьох осіб очолювала Марія Пальчак. Двоє її товаришів під час затримання застрелились. Жінка була ув'язнена, відсиділа багато років в радянських таборах, а коли вийшла, то повернулася в Україну[50].

В роки незалежності України питання про статус бандерівців розколов громадськість. Одні вважали бандерівців ворогами, інші – борцями за національне визволення українського народу та створення незалежної держави. У 1995 році Львівська обласна рада прийняла рішення про визнання УПА воюючою стороною, а її ветеранів – борцями за свободу України. Створена у 1997 році при українському уряді комісія експертів мала дослідити діяльність бандерівців. Висновки комісії оголосили після приходу до влади Віктора Ющенка. Членів ОУН-УПА охарактеризували як борців за свободу своєї країни, а ветеранів даних організацій прирівняли у статусі до ветеранів Великої вітчизняної війни. Реакція суспільства на висновки комісії була неоднозначною, незадоволеними залишилися ветерани Великої вітчизняної війни. На тлі цього незадоволення Ющенко зробив ще один контраверсійний крок: посмертно надав звання Героїв України лідерам бандерівського руху Степану Бандері та Роману Шухевичу.

Після незалежності України розпочалася героїзація бандерівців та Бандери. Чимало вулиць у містах Західної України були названі його іменем; Бандері спорудили пам'ятники. Виникли численні політичні партії прибічників ідеології Бандери. Наймасовішою стала партія «Український народний фронт». Згодом, їй на зміну пришла партія українських націоналістів «Свобода» під головуванням Олега Тягнибока. Вказана партія формально оголосила себе послідовницею ідеології ОУН.

Націоналістичних позицій дотримувалася також організація УНА-УНСО (Українська національна асамблея – Українська народна самооборона), що згодом розкололася на дрібніші партії. Під час Майдану УНА-УНСО частково влилась до «Правого сектора» на чолі з Дмитром Ярошем – лідером партії «Тризуб» ім. С. Бандери.

З огляду на те, що «бандерівцям» жодного разу ніхто так і не дав можливості розповісти про себе та виступити на свій захист, надаємо їм таку можливість на сторінках цієї книги.

Витяг із брошури (російською мовою) 1948 року, знайденої в селі Тисів Долинського району Івано-Франківської області 13 червня 2005 року:

Большеви́стские поработители боятся, что народные массы СССР узнают правду о бандеровцах.

По всей Украине, а может быть, и по всему Советскому Союзу, наверно, нет сегодня ни одного человека, ничего не слышавшего о той революционной антибольшеви́стской борьбе, которую вот уже на протяжении четырех лет, главным образом в западноукраинских областях, ведет украинский народ.

По всей Украине, а может быть, и по всему Советскому Союзу, наверно, нет сегодня ни одного человека, ничего не слышавшего о бандеровцах. Героической борьбы миллионов не удалось скрыть от народных масс Советского Союза даже большеви́стским поработителям. Известия об этой борьбе различными путями облетели все огромные советские просторы, и сегодня знают о ней уже почти все подсоветские люди.

Несмотря на то что до сегодня о нас, бандеровцах, о нашей революционной антибольшеви́стской борьбе, слышали уже почти все подсоветские люди, однако они не всегда знают о нас правду.

Многие из подсоветских людей, веря большеви́стской пропаганде, думают, что мы, бандеровцы – на самом деле «украинско-немецкие националисты», то есть гитлеровские или, как в последнее время клеветают большевики, – англо-американские агенты, что мы на самом деле «кулаки» или «буржуи», что мы на самом деле – «бандиты», сидящие в лесу и пребывающие в подполье только потому, что «опасаемся народного правосудия».

Все то, что говорит о нас большеви́стская пропаганда, – бесстыднейшая, цинически подлая ложь. Большеви́стские враги народа ширят эту ложь о нас, чтобы скрыть от народных масс Советского Союза подлинный национально- и социально-освободительный характер нашего движения.

Они именно боятся, чтобы народные массы Советского Союза, познав действительные цели нашей борьбы, ее прогрессивный, народно-освободительный характер, «не заразились» революционными, «бандеровскими» идеями и по примеру украинского народа сами не стали на путь освободительной антибольшеви́стской борьбы. Большеви́стские империалисты понимают, что это значило бы конец их господству над народами Советского Союза, их смерть.

Чтобы не допустить этого, чтобы иметь возможность и дальше безнаказанно угнетать и эксплуатировать десятки народов Советского Союза, сотни миллионов трудящихся, большеви́стские бандиты, с одной стороны, прилагают все усилия, чтобы физически уничтожить всех участников нашего освободительно-революционного движения, уничтожить нашу подпольную революционную организацию, и, с другой стороны, не останавливаются ни

перед какой ложью, не брезгают даже самой наглой клеветой, лишь бы только наше революционное движение в глазах народных масс запятнать, опозорить, идейно скомпрометировать и таким образом сделать его неприемлемым для народов и трудящихся масс Советского Союза.

Но это на более долгое время большевистским врагам народа никак не удастся. Подобно тому, как не удалось им скрыть от народов Советского Союза самого факта нашей антибольшевистской борьбы, так не удастся им на более долгое время скрыть от подсоветских людей и правды о подлинном характере нашего движения.

Какие бы меры большевики ни принимали, но все-таки правда о нас, бандеровцах, об освободительной борьбе украинского народа всегда пробьет себе дорогу к подсоветским народным массам. «Ложью далеко не уедешь», – говорит украинская пословица.

Рассказать подсоветским людям краткую правду о нас, бандеровцах, о нашем освободительно-революционном движении – это именно является заданием предлагаемой брошюрки.

Бандеровцы – последовательные борцы за освобождение украинского народа.

Бандеровцы – это в последнее время общеупотребляемое, популярное название всех участников повстанческой и подпольной революционной борьбы, поднятой украинским народом против немцев в период гитлеровской оккупации и продолжаемой с 1944 года против большевистских захватчиков.

Это название происходит от фамилии славного сына украинского народа, многолетнего революционного борца за свободу и государственную независимость Украины, руководителя революционной Организации украинских националистов (ОУН) – Степана Бандеры.

Организация украинских националистов, руководимая С. Бандерой, является на украинской почве единственным последовательным реализатором идеи революционной бескомпромиссной борьбы украинского народа против всех оккупантов за его национальную свободу и независимость.

Мы, бандеровцы, всегда вели самую радикальную противоокупантскую борьбу в период до 1939 года. Единственные мы, бандеровцы, организовывали активную революционную борьбу против большевистских захватчиков в 1939–41 годах.

В июне 1941 года, после отступления с части Украины большевистских армий, ОУН, руководимая С. Бандерой, образовала правительство и провозгласила восстановление независимого Украинского государства (30 июня 1941 г.).

Когда же немцы заняли враждебную позицию по отношению к этому акту и когда они арестовали руководителя ОУН С. Бандеру, новообразованное правительство во главе с премьером Я. Стецько и многих других руководящих украинцев, – ОУН во главе с С. Бандерой сразу же повела против гитлеровцев активную, сначала подпольную, а с 1942 г. – повстанческую борьбу.

С 1944 г., то есть со времени очередной оккупации всех украинских территорий московско-большевистскими империалистами, ОУН, руководимая С.

Бандерой, является на украинских землях единственной организованной национальной политической силой.

Единственная ОУН, руководимая С. Бандерой, в тяжелых условиях большевистской оккупации осталась с народом на поле боя и, идя в авангарде освободительной борьбы против большевистских захватчиков, вот уже в течение четырех лет самоотверженно служит делу освобождения Украины от господства оккупантов.

В упорной борьбе ОУН, руководимая С. Бандерой, вот уже в течение четырех лет не только выдерживает бешеные атаки большевистского врага, но и на многих участках нашего революционного фронта развертывает успешное наступление.

Идейно-политический облик бандеровцев – един. Зато по своей организационно-партийной принадлежности бандеровцы – это или: а) члены ОУН, руководимой С. Бандерой, или б) беспартийные украинские патриоты, борющиеся за свободу и государственную независимость Украины как в Украинской Повстанческой армии (УПА), так и в революционном подполье.

УПА возникла в 1942 году в порядке развертывания украинским народом массовой всенародной вооруженной борьбы против гитлеровских оккупантов. ОУН, руководимая С. Бандерой, была инициатором, первым организатором и руководителем УПА. УПАрмией с начала ее образования и до сих пор командует один из замечательных украинских революционеров, многолетний подпольный борец за свободу украинского народа – генерал Тарас Чупрынка[51].

Как в УПА, так и в революционном подполье можно встретить тоже таких украинцев, которые в прошлом принадлежали к различным украинским политическим партиям. Всех нас сегодня объединяет освободительная борьба против большевистских оккупантов.

Наивысшее руководство всей освободительно-революционной борьбой украинского народа осуществляет Украинский Главный Освободительный Совет (УГОС; украинское сокращение УГВР – Українська Головна Визвольна Рада). УГОС – это революционный парламент и правительство украинского народа на время его освободительной борьбы.

УГОС был создан в июне 1944 года в условиях антигитлеровской борьбы УПА. Он состоит из представителей разных украинских партий и групп со всех украинских земель. УГОСовету подчиняются УПА, все украинское революционное подполье; в его состав входит ОУН, руководимая С. Бандерой, его поддерживает весь украинский народ, ведущий активную антибольшевистскую борьбу. [...]

Наиважнейшим заданием украинского народа в настоящий момент мы считаем борьбу против московско-большевистских оккупантов и их агентов – украинских большевиков – за национальное и социальное освобождение, за построение украинского, действительно независимого национального государства.

Украинские националисты не являются ни шовинистами, ни империалистами.

Мы, украинские националисты – не шовинисты. Борясь за украинское государство, мы боремся только за осуществление нашим народом тех прав, которыми уже давно пользуется преобладающее большинство народов мира и которые (права) уже давно признаны как естественные права каждого народа. Кстати, наша борьба является законной даже с точки зрения большевистских законов: конституция СССР обеспечивает каждому народу право на свободный выход из состава СССР.

Ко всем народам мы питаем искренние симпатии. Со всеми народами мира, в том числе и с русским народом, который построит свое национальное государство на своих этнографических землях, мы хотим жить в мире и сотрудничестве. Мы боремся не против соседних нам народов в целом, а только против тех империалистических сил, которые нас порабащают.

Подчеркиваем еще раз: все народы, в том числе русский и польский народы, мы ценим и уважаем и стремимся к тесной дружбе и сотрудничеству с ними. Мы ненавидим только те империалистические силы, которые нас порабащают или хотят поработить, только против них мы и боремся.

Мы, украинские националисты – также не империалисты. Независимое украинское государство мы хотим построить только на украинских этнографических землях, то есть на землях, на которых в большинстве живет украинский народ. Мы не посягаем ни на малейший клочок чужой территории.

Мы против всякого империализма – против порабощения в какой бы то ни было форме одного народа другим, против империалистических войн и захватов, против многонациональных империй. Мы за полнейшее осуществление идей свободных национальных государств всех народов мира. [...]

Мы, бандеровцы, никогда не были и не будем ничьей агентурой. В нашей борьбе за национальную независимость Украины мы ориентируемся только на собственные силы украинского народа.

В частности, мы, бандеровцы, никогда не сотрудничали с немцами, как это о нас лгут большевистские враги народа. В нашей подпольной литературе мы уже не раз широко отвечали на эту подлую клевету.

С первых же дней оккупации Украины гитлеровцами ОУН, руководимая С. Бандерой, начала против них активную подпольную борьбу. В конце 1942 года для борьбы с гитлеровцами ОУН приступила к созданию вооруженных отрядов. Эти вооруженные отряды положили начало УПА.

В течение 1942–44 гг. многотысячная УПА и революционное подполье ОУН своей вооруженной борьбой нанесли немцам значительные потери в людях, имуществе и транспорте. В 1943–44 гг. под исключительным контролем УПА были целые районы Полесья, Волыни, Карпат, отдельные лесные массивы Галиции.

Эта борьба происходила на глазах и с участием всего украинского народа. Об этой борьбе может каждому, заинтересованному в этом, рассказать каждый ребенок в западных областях, каждая украинская крестьянка. Об этой борьбе свидетельствуют сегодня еще не раскопанные большевиками, многочисленные могилы революционеров и повстанцев, павших в борьбе с гитлеровцами.

О ней свидетельствует тот факт, что в гитлеровских тюрьмах и концлагерях очутились тысячи украинских революционеров во главе с С. Бандерой, Я. Стецьком и многими другими руководящими членами нашего движения.

В немецких тюрьмах от гестаповских пуль во всех широчайших просторах Украины погибли такие руководящие бандеровцы, как Иван Кльмив-Легенда (Львов), Димитрий Мирон-Орлик (Киев), Николай Лемик (Харьковщина), Пантелеймон Сак-Могила (Киев, родом из восточных областей), Сергей Шерстюк (Кривой Рог, родом из восточных областей) и сотни других. [...]

За нами, бандеровцами, три года подпольной и повстанческой борьбы против гитлеровских оккупантов. В гитлеровцев как оккупантов Украины и врагов всех вольнолюбивых народов мы стреляли, а не сотрудничали с ними. Об этом знает не только весь украинский народ, но и весь мир.

Мы, бандеровцы – борцы за интересы трудящихся масс, а не защитники эксплуататорских классов.

Большевистские лжецы стараются представить нас перед советскими массами как защитников интересов «кулаков» или «буржуазии». Это тоже подлая ложь. Мы не имеем ничего общего с этими общественными классами ни с точки зрения целей нашей борьбы, ни с точки зрения социального происхождения и классовой принадлежности участников нашего движения.

Что касается социальных целей нашей борьбы, то мы, бандеровцы, боремся за построение бесклассового общества. Мы против возвращения в Украину как помещиков, так и капиталистов.

Мы за уничтожение в Украине нового эксплуататорского паразитического класса – класса большевистских вельмож, состоящего из заправил партии, МВД и МГБ, администрации, армии. Мы за общественную собственность на орудия и средства производства.

Против колхозов мы выступаем потому, что они являются главной причиной нищеты и гибели украинской деревни. Мы хотим, чтобы в независимом украинском государстве вопрос о форме землепользования был разрешен самим украинским крестьянством.

Какие же, имея в виду такие социальные цели нашей борьбы, из нас могут быть защитники «кулачества» или «буржуазии»?

Так же обстоит дело с тем, что касается социального происхождения участников нашего движения. «Буржуя» среди нас никто не найдет, если бы даже искал его со свечой в руках.

Нет среди нас и «кулаков». В своей общей массе западноукраинское крестьянство малоземельно или, по крайней мере, середняцкое. Малоземельные и безземельные крестьяне, батраки, середняки, рабочие, студенты, ученики средних школ, инженеры, врачи, юристы, учителя – вот кто такие по своему социальному происхождению все участвующие в нашем движении.

Разве же мы, сыновья трудящегося и эксплуатируемого народа, можем бороться за интересы эксплуататорских классов? Разве же мы можем бороться против своих отцов? Разве нас поддерживали бы столь широко украинские трудящиеся

массы, когда бы мы боролись за чуждые им цели? Каждому здравомыслящему человеку должно быть ясно, что нет.

Несколько слов о нашем прошлом.

Как настоящее, так и прошлое бандеровцев – славно и героично. Многие из нас, главным образом из старших возрастом революционеров, – это многолетние политзаключенные бывших польских, румынских и гитлеровских, а потом и большевистских тюрем и концлагерей, часто приговорены к пожизненному заключению.

У не одного из них еще до сих пор виднеют близны[52] от тюремных оков. Не одному из них поломали ребра, повыбивали зубы польская полиция, румынская сигуранца, немецкое гестапо, большевистское МВД. Многие из нас встали на путь революционной, подпольной борьбы против оккупантов, имея всего лишь 14–16 лет от рождения.

В подпольных ячейках, на подпольной, революционной работе протекали наши наилучшие юношеские годы. С подпольем, с революционной борьбой связаны все наши самые пылкие юношеские мечты, самые благородные юношеские порывы.

Преследуемый полицией, всегда угрожаемый тюрьмой, концлагерем, полицейской пулей, часто не обеспеченный в материальном отношении, украинский революционер всегда мужественно, с самоотвержением, с наивысшей преданностью делу героически выполнял свои революционные обязанности – обязанности передового борца революции, организатора и руководителя народа в его борьбе против оккупантов.

Несмотря ни на какие трудности, ни на какие препятствия, мы, бандеровцы, всегда шли в народ, в народные массы, несли им революционное слово правды, своим смелым революционным действием поддерживали на духе, а часто защищали и от террора.

Для украинских народных масс украинский революционер всегда был образцом патриотизма, мужества, стойкости, героизма, лучших гражданских и революционных чеснот. Именно поэтому так сегодня народ нас любит и всячески поддерживает.

Почему мы, украинские революционеры и повстанцы, боремся против большевистских угнетателей и эксплуататоров.

Кое-кому из подсоветских людей, ослепленных большевистской пропагандой, считающих, что большевики «наилучше в мире разрешили национальный вопрос», «построили социализм» и завели «подлинно народную демократию», может быть непонятно, почему именно мы, бандеровцы, боремся против большевиков, против советской власти.

Все то, что говорит большевистская пропаганда о политике большевистской партии и достижениях советской власти, также коварная и бесстыжая ложь. Правда о Советском Союзе совершенно противоположна тому, что говорит о нем большевистская пропаганда.

Мы, бандеровцы, боремся против большевиков потому, что они как по отношению к Украине, так и по отношению к другим нерусским народам СССР

проводят политику жестокого национального угнетения и экономической эксплуатации.

Украинский народ, как и каждый другой подсоветский нерусский народ, не имеет в СССР никаких национально-политических прав и находится в положении полного политического порабощения. Так называемая Украинская ССР, как и каждая т. н. союзная республика, является по существу не «независимым государством украинского народа», как об этом врут большевики, а обыкновенной административной единицей, обыкновенной бесправной губернией большевистской империи.

Ни Верховный Совет УССР, ни ее «правительство» не пользуются и тенью тех прав, которыми обыкновенно пользуются эти учреждения в действительно независимых государствах.

Так называемый суверенитет союзных республик – это только фикция, пустая фраза, служащая большевикам для обманывания трудящихся масс Советского Союза и всего мира, фраза без малейшего практического значения. Ни «Верховный Совет» УССР, ни ее «правительство» не в состоянии сделать что-нибудь самостоятельно, без согласия на это московского центра.

Украинский народ, как и каждый другой нерусский подсоветский народ, в системе большевистского СССР фактически лишен какой бы то ни было возможности свободного волеизъявления и независимого руководства своими делами. Обо всем, согласно только собственным империалистическим интересам, совершенно игнорируя потребности отдельных народов и обыкновенно вопреки их самым жизненным правам, решает большевистский империалистический центр – большевистская Москва.

Большевики экономически жестоко эксплуатируют Украину, как и каждую другую так называемую союзную республику, в экономическом отношении. Кремлевские империалисты используют Украину в первую очередь как сырьевую базу для промышленности центральных районов России. [...]

В Украине, как и в каждой другой союзной республике, большевики проводят политику жестокого культурного угнетения. За годы большевистской власти в Украине МВД уничтожило сотни украинских ученых – историков, лингвистов, литературоведов, экономистов, деятелей искусства, уничтожило сотни писателей и поэтов.

Деятелям украинской культуры запрещено творить в национальном патриотическом духе. Таким образом, полностью заторможено всякое развитие украинской культуры.

Вся жизнь в Украине русифицируется. Во всех административных, культурных и экономических учреждениях, во всех университетах, институтах фактически господствует русский язык. Его навязывают украинскому народу методами косвенного нажима. Нераздельно господствует русский язык в армии. Везде внедряется русско-шовинистическая империалистическая идеология, преследуется каждая украинская империалистическая мысль, каждое патриотическое украинское чувство.

В русско-шовинистическом, империалистическом духе извращаются история Украины, история украинской культуры, ведется борьба против увлечения

родным прошлым. Украинские пресса, радио, театр, литература, наука поставлены в Украине всецело на службу русификаторской политике большевистских угнетателей.

Большевистская политика в области культуры в Украине имеет целью полную культурную ассимиляцию Украины, полную ликвидацию культурной самобытности украинского народа.

Большевистские палачи массово уничтожают украинский народ физически. Три раза за время своего господства в Украине они умышленно вызывали голод. Жертвой этого умышленно вызванного голода погибли до сих пор в Украине около 8 миллионов украинцев.

Сотни тысяч украинских мужчин и женщин выселили в Сибирь и Среднюю Азию. Здесь они, принужденные жить в нечеловеческих условиях, массово вымирают.

Большевистские палачи уничтожили сотни тысяч украинских патриотов в тюрьмах, ссылках, концлагерях, в непосредственной борьбе, непосредственными расстрелами. Только за последние годы в борьбе против нашего освободительно-революционного движения они уничтожили несколько десятков тысяч украинцев.

Вот так на практике выглядит «наилучшее разрешение большевиками национального вопроса в СССР». Можем ли мы, украинские патриоты, спокойно соглашаться с таким положением? Можем ли мы, украинские патриоты, не бороться против большевистских поработителей, когда видим, что они готовят Украине полное уничтожение?!

Мы, украинские революционеры и повстанцы, боремся против большевиков потому, что они создали в СССР режим беспощадного социального угнетения и экономической эксплуатации трудящихся масс.

Не бесклассовое общество, не коммунизм строят в СССР большевики, а новую угнетательскую и эксплуататорскую систему. Место бывших эксплуататоров – помещиков и капиталистов – занимают сегодня новые общественные паразиты – главари большевистской партии, МВД и МГБ, администрации, экономической жизни, армии.

Эти заправилы уже определенно оформились в новый эксплуататорский класс – класс большевистских вельмож. Основой формирования этого паразитического эксплуататорского класса являются его политические привилегии: монопольное положение коммунистической партии, ее неограниченная власть, полное отсутствие контроля народных масс над коммунистами.

Располагая неограниченными политическими правами и являясь вследствие этого неограниченным хозяином всех богатств СССР, этот класс обеспечил себе все экономические преимущества в советском обществе. Создав себе роскошные условия жизни, они живут великолепно.

В то время, когда миллионы трудящихся живут в крайней нищете, в голоде, большевистские вельможи установили для себя невероятно высокие жалованья, имеют всего в изобилии: сытно кушают, нарядно одеваются, пользуются, сколько им угодно, всеми культурными благами, развлекаются. Эту удобную, роскошную жизнь большевистские вельможи обеспечили себе за счет

эксплуатации подсоветских трудящихся масс – за счет эксплуатации рабочих, колхозников и трудящейся интеллигенции.

Слова Маркса о том, что «накопление богатств на одном полюсе общества всегда сопровождается нищетой на другом полюсе» (цитируем с памяти), важны не только по отношению к капиталистическому обществу, но и по отношению к советскому обществу.

Нигде в мире трудящиеся не живут в такой экономической нищете, как в СССР – в стране будто бы «победившего социализма». Нигде в мире до такой степени не эксплуатируются в такой степени физические силы трудящихся, как в СССР – государстве якобы «рабочих и крестьян». Нигде в мире трудящиеся не придавлены столь различными законами, «нормами», «планами», «обязательствами», как в Советском Союзе.

Реальная заработная плата подсоветских рабочих и служащих необыкновенно низка. Ее не хватает даже на самый низкий прожиточный минимум. Стахановщина, соцсоревнования выжимают из рабочих и колхозников все физические силы. Высокими нормами поставок большевистские вельможи грабят у колхозников все продукты их труда. Высокие налоги, постоянные и высокие займы, «добровольные взносы» вытягивают у трудящихся последнюю копейку.

Работая на войну, советская промышленность никогда не выпускает в нужном количестве товары широкого потребления, мануфактуры. Не «радостную и зажиточную» жизнь дали большевики трудящимся бывшей царской России, а новую каторгу, новое порабощение, новое социальное угнетение и экономическую эксплуатацию. Большевистские угнетатели фактически поставили трудящихся Советского Союза в положение античных рабов.

Мы, украинские повстанцы и революционеры – сыновья трудящегося народа – не можем не бороться против такой политики большевистских врагов народа по отношению к трудящимся массам подобно тому, как не могли не бороться против угнетения помещиков и капиталистов передовые трудящиеся массы царской России. Защищать интересы крестьян, рабочих и трудящейся интеллигенции, бороться за их социальное освобождение – считаем своим священным долгом.

Мы, бандеровцы, боремся против большевиков и потому, что они создали в СССР режим кровавой диктатуры компартии, режим варварского террора МВД и МГБ.

В СССР не существует никакой демократии, никаких гражданских и человеческих прав. Неограниченным, всесильным властелином жизни и смерти каждого человека в СССР является большевистская охранка – МВД и МГБ. Они шпикуют [53] за каждым подсоветским человеком, пытаются полностью контролировать всю жизнь подсоветских граждан, все их мысли и чувства.

Они беспощадно сдавливают каждую более отважную мысль. Они кроваво расправляются со всеми теми, кто в какой-нибудь форме осмеливается противопоставляться большевистскому режиму. Большевистский строй является абсолютным отрицанием всякой свободы, всякой демократии, всех достижений человечества на пути его стремлений к свободе, является прямым продолжением царского самодержавия.

Разве мы, украинские революционеры, можем без активного сопротивления смотреть на такие издевательства над людьми?! Против такого издевательства над людьми мы, революционеры, не можем не бороться. Наши наивысшие идейные лозунги – «Свобода народам! Свобода человеку!»

Мы, украинские революционеры и повстанцы, боремся против большевистских угнетателей, наконец, потому, что они преследуют нас за наш патриотизм, за нашу любовь к Украине; что они сжигают украинские избы и все имущество, вывозят в Сибирь украинское население, подвергают пыткам и сжигают живьем наших родных, отрезают нашим женщинам груди, прокалывают штыками наших детей; распинают на заборах, волочат по дорогам, увязав колючей проволокой к конским хвостам наших павших друзей-революционеров, а похороненных выкапывают из могил и тела их выбрасывают на мусор или в придорожные рвы, где их раздирают собаки; что они дерут портреты Шевченко, Хмельницкого, топчут «Кобзарь»[54], «Историю Украины».

Всю Западную Украину большевистские бандиты превратили в сплошную ужасную мясорубку. Нет здесь сегодня дома, где бы эти изверги кого-нибудь не убили, не арестовали, не вывезли в Сибирь; нет ни леса, ни рощи, где не виднелись бы разрытые повстанческие могилы, нет деревни, где бы не были сожжены, разрушены хозяйства; нет семьи, где бы мать ни оплакивала замученного в пытках сына, дочь – так же замученной матери, маленький ребенок – вывезенных в Сибирь родителей.

И за что это море горя, за что это море крови и слез?! За то только, что западноукраинский народ любит Украину – свою Родину, за то только, что он, как и любой другой народ в мире, хочет жить свободной, независимой жизнью.

Мы, украинские революционеры и повстанцы, боремся против большевистских поработителей потому, что они в колхозах впрягают женщин в бороны, принуждают их на плечах носить навоз на колхозные поля, приговаривают колхозников к многолетнему заключению за несколько колосков, которые они осмеливаются сорвать, чтобы спасти себя от голодной смерти; потому, что большевистские эксплуататоры полностью грабят у колхозников продукты их труда, выплачивают им по 300 граммов хлеба за трудодень; потому, что они столкнули украинское крестьянство на дно нищеты и страданий.

Мы боремся против большевистских поработителей потому, что украинский рабочий принужден постоянно жить на голодном пайке, выстаивать в длинных очередях за хлебом, жить в трущобах, физически истощаться необычайно высокими нормами выработка, стахановщиной, дрожать перед жестокими наказаниями за малейшее опоздание на работу.

Мы боремся против большевистских преступников потому, что они в шахты, рудники, на восстановительные работы загнали женщин, где истощается их здоровье; потому, что они оторвали матерей от их детей; потому, что десятки тысяч этих лишенных призора детей принуждены бродить сплошными толпами как беспризорные по базарам, станциям, возле ресторанов, протягивая руку за ломтиком хлеба.

Мы боремся против большевистских угнетателей потому, что они принуждают украинскую интеллигенцию выступать против своего народа, принуждают ее кривить душой, оплевывать все национальные святости, принуждают ее

добавочной физической работой приобретать средства для существования, не предоставляют ей возможности свободно заниматься своим творческим трудом.

Может ли украинский патриот, видящий и понимающий всю преступность, весь бандитизм большевистской политики по отношению к украинскому народу и трудящимся массам вообще, не дать клятву бороться до последнего своего вздоха, до последней капли своей крови?

Мы, бандеровцы – украинские революционеры и повстанцы – клянемся не прекращать своей антибольшевистской освободительной борьбы – вплоть до полного освобождения Украины от большевистского господства, вплоть до полного уничтожения большевистской порабощительской и эксплуататорской системы! [...]

За что мы, бандеровцы, боремся? За что борется ОУН, руководимая С. Бандерой, и УПА, руководимая генералом Т. Чупринкой?

1. За построение на украинских землях украинского независимого государства со справедливым политическим и социально-экономическим строем. К своей национальной независимости всегда стремились и стремятся все украинские патриоты.

Мы считаем – и это подтверждается всем историческим опытом украинского народа, опытом других поработанных народов, – что только независимое украинское государство обеспечит украинскому народу наилучшие условия для его всестороннего духовного и материального развития, что только независимое украинское государство может быть надежной гарантией действительно свободной, действительно счастливой и зажиточной жизни украинского народа.

Лишенный своей государственной независимости, украинский народ подвергался в прошлом и подвергается сегодня со стороны оккупантов только национальному, политическому и социальному угнетению и экономической эксплуатации. Положить конец такой своей незавидной судьбе украинский народ сможет лишь тогда, когда построит свое независимое национальное государство.

2. За перестройку нынешнего СССР по принципу независимых национальных государств всех подсоветских народов. Такое разрешение национального вопроса в СССР будет единственным действительно справедливым, действительно прогрессивным разрешением. Туда стремились народы России в 1917 г. Оно нанесет смертельный удар великорусскому империализму – злейшему врагу всех нынешних подсоветских народов, опаснейшему врагу всего мира.

Мы, подсоветские люди, должны понимать, что, пока империалисты Москвы – белые или красные, царские или большевистские – будут господствовать над территорией СРСР, до тех пор они всегда будут мечтать о господстве над миром.

Пока, однако, правители Москвы будут питать такие мечты, до тех пор они всегда будут стремиться к построению как можно более сильно централизованного государства, к установлению как можно более мощной власти – к самодержавию или диктатуре; до тех пор всю народнохозяйственную

жизнь они всегда будут направлять на подготовку захватнических войн; до тех пор они всегда будут стремиться к созданию крепкого и широкого аппарата угнетения, большой и мощной армии, что в результате будет приводить также к укреплению социально-экономического положения господствующего класса, с одной стороны, и ко все новому угнетению и эксплуатации трудящихся масс – с другой.

Таким образом, перестройка СССР по принципу независимых национальных государств всех подсоветских народов – это не только предварительное условие подлинного национального освобождения подсоветских народов, не только важнейший и самый существенный шаг в направлении к уничтожению великороссийского империализма вообще, а и наиболее необходимое предварительное условие подлинного социального и политического освобождения трудящихся масс нынешнего СССР, наиболее необходимое предварительное условие построения действительно справедливого, действительно прогрессивного политического и социального строя на востоке Европы и в подсоветской Азии.

3. За полное претворение в жизнь идеи свободных национальных государств мира, за устранение из международной жизни любого империализма. Мы, бандеровцы, считаем, что система свободных национальных государств, удовлетворяя естественное стремление всех народов к независимой государственной жизни и обеспечивая наилучшие условия для всестороннего их развития, создает наилучшие условия для тесного сотрудничества между народами.

Основным препятствием в международном сотрудничестве является сегодня отсутствие взаимного доверия между народами, взаимные подозрения между отдельными государствами. Это недоверие можно устранить только путем полного осуществления принципа самоопределения народов, только путем отказа в национальной политике от любого империализма.

4. За построение в независимом украинском государстве бесклассового общества, за действительное уничтожение в Украине эксплуатации человека человеком, за победу идеи бесклассового общества во всем мире, в частности на территории нынешнего СССР.

Основой этого общества в независимом украинском государстве будет, как мы об этом уже говорили, с одной стороны, общественная собственность на орудия и средства производства и, с другой стороны, подлинная демократия в области внутривластного строя. Общественная собственность на орудия и средства производства исключит возможность образования эксплуататорских классов на экономической основе.

В противоположность тому, что мы имеем сегодня в СССР, подлинная демократия в области политического устройства исключит возможность формирования новых паразитических групп на базе политических привилегий.

5. За подлинную демократию, против диктатуры и тоталитаризма всех мастей, за свободу слова, печати, собраний, мировоззрения, за обеспечение национальным меньшинствам в Украине всех национальных и гражданских прав, против всевластия полиции, за такую власть в государстве, которая наивысшей своей обязанностью будет считать служение интересам народа, а не своим империалистическим планам.

«Не имея захватнических целей, покоренных стран и порабощенных народов в своем государстве, народная власть Украины не будет тратить времени, энергии и средств для создания аппарата угнетения и эксплуатации. Украинская народная власть все экономические ресурсы и всю человеческую энергию направит на построение нового государственного порядка, справедливого социального строя, на экономическое развитие страны и на повышение культурного уровня народа» (из Программы ОУН).

Детальная программа борьбы изложена в Программе ОУН, принятой III Чрезвычайным подпольным Съездом ОУН, состоявшимся в дни от 21 по 25 августа 1943 года. Эта Программа также массово распространена отдельной брошюрой под заглавием «За что борется УПА».

Из всего вышесказанного о нашей идеологии и политике совершенно определенно вытекает, что между нашим бандеровским, революционным движением и фашизмом или гитлеризмом ничего общего нет. По своему существу наше движение – народное национально- и социально-освободительное движение.

Нам чужд какой бы то ни было шовинизм, мы ненавидим всякий империализм и против него боремся; мы против всякой диктатуры и тоталитаризма; мы за уничтожение всякой эксплуатации человека человеком, за построение действительно бесклассового общества. Только потому большевистские враги народа связывают нас с фашизмом, подшивают нам «агентурничество», что они не в состоянии найти против нас какой-нибудь другой аргумент.

Мы, бандеровцы, за революцию во всем СССР, за единый фронт борьбы всех угнетенных народов и трудящихся масс Советского Союза.

К реализации наших целей мы идем путем развертывания народной национально- и социально-освободительной революции как в Украине, так и среди всех других народов СССР. К борьбе вместе с нами, к борьбе за ниспровержение большевистского режима мы призываем все порабощенные подсоветские народы, трудящиеся массы всех национальностей СССР.

Большевистское ярмо одинаково давит как украинский, так и все другие советские народы. Большевистские угнетатели – одинаковые враги как украинского, так и всех других порабощенных советских народов.

Освободиться из-под большевистского ярма народы Советского Союза смогут только путем революционной борьбы против большевистских угнетателей и эксплуататоров – борьбы, которую советские народы будут вести за перестройку СССР по принципу независимых национальных государств, за подлинную демократию в области внутривластного устройства отдельных национальных государств, за подлинно бесклассовое общество, за абсолютное устранение из взаимных отношений любого империализма, за теснейшее сотрудничество друг с другом, основанное на подлинном равноправии и взаимном уважении к своим интересам.

Чем скорее народы Советского Союза осознают необходимость революционной борьбы против большевистских угнетателей, тем короче будут их страдания – страдания рабов в большевистской тюрьме народов, тем меньше будут их жертвы, которые они ежедневно принуждены приносить в результате

террористический политики большевиков, тем скорее они смогут зажить действительно свободной, действительно счастливой жизнью.

Мы стремимся к тому, чтобы выковать единый революционный антибольшевистский фронт народов Украины, Белоруссии, Прибалтики, Кавказа, Средней Азии, Сибири, народов стран Юго-Восточной и Центральной Европы, фактически оккупированных в последней войне большевиками.

Революционные, прогрессивные элементы народов Украины, Белоруссии, Прибалтики, Кавказа и некоторых народов стран Юго-Восточной Европы в эмиграции уже сегодня объединились для общей антибольшевистской борьбы на пропагандируемой нами политической платформе в Антибольшевистский блок народов (АБН).

В эмиграции уже действуют отдельные руководящие органы АБН. Вслед за этим должно прийти к объединению активного революционного антибольшевистского фронта и внутри СССР, и в заново оккупированных Москвой странах. Это будет огромный шаг вперед на пути к ниспровержению большевистской тюрьмы народов, на пути к освобождению всех поработанных большевиками народов.

К борьбе против кремлевских угнетателей и эксплуататоров мы призываем также русский народ.

Русские народные массы подвергаются со стороны кремлевских заправил такому же политическому и социальному угнетению, как и нерусские народы.

В 1917 году вместе со всеми народами России русский народ поднялся на революционную борьбу против царского самодержавия, против помещиков и капиталистов во имя подлинной политической свободы, во имя действительно социального равенства и справедливости, во имя действительно уничтожения в России политической и социальной реакции. Этого всего русский народ не достиг.

Большевистские узурпаторы насильственно вырвали из рук русского народа власть и, прикрываясь революционными фразами, установили на территории бывшей России новую разновидность самодержавия, построили новую эксплуататорскую систему.

Не пользовался русский народ политической свободой в царской, самодержавной России, не пользуется ею и сегодня в большевистском, диктаторском СССР. В царской России русские трудящиеся массы эксплуатировались помещиками и капиталистами, а ныне они эксплуатируются большевистскими вельможами.

Своих идей политической и социальной свободы русский народ еще не осуществил. Эти идеи ждут армию новых борцов среди русского народа.

К русским народным массам, угнетенным и эксплуатируемым прежде царизмом, а ныне большевистской кликой, к русским народным массам, имеющим отважность и находящим в себе силу подниматься на революционную борьбу против своих угнетателей, к русским народным массам, отрицающим и ненавидящим всяческий империализм, мы, украинские революционеры и повстанцы, питаем только искренние симпатии.

Мы с наибольшей радостью будем приветствовать русский народ на фронте революционной борьбы за ниспровержение большевистской порабощительской и эксплуататорской системы.

Как мы смотрим на грядущую войну?

На войну между СССР и его противниками мы рассчитываем только как на вспомогательный момент в нашей борьбе, как на то благоприятное обстоятельство, которое облегчит нам освобождение собственными силами.

В основном же мы делаем ставку на силы украинского народа, на силы всех угнетенных народов Советского Союза. [...]

Почему мы должны вести нашу борьбу методом вооруженного подполья?

В террористических условиях Советского Союза мы не имеем возможности вести нашу освободительную борьбу ни в какой другой форме, как только в форме вооруженного подполья. Именно поэтому мы сегодня принуждены сидеть в лесах, в хранилищах под землей. Для борьбы с МВД и МГБ мы носим оружие.

Такие формы борьбы навязал нам враг. Понятно, что такие формы политической борьбы необычайно тяжелы. Поскольку, однако, в условиях Советского Союза такие формы борьбы являются единственно возможными формами противорезимной борьбы вообще, — мы и впредь будем бороться так, как боролись до настоящего времени. Такая тактика — единоправильна и для всех других угнетенных большевиками народов.

Предварительным условием возникновения массовой революционной антибольшевистской борьбы в СССР мы считаем воспитание революционного сознания и антибольшевистской политической активности угнетенных народов и трудящихся масс Советского Союза.

К такому воспитанию мы стремимся как путем революционной пропаганды, так и путем непосредственной активной борьбы авангарда революции — революционных организаций — и включения в эту борьбу широких советских народных масс.

Какую непосредственную цель преследуют наши вооруженные и саботажные действия?

Наши вооруженные действия и акты саботажа своей непосредственной целью имеют следующее: лишить большевистских захватчиков возможности твердо укрепиться на оккупированных ими украинских землях, лишить из возможности безнаказанно терроризировать и грабить украинский народ и естественные богатства его земли; защищать от террора МВД и МГБ украинский патриотический элемент; срывать попытки МВД и МГБ засновать агентуру; не допустить развития большевистских, враждебных украинскому народу организаций (молодежных, культурных); уничтожить особенно активных лакеев большевистского врага и защищать от МВД и МГБ нашу подпольную организацию.

Мы, украинские революционеры и повстанцы, не боремся против советских трудящихся масс.

В нашей борьбе мы, бандеровцы, выступаем только против большевистских империалистов, то есть против партийной верхушки и всех тех элементов,

которые, независимо от их социального и национального происхождения, этой верхушке верно служат.

Это подлая ложь, что мы стреляем всех подсоветских людей без разбора. Против подсоветских народных масс мы не боремся.

Это могут подтвердить тысячи подсоветских людей – колхозников, рабочих и интеллигенции, с которыми мы встречались, разговаривали, которым мы давали нашу литературу. Это могут подтвердить тысячи голодающих, которым мы помогали, чем только могли.

Мы уничтожаем только руководящих представителей партии, МВД, МГБ и все те лакейские, продажные элементы, которые активно выступают против нашего движения и враждебно относятся к украинскому народу.

Как мы, бандеровцы, смотрим на перспективы нашей борьбы?

Мы знаем, что нас в нашей борьбе ожидают большие трудности. Мы очень хорошо отдаем себе отчет в том, что наши силы – пока малы, а силы врага велики. Мы тоже даем себе отчет и в том, как тяжело вести революционную борьбу в условиях большевистской эмведовской системы.

Ибо мы верим в справедливость нашего дела и в народ. Эта вера всегда была основным источником нашей силы до настоящего времени и будет им в будущем. Мы боремся за самые родные, самые кровные интересы как украинского, так и всех других народов Советского Союза. Весь украинский народ, как и все другие подсоветские народы, не могут поэтому не пойти за нами.

Сегодня за нами активно идет значительная часть Украины. Сегодня на нашей стороне симпатии всего угнетенного украинского народа, значительной части верно проинформированных о нас трудящихся масс всего Советского Союза.

Завтра активно включится в нашу борьбу остальная часть Украины. Завтра станут на наш путь все народы Советского Союза.

Как в условиях большевистской реакции внутри СССР и в новозахваченных им странах Юго-Восточной и Центральной Европы, так и на фоне нездоровых отношений Запада мы, бандеровцы, и с точки зрения целей нашей борьбы и с точки зрения ее моральных основ репрезентируем глубочайшие, вечно живые, здоровые устремления народов и трудящихся масс к политическому и социальному прогрессу.

Силы революции, силы прогресса всегда побеждают силы реакции. Такой закон общественного развития.

В борьбе с большевистской реакцией победа будет в конечном счете за нами, бандеровцами. Уже сегодня в УПА, в революционном подполье, кроме украинцев, борются также представители иных национальностей: русские, татары, белорусы, грузины. В недалеком будущем – мы верим в это – вместе с нами на своих национальных территориях будут бороться тысячные отряды революционеров всех национальностей СССР.

Нашему оптимизму относительно будущего дает основание и то обстоятельство, что до настоящего времени, то есть на протяжении четырех лет, большевикам,

МВД и МГБ не удалось нас уничтожить, не удалось разбить наши подпольные организации.

Против нашей высокой идейности, против мастерства конспирации, против нашего массового героизма и упорства становится бессильным даже МВД. Выдержав в нашей борьбе до настоящего времени, мы выдержим и в дальнейшем. Для нас это были самые первые бои с МВД и МГБ. Сегодня, когда эти бои уже за нами, мы с верой глядим в будущее.

Располагая необходимым нам опытом борьбы в условиях большевистского режима, в условиях эмведовской системы, закаленные боями, происшедшими до настоящего времени, согретые теми симпатиями, которые встречаем везде, где только появимся, среди всех народов, угнетенных большевиками, крепкие той поддержкой, которую нам самоотверженно дают украинские народные массы – мы отважно шагаем вперед, к нашей цели – к ниспровержению большевистского господства в СССР и построению независимого Украинского государства, к освобождению народов и трудящихся масс всего СССР.

Стиль нашей борьбы.

Для нас, бандеровцев, характерен отдельный высокотероический стиль революционной борьбы. В его основе лежит неслыханно высокая, беспримерная идейность участвующих в нашем движении, наш глубокий патриотизм.

Мы не признаем ни плена, ни капитуляции перед врагом. Украинские революционеры и повстанцы, как правило, не сдаются живыми в руки врага: в безвыходном положении стреляются последними собственными пулями или разрываются последними собственными гранатами.

Мы не признаем другой жизни, кроме жизни для активной борьбы за свои высокие революционные идеалы. Нашей борьбы мы не прекратим до тех пор, пока будет жить хотя бы один революционер.

Нас не пугают даже самые тяжелые трудности и опасности, даже самые тяжелые препятствия. Нас не сломит ни смерть наших друзей, ни временные неудачи в нашей борьбе. Во имя победы наших идей мы добровольно подчиняемся железной дисциплине, царшей в наших рядах.

Мы, украинские революционеры и повстанцы, продолжаем лучшие освободительные традиции как украинского, так и всех других народов в СССР.

Борясь за национальную и социальную свободу украинского народа, за государственную независимость Украины, мы, украинские революционеры и повстанцы, продолжаем дело таких великих борцов за освобождение Украины в нашей истории, как Хмельницкий, Мазепа, Петлюра, продолжаем традиции таких освободительных организаций в период после 1920 г., как Союз освобождения Украины (Союз визволення України), Братство украинских государственников (Братство українських державників), боремся за осуществление мечты и идеалов таких великих украинцев, как Шевченко, Франко, Леся Украинка.

Стремясь к построению справедливого, прогрессивного политического и социального строя на территории всего СССР, к освобождению от национального и социального большевистского ярма всех народов Советского

Союза, мы, бандеровцы, продолжаем традиции освободительной борьбы всех поработанных царизмом народов, продолжаем дело всей той части русских революционеров в период до 1917 г., которая действительно хотела положить конец национальному и социальному рабству в России, которая действительно хотела завоевать для народных масс России политическую свободу и социальную справедливость.

Вот кто такие мы, бандеровцы, и за что мы боремся.

Когда-то на насмешки царских лакеев, что будто бы «гайдамаки не воины, разбойники, вору, пятно в нашей истории», великий Шевченко ответил: «Брешеш, людоморе! За святую правду, волю розбійник не стане! Не розкує закований у ваші кайдани народ темний; не заріже лукавого сина; не розірве живе серце за свою Україну!» («Холодний Яр»).

Эти слова великого Пророка Украины пусть будут и сегодняшним нашим ответом всем тем, которые, обмануты большевистской пропагандой, еще и сегодня смотрят на нас как на «бандитов».

Уже четыре года из Западной Украины на весь Советский Союз раздаются выстрелы. Уже четыре года территория Западной Украины – небольшой уголок колоссального Советского Союза – является полем необычайно упорных, героических боев.

Пусть знает каждый подсоветский человек, пусть знает каждый колхозник, рабочий и интеллигент: здесь, в Украине, впервые в истории устоявшего [55] СССР разгорелся очаг революционной освободительной борьбы за ниспровержение большевистского поработительского и эксплуататорского режима за построение на территории нынешнего СССР действительно справедливого политического и социального строя.

Здесь впервые в истории устоявшегося СССР несколько десятков тысяч украинских патриотов – сынов трудящегося украинского народа – поклялись скорее погибнуть, нежели покорно терпеть большевистские издевательства, нежели согласиться с преступной с национальной и социальной точки зрения политикой большевистских бандитов.

Мы, бандеровцы, боремся и умираем с мыслью о будущей свободе и счастливой жизни украинского народа, с мыслью о будущей свободе и счастливой жизни всех подсоветских народов.

Мы, бандеровцы, боремся и умираем с верой, что за нами, тысячами, пойдут миллионы новых борцов со всей Украины, со всего Советского Союза и что наша борьба – борьба за свободу народов и человека – закончится победой над большевистской реакцией.

Мы, бандеровцы, боремся и умираем с чувством гордости, что в черные дни большевистской реакции нам первым приходится прокладывать путь к свободе как для всего украинского народа, так и для народов и трудящихся масс всего Советского Союза, и что история судила нам первым положить начало новому периоду для Востока Европы и большевистской Азии – периоду подлинного их национального и социального освобождения.

Мы искренне сочувствуем всем тем советским матерям и отцам, ни в чем не виноватые сыновья которых, очутившись на фронте борьбы против нас вопреки собственной воле, пали в борьбе с нами. В этом виновато МВД. Оно гнало их против нас силой. Они – жертвы эмведовского террора.

Сегодня, в начале пятого года нашей освободительной антибольшевистской борьбы, из наших революционных окопов, отражая бешеные атаки МГБ и МВД, среди трупов наших павших друзей, окровавленные, но не согбенные, мы еще выше поднимаем наше революционное знамя.

Народы Советского Союза! Советские трудящиеся массы! Смотрите на это знамя! Смотрите и читайте!

Мы за свободу народов и человека!

Мы за освобождение от большевистского национального и социального ига всех народов и трудящихся Советского Союза!

Долой большевистскую угнетательскую и эксплуататорскую систему!

К борьбе под этим знаменем, к борьбе вместе с нами мы призываем всех, кого лишь гнетет ярмо большевистских угнетателей и эксплуататоров, всех, кто лишь имеет силу и отважность бороться!

Довольно дальше терпеть большевистские издевательства и насилие! Это позор для человека – покорно переносить ярмо и кнут!

Хватит дальше быть только безмолвными рабами! Довольно дальше только тайно в себе сдавливать свой гнев и ненависть против большевистских угнетателей!

Поднимайтесь на революционную борьбу против кремлевских поработителей и эксплуататоров!

Украинцы из восточных областей Украины! Мы, украинские революционеры и повстанцы – борцы за свободу и независимость Украины, – призываем вас: включайтесь в освободительную революционную борьбу против большевистского ярма! Борьба за свободу и независимость украинского народа – священная обязанность каждого сына Украины!

Порабощенные народы Советского Союза! Белорусы, грузины, армяне, азербайджанцы, литовцы, латыши, эстонцы, карело-финны, узбеки, казахи, таджики, киргизы, туркмены, татары, калмыки, башкиры, молдаване! Поднимайтесь на национально- и социально-освободительную борьбу против московских угнетателей за перестройку СССР по принципу независимых национальных государств всех подсоветских народов!

Русские! Боритесь за ниспровержение большевистской диктатуры, за уничтожение большевистской эксплуататорской системы – за демократическую Россию, за подлинное социальное равенство и справедливость!

Советские рабочие, колхозники и интеллигенты! Большевистское иго становится все тяжелей. Нищете, бедности нет конца. Нет конца террору, преследованиям. Довольно дальше покорно терпеть! Поднимайте революционную борьбу за свое политическое и социальное освобождение!

Да здравствует освободительная борьба украинского народа за украинское независимое государство!

Да здравствуют ОУН и УПА – боевой авангард украинского народа в его борьбе за национальную и социальную свободу!

Да здравствует Степан Бандера – руководитель украинского освободительно-революционного движения – искренний друг всех народов и трудящихся масс Советского Союза!

Да здравствует генерал Тарас Чупрынка (псевдоним Романа Шухевича) – главный командир УПА, бесстрашный борец за свободу украинского и всех других народов СССР!

Да здравствует национально- и социально-освободительная революционная борьба всех поработанных народов СССР!

Да здравствует революционная борьба трудящихся масс СССР за социальное равенство и справедливость, за подлинное бесклассовое общество!

Смерть Сталину и его клике – злейшим врагам народов и трудящихся масс Советского Союза!

Май 1948 г.

Розділ 11

Продовження революції

Напередодні Нового 2014 року та в дні Різдвяних свят, учасники революції не залишали Майдану. Основна частина, щоправда, роз'їхались по домівках, багатьом студентам довелося їхати готуватися до іспитів та складати зимову сесію, хоча головний іспит свого життя вони вже склали. Офіційна українська влада, щоб хоч якось згладити конфлікт та прикрити свою вину за побиття учасників Євромайдану, 19 грудня прийняла закон «Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідувань та покарань осіб у зв'язку з подіями, що мали місце під час проведення мирних зібрань».

Того ж дня парламент розглянув та прийняв цей законопроект. Він був підтриманий переважною більшістю представників всіх парламентських фракцій, за виключенням фракції комуністів. Було вирішено звільнити від відповідальності людей, що брали участь в акціях протесту та масових заходах в період з 21 листопада 2013 року й до моменту вступу закону в силу. В ухвалі українського парламенту також вказувалось, що всі кримінальні та адміністративні справи, відкриті у зв'язку з подіями Майдану мали закрити, нові не порушувати, а арештованих мали звільнити.

12 січня 2014 року відбулось чергове Народне віче, на яке прийшло більше 100 тисяч людей. Поряд з резиденцією Януковича «Межигір'я» чергували «автомайданівці», що провели власний мітинг. За два дні до цього протестуючі спробували заблокувати будівлю, де відбувався суд над їхніми товаришами, в результаті чого знову виникли сутички з міліцією та загоном «Беркут». Під впливом цих бурхливих подій Верховна Рада 16 січня ухвалила низку так званих «диктаторських» поправок до законів, що були прийняті раніше простим підняттям рук, без попереднього обговорення тексту депутатами. Президент підписав «прийняті» закони вже на наступний день, 17 січня. Проте опозиція категорично виступила проти їх прийняття та охрестила їх «законами диктатури», а 16 січня – «чорною п'ятницею».

Закони від 16-17 січня містили широкий перелік нових обмежень громадської активності та підсилювали відповідальність за деякі вже передбачені законодавством порушення. Частина обмежень торкалась відповідальності за участь у протестах та несанкціонованих владою масових діях. Зокрема прийняті закони дозволяли уряду блокувати «за рішенням експертів» опозиційні сайти. В поправках до законів зокрема йшлося також про адміністративну відповідальність за встановлення без дозволу влади наметів, сценічних майданчиків та звукової апаратури для проведення мітингів, про заборону перебувати на демонстраціях у масках та зі зброєю, про необхідність реєстрації політичних організацій, що фінансуються з-за кордону. Трактуювання того, що мало вважатись «фінансуванням з-за кордону», залишалось прерогативою уряду.

Реакція на такі закони була неоднозначною і в Україні, і в Європі. Деякі європейські лідери, зокрема міністри закордонних справ Великобританії та Німеччини підкреслили, що дані законодавчі акти «обмежують особисту свободу громадян та віддаляють Україну від Європи». І хоча Венеційська комісія та ЄС визнали їх «відповідними європейській практиці», в країні прийняття «драконівських мір» викликало нову, ще потужнішу хвилю незадоволення, що прокотилась цілою країною. Ось деякі фрагменти «законів 16 січня»:

– за рух у колоні більше п'яти автомобілів – позбавлення права керувати автомобілем на термін до двох років;

- за здійснення діяльності інформаційного агентства без державної реєстрації – штраф у розмірі до тисячі неоподаткованих мінімумів (17 тисяч гривень) з конфіскацією «виготовленої продукції та знарядь виробництва»;
- за участь у мітингах чи зборах в шоломах і масці, або з використанням інших засобів чи способів маскування, з використанням вогню та в уніформі – арешт до 10 діб;
- за встановлення без дозволу міліції для проведення мітингу наметів чи інших малих архітектурних форм або конструкцій, що використовуються як сцена – арешт до 15 діб;
- за неповагу до суду – арешт до 15 діб;
- невиконання умов з обмеження доступу до інтернету – штраф 6800 грн., а за невиконання «законних вимог» працівників СБУ – штраф не менше 2000 грн.;
- протокол про адміністративні порушення можна не складати та не вручати підозрюваному в порушенні, достатньо тільки свідків;
- блокування доступу до житла карається обмеженням волі терміном на 6 років;
- розповсюдження екстремістських матеріалів – обмеженням волі терміном на 3 роки;
- групове порушення громадського порядку – 2 роки, масові безпорядки – від 10 до 15 років ув'язнення;
- збір інформації про «беркутівців», суддів та ін. – 3 роки; погроза міліціонеру чи іншому представнику правопорядку – 7 років ув'язнення;
- неурядові організації (НУО), що фінансуються з-за кордону, повинні сплачувати податок на прибуток та офіційно іменуватися «іноземними агентами»;
- держава може заборонити доступ до інтернету;
- людину можна засудити, навіть якщо не з'явилася до суду, тобто заочно;
- громадські об'єднання вважаються такими, якщо беруть участь в політичній діяльності та мають наміри впливати на рішення органів влади. Таку діяльність та її фінансування має дозволити держава;
- народного депутата можна позбавити недоторканості та дати згоду на його арешт без розгляду профільним комітетом Верховної Ради, безпосередньо на пленарному засіданні Верховної Ради;
- співробітники «Беркуту» та чиновники, що вчинили злочин проти активістів Майдану, звільняються від кримінальної відповідальності.

Всі ці зміни, покликані посилити контроль влади над громадянами, позбавити їх права на організовану опозицію, викликали справжню бурю протестів та вимоги їх скасування. Депутат Вадим Колесніченко від правлячої партії регіонів, один з парламентських проурядових «яструбів», що став ініціатором «законів 16 січня», заявив про їх повну відповідність американським та європейським нормам і про те, що прийняті закони є впровадженням європейських стандартів в українське законодавство.

19 січня опозиція заявила, що Україна перетворюється на поліцейську державу та зажадала скасування пакету законів. Натоп, що зібрався на чергове Народне віче, висунув вимогу створення «народного уряду» й дострокових президентських виборів. Протестувальники намагались пройти до будівлі Верховної Ради, щоб особисто вимагати від депутатів скасування «диктаторських законів». Рушивши по вул. Грушевського, вони почали штурм урядового кварталу. Міліція та «Беркут» перегородили демонстрантам шлях. Почались жорсткі зіткнення. Демонстранти закидали силовиків камінням, феєрверками та «коктейлями Молотова», підпалили кілька вантажівок та автобусів. Сили правопорядку у відповідь застосували водомети.

20 січня Рада міністрів закордонних справ ЄС звернувся до влади України з пропозицією переглянути прийняті законодавчі акти, які, на думку європейських політиків, «значно обмежують права українських громадян на вільне волевиявлення, свободу слова, діяльність преси та громадських організацій». Проте, в той самий день правоохоронці травмували близько 30 журналістів, які висвітлювали події. Це викликало нову хвилю обурення майданівців. Один із лідерів опозиції, Віталій Кличко, ввечері 20 січня зустрівся з Януковичем та закликав його прибрати «Беркут» і загони «тітушок», фінансованих владою. Президент пообіцяв створити урядову комісію для вирішення конфлікту.

Тим часом футбольні фанати з кількох обласних центрів об'єдналися з метою захистити мирне населення від оскажених натопів «тітушок», які на вулицях безкарно травмували невинних людей. Опозиція закликала міліцію та «Беркут» перейти на сторону народу. В західних областях України цей заклик знайшов відгук у частини правоохоронців. Президент Янукович, наляканий розвитком подій, зателефонував лідеру партії «Батьківщина»[56] Арсенію Яценюку та запропонував йому очолити уряд, проте Яценюк пропозицію відхилив.

Перші жертви Майдану – вбиті вогнепальною зброєю. 50 людей були схоплені та вивезені в невідомому напрямку. Також з'явилося відео, на якому міліціонери змусили одного з учасників заворушень повністю роздягнутись на морозі. Правоохоронці цинічно фотографувались із змерзлою людиною. Цей сюжет викликав зрозуміле обурення не лише в Україні, але й у всьому світі. Хвилі протесту пройшли всіма українськими регіонами та набули практично незворотного характеру – ситуація вийшла з-під контролю центральної влади. В Західній Україні – у Львові, Луцьку, Рівному, Тернополі, Чернівцях та Івано-Франківську – були захоплені обласні державні адміністрації. Губернатори декількох областей під тиском протестувальників подали у відставку. Були спроби захоплення органів влади в Черкасах, Житомирі та Полтаві. У Києві на вулиці Грушевського почали будувати барикади; деякі будівлі міністерств були захоплені протестувальниками та перетворені на опорні пункти революції.

24 січня представники Євросоюзу та опозиції знову зустрілись із президентом для врегулювання ситуації. Янукович обіцяв не притягувати до відповідальності мітингувальників та амністувати їх. Віталію Кличку вдалось вмовити людей на Майдані та на вулиці Грушевського зберегти перемир'я на час переговорів. Відомого спортсмена, враховуючи його популярність, опозиція активно використовувала для координації дій майданівців в найкритичніші дні січня та лютого. Щоправда, після перемоги опозиції його «успішно зіштовхнули» з передвиборчих президентських перегонів. Політика не ринг, де перемагає найсильніший.

28 січня під тиском масових протестів в Україні та завдяки жорсткій критиці з боку європейської громадськості Верховна Рада та Янукович були змушені скасувати прийняті 16 січня закони. Український парламент натомість встановив кримінальну відповідальність за заперечення або виправдання злочинів фашизму та за спалювання чи руйнування пам'ятників, споруджених в пам'ять борців проти нацизму. Проте захоплення будівель, які забезпечують діяльність державних органів влади, та мітинги на підтримку Євромайдану продовжувались по всій країні: і в центральній її частині, і на півночі, і на сході, і на південно-східній частині України.

Паралельно з мітингами на підтримку Євромайдану в містах південно-східної України почали формуватись групи антимайданівців – активістів проросійської спрямованості, що закликали захищати свої території від «націоналістів та екстремістів». Зокрема в Одесі проросійський рух «Молодіжна єдність» почав формувати «народні дружини»; у Харкові утворили загін «Оплот», у Севастополі – проросійський загін байкерів «Нічні вовки». Севастопіль та Крим в цілому висловилися за «наведення порядку в країні та введення надзвичайного стану», закликали місцевий уряд сформувати власні загони самооборони для захисту населення півострова, вийти з правового поля України й створити Федеративну державу Малоросію. Вже тоді кримська влада дала зрозуміти, що вона налаштована рішуче проти проукраїнських елементів в Криму і, якщо уряд у Києві не застосує силу, вони готові взяти владу на півострові в свої руки.

Першою політичною жертвою тих подій став уряд Азарова на чолі з прем'єр-міністром. Вперше питання про недовіру уряду у Верховній Раді опозиція поставила після зірвання підписання угоди про асоціацію України та ЄС, за 25 листопада 2013 року. Проте тоді резолюція не отримала необхідної кількості голосів через те, що за неї проголосували лише опозиційні партії, а комуністи, регіонали та незалежні нардепи проголосували проти. Виступаючи в Раді перед голосуванням, прем'єр обіцяв здійснити корінні кадрові зміни, неодноразово підкресливши, що уряд продовжуватиме курс на євроінтеграцію. Слова Азарова, швидше за все, були знушенням, та аж ніяк не нагадували виправдання.

Комуністи запропонували свій законопроект резолюції про відставку уряду, з яким погодилися й опозиціонери, проте в останній момент комуністи відкликали свої підписи та провалили в такий спосіб резолюцію. Було очевидно, що правляча партія намагалась рятувати ситуацію, розраховуючи на допомогу комуністів та незалежних депутатів, проте подальше загострення політичної ситуації в країні та відновлення після Нового року масових протестних акцій знову поставили питання – про відставку уряду Азарова.

Президент Янукович, намагаючись врятувати уряд та прем'єр-міністра, обіцяв його переформувати, однак 28 січня загнаний у кут Азаров сам подав у відставку. Разом з Азаровим у відставку пішов і уряд. Виконання обов'язків прем'єр-міністра перейшли до першого віце-прем'єра Сергія Арбузова.

Після відставки Азарова парламент негайно скасував більшість із прийнятих 16 січня законів. Партія влади у парламенті наполягала на введенні надзвичайного стану, проте ані президент, ані парламент на це не пішли, побоюючись ескалації напруження в країні, вже й до того «розпеченої» до межі тотального соціального вибуху. В кулуарах українського парламенту розпочалися таємні перемовини (підкріплені фінансовими проплатами депутатам від українських олігархів) про перехід до опозиції частини нардепів з фракції Партії регіонів, що розвалювалася на очах. Тим часом Майдан на своєму новому вічі обрав в якості альтернативної влади «Народну раду України». Аналогічні альтернативні ради обласних рівнів почали створюватися в західних регіонах країни. Деякі підрозділи міліції та спецпідрозділи СБУ «Альфа» заявили про перехід на бік майданівців.

1. лютого лідери Євромайдану Кличко та Яценюк взяли участь у Мюнхенській конференції, де провели низку зустрічей з державним секретарем США Джоном Керрі та європейськими лідерами, які заявили про свою безумовну підтримку опозиції та про готовність надати Україні фінансову допомогу для подолання економічних труднощів. У Києві відбувся круглий стіл, до якого запросили всіх колишніх президентів України – Леоніда Кравчука, Леоніда Кучму та Віктора Ющенка. Президент Янукович, погоджуючись на діалог (за умови розблокування повстанцями будівель державних органів) та готовий під тиском обставин піти на компроміси, назвав дії опозиції екстремістськими й поставив знак рівності між демонстрантами, що виборювали європейський шлях розвитку країни, та радикальними українськими націоналістами.

Між тим, відчувши, що земля тікає з-під ніг Януковича, Москва заявила про відтермінування в наданні Україні чергового траншу кредиту із обіцяної суми у 15 млрд доларів, підкреслюючи, що надання наступної частини кредиту залежить від формування нового уряду країни. Кремль закликав українську опозицію відмовитись від «кампанії ультиматумів та погроз», які «суперечать заявам про прихильність опозиції до демократії та європейських цінностей».

В російському місті Сочі в цей час відкривалась зимова Олімпіада. Президент України Віктор Янукович вирішив, що його присутність на Олімпіаді набагато важливіша, ніж безпосередні державні справи у Києві та з'ясування стосунків із протестувальниками. Зрозуміло, в Сочі український президент не лише гордо розмахував прапором своєї країни з трибуни офіційних гостей, але й провів «політичні консультації» з Путіним щодо ситуації в Україні та долі тих грошей, які Москва, всупереч очікуванням Януковича та попереднім домовленостям, припинила виплачувати.

Тоді ж Віталій Кличко закликав парламент повернутись до Конституції 2004 року. Вказану пропозицію підтримав Яценюк, вказавши, що готовий очолити новий український уряд, якщо країна повернеться до парламентсько-президентського устрою, за Конституцією 2004 року. Яценюк заявив, що до складу уряду ввійдуть представники опозиційних партій та активісти Майдану.

Слід зазначити, що Юлія Тимошенко, яка на той час перебувала у харківській в'язниці, звернулася до своїх соратників з вимогою відмовитися від повернення до Конституції 2004 року та готуватись до президентських виборів, на яких після виходу з в'язниці вона бачила себе головним кандидатом. Тимошенко широко сподівалась, що її підтримають виборці та що саме вона стане наступним президентом України. Однак Майдан підтримав заклик опозиції до повернення Конституції 2004 року, а Європарламент прийняв резолюцію про ситуацію в Україні, в якій закликав Євросоюз розпочати підготовку адресних санкцій стосовно закордонних поїздок, активів, нерухомості українських чиновників, парламентарів та олігархів, відповідальних за застосування сили проти майданівців та за загибель опозиційних активістів.

У Києві тим часом розгорівся скандал, пов'язаний з оприлюдненням телефонної розмови замісника Держдепа Вікторії Нуланд з послом США в Україні (так званий «Нуланд-гейт»). З розмови з'ясувалось, що США роблять ставку на Яценюка як нового очільника уряду. Нічого несподіваного в цій позиції американців не було. Проте, такий «фаворитизм» призвів до ускладнень у відносинах Яценюка та Кличка. Останній відмовився від участі його партії у формуванні уряду (за виключенням портфелю віце-прем'єра) та зосередив свої зусилля на передвиборчій президентській кампанії. Проте вихід Юлії Тимошенко з в'язниці та її участь в президентських перегонах сплутали всі карти Кличку. Він втратив шанс зайняти президентське крісло.

У день, коли Верховна Рада повинна була прийняти рішення про повернення до Конституції 2004 року, «Правий сектор» та «Самооборона Майдану» в масках та з бітами провели попереджувальний мітинг біля стін українського парламенту з метою натиснути на депутатів. На центральній площі Києва кияни запропонували провести акцію «За чистий Київ» та прибрати сміття в центрі міста. Але протестувальники сприйняли цю акцію як спробу влади прибрати барикади. Представники «Самооборони Майдану» розігнали киян, що прийшли на «суботник», а лідери опозиції закликали українців записуватися в загони самооборони й організувати майдани в східних областях України. Цим скористалися проросійські організації, що почали агітацію проти «Правого сектора» та київського Майдану.

Сутички між демонстрантами відновились 18 лютого, в день засідання Верховної Ради, коли опозиція вимагала парламент повернутись до Конституції 2004 року. Сили правопорядку перегородили шлях демонстрантам на шляху до парламенту. Ті, у відповідь, стали кидати в міліцію і «Беркут» камінням, пляшками із запальною сумішшю. Вантажівки, що перегороджували шлях демонстрантам, були підпалені.

У самому парламенті правляча партія, у відповідь на спробу опозиції внести проект постанови про повернення до Конституції 2004 року, спробувала створити комісію для обговорення та підготовки відповідного рішення. Опозиція не погодилась та заблокувала трибуну; правляча партія залишила зал засідань. Прорватись до трибуни комуністам опозиціонери також не дозволили. В результаті проект постанови про повернення до Конституції 2004 був зареєстрований, а ситуація в парламенті ввійшла в робоче русло. Однак на підступах до Верховної Ради зіткнення тривали. Будинок офіцерів захопили та перетворили в «пункт швидкої допомоги». Офіс Партії регіонів підпалили, один із їхніх працівників загинув.

Подальші події без перебільшення можна назвати трагічними. Сили правопорядку стали витіснити демонстрантів назад, на Майдан, вивільняючи від майданівців урядовий квартал. Розпочалась «антитерористична операція» з очищення столичного центру, що тривала майже добу. 25 людей було вбито, більше 350 поранено (200 госпіталізовано).

Погодившись на переговори з опозицією, Янукович висунув вимогу припинити збройне протистояння демонстрантів, які з вечора 18 лютого були практично заблоковані на Майдані внутрішніми військами та «Беркутом». Для очікуваного відступу людей з Майдану залишили тільки дві вулиці. Відтак силовики взялися за очищення самої площі.

Лідери націоналістичної партії «Свобода» закликали жителів західних областей України вирушати до Києва та підтримати демонстрантів. У відповідь влада заблокувала просування автотранспорту в бік столиці. Залізницю було паралізовано. Через Київ проїжджали лише транзитні потяги, пасажери яких зі здивуванням дивились на спорожнілі перони Київського вокзалу. Силовики призупинили трансляцію одного з центральних телеканалів. Кличко та Яценюк закликали до дострокових президентських та парламентських виборів і звернулись до президента з вимогою зустрітись, оголосити перемир'я, вивести «Беркут» з Києва та відкликати міліцію.

У регіонах знову розпочались захоплення адміністративних будівель. У Дніпропетровську, Миколаєві, Херсоні, Полтаві, Чернігові, Хмельницьку, Житомирі зруйнували пам'ятники Леніну (рух отримав назву «ленінопад»). Частину пам'ятників завчасно демонтували прихильники комуністичної партії та заховали. Кримінальні провадження щодо руйнування пам'ятників урядом не порушувалися через «відсутність складу злочину та через те, що дані пам'ятники не входили до культурної спадщини». Знесли та демонтували 70 пам'ятників та бюстів вождя революції. Спроби зруйнувати пам'ятники Леніну були навіть у Харкові, Луганську, Запоріжжі та Донецьку, однак місцева влада запобігла зносу.

Зустріч Яценюка та Кличка з президентом Януковичем в ніч з 18 на 19 лютого все ж таки відбулась, однак не мала очікуваних результатів. Сторони обмежились взаємними звинуваченнями та компромісу не досягли. Наступного ранку в Києві протестувальники продовжили боротьбу: зайняли Головоштаб, Консерваторію та Держкомтелерадіо. Захоплювали склади зі зброєю, продовжили будівництво барикад на вулиці Грушевського, що вела до парламенту. Фонди музею історії Києва, де, крім іншого, зберігали старовинну та раритетну зброю, розграбували. Влада почала зводити бетонні перешкоди поруч з Верховною Радою, а з Дніпропетровська до столиці викликали 25-у повітрянодесантну бригаду для посилення охорони складів зі зброєю.

Одночасно Служба безпеки України (СБУ) оголосила про проведення «антитерористичної операції» по всій території України. Пожежа у Будинку профспілок, де розташовувався центральний штаб керівників повстання, призвела до загибелі більш як сорока людей. Практично у всіх західних регіонах України протестувальники знову захоплювали будівлі обласних державних адміністрацій, СБУ, МВС та прокуратури, тоді було знищено чимало документів та оргтехніка. Україна спалахнула з новою силою.

20 лютого, незважаючи на згоду Януковича провести дострокові президентські вибори, протестувальники, озброєні хто як, зокрема й вогнепальною зброєю, почали витісняти урядові війська з центральної частини міста в бік парламенту, Будинку уряду та президентського палацу. Почалась паніка, в обох сторін були жертви. Демонстранти почали кидати в бійців «Беркуту» та працівників міліції пляшками із запалювальною сумішшю та бруківкою. Правоохоронні сили почали відступати до урядового кварталу, відстрілюючись спочатку гумовими кулями, а потім і бойовими патронами. З дахів будівель урядового кварталу снайпери почали стріляти в демонстрантів. Ситуація остаточно вийшла з-під контролю.

Зустріч лідера «Правого сектора» Яроша з президентом Януковичем також не дала позитивних результатів. Президент запропонував Ярошу підписати угоду про незастосування «Правим сектором» сили, однак останній відмовився, заявивши, що українці будуть стояти до кінця. Того злочасного дня з боку демонстрантів та силовиків від вогнепальної зброї загинуло близько ста людей. Стріляли з обох боків.

Звістка про ці жакливі події облетіла весь світ. Пізніше всі стануть обговорювати те, що сталося, почнуть будувати гіпотези щодо того, хто й звідки стріляв. Одні стверджуватимуть, що стріляли з даху Київської консерваторії, другі – що з даху Будинку профспілок, треті – що з будинку готелю «Україна». СБУ та МВС – з одного боку, «Правий сектор» й «Самооборона Майдану» – з іншого та навпаки, звинувачуватимуть у кровопролитті один одного. Підозрювані – як спецслужби Росії, так і США. Дехто висловив припущення про причетність олігархічних структур, які мали свої «спецнази» та були зацікавлені в тому, щоби повалити свого ділового конкурента – Януковича. Згодом з'явилася інформація про причетність грузинських снайперів. Однак всі ці припущення залишились припущеннями, нічого не можна було довести без доказів.

Важливо й інше: розстріл демонстрантів та силовиків відбувся за день до запланованого підписання Декларації про політичне врегулювання між владою та опозицією – документа, що на нього чекали всі. Саме він, як вважали, стане фундаментом для мирного врегулювання ситуації та поступового, послідовного вирішення конфлікту. Підписання Декларації було зірвано, а «справа київських снайперів» лягла на ту полицю, де нерозслідуваними канули в лету багато таємничих вбивств.

21 лютого з метою розв'язання політичної кризи в Україні та припинення масового кровопролиття відбулися перемовини між президентом Януковичем та лідерами опозиції А. Яценюком (від Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина»), В. Кличко (від партії «Удар») та О. Тягнибоком (від Всеукраїнського об'єднання «Свобода»). Перемовини проходили за посередництва міністра закордонних справ Німеччини Франка-Вальтера Штайнмаєра, міністра закордонних справ Польщі Радослава Сікорського, керівника департаменту континентальної Європи Міністерства закордонних справ Франції Еріка Фурньє, а також спецпредставника президента Росії Володимира Лукіна. Щоправда, Лукін, який брав участь у цих переговорах, поставити свій підпис під угодою відмовився, пояснивши позицію своєї країни так: «Москва вирішила не підписувати ці угоди, насправді нам не дуже зрозуміла ситуація з тим, хто є суб'єктом цієї угоди»; в угоді «не видно сил та осіб, які повинні це реалізовувати». Росія стала послідовною у своїй непослідовності. Пізніше, коли экс-президент-утікач Янукович

опинився в Росії, він згадав про цю угоду й наполягав на її виконанні. У цей момент йому б дуже допоміг підпис Лукаша під документом. Але його не було. Ось текст угоди, яку підписали всі учасники зустрічі, крім Росії:

Угода про врегулювання політичної кризи в Україні

Стурбовані трагічними випадками втрати життів в Україні,

Прагнучи негайно припинити кровопролиття,

Рішуче налаштовані прокласти шлях до політичного врегулювання кризи,

Ми, сторони, що нижче підписалися, домовилися про таке:

1. Протягом 48 годин після підписання цієї угоди буде прийнято, підписано і оприлюднено спеціальний закон, який відновить дію Конституції України 2004 року зі змінами, внесеними до цього часу. Підписанти заявляють про намір створити коаліцію та сформувати уряд національної єдності протягом 10 днів після цього.
2. Конституційна реформа, що врівноважуватиме повноваження президента, уряду та парламенту, буде розпочата негайно і завершена у вересні 2014 року.
3. Президентські вибори будуть проведені одразу після прийняття нової Конституції України, але не пізніше грудня 2014 року. Буде прийнято нове виборче законодавство, а також сформовано новий склад Центральної виборчої комісії на пропорційній основі відповідно до правил ОБСЄ і Венеціанської комісії.
4. Розслідування нещодавніх актів насильства буде проведено під спільним моніторингом влади, опозиції та Ради Європи.
5. Влада не запроваджуватиме надзвичайного стану. Влада й опозиція утримаються від застосування силових заходів.

Верховна Рада України прийме третій закон про звільнення від відповідальності, який поширюватиметься на ті ж правопорушення, що й закон від 17 лютого 2014 року.

Обидві сторони докладатимуть серйозних зусиль для нормалізації життя в містах і селах шляхом звільнення адміністративних та громадських будівель й розблокування вулиць, скверів і площ.

Незаконна зброя має бути здана в органи Міністерства внутрішніх справ України протягом 24 годин з моменту набрання чинності вищезгаданим спеціальним законом (п.1 цієї Угоди).

Після зазначеного періоду всі випадки незаконного носіння та зберігання зброї підпадатимуть під чинне законодавство України. Сили опозиції та

влади відійдуть від позицій протистояння. Влада використовуватиме сили правопорядку винятково для фізичного захисту будинків органів влади.

6. Міністри закордонних справ Франції, Німеччини, Польщі та Спеціальний представник Президента Російської Федерації закликають до негайного припинення всіх видів насильства та протистояння.

м. Київ, 21 лютого 2014 року

Від влади: президент України Віктор Янукович

Від опозиції: лідер партії «УДАР» Віталій Кличко, лідер ВО «Батьківщина» Арсеній Яценюк, лідер ВО «Свобода» Олег Тягнибок

Засвідчили:

Від Європейського Союзу: Федеральний міністр закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина Франк-Вальтер Штайнмаєр, Міністр закордонних справ Республіки Польща Радослав Сікорський та керівник департаменту континентальної Європи Міністерства закордонних справ Французької Республіки Ерік Фурньє.

Проте, вже 21 лютого, після того як на Майдані публічно проголосили про підписання угоди, «Правий сектор», «Самооборона Майдану» та «Автомайдан» виказали своє незадоволення результатами перемовин та послідовністю політичних реформ. До того ж вони наполягали на негайній відставці президента (хоча про це не вказувалося в угоді від 21 лютого), розпуску Верховної Ради та покаранні керівників силових відомств України, які видали укази про розстріл демонстрантів. Лідер «Правого сектора» Дмитро Ярош назвав угоду від 21 лютого «черговим замилуванням очей» та відмовився його виконувати. В ніч на 22 лютого загони «Самооборони Майдану» та «Правого сектора» повністю захопили урядовий квартал. Під контролем майданівців опинилися будівлі Верховної Ради, Адміністрації президента, Кабінету міністрів та Міністерства внутрішніх справ. До Києва для охорони Євромайдану приїхало більше сотні міліціонерів та афганців із табельною зброєю, що перейшли на сторону протестувальників. У західних областях загони міліції та «Беркуту» також перейшли на бік повсталих. Чимало загонів міліції у Києві разом із загонами самооборони тепер патрулювали столицю. Один за одним почали подавати у відставку командири силовиків: звільнився голова київської міліції, керівництво Генштабу української армії звільнилося на знак протесту проти втягнення в конфлікт збройних сил. Загони самооборони разом із загонами міліції, що приєдналися до них, стали повністю контролювати столицю.

Розділ 12

Зміна влади чи зміна олігархій?

22 лютого, як завжди, о 10 годині ранку, розпочалося засідання Верховної Ради. Позаяк спікер не з'явився, засідання відкрив віце-спікер Руслан Кошулинський. Він зачитав заяву про відставку спікера Рибак[57] та віце-спікера Ігоря Калетника.

Дізнавшись про відставку голови Верховної Ради та його заступника, а також про те, що президент Янукович непомітно зник із Києва, опозиція перейшла в наступ для захоплення законодавчої, а пізніше й виконавчої влади. Напередодні, вночі, у стінах Парламенту проходили закулісні переговори між партійними фракціями в результаті яких опозиція змогла перетягнути на свій бік частину депутатів від Партії регіонів, практично всіх незалежних депутатів та навіть частину комуністів. У результаті перемовин зібрали необхідну технічну квоту для прийняття Радою рішень, і 240 депутатів почали одноголосно підтримувати запропоновані рішення.

Перш за все Верховна Рада України заявила, що бере владу у свої руки. Відтак, ще до обіду, новим спікером парламенту обрали одного з лідерів «Батьківщини» Олександра Турчинова. Рада прийняла постанову про те, що «В.Ф. Янукович самоусунувся від виконання конституційних обов'язків, що загрожує управлінню державою, територіальній цілісності та суверенітету України, масовим порушенням прав та свобод громадян». У зв'язку з чим на 25 травня 2014 року були призначені дострокові президентські вибори.

Разом з Януковичем з країни втекли його найближчі соратники – генеральний прокурор країни Віктор Пшонка, міністр внутрішніх справ Віталій Захарченко, міністр зі зборів та доходів Олександр Клименко. Пізніше їх заміські резиденції попали під пильне око ЗМІ. Також Верховна Рада оголосила про повернення до Конституції 2004 року, у відповідності до якої в Україні встановлювалась парламентсько-президентська форма правління. Тоді ж ВРУ призначила Турчинова ще й виконуючим обов'язки президента.

Депутати опозиційних партій вимагали прийняття інших жорстких дій, зокрема заборони Комуністичної партії. Партія регіонів та комуністи відмовчувались. Парламент призначив нового міністра внутрішніх справ та генерального прокурора, що відчайдушно почали наводити порядок в державі. Посилено формувався й новий склад уряду, переважно з представників «Батьківщини».

З формуванням уряду потрібна опозиція (або ж як її називали «три в одному») фактично припинила існування. Представники партії «УДАР» Віталія Кличка залишились без міністерських портфелів, хоча до «групи впливу» Кличка входили в.о. міністра оборони Ігор Тенюх, в.о. міністра закордонних справ Андрій Дешиця та голова СБУ Валентин Наливайченко. Кличко заявив, що його партія зосередиться на підготовці до президентських виборів, тому брати участь у формуванні уряду не буде.

22 лютого з в'язниці була звільнена Юлія Тимошенко. Вона негайно вилетіла до Києва. Наступного дня Леді Ю вийшла до майданівців, сподіваючись, що її зустрінуть як триумфаторку. Проте триумф не відбувся. Юлю зустріли неоднозначно: одні – з радістю, інші – з недовірою. Принцеса Майдану 2004 року не стала королевою Майдану 2014 року. Відтак Тимошенко відправилась на лікування до Німеччини. Її політичні перспективи сучасниками оцінювалися по-різному: одні пропонували їй залишити політику, інші радили боротись за президентське крісло. Останнє було більше до снаги Леді Ю.

За рішенням нової влади загони «Беркуту» та МВС були виведені з Києва. Всю провину за те, що відбулось на Майдані перед втечею Януковича, нова влада переклала на силові структури. Зокрема за рішенням уряду було ліквідовано одіозний «Беркут», офіцерів і бійців якого звинуватили у злочинному перевищенні службових повноважень. Частина «беркутівців» втекла до Криму та перейшла на бік Росії, прийнявши російське громадянство. Пізніше Росія використала їх для організації сепаратистських заворушень на сході України. Практично все керівництво МВС, як в центрі, так і на місцях, звільнилось. Зрозуміло, це привело до саботажу міліцією, що залишилась, своїх безпосередніх обов'язків. Закликана охороняти громадський порядок, міліція фактично самоусунулась від несення служби, спокійно спостерігаючи, як на площах тих чи інших міст представники різноманітних політичних формувань били та принижували один одного.

Київські події реально налякали партію влади, яка 22 лютого з ініціативи харківського мера Михайла Добкіна вирішила скликати з'їзд так званого «Українського фронту», на який з'їхалися депутати місцевих рад південно-східних областей України та Криму, переважно з Партії регіонів. З народних депутатів на з'їзд приїхали Вадим Колесніченко та Олег Царьов. Окрім того, на з'їзді як гості були присутні губернатори сусідніх російських областей – Белгородської, Курської, Воронежської, Ростовської, а також делегація Російської Держдуми. З'їзд проходив в оточеному прихильниками Євромайдану харківському Палаці спорту. Навколо будівлі люди скандували «Схід та Захід разом!», «Банду – геть!», «Зеку – нари!», «Харків, вставай!», «Міліція з народом, а мусора з уродом!» та багато інших. Тому працювалося з'їзду нелегко.

Президент Янукович, що втік з Києва, залишивши дружину в Донецьку, прибув до Харкова з новою подругою. Він планував виступити на з'їзді та очолити похід Сходу України на Київ. Проте на з'їзд Янукович не з'явився, а звернувся до народу з відео зверненням, де заявив, що є законно обраним президентом країни і підписувати видані за час його відсутності рішення Верховної Ради не збирається (про що Рада, власне, Януковича не просила).

Всупереч очікуванням, харківський з'їзд не став проголошувати різких заяв стосовно територіальної цілісності України та прийняв ні до чого не зобов'язуючу угоду, де не обмовились ані про «автономію», ані про «федералізацію» України. Все звелось до тексту, автори якого констатували: «Враховуючи події останніх днів у Києві, органи місцевого самоуправління на місцях беруть на себе відповідальність за забезпечення порядку на місцях до моменту встановлення конституційного порядку та законності, а також легітимності нової влади». Власне, через цю постанову учасників харківського з'їзду і назвали «сепаратистами», оскільки делегати поставили під сумнів легітимність і конституційність центральної влади.

Організатори з'їзду явно нервували, квапили виступаючих і закликали депутатів вийти до ворожо налаштованих людей, що зібрались поруч з Палацом спорту. Кудись зникли харківські керівники Михайло Добкін та Геннадій Кернес, залишивши вельми здивованими запрошених ними гостей з Росії. За кілька днів вони знову з'явилися в Харкові, пояснивши свою таємничу відсутність терміновим службовим відрядженням. Згодом Добкіна звільнили з посади голови Харківської ОДА та посадили під домашній арешт, а Кернесу висунули низку обвинувачень (які він не визнав). Тоді ж його також посадили під домашній арешт, який, однак, не був дуже суворим. А в кінці квітня, під час ранкової пробіжки, на Кернеса було здійснено замах. Із тяжкими вогнепальними пораненнями його доправили до лікарні, а згодом перевезли до Ізраїлю, де хірурги врятували його життя.

Янукович у своїх відеозверненнях запевнив свій народ, що буде з ним «до самої смерті» та спробував через Харків, Донецьк та Луганськ разом зі своєю подругою (не плутати із залишеною у Донецьку законною дружиною) покинути Україну, однак прикордонні служби його не випустили. Тоді президент рушив до Криму, звідки його «етапували» до Росії, в Ростов-на-Дону. Це провінційне російське місто й стало тимчасовою резиденцією «колишнього легітимного». Вочевидь, до Москви Януковичу російський уряд потикатись заборонив. Із кінця лютого по квітень екс-президент час від часу з'являвся на прес-конференціях у Ростові та робив різні заяви щодо ситуації в Україні, закликаючи Росію «поновити законність» в його країні. Насправді на той момент Янукович вже був політичним трупом. Напевне через це преса неодноразово повідомляла про те, що Янукович нібито помер.

Нова українська влада, яку не визнала Росія, але визнали країни Західної Європи та США, а також чисельна українська діаспора за кордоном, почала здійснювати перші кроки. 27 лютого Верховна Рада призначила на посаду прем'єр-міністра України Арсенія Яценюка. Спікер парламенту та виконуючий обов'язки президента України Турчинов тоді ж підписав у Раді указ про призначення Яценюка прем'єр-міністром та попросив його пересісти до урядової ложі. У своєму зверненні до парламенту новий прем'єр заявив, що країна знаходиться в небезпеці, казна з вини колишнього уряду порожня, але курс на європейську інтеграцію буде непорушним. Терміново сформували новий уряд. 16 членів уряду були представниками Західної України. Трое представляли Південний Схід, четверо були уродженцями Росії. Не ввійшли до складу уряду представники Партії регіонів, Комуністичної партії та партії «УДАР». Тільки четверо із представлених в уряді мали досвід державної діяльності. Семеро були членами «Батьківщини», четверо – «Свободи», інші були безпартійними. Майдан мав свою квоту у новому уряді: міністрів культури, спорту, освіти та охорони здоров'я. Юлії Тимошенко вдалося пролобіювати своїх кандидатів: спікера парламенту Олександра Турчинова, прем'єр-міністра Арсенія Яценюка, міністра внутрішніх справ Арсена Авакова та міністра енергетики Юрія Продана. Особисто Арсеній Яценюк створив своє окреме лобі з міністрів економіки та юстиції, економічного розвитку та голови Національного банку. Петру Порошенку (одному з неформальних лідерів опозиції) вдалося провести до уряду «своїх» віце-прем'єрів Віталія Ярему та Володимира Гройсмана, на яких він міг розраховувати у тому разі, якщо переможе на президентських виборах. Незважаючи на те, що Віталій Кличко відмовився від участі в уряді, він впливав на представників урядового «силового блоку»: міністра оборони адмірала Тенюха (який формально був членом Всеукраїнського об'єднання «Свобода»), міністра закордонних справ

Андрія Дешицю, а також на новопризначеного голову СБУ Валентина Наливайченка.

Пройшовши ритуал «погодження» через мітингове «чистилище» Майдану, уряд відчайдушно взявся за роботу. Головним завданням було залатати ті діри, що утворилися в державному бюджеті внаслідок дій попередньої влади. Три мільярди доларів, виділених Росією для уряду Януковича, закінчувались, нові кредити новій українській владі Росія надавати відмовилась. Тоді український уряд звернувся за допомогою до ЄС та США. Основні фінансові засоби – 17 мільйонів доларів – міг виділити Міжнародний валютний фонд у разі дотримання Україною певних політичних та економічних умов. Яценюк звернувся до США та ЄС з проханням заблокувати активи «сім'ї» Януковича та інших представників попередньої української влади в закордонних банках, що швидше за все було зроблено, проте про повернення цих коштів Україні поки що не йшлося. Також підняли питання про повернення до державного бюджету грошей, вивезених олігархами за кордон, однак ця ініціатива не мала розвитку – в ній не були зацікавлені перш за все олігархи.

Донецький клан

Після усунення «сім'ї» Януковича від владного керма в Україні запанували політичні сили, що дістали підтримку олігархів. Власне, це були ті ж самі олігархи, які в минулому підтримували старий уряд (відкрито) та опозицію (таємно). Розрахунок завжди базувався на тому, що з правлячою більшістю треба дружити, а опозиційну меншість – підтримувати. Оскільки у разі повалення влади прийде підтримувана тобою опозиція, твої економічні інтереси все одно будуть враховані. Гасло «Старих олігархів геть, хай живуть нові!» не було проголошене лише з тієї банальної причини, що влада в Україні постійно змінювалася, та олігархи залишалися. Частина олігархів з цілковитим комфортом й далі засідала в парламенті: 20 найбагатших членів Верховної Ради володіли загальним капіталом у 8,6 млрд доларів. Половина з цього капіталу припадала на депутатів В. Новинського, П. Порошенка, К. Жеваго та С. Тігіпка.

Це явище зародилося в епоху становлення незалежності та переділу власності між основними гравцями на політичній сцені – колишніми президентами та прем'єрами, керівниками спецслужб і силовими міністрами, основним заняттям яких було покращення добробуту, проте не держави в цілому, а тільки власного. Консолідований капітал українських олігархічних груп за оцінками спеціалістів складав понад 83 млрд доларів. Основними «рушійними силами» української політики та економіки були та й донині залишаються донецький та дніпропетровський клани. «Донецькі» переживали свій ренесанс тричі – в часи Юхима Звягільського, Володимира Щербаня та Віктора Януковича.

Незважаючи на те, що в Донбасі зосереджено біля 50 % металургійної промисловості країни, практично вся вугледобувна промисловість, підприємства важкого машинобудування та енергетики, у Києві, за рідкісними винятками, панували дніпропетровці, які ще з радянських часів сиділи на політичному олімпі. Попри це, щоразу центр був вимушений враховувати інтереси донецького лобі. Донецькими були, для прикладу, в.о. прем'єр-

міністра Юхим Звягільський та віце-прем'єр Валентин Ландик – власник процвітаючого підприємства, на якому збирали холодильники «Норд»; у вугільному міністерстві та міністерстві енергетики донецьких представляв С. Тулуб. Донецькі олігархи майстерно маніпулювали профспілками шахтарів, найсильнішими в країні, та лівими політичними силами, зокрема комуністами. Керівник української компартії П. Симоненко свого часу обіймав посаду секретаря Донецького обкому комсомолу.

Після відходу від влади Звягільського (який привласнив одну з найбільш прибуткових шахт Донбасу – шахту ім. Засядька) до середини 1990-х років інтереси донецьких в уряді лобювали однофамільці – Євген Щербань (власник мережі автозаправних станцій в області, а також корпорацій «Атон», «Амест» та «Гефест»; депутат українського парламенту в середині 1990-х) та Володимир Щербань – на той час глава Донецької обласної ради та Донецької обласної державної адміністрації. Вони намагались підкорити собі так званих «металургійних баронів», чим пояснюється ціла серія тодішніх кривавих «розборок» в області, в тому ж рахунку – й убивство самого Євгена Щербаня.

Володимира Щербаня металургійні та вугільні барони витіснили з Донбасу. Спочатку він змушений був задовольнятися посадою Сумського губернатора; відтак залишив Україну. Загибель Євгена Щербаня та перехід Володимира Щербаня до іншого регіону збіглися зі сходженням до вершин влади дніпропетровських олігархів на чолі з Павлом Лазаренком та його вірної помічниці Юлії Тимошенко, що зуміли поширити свій вплив й на Донбас.

Однак, лише з приходом до влади Віктора Януковича та його команди регіоналів донецькі затримались у Києві надовго. Колишній мер Донецька та старий друг Юхима Звягільського Володимир Рибак зайняв крісло спікера Верховної Ради, Андрій Клюєв – місце першого віце-прем'єра; уродженець Росії Микола Азаров, будучи головою Партії регіонів, отримав посаду прем'єр-міністра. Всі ключові крісла в адміністрації президента, уряді, парламенті, в силових відомствах, прокуратурі, в центрі та в областях, зайняли представники Партії регіонів. Опорою режиму Януковича стали олігархічні угруповання Ахметова та Фірташа.

Ахметов був головним спонсором Партії регіонів. Його капітал оцінювався у 22-25 млрд доларів. За версією інформгентства «Bloomberg», станом на 2012 рік він займав 26 місце у списку найбагатших людей світу. Засновник фінансово-промислової імперії «Систем Кепітал Менеджмент» був ще й власником донецького клубу «Шахтар».

Імперія Ріната Ахметова – це група донецьких кланів, до якої входять декілька відомих політиків та бізнесменів: особисто Рінат Ахметов, Борис Колесніков, брати Клюєви, Юрій Іванющенко, відомий як Юра Єнакієвський, та «сім'я Януковича». Будучи основними спонсорами Партії регіонів, Ахметов та його партнери фактично призначили президентом країни Віктора Януковича. Всередині групи партнерів Ахметова також відбувається постійне суперництво, що, без сумніву, впливає на перерозподіл бізнесу всередині ахметівської імперії та на ситуацію в державі.

Провідна роль у групі донецьких кланів належить особисто Рінату Ахметову, без якого не проходило жодне значне чиновницьке призначення чи зняття в Україні. Його СКМ, річний обіг якого складає близько 24 млрд доларів, а

чистий прибуток – близько 2 млрд доларів, контролює різні сектори української економіки. Щоби зрозуміти масштаби сфери впливу структур Ахметова в Україні, зупинимося на найважливіших серед них. В гірничо-металургійній галузі компанія СКМ, через підпорядкований їй «Метінвест холдинг», об'єднує 24 підприємства, що базуються в Україні, Європі та США, а сама керуюча компанія зареєстрована в Нідерландах. Холдинг (партнером Ахметова тут став мільярдер російського походження Вадим Новинський) контролює низку гірничозбагачувальних комбінатів у Кривому Розі, що займалися видобутком та виробництвом котунів та залізорудного концентрату для ахметівських заводів: «Запоріжсталі», Маріупольського металургійного комбінату (ММК), «Азовсталі» та Єнакієвського металургійного заводу. До складу його імперії також входять «Краснодонвугілля», Авдіївський коксохімічний завод, Харцизький трубний завод та Дунайська судноплавна компанія.

В енергетичній сфері України домінує Донбаська паливно-енергетична компанія (ДПЕК). Це підприємство вертикальної інтеграції, що створює виробничий ланцюжок від видобутку та збагачення вугілля (чим займаються 12 збагачувальних фабрик) до генерування та дистрибуції електроенергії. Видобутком займаються 29 шахт: «Павлоградвугілля», «Добропіллявугілля», шахта «Комсомолец Донбасу», «Свердловантрацит», «Ровенькиантрацит», шахта «Білозерська» та інші. Генерацією та розподілом електроенергії – «Донецькобленерго», «Київенерго», «Дніпроенерго» та «Крименерго». Підприємства ДТЕК, на яких працює понад 140 тисяч людей, знаходяться в Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській, Львівській, Івано-Франківській та Вінницькій областях, у Криму, Києві та Ростовській області Росії. Одним з останніх придбань Ахметова стала покупка за 1 млрд доларів американської вугледобувної компанії «United Coal Company» (UCC).

Ахметову належать в Україні три банки: Перший український міжнародний банк (ПУМБ), банк «Ренесанс Кредит» та ПАТ «Донгорбанк», а також дві страхові компанії, що входять до складу групи АСКА. Не без уваги олігарха залишився й медіапростір. У 2013 році він купив колишню державну компанію «Укртелеком», а його медіа-група «Україна» контролює телеканали «Україна», «Донбас», «34», «НЛО-ТВ», канали «Футбол-1» та «Футбол-2». Разом із творцем «Українського медіа-холдингу» харківським бізнесменом Борисом Ложкіним Ахметов заснував інтернет-холдинг «Digital Ventures», що включає в себе низку українських газет та журналів, а також мережу сучасних бізнес-центрів та п'ятизіркових готелів у Києві та Донецьку. Власне, не дивно, що на практиці Рінат Ахметов здатний здійснити вторгнення в будь-яку з галузей української економіки та встановити там свої правила гри.

Другом та бізнес-партнером Ахметова є ще один представник донецького клану, політичний соратник Януковича, колишній віце-прем'єр України та колишній міністр інфраструктури Борис Колесніков. Вихідець з донецького регіону, родом із Маріуполя, Колесніков здобув маркетингову освіту. Пізніше він закінчив Донецьку академію управління. Почавши з торгівельної діяльності, Колесніков перейшов до політики, ставши головою Донецької обласної ради, одним з керівників Партії регіонів та депутатом Верховної Ради. Будучи віце-прем'єром та міністром інфраструктури, Колесніков відповідав за підготовку до української частини Євро-2012 – чемпіонату Європи з футболу, що проходив на території України та Польщі. За короткий термін під його керівництвом була побудована інфраструктура чемпіонату Європи з футболу. Його менеджерські якості гідно оцінили керівники ФІФА.

Основні українські футбольні клуби, проте, на той момент вони вже розкупили, і Колесніков, пристрасний любитель хокею, став власником хокейного клубу «Донбас». Його капітал, за оцінкою журналу «Фокус», станом на 2011 рік оцінювався у 292 млн доларів. Особисто Колесніков вважав цю цифру сильно заниженою, оскільки вклав понад 200 млн доларів у тваринництво й 250 млн доларів у будівництво нової кондитерської фабрики «Конті-Русс», що в Курську, на території Російської Федерації.

Експерти журналу «Кореспондент» станом на 2011 рік нарахували у нього активів на 448 млн доларів та поставили Колеснікова на 28 місце у своєму рейтингу «Золота сотня». Національний кондитерський ринок Колесніков поділив спільно з відомим в цій галузі бізнесменом Петром Порошенком. Їхні фабрики знаходились як в Україні, так і в Росії. Колесніков контролював ЗАТ Виробниче об'єднання «Конті» (кондитерська), ЗАТ «Південь», Групу «Конті», мав також свою долю у дочірньому підприємстві (ДП) «Конті-Інвест».

Представниками донецького клану є також брати Андрій та Сергій Ключєви. Обидва – уродженці Донецька. Після закінчення Донецького політехнічного університету зайнялися бізнесом. Братам Ключєвим належать активи промислово-інвестиційної корпорації «Укрпідшипник», до якої входять близько 30 підприємств кольорової металургії та паливно-енергетичного комплексу, страхові компанії та банки. Вони володіють шістьма компаніями, пов'язаними з «Укрпідшипником» та банком в Австрії. Ключєви в якийсь момент намагались купити австрійський банк «Burgenland», проте місцева влада їм відмовила, вважаючи за краще залишити власниками банку австрійських громадян. Близькі до Януковича брати зайняли чільні місця на українській політичній арені. Сергій став депутатом Верховної Ради, а Андрій – першим віце-прем'єром, секретарем РНБО, а під час політичної кризи в Україні взимку 2013–2014 років – головою Адміністрації президента Януковича.

Сім'я президента

Зрозуміло, бізнесмен, що стає високопоставленим чиновником та продовжує займатися своїм бізнесом, напрошується на обвинувачення в непорядності, та найчастіше вони виявляються небезпідставними. Що ж тоді говорити про політика, який перетворюється на великого бізнесмена тоді, коли обіймає високу посаду. Особливо пікантною ситуація стає тоді, коли це посада президента країни. Таким небуденним бізнесменом за час свого президенства став Віктор Янукович. За оцінкою старшого наукового співробітника Інституту міжнародної економіки імені Петерсона (Швеція), в минулому радника уряду України з економічних питань Андерса Аслунда, капітал сім'ї Януковича налічує 12 млрд доларів. До складу бізнесової «сім'ї президента» входили не лише сини Януковича, молодший з яких став фактично керуючим менеджером сімейної бізнес-імперії.

За даними МВС України понад 50 банків були залучені до відмивання грошей «сім'ї» Януковича. Керівний центр бізнес-імперії розмістили у середмісті

Киева, в багатопверховому офісі. Там переводили в кеш електронні гроші. В «тіньовому» ланцюзі чималу роль відігравав Сергій Арбузов, який став першим віце-прем'єром. Він починав свою кар'єру під патронатом власної матері – директора банку «Донецчина». А згодом пересів у високе крісло керуючого Національним банком України.

У Сім'ї з часом завелись друзі-щасливчики. Молодий харківський друг сина президента – Сергій Курченко у 28-річному віці, після успішного закінчення двох вищих навчальних закладів, переїхав з Харкова до столиці й відразу став мільярдером, який заповзався скуповувати прибуткові українські фірми, бізнес-проекти та активи: підприємства, стадіони, футбольні клуби... Для початку він об'єднав у групі компаній «Газ України» приблизно 55 компаній газової галузі, зареєстрованих у Харкові та Криму. «Газ України», з обігом понад 10 млрд доларів, контролювала після об'єднання 18 % українського ринку газу. Зрозуміло, що «газова принцеса України» Юлія Тимошенко, перебуваючи у в'язниці, відчувала себе ще незатишніше, дивлячись, як її бізнес переходить в руки друзів Сім'ї. Але забирали не лише бізнеси переможених політичних опонентів. Скажімо, у харківського регіонального олігарха Яворського, який не перебував в жодному конфлікті з президентським кланом, «віджали» футбольний клуб «Металіст» та харківський стадіон.

Пізніше Курченко змінив стратегію та створив групу компаній «Східноєвропейська паливно-енергетична компанія» (СПЕК), що скупила в Україні та за кордоном (зокрема, в Німеччині) автозаправні станції та нафтопереробні заводи. Щоби підкорити Сім'ї український інформаційний простір, Курченко за вказівкою сина Януковича, скупив активи медіа-холдингу «UMH group» (United Media Holding group), заснованого іншим харків'янином – Борисом Ложкіним. Останній колись об'єднав свій бізнес з Рінатом Ахметовим. Отже, «сім'я Януковича» забрала частину бізнесу у свого ж багаторічного спонсора і партнера Ахметова.

Янукович чудово розумів, що для укріплення особистої влади йому необхідно обмежити як вплив опозиції, так і вплив своїх соратників у Партії регіонів та колег по бізнесу, навіть якщо вони були його соратниками та земляками. Розпочав Янукович з олігархів, витісняючи, «віджимаючи», експропріюючи, купуючи за заниженими цінами частки бізнесів у Ріната Ахметова, Дмитра Фірташа, Ігоря Коломойського та Віктора Пінчука. Для рейдерських захоплень він використовував, як «прокладку», Сергія Курченка та подібних йому здібних молодих бізнесменів, які створили ланцюги фірм для перепродажу чужого бізнесу й відмивання тих грошей, що надходили з державного бюджету.

Зрозуміло, що вся ця система могла існувати тільки за тої умови, що на злочинну діяльність друзів Сім'ї закривають очі генеральний прокурор, міністр внутрішніх справ та СБУ. Очільники перелічених державних структур також потрапили на «близькі орбіти» президентського клану. Генеральний прокурор України пан Пшонка та його син збирали з бізнесменів регулярну данину у вигляді хабарів та «відкатів». З цього приводу українці, з присутнім їм почуттям гумору, відмітили, що головною діловою рисою українського менеджера є не маркетинг, а «відкатинг». Проте відкатинг-менеджерами дозволялось бути тільки наближеним до правлячої верхівки. В цьому сенсі до членів Сім'ї належали ще й міністр внутрішніх справ генерал Захарченко та голова Служби безпеки України Олександр Якименко. Саме ці

генерали відшукували бізнесменів, готових за певні преференції сплачувати Сім'ї данину.

Власне, саме після того, як на вищі державні посади призначили людей Януковича – Пшонку, Захарченка та Якименка, а міністром з доходів та зборів став Олександр Клименко (очоливши паралельно ще й митну службу України), українські олігархи зрозуміли, що Сім'я займається «беспределом» й домовитися по-доброму з Януковичем не вийде. В колись лояльному до Януковича донецькому клані виникла негласна фронда. Як передбачив ще у 2012 році один із дослідників (й виявився напрочуд точним у своїх прогнозах): «різке посилення Сім'ї, що утискає інтереси олігархів-мільярдерів, у 2013 році призведе до різкого загострення ситуації на Україні та прогнозованого протистояння, метою якого будуть намагання змістити клан Януковичів та близьких до нього осіб»[58].

В автократичних країнах пов'язаний з владою бізнес процвітає доти, поки не зруйнується влада. Тоді руйнуються і такий бізнес, і правлячі партії. Не випадково, як тільки Янукович залишив межі України, лідер фракції ПР у парламенті поспішив заявити, що ПР не має «нічого спільного з родиною Януковича» та дистанціювався від свого патрона. Зрозуміло, що, перебуваючи при владі, «бізнесмени», які купили собі місця під самим «дахом», намагаються швидко збагатитись і вивезти свої капітали за кордон, диверсифікувати їх там і надійно заховати під чужими іменами. Вони обмежені в часі й розуміють це. Поки Кучма, Тимошенко та Янукович перебували при владі, їх оточення казково збагатилося, вибиваючи фінансову базу з-під ніг своїх супротивників або навіть саджаючи їх до в'язниці. Приклад з Тимошенко (у Росії її роль дісталась Михайлу Ходорковському) в цьому сенсі найбільш наочний. Всі розуміли, що її справа – політична. Те, що Сім'я намагалась розвалити її бізнес, не менш очевидно. На цьому тлі абсолютно безглуздим здавалося питання про те, чи насправду здійснювала Юлія Тимошенко економічні злочини, з погляду чинного кримінального законодавства України. Аналогічно безглуздим є питання про те, чи здійснював Ходорковський злочини – з точки зору чинного кримінального законодавства Росії.

Дніпропетровська група

Дніпропетровський клан, на відміну від донецького, розпочав своє формування ще в епоху Леоніда Брежнєва – Генерального секретаря ЦК КПРС, уродженця Дніпропетровська. Клан займав провідні політичні посади як у Москві, так і в Києві. У 1960–1970 роки Москвою ширився анекдот про три етапи російської історії – допетровський, петровський і дніпропетровський. Більш ніж половина кадрового потенціалу української партійної номенклатурної влади складала дніпропетровці. Володимир Щербицький – перший секретар ЦК Компартії України, Валентина Шевченко та Олексій Ватченко, що очолювали українську Верховну Раду доби УРСР, були вихідцями з Дніпропетровська. Якщо опору донецьких складала шахти та металургійні

підприємства, то дніпропетровці спирались на військово-промисловий комплекс регіону.

Невдовзі після оголошення незалежності України Генеральний директор «Южмашу» Леонід Кучма став прем'єр-міністром країни і справи дніпропетровців знову пішли вгору. Будучи ще комсомольцем, Олександр Турчинов – завідувач відділом пропаганди та агітації Дніпропетровського обкому комсомолу – допоміг молодому та енергійному молдавському хлопцю з села Драгенешти Лазовського району Молдавської РСР Сергію Тігіпко (обидва навчались у Дніпропетровському металургійному інституті) стати першим секретарем Дніпропетровського обкому комсомолу. Останній, у свою чергу, посприяв тоді ще нікому не відомій, але досить енергійній, привабливій та пробивній Юлі Тимошенко поставити на ноги бізнес відеосалонів у Дніпропетровську. Те, що Тігіпко, переїхавши до Дніпропетровська, легко увійшов до дніпропетровського клану, не здається дивним, оскільки його батько Леонід Тігіпко обіймав посаду секретаря Дніпропетровського міськкому Компартії України. Зрозуміло, що за допомогою батька Тігіпко зумів заснувати та очолити фінансову імперію – групу «Приват», що з часом стала фінансовою опорою «дніпропетровців».

У 1992–1993 роках в результаті масових страйків шахтарів донецькі на чолі з Юхимом Звягільським на деякий час витіснили дніпропетровців з київського «олімпіу». В їх руки потрапили інструменти гри на валютних курсах, що дозволяли робити гроші «з повітря». Їм вдалося перетягнути на себе частину фінансових потоків країни. Однак, на щастя дніпропетровців, Кучма зійшов на президентський трон та відновив позиції своїх краян як в центрі, так і на місцях. До Києва Кучма «підтягнув» своїх давніх соратників – Володимира Горбуліна, який став секретарем Ради національної безпеки та оборони; Валерія Шмарова, першого та єдиного міністра оборони з числа цивільних; Володимира Яцубу – партійного функціонера, що обійняв посаду заступника голови адміністрації президента, а потім став міністром, Леоніда Деркача, який очолив митний комітет, а відтак й Службу безпеки України. Деркач навіть заснував у своєму рідному місті Академію митної служби. Вже до кінця 1996 року дніпропетровський клан домінував у всіх важливих секторах державної машини.

Особливу роль серед «дніпропетровців» відігравав призначений у травні 1996 року прем'єр-міністром колишній голова Дніпропетровської облдержадміністрації Павло Лазаренко. Він почав формувати в уряді свою власну ФПГ, яка претендувала на повний контроль над паливно-енергетичним комплексом країни. Лазаренко включив до складу своєї команди Сергія Тігіпка, який став віце-прем'єром та Юлію Тимошенко, що очолила «Єдині енергетичні системи України». У парламенті Лазаренко заснував депутатську фракцію «Єдність». Але Кучму стурбувало посилення впливу Лазаренка й у липні 1997 року президент відправив небезпечного конкурента у відставку. Тоді Лазаренко перейшов у опозицію до Кучми, створив свою партію – «Громаду», у 1998 році пройшов до парламенту та очолив у Раді партійну фракцію.

Подальша доля Лазаренка стала повчальним прикладом як для бізнесменів-політиків, які конфліктували з владою, так і для правителів, що планували розправитися зі своїми конкурентами – політиками-бізнесменами. 9 лютого 1999 року Генпрокурор України звернувся з вимогою до Верховної Ради щодо позбавлення Лазаренка парламентської недоторканості. 15 лютого під

загрозою арешту Лазаренко покинув Україну. 17 лютого 310 депутатів з 450 проголосували за позбавлення Лазаренка депутатської недоторканості й дали згоду на його арешт. 20 лютого на вимогу української влади Лазаренка затримали в аеропорту Нью-Йорка, але той звернувся до американської влади з проханням про надання політичного притулку. Замість притулку Лазаренку у 2000 році вручили звинувачення у здирництві, відмиванні грошей та шахрайстві. Обсяг коштів, переведених Лазаренком до США, був чималим: 114 млн доларів. Американська прокуратура мала підстави посадити Лазаренка у в'язницю на термін до 18 років та зобов'язала сплатити штраф – 66 млн доларів. Лазаренка ув'язнили. Звільнили його лише у 2003 році під заставу у 86 млн доларів. З 2003 до 2009 року він залишався у США під домашнім арештом.

У Каліфорнії Лазаренко володів нерухомістю. Через це судовий процес у його справі відбувся в м. Сан-Франциско. У 2006 році всі гроші на його рахунках (не менш ніж 477 млн доларів) заморозили, а 25 серпня 2006 року колишнього керівника українського уряду засудили до дев'яти років тюрмного ув'язнення та штрафу в 10 млн доларів. Пізніше, за рішенням судді, сума доведених фінансових зловживань скоротилася приблизно на 5 млн доларів, а з обвинувачення зникли найбільш скандальні епізоди, пов'язані з діяльністю компанії Юлії Тимошенко «Єдині енергетичні системи України». Всі ці роки адвокати Лазаренка подавали апеляцію за апеляцією. Вичерпавши всі можливості, колишній очільник Дніпропетровщини опинився у федеральній в'язниці США.

Для Кучми Лазаренко втілював загрозу навіть під вартою. Українська влада неодноразово зверталася до США з проханням про видачу Лазаренка, однак американська сторона відмовляла, посилаючись на відсутність між Україною та США договору про екстрадицію. У березні 2006 року на українських місцевих виборах Лазаренка заочно обрали до Дніпропетровської обласної ради від «Громади». Проте Центральна виборча комісія України відмовилася зареєструвати його кандидатом у депутати, а «Громада» відмовилася брати участь у парламентських виборах 2007 року. У жовтні 2012 року з американської в'язниці Лазаренко подав запит на участь у чергових виборах до Ради. У реєстрації йому знову відмовили, але не через скоєні ним злочини, а вже на тій підставі, що він не проживав в Україні останні п'ять років.

1. листопада 2012 року Лазаренка перевели з федеральної в'язниці в імміграційну. Американська влада вважала термін його ув'язнення вичерпаним, але залишила за собою право визначити, чи може він, як колишній злочинець, продовжувати своє перебування в країні. Лазаренко помістили у в'язницю для іммігрантів неподалік від містечка Аделант у Каліфорнії. Він отримав дозвіл на 30-хвилинні побачення з родичами через скло, без права отримувати передачі. Щоправда, сам Лазаренко мав право замовляти собі продукти та особисті речі, окрім відеоігор. Тоді ж, у зв'язку з раніше висунутими проти нього звинуваченням у шахрайстві та відмиванні грошей, конфіскували його каліфорнійський будинок, оцінений у 6,6 млн доларів. Слухання його імміграційної справи призначили на травень 2013 року.

Тим часом колишня підлегла Лазаренко Юлія Тимошенко впевнено продовжувала справу свого шефа. Вона контролювала діяльність ЄЕСУ та створила власну фракцію «Батьківщина». Дніпропетровський клан, як раніше донецький,

розділився на декілька конкуруючих груп. До «президентської команди» Кучми ввійшли Олег Дубина (перший віце-прем'єр), Іван Кириленко (міністр аграрної політики), Юрій Смирнов (міністр внутрішніх справ), Валерій Пустовойтенко (прем'єр-міністр та міністр транспорту), Іван Сахань (міністр праці та соціальної політики), Олександр Шлапак (міністр економіки), Володимир Яцуба (держсекретар Кабінету Міністрів). До цієї «чудової сімки» з грудня 1994 року приєднався голова Верховного Суду України Віталій Бойко. Щоправда, разом всіх їх можна було побачити хіба що на світських раутах і на футбольних матчах.

Колишній керівник СБУ Леонід Деркач та його син Андрій особливих позицій у бізнесі не зберегли. У Андрія Деркача залишилися деякі позиції у сфері ЗМІ. Він активно лобював інтереси російських компаній в Україні – разом із мільярдером та колишнім кандидатом у президенти Вадимом Рабіновичем. Зокрема вони допомогли «Сибірському алюмінію» Романа Абрамовича та Олега Дерипаски заволодіти Миколаївським глиноземним комбінатом.

Колишній президент Леонід Кучма втримався на плаву насамперед завдяки тому, що його зять Віктор Пінчук контролював продаж газу та прокат труб в Україні. Його концерн «Інтерпайп» контролював діяльність низки трубопрокатних заводів Дніпровського регіону та підприємств чорної металургії. «Інтерпайпу» також належали контрольні пакети акцій Нікопольського феросплавного заводу та кількох гірничо-збагачувальних комбінатів. Як і належить олігархам, Пінчук володів також частиною медіа-ринку (стільниковим оператором «Київстар» та газетою «Факти»). Найбільший у Східній Європі завод «Криворіжсталь», який дістався йому завдяки старанням тестя, олігарх втратив під час прем'єрства Тимошенко.

Завдяки зв'язкам колишнього президента Пінчук проводив найважливіші бізнес-форуми в Ялті. На форум запрошувались не лише найбільші міжнародні компанії та медіа-холдинги, але й відомі світові політики. Такого не міг собі дозволити жоден інший український олігарх. Група Пінчука мала тісні зв'язки з російською прокремлівською «Альфа-груп» Михайла Фрідмана та Петра Авена, та з Могилевським металургійним заводом у Білорусі.

Мабуть, найсерйозніші позиції з дніпропетровських ФПГ займала група Тимошенко. Маючи непомірні політичні та економічні амбіції, вона не побоялась повстати проти президента Кучми, спровокувала низку політичних скандалів та фактично очолила опозицію. Їй вдалося стати прем'єр-міністром України, повернути могутність своїй газовій імперії, забрати у групи Пінчука (а фактично Кучми) «Криворіжсталь» та продати її на відкритому аукціоні індійським братам-олігархам. Ніхто так не знав тонкощів *politesse* по-російськи та не вмів періодично домовлятися з усіма і про все, як Юлія Тимошенко. При всій чарівності її натури, Юлія Володимирівна не йшла на компроміси – ні у сфері бізнесу, ні у сфері політики. В цьому вона схожа тільки на одну людину – президента Росії Володимира Путіна. Обое дотримувалися одного принципу обміну думками: заходиш зі своєю думкою, а виходиш – з моєю.

Отож, основними завданнями донецьких, які прийшли до влади на чолі з Януковичем, стало руйнування газової імперії Тимошенко та знищення її як політика. Привід для цього знайшовся: газові договори з Росією за захмарними цінами. Далі все перейшло до рук українського правосуддя, яке, як завжди, впоралось з поставленим перед ним завданням. В результаті Юлію

Тимошенко засудили до семи років ув'язнення, а її бізнес поділили між собою її кати.

Ще однією дніпропетровською ФПГ стала група «Приват» на чолі з Ігорем Коломойським, Геннадієм Боголюбовим та Олексієм Мартиновим. За часів Януковича їй вдалося не лише утримати, але й посилити свої позиції. До групи входили не тільки банк з однойменною назвою, а й понад 100 підприємств в Україні та за її межами. Почавши з продажу оргтехніки й імпорту кросівок та телефонів, група поступово почала скуповувати активи металургійних, феросплавних й нафтопереробних підприємств. Завдяки зв'язкам Ігоря Коломойського, братів Суркісів та Віктора Медведчука група «Приват» скупила 40 % акцій «Укрнафти», призначивши керівником «свою людину». Окрім цього, ця ФПГ стала власницею компанії «Прикарпатнафта». Жартівливий девіз Коломойського: «Я не плачу податків та не повертаю боргів» став гаслом цілої групи. Їй навіть вдалось неможливе – відібрати у росіян Кременчуцький нафтопереробний завод.

Після приходу до влади опозиції, Ігор Коломойський висунув свою кандидатуру на посаду губернатора Дніпропетровської області з метою навести там порядок та спокій. Він впорався із завданням. І цим Коломойський гарантував собі та своїй групі вплив на майбутню українську політику.

Розділ 13

Кому належить Крим?

Ще у листопаді 2013 року тодішнє керівництво Криму підтримало позицію президента України Віктора Януковича та уряду Азарова – та висловило «стурбованість» діями опозиції, що загрожувала політичній та економічній стабільності в країні. Буквально наступного дня після розгону Євромайдану у Києві, 21 листопада, Верховна Рада Криму підтримала рішення Януковича призупинити підписання угоди про асоціацію України з ЄС та закликала населення півострова «укріпити зв'язки з Росією».

На початку грудня кримський парламент та уряд Криму прийняли низку відозв до керівництва України з вимогою навести порядок в країні та ввести надзвичайний стан, а 3 грудня президіум Верховної Ради Криму запропонував Президенту України та Кабінету Міністрів розглянути питання про можливий вступ України до Митного союзу (ЄврАзЕС), під головуванням Росії. Проросійськи налаштовані громадські організації Криму, зокрема партія «Руський блок», серед членів якої було чимало агентів ФСБ, закликали до формування на півострові, зокрема і в Севастополі, загонів самооборони з метою захистити місто, а у «випадку державного перевороту» вийти зі складу України. Так звана Севастопольська координаційна рада вже тоді закликала до створення федеративної держави Малоросії з політичним вектором на

Росію. У свідомість місцевого населення впродовж багатьох років вкарбовували ідею, що Крим – споконвічно російська земля та що півострів справедливо належить Росії.

Однак звернімося до історії. Найдавнішим населенням Криму, на думку вчених, були киммерійці, котрі заселили Північне Причорномор'я у VIII-VII століттях до н.е., а також таври (звідси й назва краю – Таврида), що жили, за словами Геродота, «війною та грабунком» в період з VI по I століття до н.е. Після навали гунів (375 рік н.е.) та падіння Боспорського царства поступово, починаючи з IV-V століть н.е., відновлювалася влада Римської (Візантійської) імперії. У наступні століття Крим захопили хазари, а потім вірмени, які утворили низку своїх колоній уже у XII-XV століттях.

З 1239 кримські землі, завойовані монголо-татарами, стають частиною Золотої Орди, а з середини XV століття починаються війни генуезців з християнським князівством Феодоро (або Готія), яке населяли кримські готи, греки та алани, за землі південного Криму. Татарам вдавалося мирно співіснувати, торгуючи з прибережними генуезькими факторіями (Генуезька фортеця розташовувалася у Судаку). Тоді ж до східної частини Криму заселилося й безліч адигів[59].

Вже за тих часів населення кримського півострова являло собою строкатий спектр народів: кипчаки (половці), готи, греки, алани, вірмени та навіть русини, що оселилися в містах. Трохи раніше, до розгрому Хозарського каганату у X столітті, тут проживали й сповідували іудаїзм караїми, частина яких разом з татарами пізніше була переселена до Литовського князівства. Сьогодні їхні нащадки живуть у Литві та Гродненській області у Білорусі.

Населення, що заселяло так званий Кримський Юрт, все більше прагнуло до незалежності від золотоординських ханів, влада яких до початку XV століття почала слабшати. За підтримки Литовського князівства й місцевої знаті у 1441 році утворилось самостійне ханство на чолі з першим самостійним чингізідом – Хаджи Гіреєм I, що правив Кримом до 1466.

Хаджи Гірей I ймовірно народився в місті Ліда (Білорусь), так що білоруси з повним правом також можуть претендувати на Крим. З 1478 аж до 1774 року, протягом трьох століть, територія Криму перебувала під владою Османської імперії, правителі якої суворо стежили за станом справ у Кримському ханстві та стягували всі належні податки. Османи тримали в Кримському ханстві свої гарнізони та фіскальний апарат. Правила ханством династія Гіреїв. Їхня влада переходила від одного родича до іншого вельми часто, зазвичай в результаті інтриг, вбивств і переворотів.

Володіючи певною самостійністю в Османській імперії, Кримське ханство служило своєрідною буферною зоною між Туреччиною та Московією, здійснюючи постійні спустошливі набіги на московські землі, викрадаючи звідти рабів, яких продавали на невільницьких ринках Сходу. Династійно претендуючи на Поволзькі землі та Астрахань, кримські хани замахнулися навіть на владу у Москві. У 1571-му її спалили та взяли в полон понад 50 тисяч московитів. Включно до часів правління Петра Великого (з деякими перервами), царі виплачували данину кримським ханам, які, в свою чергу, перебували під протекторатом Високої Порти.

Правління хана Іслам Гірея III (1644–1654) співпало з епохою Богдана Хмельницького та приєднанням Малоросії до Росії. Хан надавав військову допомогу українському гетьману Хмельницькому у Визвольній війні з Польщею. Через нього гетьман вів таємні перемовини про протекторат Османської імперії над Україною. Однак, для України вони нічим конкретним не завершилися.

У роки царювання Селім Гірея I (1671–1678) Кримське ханство воювало разом із турками спочатку проти Польщі, пізніше проти Росії. Але війна з Росією йшла невдало й після безуспішної облоги Чигирин у 1677 році Селім Гірея позбавили ханського престолу та заслали на острів Родос, а на його місце посадили Мюрад Гірея I (1678–1683), якому довелося продовжувати війну з царем. У 1678 Чигирин захопили, а у 1684 році на ханський трон знову зійшов Селім Гірей I, який правив до 1691 року, потім з 1692 по 1699 роки та у 1703–1704 роках.

Після Полтавської битви 1709 року, у 1710 році, кримський хан Девлет Гірей II, наступник Івана Мазепи Пилип Орлик та запорізькі козаки уклали договір про боротьбу за визволення південних земель від московського панування. Кримський хан обіцяв сприяти відділенню Лівобережної України від Московської держави та її приєднанню до Правобережної України з метою відтворення єдиної незалежної української держави. Хоча тепер Росія й являла безпосередню загрозу для Кримського ханства, невдалий Прутський похід Петра 1711 року пригальмував, принаймні на чверть століття, наміри Росії оволодіти Кримом та вийти до Азову[60].

Під часи російсько-турецької війни 1735–1739 років, коли Кримська орда мусила воювати на боці Туреччини проти Персії за межами півострова, російська армія скористалась цим й у 1736 році розорила столицю Кримського ханства Бахчисарай, перебивши місцеве населення. Наступного року російська армія знову увійшла до Криму та спустошила його, що стало для держави Гіреїв справжньою національною катастрофою. Хан Менглі Гірей (1725–1730; 1736–1741) задумав був помститися Росії. Але його похід проти Москви у 1738 році закінчився невдало.

У 1768 року Кримське ханство взяло участь у війні проти Росії на боці Туреччини. Головна мета війни для Росії полягала в отриманні оперативного виходу до Чорного моря. Туреччина ж розраховувала отримати Поділля та Волинь, розширити свої володіння у Північному Причорномор'ї й на Кавказі, захопити Астрахань та встановити протекторат над Річчю Посполитою. У ході війни російська армія під командуванням Петра Румянцева та Олександра Суворова розгромила турецькі війська в битвах біля Ларги, Кагулу та Козлуджі, а середземноморська ескадра російського флоту під командуванням Олексія Орлова та Григорія Спірідова завдала поразки турецькому флоту в Хіоській битві та під Чесмою. 21 липня 1774 Османська імперія підписала з Росією Кючук-Кайнарджийський договір, за яким Кримське ханство формально здобуло незалежність під протекторатом Росії. Туреччина виплатила Росії контрибуцію в 4,5 млн рублів та уступила Росії північне узбережжя Чорного моря разом з двома важливими портами. До складу Російської імперії увійшли тепер Північний Кавказ та Новоросія.

Прихильників Росії в Криму було мало, тому «обраного» на Кубані проруськи налаштованого Шагін Гірея (командира Кубанської орди) з допомогою російських військ та ногайців посадили в Бахчисарай як кримського хана.

Він став останнім ханом в історії Криму. Бажаючи зміцнити російський вплив, Суворов, що в той час командував російськими військами в Криму переселив до Азовської губернії, проти їх волі, частину християнського населення: зокрема й греків до Маріуполя, а вірмен до Нахичеваня, побудувавши так звану Дніпровську захисну лінію від набігів кримських татар. Лінія захисту складалася з семи фортець, які простягалися від Дніпра до Азовського моря[61].

Незважаючи на реформи, проведені Шагін Гіреєм, кримчани так і не змирились з проруським ставлеником, який намагався реорганізувати управління у Кримському ханстві на російський копил. Проти нього повстали навіть його брати, не кажучи вже про простих кримчан. Опинившись у вигнанні, Шагін Гірей звернувся за допомогою до Росії. Катерина Велика відправила князя Потьомкіна придушити повстання та приєднати Крим до Росії, що й було зроблено у 1782–1783 роках. Виданий у 1783 році маніфест Катерини приєднав Кримське ханство і Таманський півострів до Російської імперії. Шагін Гірей відрікся від престолу й оселився спочатку в Тамані, а потім опинився у Воронежі, пізніше – в Калузі. Шагін Гірея, що емігрував до Османської імперії у 1787 році, заслали на острів Родос, а пізніше, за наказом турецького султана Абдул-Хаміда I, стратили.

У 1791 році за умовами Ясського договору Туреччина мусила визнати анексію Криму. З 1802 року Крим увійшов до складу новоутвореної Таврійської губернії Російської імперії. Таким чином до її складу увійшли три материкових повіти та п'ять повітів на півострові. Таврійська губернія проіснувала аж до закінчення громадянської війни у радянській Росії 1921 року. Раніше, у XIX столітті, в результаті Кримської війни 1853–1856 років, Росія втратила право тримати флот на Чорному морі й право будувати військові арсенали на чорноморському узбережжі, але втримала низку кримських міст, зокрема Севастополь.

Після Лютневої та Жовтневої революцій 1917 року, в результаті розпаду Російської імперії, Крим не увійшов до складу новоствореної Української Народної республіки. Однак, після приходу до влади в Україні гетьмана Скоропадського та окупації України німецькими військами Крим увійшов до складу Української держави. За умовами Брестського миру 1918 Радянська Росія змушена була визнати Крим українською територією.

РРФСР вела переговори з Україною, зокрема й щодо кримських територій, однак присутність німецьких військ в Україні відсунула плани радянської влади заволодіти півостровом на невизначений час. Громадянська війна, що вибухнула в Росії, призвела до численних змін різних урядів «білого» і «червоного» спрямування на території Криму. У Криму проголошувалася як Радянська Соціалістична Республіка Тавриди, так і Кримська Радянська Соціалістична Республіка.

Проте в історію громадянської війни Крим увійшов насамперед як остання територія, утримувана Білою Добровольчою армією під командуванням генерала барона Петра Врангеля. В ніч на 8 листопада 1920 року Південний фронт Червоної армії під загальним командуванням М. В. Фрунзе почав генеральний наступ, що мав на меті подолання укріплень Перекопу, Чонгару та прориву у Крим. У наступі брали участь частини 1-ї та 2-ї Кінних армій, а також 51-а дивізія Василя Блюхера. Поряд з червоними билась бригада Нестора Махна.

Командувач обороною Криму генерал Олександр Кутепов не зміг стримати наступ. Червоні з важкими втратами прорвались до Криму.

Залишки білих частин, приблизно 100 тисяч осіб, евакуювали з Криму до Константинополя. Врангелівська кримська евакуація надовго стала прикладом зразкової морської евакуації армії: у всіх портах панував абсолютний порядок й усі бажаючі змогли потрапити на пароплави. А генерал Врангель перед тим, як покинути Росію, особисто обійшов усі російські порти на міноносці, щоб переконатися, що пароплави, які везуть військових та біженців, готові вийти у відкрите море.

Після захоплення Кримського півострова більшовики провели в Криму масові арешти та розстріли. За оцінками радянських істориків, у період з листопада 1920-го до березня 1921 року стратили від 52 до 56 тисяч осіб. За оцінками зарубіжних істориків, від 60 до 120 тисяч людей.

У жовтні 1921 року до складу РРФСР приєдналась новостворена Автономна Кримська Радянська Соціалістична Республіка. А наприкінці 1922 року оголосили про утворення Союзу Радянських Соціалістичних республік, основними територіальними одиницями якого стали РРФСР та радянська Україна. Однак після 1922 року територіальні зміни в РРФСР та УРСР також проводилися. Зокрема до складу України до Донецької губернії приєднали Таганрозький округ, якого повернули до РРФСР лише у 1925 році.

Упродовж Другої світової війни у Криму сталися нові трагічні події. За звинуваченням у співпраці з німецькими окупантами у травні-червні 1944 року з Криму насильно депортували кримських татар, вірмен, болгар та греків. А після закінчення Другої світової війни автономію Кримської Радянської Соціалістичної Республіки скасували; практично всі татарські, грецькі та болгарські населені пункти отримали російські «радянські» назви. У червні 1946 року утворилась Кримська область у складі РРФСР, а місто Севастополь стало окремим адміністративно-господарським центром.

1954: Приймання-передавання Криму Україні

Історія приймання-передавання Криму зі складу РРФСР до складу УРСР нині обросла численними й переважно суперечливими легендами. Реальність виявилася набагато простішою. Наближався 1954 рік – 300-річчя об'єднання України та Росії. КПРС та радянське керівництво вирішили відзначити цей визначний ювілей подарунком для України: братній республіці вирішили подарувати Крим, що його радянська Росія отримала у 1921 році, наприкінці громадянської війни. Ідею подарувати Крим приписують Микиті Хрущову, вихідцю з України, який, ще будучи Першим секретарем ЦК Компартії України, обмірковував таку перспективу. Напередодні ювілею він його реалізував.

25 січня 1954 року на засіданні Президії ЦК КПРС під головуванням Георгія Маленкова протоколом № 49 затвердили проект Указу Президії Верховної Ради

СРСР про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР в наступному формулюванні:

«Враховуючи спільність економіки, територіальну близькість й тісні господарські та культурні зв'язки між Кримською областю й Українською РСР, Президія Верховної Ради РРФСР постановляє: передати Кримську область зі складу РРФСР до складу Української РСР».

19 лютого 1954 року Президія Верховної ради СРСР (де головував Климент Ворошилов) прийняла Указ про передачу Криму зі складу РРФСР до складу УРСР. Щоправда, перед засіданням Президії Верховної Ради СРСР відбулося засідання Президії Верховної Ради РРФСР, на якому дане рішення прийняли «одноголосно». Першого секретаря Кримського обкому партії, що виступив проти передачі області Україні, зняли з посади та перевели «на підвищення» заступником міністра сільського господарства РРФСР до Москви. Пізніше прийняли Закон СРСР від 26 квітня 1954 «Про передавання Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР».

Однак під жодним із згаданих документів свого підпису Хрущов не залишив.

На найближчій V сесії Верховної Ради РРФСР 3-го скликання, 2 червня 1954 року делегати одноголосно проголосували за приведення російської Конституції у відповідність до всесоюзної. Закон «Про внесення змін та доповнень до статті 14 Конституції (Основного Закону) РРФСР» опублікували. Всі питання щодо законності оформлення передавання-прийняття Кримської області з точки зору радянського законодавства були закриті.

Не слід вважати, що це була єдина така подія – передавання території від однієї радянської республіки до іншої. Ми згадували вже про вилучення Таганрозького округу на користь Росії у 1925 році. Карельську АРСР передали до складу Карело-Фінської РСР; Молдавську АРСР, що перебувала у складі України, передали до знов утвореної Молдавської РСР. Механізми при цьому використовувались подібні: згоду на зміну кордонів та адміністративно-територіального поділу отримали на 3-й сесії Верховної Ради РРФСР 1-го скликання 2 червня 1940 року. Тому якщо визнавати за радянським урядом право на перегляд кордонів всередині СРСР, слід зазначити, що з правової точки зору передання Кримського півострова зі складу РРФСР до складу Української РСР у 1954 році провели законно.

Причини передачі Криму Україні криються не в юридичній казуїстиці. Вони диктувались економічною доцільністю. Після депортації у 1944 році корінних народів Кримського півострова – татар, греків, вірмен та болгар, що вели переважно аграрний триб життя, звикли вирощувати врожаї в посушливих степових умовах, переселенці з російської глибинки не мали досвіду ведення господарства в подібних умовах та й не бажали займатися важкою працею. Спроба переселенців-росіян вирощувати у степовому Крими традиційну для них картоплю та капусту успіхом не увінчалась. А за садами та виноградниками вони доглядати не вміли.

Багато росіян переселялись на півострів через пенсійний вік, щоб на схилі літ погрітись на кримському сонці. Звиклі жалітись, ці люди писали про невлаштованість, про брак житла та продуктів. Регіон перетворювався на депресивний. Окрім того, у згаданий період розпочалося будівництво грандіозного на той час Північнокримського водоканалу від Каховського

водосховища на Дніпрі. Вести фінансування в подібних масштабах гідротехнічних робіт зручніше було в межах однієї союзної республіки.

Отже, коли Володимир Путін у березні 2014 року під час підписання договору про прийняття Республіки Крим до складу Російської Федерації підкреслив, що ініціатором передачі Криму Україні «був особисто Хрущов», прагнучи заручитися підтримкою української номенклатури та загладити свою провину за організацію масових репресій в Україні у 1930-х роках», президент Росії проявив абсолютне невігластво: у 1954 році Хрущов не міг одноосібно вирішувати долю Криму.

У липні 1990 року, після прийняття Декларації про незалежність України, остання вийшла зі складу СРСР разом із Кримом. У Росії з цього приводу протестів не було. Пізніше факт передачі Кримської області підтвердили двостороннім російсько-українським договором від 19 листопада 1990 року, за яким сторони взаємно відмовилися від територіальних претензій. Окрім того, вказаний факт закріплювався в договорах та угодах, підписаних урядами країн СНД. У лютому 1991 року за результатами референдуму Кримську автономію відновили (вже у складі України).

Після підписання Біловезьких угод про розформування СРСР 8 грудня 1991 року обережний Кравчук про всяк випадок запитав у Єльцина: «А що будемо робити з Кримом?» – «Та забирай!», – відповів Єльцин. Отож, до того моменту Росія подарувала Україні Крим вже тричі: в 1954-му, 1990-му та 1991 роках.

У підписаних договорах про дружбу і співробітництво між Україною та Росією неодноразово декларувалась територіальна цілісність України. Зокрема 1 травня 1992 року прокомуністична Верховна Рада РФСР прийняла постанову № 2809-1, яка визнавала постанову Президії Верховної Ради РФСР від 5 лютого 1954 року «Про передачу Кримської області зі складу РФСР до складу Української РСР» такою, що «не має юридичної сили з моменту прийняття», оскільки її прийняли «з порушенням Конституції (Основного Закону) Української РСР та законодавчої процедури». Проте навіть згадана постанова передбачала, що врегулювання питання про Крим могло відбуватися лише шляхом міждержавних переговорів Росії та України за участі Криму та на основі волевиявлення його мешканців.

Через декілька днів після прийняття постанови від 1 травня 1992 року Верховна Рада РФСР виступила зі зверненням до Верховної Ради України, в якій, виділивши проблему державної приналежності Криму, запевнила українців у мирних намірах та братському відношенні до них:

«Зараз у Росії поширюється й зміцнюється громадська думка про прийняття ефективних заходів щодо захисту державних інтересів Російської Федерації та висуваяться вимоги про правову оцінку рішень, пов'язаних з передачею Росією Україні Криму. Виносячи сьогодні це питання на засідання Верховної Ради Російської Федерації, ми в жодному разі не переслідуюмо мету висунути будь-які територіальні претензії Україні, братньому українському народові. Завдання в іншому – сказати про реальний вкрай неблагополучний стан справ в самій Співдружності. Привернути увагу громадськості кожної з країн СНД до реальної політики своїх урядів, діяльність яких часто не враховує прагнення всіх народів жити в мирі та злагоді з народами колишнього

Радянського Союзу. Інтересам народів відповідає всебічне зміцнення Співдружності та розвиток інтернаціональних процесів.

Дотримуючись принципу недоторканості кордонів, що існують у рамках СНД, у тому числі між Російською Федерацією та Україною, Росія має намір суворо дотримуватися основоположних принципів Статуту ООН, НБСЕ та положень Мінської угоди про створення СНД й Алма-Атинської декларації.

Верховна Рада Російської Федерації виходить з того, що діалог щодо вказаного питання має розвиватися цивілізовано, вести до пошуків порозуміння, а не до загострення відносин в рамках Співдружності та розхитування її устоїв. Сьогодні всі, хто шанує ідеали демократії та справедливості, зобов'язані проявити щодо Криму мудрість, відповідальність та стриманість, забезпечити суворе дотримання прав усього населення Криму, зокрема кримськотатарського народу.

Верховна Рада Російської Федерації звертається до президента України, Верховної Ради України із закликом утриматись від будь-яких дій, спрямованих на придушення вільного волевиявлення населення Криму, що має відповідно до міжнародних норм повне право самостійно визначити свою долю.

Верховна Рада Росії від імені російських народів підтверджує свої дружні почуття народам братської України, висловлює надію, що наш голос почують, а всі питання російсько-українських відносин вирішаться мирним шляхом політичних переговорів з метою досягнення справедливих домовленостей, що відповідають інтересам сторін, сприяють миру та злагоді. Верховна Рада сподівається, що такого ж принципу Україна та її вищі органи влади будуть дотримуватись зі свого боку»[62].

5 травня 1992 року Верховна Рада Криму прийняла акт про проголошення державної самостійності Республіки Крим – створення суверенної держави Республіка Крим. Наступного дня, 6 травня, з'явилась Конституція Республіки Крим, що задекларувала Республіку Крим як демократичну державу, а місто Севастополь, яке є невід'ємною частиною Криму, – містом із особливим статусом. 13 травня Верховна Рада України призупинила дію постанови Кримського Верховної Ради як такої, що суперечить конституції України. 21 травня Верховна Рада Криму скасувала свою ж постанову від 5 травня. Питання про незалежність Криму на деякий час закрили, хоча альтернативна назва, що нагадує про суверенітет держави – Республіка Крим – співіснувала з Кримською АРСР.

У 1993 році в Республіці Крим ввели посаду президента Республіки, яку обійняв представник проросійського блоку «Росія», повернув своїм указом дію Конституції Криму 1992 року. В цілому, Київ відреагував негативно. У вересні 1994 року Верховна Рада України перейменувала Кримську АРСР (Республіку Крим) на Автономну Республіку Крим, а 17 березня 1995 року прийняла закон України «Про скасування Конституції та деяких законів Автономної Республіки Крим». Скасували водночас і велику кількість прийнятих раніше правових актів Кримської влади, а також посаду президента Республіки Крим.

Прийнята у 1995 році нова конституція півострова скасовувала інститут президентства, проте проголошувала суверенітет Криму й надавала право Верховній раді Криму приймати закони. У жовтні 1998 року нова редакція

конституції Автономної Республіки Крим вже повністю відповідала Конституції України.

У березні 2014 року після революції у Києві та втечі з країни Януковича, в Криму відбувся державний переворот. Росія ввела на територію півострова додаткові війська (частина військ вже знаходилась на кримських російських базах) й під дулами автоматів провела референдум, на якому, згідно з заявами офіційних російських осіб, 82 % виборців проголосували за незалежність Криму та його приєднання до Росії. Поміж тим, за даними незалежних експертів у референдумі взяли участь не більш ніж 50 % виборців (у деяких районах Севастополя ця цифра складала 80 %), а за приєднання до Росії проголосувало не більш ніж 30 %. Вражала швидкість, з якою розвивалися події: 16 березня провели референдум, 17 березня – оприлюднили результати; 18 березня у Кремлі підписали документи про включення Криму до складу Російської Федерації. Зазвичай зробити все це з такою динамікою неможливо, не говорячи вже про те, що у Росії не проводився референдум щодо прийняття Криму до складу Російської Федерації. Очевидно, сценарій окупації Криму та приєднання його до Росії в Кремлі заздалегідь продумали та пропрацювали, а російський уряд квапився прийняти Крим до складу Російської Федерації до початку численних протестів міжнародної громадськості та України.

Кремль настільки квапився з окупацією Криму, що передчасно відлив медаль «За повернення Криму», на зворотному боці якої вказувався період проведення операції 20.02.2014–18.03.2014. 20 лютого в Україні ще при владі перебував Янукович, саме в цей день у Києві на Майдані розстріляли демонстрантів урядовими військами. Призначений на 16 березня кримський референдум 20 лютого здавався далекою формальною перспективою. Як тоді сприймати слова Путіна про те, що Росія не готувалась до вторгнення в Крим та прийняла рішення увійти до Криму тільки 22 лютого, після «повалення легітимного президента України В. Януковича» (який втік до Криму, а з Криму – до Росії)?

2014: Захоплення Криму Росією

До березня 2014 року Крим, звичайно ж, був ласим шматком, що «напрошувався» на російську агресію. Росія вже мала у Криму військово-морські бази й в цілому понад 4600 об'єктів інфраструктури, що дозволяли їй у військовому плані контролювати півострів. Розташування на цьому найвідомішому курорті колишнього Радянського Союзу великої кількості вілл та розкішних особняків створювало для російських олігархів, чиновників та генералітету армії додатковий стимул захоплення півострова. Численні кримські санаторії та бази відпочинку Путін та його оточення могли приватизувати чи передати в розпорядження російській номенклатурі.

На території Криму знаходяться величезні поклади нафти – 10 нафтових родовищ з запасом в 47 млн тонн; газу – 27 газових родовищ із запасом в 165,3 млрд кубометрів; 7 родовищ з 18,2 млн тонн газового конденсату. На

шельфі Чорного моря знаходиться ще 5 родовищ газу та 3 газоконденсатних родовища; на Азовському шельфі – 6 газових родовищ. Ресурси сланцевого газу на шельфі Криму Україна оцінювала в 40 млрд доларів. Є в кримських надрах й інші корисні копалини: залізна руда, мінеральні солі, будівельна сировина...

Проте економічні моменти поступалися імперським, політичним і геополітичним. Окупація Криму російською армією у березні 2014 року стала першим етапом грандіозного плану президента Путіна, що передбачає створення Російської імперії. Будь-який серйозний стратегічний план завжди складається з багатьох блоків. Одним з таких блоків стало приєднання України до Росії. Другим – приєднання Білорусі. Третім – захоплення Прибалтики. Були й інші частини, про які можна тільки здогадуватися. Зокрема останнім часом дуже багато уваги офіційні особи Росії приділяли Придністров'ю, куди інакше, ніж через Україну, не добратися. Приєднання України згідно початкового плану Путіна могло проходити поетапно чи одночасно. Це питання тільки технологій та військових можливостей: прорахувати все заздалегідь до березня 2014 було важко. Багато факторів залишались до кінця незрозумілими: рівень спротиву українців, рівень обурення у світі, масштаби санкцій проти Росії, ступінь готовності російських солдат вбивати українців та ступінь готовності українців помирати за свою країну.

Несподівано для Росії, України та й всього світу, українська сторона віддала Крим без бою. У березні 2014 року не одразу стало зрозуміло, добре це чи погано, який сигнал надсилається всім задіяним у конфлікт сторонам: агресору – Росії, з одного боку, Європі та США – з іншого. Абсолютно для всіх безкровна здача Криму перетворилась на доказ слабкості України та на її мовчазне погодження з тим, що Крим є «споконвічною російською землею». Проте такий «сигнал» зіграв проти Путіна: президент Росії тепер не сумнівався, що так само київські політики здадуть цілу Україну. Російський уряд негайно приступив до організації проросійських повстань у східних регіонах України, вимагаючи проведення референдумів регіональних рівнів щодо питання про приєднання східноукраїнських регіонів до складу РФ. Розраховували на те, що під впливом безладів на сході України Київ погодиться на проведення референдумів у східних регіонах країни; що Росія визнає результати референдумів, якщо вони підуть їм на користь, або ж не визнає – якщо вони підуть на користь Україні. В обох випадках Росія зможе пізніше ввести у східні регіони України війська для захисту російськомовного населення, як раніше – до Криму. Російський генштаб планував рушити свої війська на південь України, в одеському напрямі, наступаючи з Криму та зі сходу, відрізати Україні доступ до Чорного моря, вийти до Придністров'я та оголосити про створення нової держави, що її до того ніколи не було на карті – Новоросії.

Розділ 14

«Російська весна» у Кремлі та в південно-східній Україні

Після кримських березневих подій 2014 року у південно-східній Україні заговорили про «бандерівську загрозу». Основою для таких побоювань стали численні заяви націоналістичної партії «Свобода» та представників «Правого сектора» про те, що після Києва вони підуть на Схід. Однак ані на українську столицю, ані на Схід праві партії не пішли. А на президентських виборах кандидат від «Правого сектора» набрав 0,7 % голосів (для порівняння – український олігарх єврейського походження Вадим Рабінович набрав 2,27 % голосів виборців, тобто виявився втричі популярнішим).

Під час Євромайдану у Києві та на Сході України відбулися мітинги прихильників Євромайдану, що вимагали приструнити олігархію та повалити режим Януковича. Однак, з часом, гасла протестувальників на південному сході почали змінюватися, хоч ані соціальний, ані етнічний склад населення регіону не змінився. Південно-східна Україна ставала базою боротьби проти «бандеризації» України, а процес пробудження там громадської активності отримав назву «Російської весни».

Насправді «російська весна» була справжньою російською диверсійною операцією, що проводилась в Україні російськими спецслужбами з метою дестабілізації політичної ситуації. З лютого 2014 року в операції «Російська весна» брали участь три сили: місцева російська агентура та агенти впливу; місцеві проросійські «сепаратисти» та «ополченці»; кадрові диверсанти спецпідрозділів російських ГРУ та ФСБ, з тих, яких в радянські часи відправляли до Африки та Латинської Америки для влаштування там заколотів та громадянських війн. Тільки говорити тепер можна не португальською чи іспанською, а рідною російською, що значно спрощувало роботу диверсантів та ускладнювало боротьбу з ними правоохоронним органам України. Проміжною ціллю «російської весни» стало розв'язання інформаційної війни, провокація міжетнічних, міжрелігійних та міжрегіональних зіткнень та створення умов для введення в Україну російських військ для окупації спочатку частини України, а згодом і всієї її території. Звичайно, за політичну та геополітичну мету операції правила ліквідація української державності.

Детонатором вибуху «російської весни» на південному сході України послужила відміна Верховною Радою України Закону про регіональні мови, що давав російськомовним українцям практичну можливість використовувати російську мову як офіційну на південному сході України та в Криму. Непродумане рішення українських парламентарів в буквальному сенсі підірвало Крим та південний схід, а «російська весна» поширилася Україною перш за все під зручним для Росії гаслом захистити російську мову та російськомовне населення від «засілих у Києві бандерівців».

Розпочатий у Києві та в Західній Україні процес захоплення прибічниками Євромайдану обласних адміністрацій, знесення пам'ятників Леніну, споруджених на території країни радянським режимом, відсторонення від влади губернаторів та мерів міст, самосуди та побиття, зокрема прив'язування до «ганебного» стовпа губернатора Волині правила за факти початку «бандерівського наступу». Для жителів східних областей зазначені дії не здавались правильними, хоча до початку «російської весни» Януковича та його клан вони також недолюбливали.

На цьому тлі розпочатий 22 лютого 2014 року у Харкові на з'їзді місцевих органів влади «процес об'єднання» південного сходу України охопив Харківську, Донецьку, Луганську та Запорізьку області. Радикальні елементи південного сходу також почали захоплювати обласні адміністрації, будівлі Служби безпеки та МВС. Зовнішньо протести та заворушення дзеркально відображували аналогічні січневі-лютневі протести в Західній Україні. Однак мали інший зміст. У Харкові на з'їзді пролунали заклики до місцевих органів влади взяти владу в регіонах у свої руки. Київ розцінив це як заклики до сепаратизму. Прибічників вказаного руху стали називати «сепаратистами», хоча безпосередньо ані на з'їзді, ані на перших демонстраціях у Харкові, Донецьку та Луганську заклики до сепаратизму не звучали. Вони пролунали пізніше – після того, як серед протестувальників почали з'являтися молоді та агресивні люди, які прибули з Росії, переважно з прикордонних з Україною областей Російської Федерації – Білгородської, Воронежської та Ростовської.

Поступово ситуація стала загострюватися та виходити з-під контролю. Доходило до взаємного побиття активістів. Агресивність проявляли швидше не євромайданівці, а проросійськи налаштовані мітингувальники, з добрим фізичним вишколом. В битвах брали участь не стільки проросійські громадські організації, як організації на зразок харківського «Оплоту», що згуртував у своїх лавах спортсменів, професіональних вуличних та рингових бійців, що займалися східними бойовими одноборствами та вміли не лише розмахувати кулаками, але й бейсбольними бітами. Згодом дані організації, як правило, відходили, зокрема до Донбасу, та вливалися там у лави озброєної місцевої самооборони, яку підтримували російські військові, що їх перекинули на південний схід України з Росії та Криму.

Протести на Південному Сході набували все більш й більш антиурядового характеру. Чулись постійні заклики до повалення «київської хунти» (термін було введено в обіг російською пропагандою у березні 2014 року) та приєднання до Росії. Склад «демонстрантів» корінним чином змінився. Він поповнився найманцями з Росії, відставними офіцерами з Криму, проросійськи налаштованими «ополченцями» та навіть кримінальними елементами, що їх сепаратисти звільнили з в'язниць і СІЗО.

Якщо на початковому етапі вуличні демонстрації на південному сході країни мали мирний характер, то тепер керовані агентами російських спецслужб демонстранти перетворилися на організовані військові формування, озброєні та фінансовані з джерел невідомого походження. Під підозрою опинились: з одного боку Росія, а з іншого – колишній президент України Янукович, що переховувався в Росії, плюс його люди.

Розгорнута проти України пропагандистська війна російських ЗМІ вражала своїми примітивністю та необ'єктивністю. Однак вона виявилася достатньо ефективною, тим паче, що в пропагандистській війні активну участь на боці Росії брали видатні діячі російської культури. На противагу цьому представники української культури виступили зі зверненням до своїх російських колег та друзів із закликом «проявити повагу до прагнення українського народу продовжити творення своєї державності на правових засадах після падіння корумпованого, замішаного на крові власного народу» режиму Януковича. «У нас немає фашистів, немає екстремістів, – йшлося у зверненні, – Є велике бажання жити у вільній країні. Ми закликаємо

підтримати українське в його праві відстояти свою незалежність та допомогти зупинити війну між дружніми братським російським та українським народами, зупинити військове вторгнення Росії на територію України!»

Плани Путіна

До повалення президента Януковича в Україні мало хто допускав, що Росія може розпочати військове вторгнення. Здається, таку небезпеку не передбачали ані українські військові, ані суспільство. Ситуація змінилась після російської окупації та анексії Криму. Тепер російське вторгнення на материкову Україну виглядало цілком реальним. Катерина Горчинська, головний редактор видання Kyiv Post, оприлюднила документ «Про кризу в Україні». За її словами, документ, розроблений Радою безпеки Росії та отриманий з надійного джерела, містив план окупації України. Він передбачав включення до складу Росії Криму, одинадцятьох українських областей та Києва:

«По-перше, тільки повне входження територій російських областей України, а саме: Криму, Луганської, Донецької, Запорізької, Дніпропетровської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Київської, Херсонської, Миколаївської та Одеської областей до складу РФ може гарантувати мир, безпеку та процвітання їх населенню, а також надійний захист інтересів Росії. По-друге, реалізувати дане завдання можна, лише встановивши контроль над «матерью городов русских», столицею України, містом-героєм Києвом».

Документ підготували задовго до початку безладів на сході України та окупації Росією Криму. Бо він передбачав розгін Майдану та розпуск Верховної Ради для встановлення одноосібної влади Януковича. «Період хаосу» Росія планувала використати у своїх політичних інтересах, намагаючись зокрема «забезпечити нейтралізацію найвидатніших представників бандерівської опозиції», провести «стабілізаційні заходи» з метою створення сприятливих умов для подальшої участі України в інтеграційні процеси СНД та відсторонення від влади прихильників вступу України до ЄС та НАТО.

Ще на Бухарестському саміті НАТО у квітні 2008 року, за декілька місяців до російського вторгнення до Грузії, президент Путін відкрито заявив, що Україна – держава, яка не відбулась, і багато українських територій, приєднані до України Росією в різні історичні періоди, потрібно повернути. Всі учасники саміту, зокрема, американський президент Дж. Буш, сприйняли висловлювання Путіна за жарт. Не сміявся лише колишній радник президента Путіна з економічних питань Андрій Ілларіонов, який розмістив у своєму блозі статтю «План військових дій проти України». Цей пророчий текст написав не просто політолог, а російський експерт, що багато років пропрацював в Міністерстві оборони Росії.

Третій президент України Віктор Ющенко також мав переконання, що «російський план» щодо України передбачає ліквідацію її як незалежної держави. А тому наполягав на найшвидшому проведенні європейської інтеграції. Процес інтеграції здавався Ющенкові єдиною можливістю уникнути війни та зберегти цілісність України. Про це він заявив ще 21 лютого 2014 року, тобто до анексії Криму. «Розвиток російського сценарію, який полягає... [в] ескалації конфлікту... [та] створенні маріонеткового уряду – треба негайно зупинити, – заявив Ющенко. – Треба створити постійну місію Євросоюзу, яка сприятиме поверненню до європейської інтеграції як гарантії збереження цілісності України, поверненню до миру та стабільності й подальшого проведення реформ у всіх сферах. Європейськими кроками в Україні мають стати ухвалення політичної асоціації, зона вільної торгівлі та запровадження безвізового режиму. Водночас ЄС повинен ввести фінансові санкції та інші обмеження щодо організаторів терору проти українців».

Загалом недооцінка серйозності намірів російського керівництва щодо України мала глобальні наслідки. Більшість політиків, політологів, експертів та спеціалістів у сфері Росії та України вважали, що Путін не наважиться на анексію Криму. Після окупації Криму багато хто вважав, що Кремль обмежиться визнанням «незалежності Криму» та можливим його приєднанням до Митного союзу, однак все-таки не піде на анексію, а тим більше на військове вторгнення на південному сході України. Проте Путін вчинив так, як планував від початку: анексував Крим та приступив до наступного етапу: до засилання на землі України спецпідрозділів ГРУ та ФСБ для організації там «самооборони». Ось одна з перших російських інструкцій, складена для українських «сепаратистів» та «ополченців» південного сходу:

«1. Зайняті будівлі не залишати, а укріплювати. Впродовж нічної частини доби не менше 1000 озброєних осіб мають перебувати у будівлі-таборі. Чоловіки перебувають в загонах, жінки забезпечують продуктами та медикаментами. Організувати цілодобову караульну службу, створити озброєні групи швидкого реагування.

2. В областях – «відрізати» місцеві СБУ. Займати будівлі, вимикати зв'язок, позбавляти дієздатності. СБУ у Києві має втратити опору на місцях. СБУ – противник № 1 і його треба оглушити в будь-який спосіб та висвітити їхню агентуру.

3. Займати регіональні телестудії та розпочинати своє мовлення. Головне – зберегти технічний вихід на телесітку, а журналісти порозбігаються – можна робити що завгодно – показувати ролики з YouTube, зачитувати новини. Головне – надавати свою інформацію.

4. Не вимагати референдумів, а проводити їх. Створювати виборчками, вимагати в офіційних виборчках списки виборців, домовлятися з типографіями та друкувати бюлетені. Допомогу офіційної влада Донецька, що підтримує референдум, використовувати, але ініціативу їй не передавати.

5. Йти на шахти та проводити агітацію. Поки що це революція молоді та людей похилого віку. Всі інші гарують та п'ють пиво. Шахти мають перейти в режим страйків до повної визначеності ситуації. У випадку об'єднання з Росією застій [в роботі] повністю компенсують.

6. Зв'язатися з «Легітимним» [президентом Януковичем]. Нехай зробить хоча б щось корисне – призначить народних представників губернами [губернаторами] Донецької та Луганської областей.
7. Серед міліції вести пропаганду невтручання та невиконання наказів «для захисту» органів влади, що підпорядковуються хунті. Навіть пасивний захист заборонити. Нема чого панькатися.
8. Частини ВВ [внутрішніх військ] блокувати. Мобілізованих призовників – агітувати організовано перейти на бік народу.
9. Розблокувати кордон з РФ хоча б на декількох ділянках. На західних кордонах південного сходу України, навпаки, встановити блокпости й нікого із Західної України не впускати».

Очевидно, важливі стратегічні рішення (якщо не всі абсолютно) в Росії сьогодні приймаються не колективно, а одноосібно Путіним, для якого його власні інтереси та інтереси його найближчого оточення є визначальними. Хоча, здається, стратегічного плану у Путіна немає. Точніше, план полягає в захопленні всіх тих територій «руського міра», окупація яких видаватиметься можливою. Проте, де бере свій початок та де закінчується «руський мір», сьогодні не знає ніхто – і президент Путін також.

Назад до імперії!

У березні 2014 року, коли Крим окупувала російська армія, багатьом могло видатися, що світ зійшов з розуму. Однак збожеволів не весь світ, та навіть не ціла Росія, а власне тільки невелика група людей, яка керувала нею. Потім, звичайно ж, коли все, що відбувалось, аналізувати спокійно та об'єктивно, то стає зрозуміло, що певна група людей не збожеволіла. В медичному розумінні цього слова вони цілком здорові. Просто вони жили в іншому світоглядно-політичному вимірі, який в Європі вже давно припинив своє існування.

Населення східної та південно-східної України також жило в іншому вимірі. Відірвані у 1991 році від Москви та Києва, вони тепер намагались повернутись до давно зниклого Радянського Союзу, збираючись під червоними прапорами поруч з пам'ятниками Леніну. Вони не розуміли, що путінська Росія це не старий, знайомий їм з дитинства СРСР, а зовсім інший тип державності, де панують дикі ринкові закони. Вони намагались повернутись у минулу епоху.

Почасти у цьому не винні ані теперішні керівники Росії, ані населення південно-східної частини України. Річ у тому, що радянська епоха у 1991 році відійшла стрімко, без пояснень, а люди, що правили Росією у 2014 році, вирости та сформувались до 1991 року. Більшість із них належала до членів КПРС, хтось був номенклатурою комсомолу, хтось працював на КДБ та

ГРУ. А це досить специфічні структури. Туди й відбір був специфічний та й робота в цих установах залишала глибокий слід в особистості людини. Цим людям так і не вдалося зрозуміти, чому Радянський Союз – це «погано». Вони широко вірили, що Радянський Союз – це «добре», а якась зла сила (напевно, Америка) у 1989–1991 рр. цю прекрасну країну розчавила.

З 1991 року було здійснено декілька спроб повернути Росію туди, де вона опинилася сьогодні. Власне, серпневий путч 1991 року став першою спробою повернення. Друга спроба реалізовувалася у жовтні 1993 року, коли російська Верховна Рада, в якій домінували комуністи, здійснили не одну спробу усунути від влади президента Єльцина через імпичмент, саботаж, заклики до повстання. Третя – у березні 1996 року, коли керівник Служби безпеки Єльцина, колишній охоронець Юрія Андропова, генерал Олександр Коржаков, керівник Міністерства безпеки Росії (наступника КДБ) Михайло Барсуков та їх ставленик віце-прем'єр Олег Сосковець (планований заколотниками на посаду президента Росії) намагались скасувати або перенести президентські вибори, запровадивши надзвичайний стан.

Надзвичайний стан планували ввести через те, що всі проведені в Росії опитування громадської думки на президентських виборах 1996 року прогнозували перемогу кандидату від комуністів Геннадію Зюганову, а не Єльцину. Щоб не втратити владу у 1996 році, завчасно спровокували чеченську війну (з часом її стали називати «Першою чеченською війною», оскільки у 1999 році розпочалася «Друга») – як привід для введення надзвичайного стану та скасування або відтермінування виборів. За планом змовників, Коржаков зобов'язувався знайти спосіб усунути Єльцина: змусити його піти у відставку, замінити його Олегом Сосковцем та побудувати Росію нинішнього типу.

Проте у 1996 році російським спецслужбам не вдалося захопити владу. Єльцин відчув інтуїтивно, що Коржаков втілює загрозу для нього та прийняв допомогу з рук російських олігархів на чолі з Борисом Березовським. У 1996 році Єльцин пішов на вибори, відкликав ще не опублікований березневий указ про введення надзвичайного стану, звільнив Коржакова – Барсукова – Сосковця. Чесно чи нечесно, але формально на виборах Єльцин переміг Зюганова з невеликим відривом та в знак подяки віддав важелі керування Росією олігархам – до наступних президентських виборів 2000 року.

У 1999 році почався новий штурм спецслужбами Росії кремлівського бастиону. Переміг Путін. Міг перемогти Євген Примаков (колишній директор Служби зовнішньої розвідки Росії). Міг перемогти архітектор Першої чеченської війни Сергій Степашин (колишній директор Федеральної служби контррозвідки, спадкоємиці Міністерства безпеки Барсукова та радянського КДБ). Всі ці люди були спецслужбовцями. Всі вони розглядалися Єльцином як кандидати на посаду наступника Єльцина, президента Росії. На шахівниці Кремля у 1999 році всі ці фігури загадковим чином розташувались у такий спосіб, що куди не піди – мат: у всіх випадках наступним президентом ставав кадебіст.

Коли у травні 2000 року президентом став колишній директор ФСБ (так називалася тепер колишня Федеральна служба контррозвідки) Володимир Путін, в Росії й за кордоном було чимало незадоволених цим призначенням. Путіна вважали ставлеником Єльцина, людиною Абрамовича, Березовського, Волошина та відповідно ставлеником олігархів. Однак, незадоволені призначенням Путіна мовчали, бо Путін був кадебістом. А це найголовніше. Коли Путін

став створювати вертикаль влади, приручив парламент, змінив Конституцію, ввів жорстку централізацію, ліквідував систему бодай не абсолютно вільних, але принаймні не повністю контрольованих центром місцевих виборів й знищив незалежні ЗМІ, всі ніяк не могли зрозуміти: для чого йому це. У березні 2014 року все це стало очевидним: для нового «витка» в історії Росії, для відродження російської імперії. А зануритись у чорторій цього «витка», попередньо не ставши диктатором, неможливо.

Багато сил ідеологи ФСБ витратили для створення ідеології для «народу». Адже як можна управляти «народом» без ідеології? Радянський Союз, на думку Путіна та його оточення, тримався на двох стовпах: комуністичній ідеології та КДБ. На користь необхідності створення нової ідеології висловлювався зокрема головний кремлівський ідеолог та технолог В'ячеслав Сурков. Придумати він нічого нового не зміг, хоча дуже старався. Коли на вищі державні посади стали просувати Дмитра Рогозіна, відвертого російського «фашиста з людським обличчям», призначивши його зокрема віце-прем'єром, який курує російський військово-промисловий комплекс (ВПК), вдалось остаточно сформувану нову ідеологію. Нею виявилась ідеологія російського націоналізму.

Наклавши національну ідею на ще одне зізнання Путіна – що найбільшою особистісною травмою для нього став розпад СРСР у 1991 році, поєднавши цю відвертість з персоною Рогозіна, що курує ВПК та з фінансовою політикою уряду під головуванням ставленика Путіна Дмитра Медведєва, що видає все нові й нові бюджетні гроші для модернізації російської армії, ми наблизимось до тієї межі, котру Росії вдалось перетнути у березні 2014 року: до початку силового повернення втрачених Москвою у 1991 році територій.

Століття початку Першої світової війни Путін відзначає початком Третьої. І зовсім не через те, що він божевільний. Ні, в жодному разі. Просто в КДБ всі такі, як Путін. Люди, якими Путін себе оточив: Сергій та Віктор Іванови, Ігор Сечін – тонісінько такі ж. Тільки тепер у них життя вдалося, тільки тепер вони усвідомили заради чого жили, заради чого багато років вони прислужували то демократам на зразок мера Санкт-Петербурга Анатолія Собчака, то популістам на зразок Бориса Єльцина, то олігархам на зразок Бориса Березовського, Романа Абрамовича та Михайла Фрідмана. З початком «Російської весни» 2014 року настав їхній зоряний час.

«Назад до імперії» – ось гасло початкового періоду Третьої світової війни, битви за Україну. Весь світ сьогодні не соромиться цього слова – «імперія» сьогодні звучить гордо, але по-дурному. Росія знову пишається цим словом, як пишалася до 1917 року.

Якщо вірити російському телебаченню, Східна Україна – це російські території, тимчасово окуповані ворогом, а російські діячі культури, письменники, журналісти повністю готові вбивати «українських окупантів». Оруеллівські пам'ятки ненависті (з роману «1984») – це дитячі забавки у порівнянні з репортажами російських провладних ЗМІ про Україну. А слова, що ллються з екрану, промовляють конкретні особи, «художники», «майстри у своєму жанрі». Відомий російський письменник Олександр Проханов в авторській програмі «Репліка» (канал «Росія 24») виразно описує, як українці, коли їх не завоювати, «розпорюватимуть животи російським вагітним жінкам» (це цитата). Перший канал російського телебачення, що

трансляється практично на всю територію РФ та є головним джерелом інформації для її мешканців, розказує про те, як «українці» розпинають російських дітей. Якби Геббельс користувався телебаченням, а Гімлер – фейсбуком та твіттером, вони б також розповідали нам, як чехи та поляки розпорюють животи вагітним німкеням, а євреї п'ють кров арійських немовлят.

На всіх російських каналах йде війна. Якщо нічого не знати про події у світі та судити про все лише з російського телебачення, то виходить, що існує така мерзотна Україна, де править хунта, а самозваний уряд цієї бридкої країни знущається над пригнобленим російським населенням. Є ще одна країна, Америка та якесь дивне співтовариство ЄС, які хоч й не такі бридкі, як Україна, але також мерзенні й підлі. Вони весь час шкодять добрій та покірливій Росії – сусідній державі, в якій душа болить і за росіян, які живуть в Україні, і за недбалих дурних українців, які опинилися під владою хунти й «фашистів», іменованих то «бандерівцями», то «бендерівцями». Ці українці (яких Росія ще й підготовує мільярдами доларів щороку) ніяк не хочуть зрозуміти, що їм краще лягти під Росію й забути про незалежність. Це звучить російською 24 години на добу, 7 днів на тиждень в ефірі каналу новин «Росія 24». А паралельно Russian TV (для конспірації званий RT, щоб одразу не зрозуміли, що це російський канал) говорить ще й англійською на весь світ.

Дивно, що на відміну від 1938–1939 років, всі все розуміють. Президент Обама, якого багато хто критикує за нерішучість та м'якість, європейські лідери, що вічно намагаються уникнути економічних негараздів у своїх країнах, добре розуміють, що ведеться нічим не прикрита агресія Росії проти сусідньої слабкої держави, схожа, як дві краплі води, на гітлерівські та сталінські операції 1938–1940-х років. Всі розуміють, що «повстання» на сході України організувала Росія. Світове співтовариство ніколи не визнає дрібне шахрайство з Кримом. Навіть у питанні анексії Криму Росію не підтримала жодна країна. А окупацію Східної України – й поготів. Розуміння в США та Європі абсолютне: йдеться не про Україну, проблема не в тому, хороша Україна чи погана, корумпований там уряд чи ні, чи хотів Крим стати складовою частиною Росії, чи, може, хотів залишитись у складі України. Проблема – в Росії та в її теперішньому керівництві. Всі претензії висуватимуть лише Росії.

І у Першій світовій війні, і в Другій, сторона, яка йшла в наступ, розраховувала, що жертва здасться і, власне, війни не буде. У 1914 році так вважала Австро-Угорщина, бажаючи помститися Сербії за вбивство ерцгерцога. У 1939 році такої ж думки дотримувалася Німеччина, обтяжена ідеєю об'єднання всіх етнічних німців у межах єдиної держави. Сьогодні так вважають полковник ФСБ Путін, генерали ФСБ Сергій і Віктор Іванови та всі інші особи в погонах, які опинилися при владі в Росії й придумали об'єднати в межах нової імперії весь «руський мір». Заради нього затівається нова світова війна: щоби планета усвідомила велич Росії, як колись Європа мала усвідомити велич Німеччини, а Азія й Америка – велич Японії.

Декілька місяців у Європі, США та Росії про війну говорять як про щось абсолютно буденне, недбало згадуючи ще й про наявність ядерної зброї – заради «руського міра», якого не існувало та не існує, бо найбільше росіян в Росії знищили самі ж росіяни. З 1917 року, коли до влади прийшли

більшовики, кількість жертв режиму перевищувала десятки мільйонів. У 2014 року росіяни знову підійшли до краю безодні. Їх знову відправляють на війну збожеволілі правителі. Тільки сьогодні це не Ленін і Сталін, і навіть не Брежнев, а група полковників та генералів КДБ-ФСБ, що захопили Росію шляхом хитрої багатоходової операції.

Розділ 15

Чи хочуть війни росіяни?

Узагальнення завжди ризиковані. Однак без узагальнень у цій книзі неможливо обійтися. Чи хочуть росіяни війни? З обмовкою, що не всі росіяни хочуть війни і що багато росіян не хочуть війни, можна зробити висновок, що до 2014 року у Росії утворилася ситуація, коли більшість росіян погодились підтримувати свій уряд, що став на шлях великої війни. Росіянам (в більшості) несподівано для Європи, та навіть для себе особисто, закортіло, щоб їх боялись – як завжди боялись радянських солдат у Європі.

Незасвоєні Путіним уроки Першої та Другої світових війн

Коли закінчилася Перша світова війна та обговорювалися умови мирного договору, американський президент Вільсон висунув Німеччині досить м'які умови капітуляції. Однак Франція та, значно менше, Англія категорично наполягали (й наполягли) на достатньо жорстких умовах, які б гарантували, що Німеччина ніколи не зможе піднятися економічно та стати джерелом нової війни у Європі. Так з'явився Версальський мирний договір у тому вигляді, що нам відомий. Пройдуть роки. Напишуть томи про те, що Друга світова війна розпочалася через принизливий для Німеччини Версальський договір та нестримний апетит Франції, яка ставила собі за мету будь-якою ціною перешкодити відродженню Німеччини. Напевно, автори цих книг мають рацію.

Так що перший поштовх для приходу до влади в Німеччині Гітлера – принизливий для Німеччини Версальський договір, що став підґрунтям для зросту націоналізму та приходу до влади націонал-соціалістів. Другий поштовх – абсолютна впевненість правої, консервативної частини населення та армії у тому, що Німеччина програла війну через «удар у спину». Такий термін тоді з'явився в Німеччині, а сам удар нанесли німецькій армії революціонери та комуністи. Прихильники вказаної версії в чомусь виявилися праві. Листопадове революційне повстання у Німеччині 1918 року послабило

позиції німецької армії та уряду, й без того не вельми сильні тоді, восени 1918 року.

Тут варто додати, що німецькі соціал-демократи взяли деякі уроки у російської революції 1917 року. В Росії соціал-демократи – меншовики та есери – ситуативно об'єднались з більшовиками для боротьби не стільки з реальною, скільки з ними ж надуманою «контрреволюцією» та в результаті віддали владу більшовикам. У Німеччині соціал-демократи об'єдналися з армією, тобто з контрреволюцією, та вгамували спартаківців-комуністів – і до влади в Німеччині на хвилі розгромленої революції 1918 року прийшли саме німецькі соціал-демократи.

На долю демократичного уряду Веймарської республіки 1919–1932 рр. припав (через програму війни та її наслідки й через нездійсненні фінансово-економічні умови Версальського миру) важкий період. В результаті – за наявності абсолютної свободи німецької преси у 1920-ті роки – демократія виявилася скомпрометованою самими ж соціал-демократами, яких населення, що мало повну свободу слова, зробило відповідальними за всі економічні негаразди.

Але найголовнішою передумовою приходу нацистів до влади стала третя причина – національне питання. У випадку з Німеччиною його можна розбити на дві течії: першу – відродження німецької нації, об'єднання всіх німців в межах однієї імперії, й другу – боротьба зі світовим єврейством, насамперед з євреями Німеччини.

Існували й передумови другого рівня, що сприяли приходу нацистів до влади. По лінії Комінтерну Сталін проголосив головним ідеологічним ворогом міжнародного комуністичного руху німецьких соціал-демократів. Вдумаймося: німецькі соціал-демократи у Веймарській республіці ледве стояли на ногах під тиском фінансово-економічних умов Версальського договору. Радянський Союз нібито природно мав підтримати цей слабкий демократичний уряд з урахуванням нової небезпеки, що насувається – крайнього націоналізму. Небезпеки не теоретичної, а цілком реальної. В Італії фашисти вже були при владі. Так що підстави вважати, що фашизм – реальна загроза – існували. Відповідно до комуністичних догм Маркса та Леніна націоналізм є головним ворогом міжнародного комунізму. Та все одно Сталін змусив німецьких комуністів разом з нацистами виступати разом у спільних акціях проти соціал-демократичного німецького уряду. Якби комуністи підтримували соціал-демократів, вони б дістали більшість у Рейхстазі (німецькому парламенті) й Гітлеру ніколи не вдалося б прийти до влади, оскільки до влади він прийшов не внаслідок революції чи перевороту, а легальним шляхом. Однак Сталін дав німецьким комуністам цілком протилежні вказівки: вони мали всіма силами підтримувати нацистів і разом з ними виступати проти соціал-демократичного уряду Німеччини.

Стратегія Сталіна щодо революції у Німеччині відрізнялася й від прямолінійного підходу Маркса та Троцького, які розраховували на повстання німецького робочого класу, й від антифранцузьких планів Леніна, який прагнув штовхнути німців на створення «фронту на Рейні». Сталін хотів знищити всі центристські політичні групи й протиставити один одному тільки нацизм та більшовизм. Він справедливо вважав, що основною силою світової революції є СРСР, а всі інші іноземні компартії виконують допоміжні функції. В рамках такої програми у 1929–1939 рр. всі сили радянської

комінтернівської та зовнішньої політики щодо Німеччини спрямували на піддрив Веймарської республіки, на пряму підтримку нацистських страйків, на провокування збройних зіткнень із демократією. На думку Сталіна, Гітлер у Німеччині та й на всій території Європи мав відіграти роль «криголама революції», що розчищає дорогу комуністам. Тому, починаючи з 1933 року основним завданням Сталіна став союз із німецькими мілітаристами й Гітлером, а тактика «єдиного фронту» в Європі у 1934–1939 рр. для Сталіна виконувала лише функцію прикриття політики підготовки до угоди з нацистами.

Якби Сталін планував увійти в союз з Англією та Францією проти Німеччини, він вів би відкриті переговори з Німеччиною й таємні – з Францією та Англією. Проте Сталін планував укласти угоду саме з Гітлером. Тому відкриті переговори він вів з Англією та Францією, а таємні – з нацистським урядом. На цьому тлі Європу приголомшив удар, який пізніше історики порівнюватимуть лише з початком Другої світової війни: «мюнхенська змова».

«Мюнхенську угоду» підписали Франція та Англія для того, щоб запобігти війні. Остання відчайдушна спроба мирно налаштованих Франції та Англії полягала в тому, щоб принести в жертву частину Чехословаччини, разом з тим умиритворити Гітлера й зберегти за будь-яку ціну мир у Європі. До 1938 року ситуація в Європі для західних демократій була катастрофічною. В Італії владу захопив Муссоліні. У Німеччині – Гітлер. В Іспанії – Франко. Австрія вже припинила своє існування: в результаті «аншлюсу» вона стала частиною німецької імперії. У Португалії та Угорщині влада теж опинилася в руках диктаторів.

Формально існував договір між Францією, Чехословаччиною та СРСР. У разі нападу Німеччини на Чехословаччину чехословацький уряд зобов'язувався офіційно звернутися до Франції та СРСР з проханням про надання військової допомоги. У всіх радянських книжках є детальні описи, як саме Радянський Союз готувався надати допомогу, скільки дивізій СРСР нараховував, скільки літаків та танків стояло напоготові... Проте у вересні 1938 року через Чехословаччину ніхто не хотів та й не готовий був воювати: ні Франція, ні Англія, ні Радянський Союз, ні навіть сама Чехословаччина. Президент Чехословаччини Едуард Бенеш в критичний момент дійсно послав Сталіну телеграму, формально просячи Радянський Союз надати допомогу, передбачену договором. Однак, відповіді на цю телеграму Бенеш вчасно не отримав. Радянський уряд тягнув з відповіддю. Незабаром Бенеш надіслав нову телеграму, в якій оповіщав Сталіна, що Чехословаччина прийняла умови капітуляції й від військової допомоги Червоної армії відмовляється.

Зрозуміло, що радянський уряд на той момент воювати з Гітлером через Чехословаччину не планував. Переговори щодо радянської військової допомоги Чехословаччині велися Сталіним виключно для того, щоби отримати дозвіл Польщі на проходження до чехословацького кордону. Окупація Польщі була комплексом Сталіна. Антипольський комплекс Сталіна можна порівняти тільки з антисемітським комплексом Гітлера. Поляки це добре розуміли й згоди на прохід радянських військ через Польщу не давали, бо вони усвідомлювали, що Червона армія, ввійшовши одного разу на територію Польщі, вже ніколи не покине її. На це вказували уроки російсько-польських відносин.

На поляків чинили тиск Франція, Англія, Чехословаччина та Радянський Союз, проте поляки впустити радянські війська не погодилися. (Те ж саме, тільки вже без Чехословаччини, повториться у 1939 року на переговорах радянського уряду з Францією та Англією щодо пакту про взаємодопомогу в разі агресії Німеччини. Радянський Союз знов ухвалить рішення підписати договір з Францією та Англією, але за згоди Польщі на прохід радянських військ через її територію.)

Радянський Союз справді не межував з Німеччиною, Францією та Чехословаччиною. Але чому, власне, Франція та Англія наполягали на дотриманні умов Версальського договору впродовж 1920-х років та не оголошували війну Гітлеру у 1938 році через вимогу нацистів віддати Німеччині Судетську частину Чехословаччини, населену переважно етнічними німцями? Чому довелось погоджуватися на «поділ» Чехословаччини? Насамперед тому, що Англія та Франція не хотіли виглядати перед своїми виборцями, як ми сьогодні сказали б, агресорами. Через судетських німців, тобто етнічних німців, які жили в Чехословаччині та хотіли приєднання до Німеччини, починати Другу Світову війну в 1938 році Європа не була готова. Втім, у березні 1939 року через окупацію Гітлером решти Чехословаччини Європа також не готова була розпочати війну. Навіщо воювати, якщо сама Чехословаччина здається без опору!

Тут саме час повернутися до зовнішньополітичних планів Сталіна й до «криголама революції» Гітлера. У березні 1939-го Гітлер не ризикував великою війною. Він знав, що через недогризки Чехословаччини велику війну ніхто не розпочне. Він взагалі не вірив вже у велику війну. З окупацією Чехословаччини у березні 1939 року Гітлер вирішив всі зовнішньополітичні завдання, що стояли перед рейхом. Крім однієї: знищення європейського та світового єврейства. Етнічні німці об'єднувались у межах імперії. Німецька економіка зростала. Всі обмежувальні статті Версальського договору з плином часу анулювали (Гітлер просто перестав їх виконувати). Власність німецьких євреїв експропріювали. Євреїв позбавили всіх прав, вигнали з рейху або арештували й відправили до таборів. Саме в цей момент, коли малою кров'ю Гітлер домігся для Німеччини всього, чого хотів, Сталін запросив Гітлера до перемовин. Це запрошення було відкритим та демонстративним. 3 травня 1939 року голова Раднаркому В.М. Молотов, росіянин за національністю, змінив на посту наркома закордонних справ єврея М.М. Литвинова, з яким Гітлер через свій антисемітизм ніколи б не сів за стіл переговорів.

Заміна єврея Литвинова на росіянина Молотова стала сигналом від Сталіна про готовність розпочати серйозні перемовини з німецьким урядом. Цей сигнал почули, запрошення прийняли. Гітлер, звичайно, знав про польський комплекс Сталіна та про безкінечні звернення радянського уряду до польського з вимогою дозволити Червоній армії прохід через польську територію. Гітлер розумів, що Сталін хоче загарбати Польщу. Тому напасти на Польщу без попередньої угоди зі Сталіним щодо розподілу польської території Гітлер не ризикнув.

Зміст серпневих угод 1939 року між Гітлером та Сталіним, якщо брати до уваги Польщу, передбачав, що радянські та німецькі війська одночасно атакуватимуть польські кордони та зітруть польську державу з політичної карти світу. Німеччина в такий спосіб уникне великої війни, оскільки за співучасті СРСР в розподілі Польщі Франція та Англія не ризикнуть

виконувати умови договору про взаємодопомогу, не придуть на допомогу до Польщі, а дотримуватимуться чехословацького сценарію.

У серпні 1939 року, в момент, коли після окупації Чехословаччини у березні 1939 року Європі здавалося, що велика війна з Гітлером може й не розпочатись, Сталін розв'язав Другу світову війну. Сталін дуже добре знав, для чого він підписує з Гітлером радянсько-німецький пакт про ненапад, разом з таємним протоколом, де обумовлювалось, які саме країни входять до сфери впливу СРСР.

До серпня 1939-го радянський уряд мав вибір. Сталін міг підписати угоду з Францією та Англією про взаємодопомогу. Відповідно до такої угоди в разі нападу Німеччини на Францію (а це єдина велика держава, на яку могла напасти Німеччина, так як з Англією та СРСР вона не мала кордонів), Москва та Лондон мали б прийти на допомогу Парижу. При відсутності дозволу Польщі на прохід Червоної армії через польську територію Радянський Союз реально не міг нічим допомогти Франції та Англії. Щоправда, Радянський Союз міг зберігати доброзичливий нейтралітет. Але це все, що він міг зробити. Підписання такого договору між СРСР, Францією та Англією призвело б до того, що Гітлер не став би нападати ні на Францію, ні на Польщу. Тому що при існуванні договору між Францією та Радянським Союзом Сталін мав би оголосити Німеччині війну. На такий ризик у серпні-вересні 1939-го Гітлер піти не міг.

Зрозуміло, Сталін ризикував тим, що Радянський Союз уже у вересні 1939 року могли втягнути в небажану тоді війну з гітлерівською Німеччиною. Тому Сталін мав інший варіант зовнішньополітичної гри. Абсолютно спокійний варіант. Він міг не підписувати договір з Францією та Англією й не підписувати угод з Гітлером. У цьому разі сценарій вересня 1939-го виглядав би для Гітлера дещо кращим. У першому випадку Радянський Союз міг опинитися у стані війни з Німеччиною, якщо Гітлер нападе на Польщу та Францію. У другому – Радянський Союз залишав нейтралітет. Тоді Гітлер мав би окупувати всю Польщу й дійти до радянських кордонів серпня 1939 року, що створило б для Гітлера ризик нового витка військових зіткнень, тепер уже з Червоною армією, та початку війни на два фронти. Важко припустити, що сталінський Радянський Союз та гітлерівська Німеччина – дві агресивні держави, очолювані ірраціональними параноїками, – зможуть довго проіснувати без конфлікту. Щоби не мати спільного кордону з СРСР, Гітлер міг окупувати тільки західну Польщу, зробивши зі східної Польщі буферну зону. Наскільки довго міг проіснувати такий «буферний» стан – невідомо. Однак і з появою спільного кордону СРСР з Німеччиною, і при створенні буферної Східної Польщі Радянський Союз якийсь час міг би не брати участі у великій європейській війні та спостерігати з умовної віддалі, як Гітлер розправляється з рештою Європи.

Звичайно, головним ризиком для Сталіна стала ймовірність того, що Гітлер міг не розпочати великої війни в Європі. Взагалі не розпочати. У вересні 1939 року він міг обмежитися вирішенням «проблеми Данцигу». Суть «проблеми» полягала в тому, що в районі Данцигу проживали етнічні німці. Гітлер піднімав питання про воз'єднання з Німеччиною. Для цього необхідно було не лише передати Данциг Німеччині, але й створити «коридор» для зв'язку Данцигу з рештою Німеччини. Зрозуміло, що для відчуження означених польських територій, Німеччина мала б отримати згоду Польщі. Проте у Гітлера вже був вдалий для нього мюнхенський досвід, тож із Данцигом він

планувати зіграти подібний сценарій. Спочатку, шантажуючи Францію, Англію та Польщу загрозою великої війни, захопити Данциг, створити коридор, а пізніше, звинувативши поляків в недотриманні яких-небудь надуманих умов угоди, ввійти до Польщі під приводом захисту інтересів етнічних німців та окупувати західну Польщу. В кінцевому підсумку вересень 1939 року для Польщі в будь-якому разі настав би, не у вересні 1939-го, а пізніше, для прикладу, у 1940-1941 рр. Західну Польщу Гітлер планував окупувати без великої війни. Врешті-решт, Англія, Франція та Радянський Союз дозволили йому загарбати у 1938-1939 рр. Чехословаччину. Чим Польща краща?

Навіщо за такого розвитку подій Гітлеру договір про ненапад зі Сталіним? Гітлер побоювався, що Сталін, незважаючи на відсутність договору про взаємодопомогу з Францією, вступить у війну, перетне кордон Польщі (за згодою або без згоди поляків) та відкриє Східний фронт проти німецької армії. Такий сценарій для Гітлера видавався вкрай не вигідним та небезпечним. Відповідно Гітлер не міг піти на такий величезний ризик у вересні 1939-го. Без договору про ненапад зі Сталіним, Гітлер не міг розпочати війну проти Польщі. Гітлер міг почати війну тільки в одному випадку – якщо Сталін, зі свого боку, дасть зобов'язання не підтримувати Францію та Англію й не відкривати проти Німеччини другий – Східний фронт. Німці не мали іншого виходу, окрім як підписати з Радянським Союзом договір про ненапад до початку наступальних операцій проти Польщі.

Зрозуміло, що платою за такий вигідний та необхідний Гітлеру договір стала згода Німеччини на окупацію Радянським Союзом низки східноєвропейських країн. 20 серпня 1939 року, поспішаючи з рішенням польського питання, Гітлер написав листа Сталіну. В ньому він відкрито повідомив, що планує напад на Польщу, а тому зацікавлений у якнайшвидшому підписанні договору про ненапад. Гітлер просив у Сталіна дозволу терміново надіслати для переговорів до Москви Ріббентропа. Сталін відповів згодою.

Варто підкреслити, що попри всі мінуси Мюнхенської угоди 1938 року, попри справедливості всіх епітетів, якими ми її «вшановуємо», як боягузливу, зрадницьку та ін., Мюнхенську угоду підписували Англія і Франція виключно для того, щоб зберегти мир, тоді як радянсько-німецький договір підписувався Гітлером і Сталіним, аби розпочати війну. Тому й поспішав Гітлер. Саме для того, щоби допомогти Гітлеру якнайшвидше розпочати війну у Європі, Сталін погодився терміново прийняти Ріббентропа у Москві.

23 серпня до Москви прилетів Ріббентроп. Того ж дня підписали радянсько-німецький договір про ненапад і таємний додатковий протокол. Стисло кажучи, за протоколом Росія отримувала Прибалтику, Східну Польщу, Фінляндію та Бессарабію. Звернімо увагу на те, що Гітлер не просив Сталіна давати згоду на окупацію Франції, Бельгії, Голландії та інших європейських держав. Гітлер прагнув отримати лише згоду Сталіна на війну з Польщею. Гітлер тоді все ще сподівався, що йому вдасться уникнути великої війни. Ця тема обговорювалась Гітлером під час зустрічі з Муссоліні 15-16 квітня 1939-го, тобто незабаром після окупації Чехословаччини. Тоді керівники двох держав погодили терміни початку великої війни: не раніше 1943 року. Календар вказував на серпень 1939-го.

31 серпня Молотов виступив з довгою зовнішньополітичною промовою перед Верховною Радою СРСР. 1 вересня, в день, коли Німеччина напала на Польщу,

Його промову опублікували у «Правді». В промові йшлося про те, що ще вчора фашистська Німеччина вважалася ворогом. Сьогодні вона стала другом.

Отже, Сталін міг, за бажанням, зупинити Другу Світову війну. Для цього від нього вимагалось лише одне – підписати з Францією та Англією пакт про взаємодопомогу та відмовитись від власних планів щодо захоплення Польщі чи Східної Польщі. Все. Щоб запобігти агресії Гітлера й великій війні у Європі, від Сталіна більше нічого не вимагалось. Проте Сталін мав цілком протилежні завдання – розв'язати Другу світову війну, змусити Гітлера влізти до великої бучі й на цьому троянському коні в'їхати до Європи, як Східної, так і Західної, та захопити їх. Дурний Гітлер потрапив у пастку, влаштовану Сталіним. 1 вересня Гітлер атакував Польщу. Вдень 3 вересня, спочатку Англія, а згодом Франція оголосили Німеччині війну. Ввечері 3 вересня уряд Німеччини надіслав першу термінову надтаємну телеграму Москві з проханням якомога швидше розгорнути військові дії проти Польщі. Навіщо?

По-перше, німці несли втрати. Звичайно, ці втрати, як пізніше з'ясувалось, виявилися невідповідно малими у порівнянні із втратами польської армії, проте все-таки, вперше за всю історію гітлерівської агресії у Європі німці несли втрати, що нараховувались тисячами загиблих. По-друге, німці мусіли запобігати ситуації, за якої польська армія відступатиме на схід, до радянської зони впливу, куди, за договором про ненапад, з СРСР німці входити не мали змоги. По-третє, Гітлер хотів продемонструвати Польщі та Англії з Францією, що Сталін у цій війні виконує роль союзника Німеччини, а не союзника демократичної Європи.

Дуже важливим є ось що. Якби Сталін напав на Польщу 1-го чи 2-го вересня, можливо, Англія та Франція не оголосили б війну Німеччині, а пішли б за «чехословацькою схемою». А це означало б, що велика війна у Європі не розпочалась би. А Німеччина та СРСР не вийшли б на спільний кордон в окупованій ними Польщі. Тому Сталін вчинив так. По-перше, він дочекався, допоки Німеччина нападе на Польщу. По-друге, він дочекався, допоки Франція та Англія оголосять Німеччині війну. Він дочекався, допоки німецький уряд двічі звернеться до нього з нагальним проханням атакувати Польщу. Тільки тоді люб'язно погодився розгорнути військові дії.

10. вересня 1939 року світ ще не розумів, що таке Друга світова війна та куди вона рушить. Першу світову війну пам'ятали всі. Вона завершилася всього 20 років тому, й практично всі учасники вказаної війни були ще живими (хто не загинув, зрозуміло). Тим, хто у 1918 році досягнув 30-го року життя, у 1939-у виповнилося б 51.

У Першій світовій війні Великобританія втратила близько мільйона людей вбитими; Франція – 1,7 мільйона. Втрати французів виявились катастрофічними. Другий раз перемагати такою ціною Франція не мала сили. Історія Другої світової війни показала, що Франція готова капітулювати, але не воювати. У 1939 році перед Францією стояло тільки одне завдання: не втратити людей у новій війні. Це завдання частково було виконано успішно. Французи у другій війні втратили істотно менше, ніж у першій: близько 568 тисяч людей або 1,35 % населення (проти 4,3 % у першій війні).

Англія перебувала у кращому становищі. Англія була островом, недосяжним для Німеччини. Франція знала, що не може й не збирається воювати одна, тому з оголошенням війни чекала тієї миті, коли війну Німеччині першою

оголосить Англія. Англія оголосила війну Німеччині в першій половині дня 3 вересня. Франція – в другій. Проте й Англія, оголосивши війну, реально не збиралася воювати. Вона не мала цілі – перемогти будь-якою ціною. Тому також планувала максимально зберігати життя підданих Його Величності. До речі, Великобританія й це завдання виконала успішно для себе. У другій війні вона також понесла вдвічі менші втрати, аніж у першій: близько 450 тисяч життів.

До вечора 3 вересня 1939 року перед Сталіним відкрились приголомшливі можливості. Він міг, як у серпні, просто нічого не робити й відмовитися від вторгнення у Східну Польщу. Тоді він залишав Гітлера один на один з поляками, французами та англійцями. Звичайно, з урахуванням того, що ми зараз знаємо про людожера Гітлера та його людожерні плани стосовно цілого людства, з боку Сталіна це було б неблагородно. Проте, з погляду інтересів радянської держави та навіть особистих зовнішньополітичних планів, таке рішення здавалося Сталіну вигідним. Гітлеру довелося б, несучи багатотисячні втрати, воювати з усією Польщею. Військова кампанія проти Польщі зайняла б якийсь час. Франція не змогла би довго дивитися на винищення поляків, не розпочавши воєнних дій проти Німеччини. Після цього Англія також зобов'язувалась втрутитися. Хоча на той момент в Англії не було суттєвих можливостей, оскільки сухопутної армії для вторгнення на континент вона не мала, а британська авіація лише почала переходити на військові рейки. Але на морі панував саме британський флот, що мало чимале значення.

Якщо не ідеалізувати Сталіна, а вважати його достойним Гітлера лиходієм, то й в такому підході невтручання Сталіна приводило до вигідних для СРСР результатів. Сталін втягував Європу до Другої Світової війни, тобто реалізовував свій підступний план про «криголам революції». Він отримував все, окрім Східної Польщі, бо був ризик, що Східну Польщу через військову необхідність займуть німці. Захопивши територію Східної Польщі, німці могли її вже не залишити, й новий радянсько-німецький кордон проходив би старим радянсько-польським кордоном 1939 року. Через можливу – тільки можливу, а не очевидну – віддачу Східної Польщі Німеччині Радянський Союз зобов'язувався відмовитись від участі в польській кампанії Гітлера та дотримуватися дійсного нейтралітету у розпочатій європейській війні.

Існували й інші варіанти. Сталін міг заявити, що оголошення Францією та Англією війни Німеччині міняє ту міжнародну ситуацію, за якої підписувався пакт про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом, й радянський уряд анулює угоду разом із таємним протоколом. Зрозуміло, цей крок Гітлер мав би вважати за ворожий щодо Німеччини зі всіма зрозумілими наслідками. Така заява означала б, що Радянський Союз уже у 1939 році вступає в світову війну на боці Польщі, Англії та Франції. Проте, ця ж заява могла змусити Гітлера відмовитися від планів окупації цілої чи Західної Польщі та шукати можливості для найшвидшого врегулювання розпочатого конфлікту шляхом посередництва, для прикладу, Італії. Іншими словами, Сталін міг запобігти Другій світовій війні навіть після 3 вересня 1939 року.

Проте Сталін не планував зупиняти німецьке вторгнення до Польщі та гасити щойно розпалений вогонь Другої світової війни. 5 вересня 1939 року, у відповідь на запит Ріббентропа, Сталін підтвердив, що залишає за собою право на Східну Польщу, однак поки що не нападатиме, навіть якщо німцям

доведеться у перебігу військової кампанії й через військову необхідністьдесь зайти на територію, «зарезервовану» для радянської окупації.

Чому Сталін прийняв саме таке рішення? По-перше, тому що у разі радянського вторгнення до Польщі й швидкої радянсько-німецької окупації цієї країни Друга світова війна могла згаснути, не розгорівшись. Власне, саме на це розраховував Гітлер. По-друге, Сталін прийняв рішення не нападати на Польщу, щоби поляки довше та краще протистояли німцям й, власне, понесли якомога більше втрат. Чим довше поляки воюють з німцями, тим менше вони опиратимуться радянській агресії. По-третє, якби Польщі проголосили війну Німеччина та СРСР у перші дні вересня, то чи варто заради неї розпочинати велику війну? Нарешті, Сталін не поспішав розпочинати війну, щоби німці понесли якомога більше втрат у Європі та втягнулись у світову війну в межах генеральної лінії Сталіна на перетворення Німеччини на «криголам революції».

Сталін планував почати вторгнення на територію Східної Польщі тільки після того, як німецькі війська захоплять Варшаву. Тоді Радянський уряд заявить, що Польща – це «потворне дітище Версальського договору» – як назве Польщу у своїй промові Молотов, – розпалась, а Червона армія вступає в Польщу для захисту українців та білорусів, які там проживають. 14 вересня Молотов вимагав захоплення німцями Варшави як попередньої умови для початку військових дій Червоної армії проти Польщі. Проте існував один делікатний момент – загроза того, що Німеччина, захопивши Варшаву та Західну Польщу, укладе з польським урядом угоду про перемир'я. Тоді перед Сталіним знову виникне стара загроза – можливість того, що Друга світова війна згасне на ранній стадії. Тому 10 вересня радянський уряд сповістив Берлін, що розпочне військові дії проти Польщі за умови, що німці, зі свого боку, пообіцяють не укладати перемир'я з поляками. 13 вересня Ріббентроп запевнив Сталіна, що «питання про необхідність перемир'я з Польщею» німецьким урядом «не ставиться».

У вересні 1939 року Гітлер сподівався, що гніт війни тихо тлітиме до того часу, доки він сам підготується до нових активних наступальних операцій на Заході. Ця надія Гітлера виправдалася повністю. Франція та Англія ні у військовому, ні в політичному, ні у психологічному сенсі не були готові починати велику війну через Польщу. Вони змогли задекларувати війну, але не вести її. Сталін сподівався, що обидві сторони загрузнуть у війні на Заході, а Радянський Союз зможе тим часом вирішувати свої зовнішньополітичні завдання в рамках підписаного з Німеччиною секретного протоколу. Цей розрахунок також виявився правильним. Французький та англійський уряди розраховували, що після окупації Польщі наступним агресивним кроком Гітлера стане похід на Схід, а не на Захід. Ця надія виправдалась 22 червня 1941 року, щоправда, із затримкою майже в два роки. Зовнішньополітичні розрахунки всіх великих європейських держав виправдались. Але з цих реалізованих виграшних розрахунків політиків склалася максимально невигідна ситуація для всіх учасників подій.

Про принесену в жертву в даній комбінації Польщу не говоритимемо. Польща просто припинила своє існування. Франція та Англія, максимально відтягуючи вступ до війни й розраховуючи виграти час, в результаті надали Німеччині та Італії фору в часі для підготовки до серйозної військової кампанії 1939–1941 років, яку Гітлер провів проти цілої демократичної Європи. З військової точки зору, проведені німецькою армією операції вересня 1939 –

літа 1941 рр. слід назвати блискучими. Континентальну Європу до літа 1941 року повністю захопили Німеччина та Радянський Союз. Британська імперія могла розраховувати лише на свій військово-морський флот й на круте узбережжя Ла-Маншу. Жодних сил для активного спротиву на континенті вона не мала. У цілісній комбінації Гітлер та Сталін допустили лише один геополітичний прокол, який одночасно став успіхом Англії: в ході військових дій у Європі створили спільний кордон між Німецькою імперією та Радянським Союзом. Тепер Гітлер зіткнувся з проблемою, яку зобов'язаний був передбачити та запобігти їй, оскільки вона не могла не призвести до військового конфлікту двох країн, двох режимів, двох диктатур.

У листопаді 1940 року до Берліна для нових переговорів прибув Молотов. Переговори виявилися важкими, Молотов вимагав згоди Німеччини на захоплення Фінляндії (яка відстояла свою незалежність в зимовій війні 1939–1940 рр.); на окупацію Радянським Союзом Болгарії, на «будівництво бази для сухопутних та військово-морських сил СРСР в районі Босфору та Дарданелл на умовах довгострокової оренди» й навіть за певних умов на спільну радянсько-італійську війну з Туреччиною. Окрім того, радянське керівництво наполягало, щоби Японія відмовилася від нафтових та вугільних концесій у Північному Сахаліні.

У відповідь Гітлер запропонував Радянському Союзу приєднатися до Троїстого пакту Німеччини, Італії та Японії, укладеного в Берліні 27 вересня 1940 року. Проект угоди між державами Троїстого пакту та СРСР склала німецька сторона. Він передбачав два таємних протоколи з довгим переліком агресивних намірів СРСР та Німеччини. Гітлер погоджувався з тим, що «основні територіальні інтереси» СРСР «лежать на південь від території Радянського Союзу в напрямку Індійського океану» і що «Німеччина, Італія та Радянський Союз спільно працюватимуть над заміною нині діючої конвенції про протоки, укладеної в Монтре, новою конвенцією, згідно з якою Радянський Союз отримує необмежене право проходу через протоки в будь-який час для свого військово-морського флоту, коли всі інші держави, за винятком чорноморських, а також Німеччини та Італії, в принципі не отримають проходу через протоки своїх військових кораблів».

Вимоги Молотова поступитися Фінляндією, Болгарією та базою в Босфорі та Дарданеллах Гітлер проігнорував. Ввечері 25 листопада 1940 року Молотов запросив до себе німецького посла Шуленбурга й дав відповідь на німецьку пропозицію. Радянський уряд підготувався «прийняти проект пакту чотирьох держав про політичну співпрацю та економічну взаємодопомогу», але з суттєвими поправками. Німецькі війська мають негайно покинути «Фінляндію, яка, за договором 1939 року, входить до радянської зони впливу»; до радянської зони впливу мають включити Болгарію. «Впродовж найближчих місяців безпека Радянського Союзу з боку проток» повинна гарантуватись... будівництвом бази для сухопутних та військово-морських сил СРСР в районі Босфору та Дарданелл на умовах довгострокової оренди». Німеччина зобов'язувалася також визнати, що «зона на південь від Батуму та Баку в загальному напрямку в бік Перської затоки» є «центром територіальних устремлінь Радянського Союзу». Японія зобов'язувалася відмовитися від своїх прав на вугільні та нафтові концесії в Північному Сахаліні. Радянський уряд також наполягав на приєднанні Туреччини до пакту чотирьох держав, а у разі відмови «Італія та СРСР спільно» на підставі нової окремої угоди зобов'язувалися застосувати проти Туреччини «військові та дипломатичні санкції».

Гітлер пропонував підписати два таємних протоколи. Сталін запропонував підписати п'ять таких протоколів: третій таємний протокол між Німеччиною та Радянським Союзом щодо Фінляндії; четвертий таємний протокол між Японією та Радянським Союзом про відмову Японії від нафтових та вугільних концесій в північному Сахаліні; п'ятий таємний протокол між Німеччиною, Радянським Союзом та Італією з визнанням того факту, що Болгарія географічно розташована в середині зони безпеки чорноморських кордонів СРСР, й укладення радянсько-болгарського договору про взаємодопомогу є політичною необхідністю.

Красномовнішої відповіді, аніж відповідь, яку дав Гітлер на радянські вимоги від 25 листопада 1940 року, він дати не міг: 18 грудня він підписав директиву № 21, план «Барбаросса», про початок війни проти Радянського Союзу. Зрозуміло, радянський уряд про підписання директиви не знав. Проте про відхилення Гітлером вимог Сталіна від 25 листопада Москві, зрозуміло, було відомо. Радянсько-німецькі відносини зайшли до глухого кута. Німецькі війська перебували у Фінляндії, Болгарії та Румунії, тобто в тій зоні, яку Сталін вважав своєю. Військове зіткнення між СРСР та Німеччиною тепер було неминучим. Однак чи була готова Німеччина до війни з Радянським Союзом?

Ми знаємо, що до цієї війни Німеччина не була готова (оскільки війну Німеччина програла). У 1938–1939 рр. Німеччина витратила на озброєння 15 % свого національного доходу – приблизно стільки ж, скільки Англія. Гітлер не хотів озброюватися за рахунок добробуту німецького народу. Це могло знизити його популярність. У Радянському Союзі на військові потреби у третій п'ятирічці (1938–42 рр.) виділили 26,4 % бюджетних асигнувань, але насправді з року в рік витрачалося все більше й більше. У 1940 році витратили 32,6 % бюджету, а у 1941 р. запланували витратити 43,4 %.

З висоти сьогодення ми звикли дивитися на 22 червня 1941 року як на найбільшу помилку Гітлера. Але очевидно, що наступальні операції літа 1941-го стали піком його військової кар'єри. Війна Німеччини проти СРСР перетворилась на тактичну, а не стратегічну операцію Гітлера. Гітлер не вважав Радянський Союз серйозним супротивником. Він планував розгромити Червону армію за кілька місяців, і, з військової точки зору, виконав завдання. Він не вдався до допомоги важливого потенційного союзника – Японії. При загальній напрузі в радянсько-японських відносинах впродовж 1930-х років можна було очікувати, що Гітлер зуміє переконати японців напасти на СРСР зі сходу. Але цього не сталося і японський фронт проти СРСР не відкрився.

Звісно, Гітлер прорахувався. Він недооцінив Сталіна та очолюваний ним Радянський Союз. Операція з розпалювання війни у Європі руками Гітлера виявилася настільки масштабною, що переломити її наступального переможного духу не змогли навіть найбільші поразки Червоної армії влітку й восени 1941 року. Радянські війська все одно увійшли до Берліна й утвердили комуністичну систему правління у Східній Європі. Тільки сталося це чотирма роками пізніше. Оскільки Сталін не намагався, як Франція та Англія, перемогти «малою кров'ю», а ставив за мету перемогти «за будь-яку ціну», радянські втрати у Другій світовій війні навіть не ризикнули підраховувати.

У 2014 році світ знову опинився на порозі Третьої світової війни через прагнення Росії відродити імперію. Тут варто пригадати першу фразу промови В'ячеслава Молотова, наркома закордонних справ Радянського Союзу, 22 червня 1941 року, в день нападу Німеччини на СРСР:

«Сьогодні, о 4 годині ранку, без висунення будь-яких претензій до Радянського Союзу, без оголошення війни, німецькі війська напали на нашу країну, атакували наші кордони у багатьох місцях й піддали бомбардуванню зі своїх літаків наші міста – Житомир, Київ, Севастополь, Каунас та деякі інші».

Імперії довго будуються, але стрімко валяться. Жодне з цих міст після 1991 року не належить Росії. Після всього, сталінська політика щодо Німеччини та Європи у 1939–1941 рр. повернулася катастрофою власне для СРСР, що зруйнувався під тяжінням нездійснених імперських задач. І це головний урок історії, який повинен пам'ятати Путін, втягуючи світ у Третю світову.

Російський газ як зброя масового знищення

Зазнавши нищівної поразки у Другій світовій війні, практично повністю розорені руйнівними бомбардуваннями союзників, Німеччина та Японія у стислі терміни відновили свою економічну могутність. Вже за кілька десятиліть вони зайняли провідне становище у світовій економіці, без допомоги панцирних дивізій та Люфтваффе, без авіаносців та камікадзе. Але для того, щоб усвідомити очевидне, ці країни мали пройти через уроки жорстоких військових поразок.

Радянському урядові не довелось чекати нищівних поразок у великій війні. Окупація Східної Європи, підтримання режимів далеких соціалістичних країн на зразок Куби чи В'єтнаму, війна в Афганістані не змогли зарадити втратам радянського впливу на світовій арені й краху економічної системи СРСР. Тому що, як і у випадку з Німеччиною та Японією, військова сила не могла гарантувати політичного та економічного домінування й створювала лше видимість всесильної наддержави. У 1991 році КПРС віддала владу з тією ж легкістю, з якою захопила її у 1917-му. Радянський політичний вплив у Європі, заснований на військовій присутності та військовій силі, завершився для СРСР нищівною поразкою, яку можна порівняти з поразкою Німеччини та Японії у Другій світовій війні.

Здавалося, що, як Німеччину та Японію, і Росію ця поразка чогось навчила. Після десятиліття нестабільності 1991–2000 років, Російська Федерація постала перед світом провідною економічною державою. Її сила тепер визначалась не танковими дивізіями й не кількістю боєголовок, спрямованих на Західну Європу та США, а нафтою, газом та іншими видами сировини, що поставляються всьому світові. Виявилось, що впливати економічно – ефективніше й дешевше, аніж чинити військовий тиск. До 2014 року росіяни стали багатими туристами, що асоціювалися з грошима, а не з автоматом Калашникова; не агресорами й окупантами, а вигідними клієнтами, покупцями,

інвесторами та марнотратниками грошей, зароблених на російських поставках сировини.

Проте, ситуація насправді була далеко не безхмарною. Основна проблема Росії полягала у відсутності демократії як такої. Роки ельцинського режиму подарували Росії ринкову економіку та свободу, проте не створили демократичних інституцій, які б забезпечили громадянські свободи суспільства, незалежний та непідкупний суд. Не без особистої допомоги Єльцина, який скомпрометував себе і двома чеченськими війнами і корупційними скандалами, до влади в Росії прийшов колишній офіцер КДБ. Перестарілий Єльцин передав йому управління країною подібно до того, як перестарілий Гінденбург доручив Німеччину Гітлеру.

Отримавши владу, Путін перестав прислухатись до електорату, позбавивши його права голосу і в керуванні країною, і щодо зовнішньої та внутрішньої політики держави. Рівень відірваності виборців від кремлівського керівництва, більшість якого склали співробітники КДБ, тепер став абсолютним. Громадська думка не хвилювала Путіна, а виборчим процесом маніпулювали, та й ЗМІ повністю підкорялись державі. Парламент, російські судді та силові відомства, як в центрі, так і на місцях, підпорядковувались виключно вказівкам з Кремля.

При абсолютній невідповідності перед народом виховані у стінах КДБ російські керівники повернулись до старих радянських принципів військового тиску. У 1999 році російська армія вторглася до Чечні. У серпні 2008 року війська перетнули державний кордон та рушили на Грузію. Для вторгнення використали прийом, подібний до прийому Гітлера: захист інтересів співгромадян, що мешкають за межами імперії. Гітлер в такий спосіб відстоював інтереси німців у Австрії, Судетах та Данцигу. Російський уряд відстоював права російських громадян в Абхазії та Південній Осетії.

Для Росії це було першим, після 1991 року, використання російської армії для зовнішньої експансії, що пройшло безкарно, хоча й було створено небезпечний прецедент. З покращенням економічного стану Росії у російського уряду спокуса використати армію проти слабкого противника лише зростала. Ризик військового вторгнення для всіх країн, що межують з Росією, став цілком реальним.

На відміну від класичної військової інтервенції, свідками якої світ став у 2008 році, коли російські війська вторглися до Грузії, в Україні російське керівництво поєднало військові операції з економічним та інформаційним тиском. Є щось непристойне (та цинічне) в тому, що окупація України Росією поєднується з одночасною вимогою про виплату Україною Росії мільярдів доларів за минулі, теперішні та майбутні поставки російського газу в поки що не окуповані частини України. А, власне, й на окупованих також, оскільки російський газ поставлявся й до Криму, в Донецьку та Луганську області.

Відомо, що агресора не можна умиротворити (класичний зразок – Мюнхенська змова 1938 року). Відомо, що агресії потрібно чинити опір, бо іншого виходу немає (це доводить вся світова історія). Відомо, що «маленькі переможні війни» зазвичай виявляються більшими, ніж передбачалось, не завжди переможними й коштують багато людських життів. Ще відомо, що дві останні найбільші війни в історії людства – 1914-го та 1939-го, далеко не

відразу отримали назву «світових». Коли у березні 1938 року Гітлер окупував та анексував Австрію, ніхто не вважав це провісником Другої світової війни. Проте, через півтора року, у вересні 1939-го, війна почалась, хоча справжньої великої війни, крім Сталіна, ніхто не хотів, навіть Гітлер.

Якщо очевидно, що агресора не можна умиротворити, то нелогічно платити агресору данину за окупацію. У стародавні часи в обмін за отриману данину підкорену жертву (село, місто, а то й цілу державу) залишали у спокої. Сьогодні також бувають випадки виплати данини: скажімо, Путін виплачує данину президенту Чеченської республіки Рамзану Кадірову.

У ХХ столітті слово «данина» у відносинах між державами, як правило, не використовувалося. З'явилися більш сучасні слова: «репарація» та «контрибуція». Але ці суми переможцю виплачувались, зазвичай після закінчення військових дій та підписання миру. Під час військових дій данину ніколи не виплачували. Хто у здоровому глузді платитиме агресору гроші на продовження війни до підписання миру? Погодьтеся, виглядало б дивним, якби після вересневої анексії Судет 1938 року, чехословацький уряд у якому-небудь Брюсселі вів з німецьким урядом переговори про виплату Німеччині боргу за куплені раніше рейки. А Німеччина заявляла, що тепер продаватиме рейки Чехословаччині тільки за передплатою та в два рази дорожче. Або якби Німеччина, окупувавши у 1940 році північну Францію, від неокупованої південної Франції вимагала б оплатити борги французької держави за поставлений Франції в попередні роки метал. Все це виглядало би повною маячнею. Таке навіть Гітлеру в голову не могло прийти.

Однак те, що виглядало маячнею у 1938-40 роках та не спало на думку Гітлеру, стало реальністю у 2014-му, бо прийшло в голову Путіну. Росія, яка окупувала Крим й частину східної України, та продовжує вести проти України військові дії, одночасно вимагала від України сплатити мільярди доларів за раніше поставлений газ.

Спочатку все походило на пропагандистський виверт російського уряду, що намагався звести розпочату російсько-українську війну до економічного конфлікту через газ. Однак, несподівано 30 травня 2014 року Україна виплатила Росії 786 млн доларів боргу. Отримавши ці гроші, Росія продовжила концентрацію військ на кордоні з Україною, перекинула нову техніку та додаткові спецпідрозділи ГРУ та ФСБ до районів східної України, що контролювались проросійськими «сепаратистами»; збила джуну гвинтокрилів та літаків українських збройних сил; взяла деяку кількість українських військових в полон; збила малайзійський цивільний літак, де (яка прикрість!) не виявилось жодного українця... Всього за 786 мільйонів виплаченої данини скільки корисного здійснили! Люди гинули вже сотнями. Війна є війною, нічого не вдієш.

21 липня міністр фінансів України Олександр Шлапак заявив, що на проведення антитерористичної операції (АТО) на сході треба півтори мільярди гривень на місяць, а «в резервному фонді на даний момент залишилося близько 520 млн гривень. 24 липня він уточнив, що грошей вистачає тільки до 1 серпня. 22 липня Верховна Рада затвердила указ президента Петра Порошенка щодо часткової мобілізації. 25 липня Кабінет Міністрів України оголосив про намір ввести військовий збір (податок) в розмірі 1,5 % від зарплати для фінансування АТО до кінця року. Про це

заявив заступник міністра фінансів України Володимир Матвійчук: «В такий спосіб можна отримати близько 2,9 млрд гривень для того, щоби спрямувати їх на загальний баланс бюджету».

Уточнимо, що мільярд гривень в ті дні, за курсом 11,8 гривень за долар, складав приблизно 85 мільйонів доларів, а виплачені Україною Росії 786 млн доларів склали більш як 9 мільярдів гривень. Іншими словами, можна було б не вводити «військовий збір», який забезпечить лише двохмісячні потреби української операції на сході країни та не виплачувати Росії данину на суму 786 млн доларів. Нехай би ці 9 млрд гривень пішли на боротьбу з агресором на Сході. 9 млрд гривень за ціною 1,5 млрд на місяць вистачило б на 6 місяців протистояння агресії.

Натомість Україна заплатила Росії 786 млн доларів. Дельта в українсько-російських витратах на війну склала 1 млрд 572 млн доларів – на користь Росії. На ці кошти Росія доставила «сепаратистам» систему «Бук» для збиття малайзійського лайнера? На ці ж 786 млн доларів.

24 липня міністр енергетики та вугільної промисловості України Юрій Продан, що прибув до Брюсселю для консультацій з комісаром ЄС з питань енергетики Гюнтером Еттінгером, заявив, що Україна готова відновити переговори з Росією та Єврокомісією щодо постачання газу: «Ми готові в будь-який момент продовжити консультації та переговори». Росія наполягала на виплаті Україною грошей за раніше поставлений газ. На думку керівника «Газпрому» Олексія Міллера, ця сума сягала 5 млрд 296 млн доларів. Легко підрахувати, як можна розпорядитись даними коштами, якщо їх не повертати Росії. Можна виплатити спадкоємцям по мільйону доларів за кожного загиблого пасажира збитого малайзійського лайнера; за кожного загиблого українського військового та мирного жителя. Вказаної суми вистачило б на 5000 жертв. Або ж можна було продовжувати антитерористичну операцію за ціною в півтори мільярди гривень на місяць. Їх вистачило б на три роки боротьби.

Слід зазначити, що стягуючи данину (платежі) зі своєї жертви, Путін нічого нового не придумав. Таку ж схему використовував Сталін принаймні двічі. Перший раз – в Іспанії, коли радянський уряд вивіз з Іспанії іспанський золотий запас, й так ніколи його Іспанії не повернув. При цьому заявивши, що золото конфісковано в рахунок видатків СРСР на іспанську громадянську війну, зокрема – на постачання озброєння республіканському уряду Іспанії. Другий раз Сталін змусив жертву оплатити окупацію, коли Червона армія у 1940 році увійшла до Бессарабії та Північної Буковини. Після окупації Бессарабії Румунією у 1918 році радянський уряд заарештував румунський золотий запас, що зберігався в Росії. 92 тонни золота, вивезені Румунією до Росії на зберігання у 1916–1917 роки. У 1940 році Бессарабію (з Північною Буковиною на додачу) окупувала Червона армія й приєднала до СРСР в рамках спільних домовленостей Сталіна – Гітлера. Але золотий запас Румунії Сталін повернути відмовився, заявивши, що, він конфіскований як плата за експлуатацію ресурсів Бессарабії у період 1918–1940 років.

Чи буде Третя світова?

Розуміння того, що Росія провокує Третю світову війну, поступово починає доходити до всіх. 7 березня 2014 року Андрій Ілларіонов у статті «Мюнхенська змова-2014» написав: «Третя світова сьогодні вночі стала неминучою». 25 квітня про це ж говорив новий прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк. Німецький журнал «Шпігель» оформив обкладинку барвистим гаслом «Війна в Європі» (щоправда, зі знаком питання). Хілларі Клінтон і принц Чарльз першими із всесвітньо відомих лідерів порівняли Путіна з Гітлером. Після них Путіна з Гітлером не порівнював лише лінивий.

Керівники США та Європи, звичайно ж, про Третю світову не можуть згадувати (всі біржі обвалюються), однак і вони з досвіду 1938-1939 рр., знають, що від звитязних блицкригів агресора до затяжної війни проти агресора – дистанція коротка, рік-два мінімум. Здоровий глузд підказує, що протистояти російській агресії треба негайно, на території України, маючи союзником Україну, а не після захоплення України Росією, коли Росія підімне під себе й весь військово-промисловий комплекс Східної України (заради якого зараз Росія й б'ється, прикриваючись захистом етнічних росіян).

Протистояти агресії Росії в Україні простіше ще й тому, що Україна не член НАТО й нема необхідності формально оголошувати Росії війну. Звичайно, з військової точки зору краще було б нанести превентивний удар по зосередженім вздовж українського кордону російським силам (військам реального супротивника), але для цього потрібно бути ізраїльтянами, а не українцями.

Зрозуміло, НАТО не може допомагати Україні у військовому відношенні, коли самі українці не протистоять агресії зі зброєю у руках. Проте Україна не має поки що достатньо боездатної армії, не має надійних командирів та жорсткого політичного керівництва. Вибори нового президента – Петра Порошенка – принципово нічого не змінили, тільки трохи заспокоїли ситуацію. Тепер час працює на Україну. Для України це плюс. Однак прогноз про нестримні апетити Путіна базується, на жаль, не на мареннях теоретиків, а виключно на здоровому глузді. Для України це – мінус.

Відкрита агресія Росії на сході України багато в чому стала результатом здачі Криму без бою. Якби Україна відстоювала Крим зі зброєю у руках, Крим все одно відійшов би до Росії (занадто нерівні сили), проте «повстання» у Східній Україні не розпочалось би з такою легкістю та швидкістю. Як Фінляндія у 1940-му, Грузія у 2008-му, Україна втратила б частину території, але зберегла б незалежність та мир на материковій частині.

Переділ територій у XXI столітті може здаватись абсурдом, оскільки це давно забута стара геополітична практика. До 1945 року в Європі постійно краями кордони. Дуже важливо уточнити, що вони не крались в сенсі об'єднань чи розколів держав, а відчужувались агресивними сусідами. Зайве зараз наводити численні приклади. Але й у 1918 році, й у 1938-1945-х карта Європи змінювалась тотально та неодноразово. З 1946 по 1991 роки, однак, переділів кордонів між державами Європи зовсім не спостерігалось. Й навіть після 1991 року, аж до березня 2014-го, ми були свідками утворення нових європейських та азіатських держав, але жодного разу не ставали свідками

анексій. Саме з цієї причини канцлер Німеччини Меркель сказала про Путіна, після кримської анексії, що той живе в іншому світі. Малось на увазі не те, що Путін божевільний, а те, що світ, в який Путін намагається повернути Європу, відійшов до історії у 1945 році, тобто 70 років тому.

Чи варто було порушувати світовий порядок заради Криму? Зрозуміло, що ні. А заради України? А заради Придністров'я та Білорусі? Можливо, так, якщо розцінювати всі ці території як програму-мінімум. Але в реальному житті диктаторам не потрібен мінімум. В реальному житті Путін не мінімаліст. В момент досягнення «мінімуму» він забуде, що була якась ідея не рухатись далі Білорусі. Якщо у нього запаморочилось у голові від успіхів після Криму, можна уявити, що станеться з Путіним після приєднання Білорусі.

Ось тут і постане пряма загроза війни між Росією і НАТО. Путін впевниться у тому, що НАТО не розпочне війну через Прибалтику, бо не буде готовності почати атомну війну. Так само Гітлер вважав, що Франція з Англією не оголосять війну Німеччині через Польщу, адже Берлін тоді підтримували Італія, Японія та СРСР. Хоча Гітлер прекрасно знав, що є англо-франко-польський договір про взаємодопомогу у разі агресії проти однієї з країн. Путін також знає, що між членами НАТО є договір про взаємодопомогу. Проте, як і Гітлер, він вважатиме, що західні демократії злякаються. А вони не злякаються (про що західні демократії, як і Путін, ймовірно, ще не знають).

Демократичний світ, на відміну від диктатур, влаштований так, що ним правлять політичні партії через своїх лідерів. Це наче перекинуте догори корінням дерево – на керівництво намагаються вплинути – і найчастіше впливають найрізноманітніші люди: жінки, діти, спонсори, друзі, священнослужителі, громадська думка, преса. Існують закони, адвокати та верховні судді. Існують парламенти та навіть королі з королевами. Існує міжнародне співтовариство. Існують союзні меморандуми та міжнародні організації.

В диктатурах все набагато простіше. Росією, для прикладу, править хунта – офіцери КДБ-ФСБ: Путін, Іванови, Сечін, Патрушев. Хунта планує операцію, доручає апарату формувати завдання для виконавців; парламенту наказує голосувати «за» чи «проти»; міністра закордонних справ Лаврова та представника Росії в ООН Віталія Чуркіна інструктує, що саме вони мають сповіщати міжнародному співтовариству... Навіть російська еліта, сформована після 1991 року, до процесу управління країною не має стосунку, саме тому, що режим в Росії – диктаторський, а за умов диктатури еліта не може керувати країною.

У 1938 році в Європі майже переміг фашизм. У СРСР був Сталін, у Німеччині – Гітлер, в Італії – Муссоліні. В Іспанії – Франко. Австрія була захоплена, Чехословаччина розчленована. Угорщина, Португалія, Румунія, Болгарія – де диктатори, де королі... На карті не залишилося місця для демократів. Та й у демократичних країнах фашистські та комуністичні партії використовували значну народну підтримку. Чи означає це, що сьогодні ми знову входимо в чорну смугу фашизму? Можливо. Чи впливає з цього, що європейську цивілізацію в тому вигляді, в якому вона існувала до 2014 року, знищить Путін? Тепер все залежить лише від України та НАТО.

Війна – це завжди кровопролиття. Війна – це завжди зруйновані життя. Це мільйони біженців, що рятуються від катастроф. Чи будуть продовжуватись вбивства в Україні? Будуть. У цьому основне завдання Путіна – розв'язати в ній повномасштабну війну. Заради цього він входив до Криму – не для того, щоби в Криму панував мир, а для того, щоби у Європі почалася війна. Було б великою помилкою вважати, що українська армія бореться з «ополченцями» та «сепаратистами». Ні тих, ні інших в Україні немає. Це пропагандистський термін російського уряду, нав'язаний російським телебаченням. Є люди зі зброєю в руках, які воюють проти України. Частина з них заслана з Росії. Інша – набрана на місцях. Розбиратись, скільки серед них одних, скільки інших, можна лише після перемоги. Не має значення, чи взяли вони до рук автомати через власну дурість, за гроші чи з переконань. Вони воюють за інтереси Росії – ворожої (у контексті нинішнього військового конфлікту) Україні держави. Вони вбивають в інтересах Москви.

В будь-якому військовому конфлікті найбільше страждають непричетні. До них належать найперше жінки та діти. Можна годинами показувати фотографії та кінохроніку з їхніми переляканими обличчями, сльози та крики розбурханого натовпу, що прагне миру, тиші та спокою. Донедавна на сході України люди сприймали мир та спокій як щось належне і відповідно не цінували. У Німеччині під час Другої Світової війни також гинули жінки та діти. Існували кадри німецької кінохроніки, що демонстрували налякані обличчя німців. Провина Гітлера, нацистів та німецької армії від цього не була меншою.

Важко знайти психічно здорових людей, які скажуть: «Я за те, щоби кров лилась рікою». Здебільшого всі завжди закликають до миру. Гітлер зі Сталіним також говорили про мир, а Черчилля назвали провокатором війни. Існує певна категорія людей, до чиїх слів варто ставитися з обережністю, оскільки вони використовують мову для дезінформації. На жаль, до таких людей належить Путін. Він не планує оголошувати Україні та Європі війну, як не оголошував війну Гітлер, нападаючи на сусідів. В кінцевому підсумку 3 вересня 1939 року війну Німеччині оголосили Англія та Франція.

Росія також веде свою європейську війну без оголошення, видатки на неї частково оплачує Україна – через платежі за російський газ. Російське телебачення, що абсолютно контролює ефір, цілодобово зловтішається стосовно українських втрат та знущається над безпомічними українцями, які ніяк не можуть зрозуміти, що їх планують перемогти та підкорити, як поляків у 1939–1941 рр. Усвідомити це дійсно дуже важко, практично неможливо. Євреї також ніяк не могли зрозуміти, за що їх ненавидить та знищує Гітлер. Така відсутність розуміння та раціонального пояснення того, що відбувається, євреїв не врятувала. В абсолютній своїй більшості вони були знищені. У сьогоденні українців (як і у випадку поляків та євреїв в роки Другої світової війни) капітуляція не принесе спасіння. Спасіння прийде лише через боротьбу з агресором та боротьбу з олігархами, які скоріше об'єднаються з агресором, аніж з власним народом.

Економічна та військова потужність сучасної Росії – це блеф, піар-проект, що успішно працює за допомогою кількох російських телеканалів. У Радянському Союзі центральне телебачення постійно показувало у програмі новин «Время» («Час»), як радянські трактори орали поля, як транспортери зсипали пшеницю до вантажівок, як потім з пшениці випікався хліб і як щасливо жили радянські люди. Сьогодні ми знаємо, що нічого цього не було.

Була одна кінокамера, працював один трактор, рухався один конвеєр, одна вантажівка, і найняті за гроші актори зображали щасливу радянську сім'ю. А пшеницю купували в США і Канаді. Так і тепер. Ніхто до пуття не знає і не скаже, скільки у Росії літаків, які літають, та танків, які зрушать з місця. Може виявиться, що міць російської армії це лише блеф Путіна. Навіть у цьому він має за взірець Гітлера, який одвічно перебільшував міць Німеччини та німецької армії.

Росія бідніша від Заходу. Росія – велика бензоколонка та газове сховище. Якщо російські нафту та газ купують – Росія має гроші. Якщо ж їх не купують, або купують, але не в Росії, або ж купують за демпінговими цінами – Росія грошей не матиме. Це банальна істина. Вся історія газової війни Росії з Україною це доводить.

Якби Росія мала гроші на війну з Україною, то вона б не шантажувала її припиненням постачання газу, а просто зупинила б постачання, першого дня, ще в березні, під час анексії Криму. Не варто жити в полоні ілюзій, що Росія зацікавлена у благополуччі та стабільності незалежної України. Путінська Росія, з якою світ зіштовхнувся сьогодні, зацікавлена цілком у протилежному. Проте й репліки про те, що Росія, мовляв, «зітре Україну на порох» – також блеф. Україна – друга за територією європейська країна, що ледь-ледь поступається Франції. Росія не може «стерти Україну на порох». Проте повільно душити Україну, область за областю, та ще й за українські гроші – може.

Поки що Росія за українські гроші створила самоокупний проект із захоплення України й український уряд їй у цьому допомагає. За ці ж гроші Путін може підкуповувати чиновників, надто тих, від кого залежить питання виплачувати чи не виплачувати «борги за газ». Спираючись на агентуру КДБ-ФСБ в європейських структурах, Путін може чинити тиск на Україну для того, щоби Україна погодилася на російські ціни на газ, на повернення «боргів» та на систему передоплати.

Ми беремо слово «борги» в лапки, тому що Україна нічого Росії більше не винна. Після анексії Криму у березні 2014 року, після розпочатої диверсійної війни на сході України по жодним міжнародним нормам Україна Росії нічого не винна. Більше того, український уряд зобов'язаний висунути позов проти Росії. Якщо підрахувати розмір нанесеної на даний момент шкоди, вона виявиться набагато більшою за газову заборгованість України в декілька мільярдів доларів (за підрахунками «Газпрому»). Що швидше Кабінет Міністрів України це усвідомить, то легше буде протистояти агресії.

Путін все розрахував. Жоден агресор не планує довгої облоги – тільки блицкриг. Путін – не виключення (в цьому він також нічим не відрізняється від Гітлера). Він стрімко захопив Крим, провів референдум та оголосив про анексію. Стандартний західний політик витратив би на це місяці м'якої політичної гри. Але у Путіна немає грошей на довготривалу облогу. Тільки на блицкриг. На газовому фронті – свій блицкриг. Звернемо увагу, що рахунок завжди йде на дні: президент Путін, прем'єр-міністр Медведев та керівник «Газпрому» Міллер вимагають сплатити борг за газ «до кінця тижня», «до кінця місяця»... Про відстрочку на рік-два не йдеться – адже Путін не розпоряджається таким часом. Мета Росії – проковтнути Україну. Це можна зробити тільки за допомогою танків та літаків, можливо, за допомогою

газу. Можна поєднати і те, й інше. А танки й літаки мають свою ціну. Ці гроші Росія планує отримати від України у вигляді «газового боргу».

Україна ніколи в своїй історії не перебувала, як нині, у центрі світової уваги. У своєму протистоянні з Росією вона воістину завоювала симпатії всього людства (окрім проросійської його частини). Поки що Україна протистояла Росії ізольовано. Зрозуміло, у такому двобої із сильним супротивником Україна не зможе перемогти. А союзником НАТО вона не поспішає ставати, побоюючись ризику великої війни.

Але зупинити Путіна можна без жодного пострілу солдата НАТО – через жорсткі економічні санкції. Зрозуміло, ці санкції не можуть не призвести до економічних ускладнень в Європі, зокрема й до перебоїв в постачанні російського газу. Проте, європейські економічні труднощі, викликані введенням санкцій проти Росії, – копійчані втрати у порівнянні з майбутніми проблемами, спричиненими війною з Росією. Ціни на нафту та газ, рівень світових біржових індексів та курси валют тоді вже нікого не хвилюватимуть. Якщо зараз багато хто думає, що це неможливо, вони не одинокі: у 1938 році весь світ вважав так само.

Висновок

Упродовж останніх місяців ми стали свідками того, як відстоювала свою незалежність Україна. Вона її відстоює, поки що, сьогодні... Вона може перепочити, їй це необхідно для перегрупування сил, формування уряду, створення армії, підняття економіки. Разом з Україною може передихнути для подальшого переосмислення решта світу. Однак перепочинок не довго триватиме, тому що головним завданням Путіна все одно залишиться захоплення України. «Український комплекс» Володимира Путіна тепер можна зрівняти хіба що з «польським комплексом» Сталіна та з антисемітською параноєю фюрера.

Рушивши на схід України після блицкригу в Криму, Путін, звичайно, очікував одержати таку ж легку перемогу. Спочатку здавалося, що все просувається швидко й без проблем. Згодом усе загрузло: Україна показала, що капітуляція не входить до її планів. А план блицкригу на материковій Україні ґрунтувався на тому, що Україна капітулює ще до президентських виборів, призначених на 25 травня 2014 року. Однак Україна чинила опір: як могла, як уміла, без армії (якої не мала), без техніки (яка давно заіржавіла), без доктрини (яка може бути в Україні доктрина у війні з Росією?). Уявіть собі, що Чехія, що добровільно розсталася зі Словаччиною, раптом збере армію й піде війною на Словаччину, щоби виправити «історичну помилку». Повна маячня. Реальність даної маячни полягає в тому, що Україні ніхто не почне надавати допомогу доки, по-перше, Росія не розпочне повномасштабну агресію; а по-друге, поки українці не почнуть гинути тисячами; по-третє – доки не почнуть гинути сотнями та тисячами російські

військовослужбовці. Тільки після цього Україні нададуть допомогу, однак не озброєнням. Що завгодно, тільки не зброєю. Повітряної, морської, а тим більше сухопутної присутності НАТО до літа-осені 2015 року Україні не бачити.

Якщо міркувати холоднокровно (що дуже складно), то чим довше триватиме протистояння російській агресії в Україні, чим довше Україна триматиме удар, тим більше часу НАТО матиме для того, щоби зібратись з силами та переосмислити той новий світ, у якому ми опинились після окупації Криму. Оскільки історія XXI століття тепер розділилась на «до» та «після» Третьої світової; або на «до» та «після» березня 2014 року (за умови що нам вдасться уникнути війни, завдяки Україні, оскільки російськими пострілами сьогодні розбудили лише її, решта світу поки що спить).

Варто відзначити, що Захід не винний в тому, що відбувається. Поки що. Поки що у всіх подіях винна Україна. І в тому, що не використала період з 1991 року для створення дійсно незалежної країни, яка б вічно не оглядалась на Росію; і в тому, що не змогла створити політичної системи. Адже ситуація, за якої президента кожного разу обирають з перевагою в один голос й половина країни вважає, що вибори несправедливі, є згубною для держави. Політичні амбіції лідерів природні та очікувані в конкурентній боротьбі. Однак повинна існувати й державна мудрість, а її ніколи не було в жодного з політичних лідерів України. У 2004 році Юрій Фельштинський запитав у Юлії Тимошенко: «Скажіть, Ющенко ваш союзник?» – «Радше суперник», – відповіла Тимошенко. Відповідь була чесною, й два її слова пояснили усю наступну історію України: й те, що на виборах, завдячуючи підтримці Тимошенко, переможе Ющенко; й те, що в знак подяки він призначить її прем'єр-міністром; і те, що трохи згодом він зніме її з посади, бо вона – його суперник, а не союзник, і те, що на чергових виборах Тимошенко спробує стати президентом і зазнає поразки, оскільки занадто впевнена в перемозі.

У тому, що Янукович переміг на виборах не винен Захід. В тому була провина України. В українській корупції та клановій системі, що панує в країні, також немає провини Заходу. Й у тому, що пам'ятники Леніну повсюдно не знесли й біля них збираються прибічники входження України до СРСР (саме до СРСР, а не до Росії, оскільки люди, що підтримували аншлюс з Росією, вважали, що вони повертаються до старого СРСР), – в цьому Захід також не винен. Захід винен лише в тому, що не передбачив березня 2014 року й відмовлявся вірити, що Путін прийшов до влади для реалізації зовнішньополітичних та внутрішньополітичних планів КДБ. Відверто кажучи, цього не бачив ніхто.

Сьогодні Путін абсолютно переконаний, що й Америка слабка, і Європа ледве дихає, що в Росії все визначає ФСБ та адміністрація президента (підконтрольна ФСБ, тим більше, що генерал ФСБ Сергій Іванов керує адміністрацією президента). Путіну відомо, що зголоднілі за орденами, новими званнями та преміями військові генерали за наказом полководця Сергія Шойгу спрямують танки туди, куди накаже міністр оборони. Перебуваючи у такій ейфорії, чи може Путін вважати, що Україна (яка у форматі незалежної держави майже ніколи на карті й не існувала) перетвориться на перешкоду на шляху реалізації великих планів Путіна? Він не міг і не може так вважати. Він переконаний, що Україну зметуть до осені 2015 року, незалежно від того, скільки народу для цього потрібно знищити,

свого та українського. Адже було вбито десятки тисяч під час Першої та Другої чеченських війн, проте Чечня залишилася в складі Росії.

Державні тиранії тримаються на тому, що за допомогою доступних інструментів (наприклад, влади та пропаганди) пробуджують, розвивають та підтримують у своїх підданих виключно поганий первінь. Добре і позитивне поступово відступає на задній план, а з часом зникає. Завдання будь-якого диктатора нацькувати одну частину населення на іншу. Ленін використав для цього класову теорію (багатих на бідних, містян на селян, безкультурних на освічених, більшовиків на меншовиків). Головне знайти лінію для розколу. Ленін завжди її знаходив, як і Сталін після нього. Гітлер розколював за національним принципом: німці проти євреїв; німці проти поляків; німці проти французів; німці проти всіх. Путін в цьому плані не придумав нічого нового. Він намагається об'єднати досвід Леніна, Сталіна та Гітлера. У Чечні бились з чеченцями; в Україні – з українцями. Але коли доходить до протистояння США, Путіну згадується насамперед радянський досвід, в основі якого лежить сталінізм 1923–1953 років. Чи можна, схрестивши гірших диктаторів XX століття – Гітлера та Сталіна – стати супердиктатором XXI століття? Напевно, що ні. Важко, навіть заплющивши очі, побачити Путіна президентом держави, до складу якої входять, скажімо, Росія, Україна, Молдова, Білорусь, Прибалтика, Грузія, Вірменія та Казахстан. Бо єдиний талантизм, яким володіє Путін, це гебістська «розводка». Інші прийоми Путіну не відомі.

Початковий план Путіна полягав у спробі анексувати Білорусь (колишню невід'ємну частину Радянського Союзу). Це завдання, на думку Кремля, дуже просте. Білорусь ніколи не була незалежною державою й це мало стати головним аргументом пропагандистів Кремля в процесі здійснення білоруського аншлюсу. Стратегічно Білорусь давала дуже важливі для Росії виходи до східноєвропейських рубежів: Литви, Західної України та Польщі. Організувати заворушення в Мінську навіть простіше, ніж у Східній Україні. Президент Олександр Лукашенко не мав популярності за кордоном. Шукати захисту йому не доводилося. В очах Європи та США Лукашенко виглядав диктатором. Співчуття до нього немає й не було. Зрозуміло, з цього не випливало, що світ визнав би анексію Білорусі Росією. Але Білорусь протистояти Росії самостійно не могла, а розраховувати на військову допомогу НАТО не виходило.

Напередодні повномасштабного вторгнення в Україну російський уряд буде змушений або анексувати Білорусь, включивши її до складу Російської Федерації, як у випадку з Кримом, або ж отримати дозвіл від Лукашенка для просування російських військ білоруською територією. В кінці кінців, Росія може зажадати, щоби Білорусь на засадах союзника взяла участь у військових операціях проти України. В будь-якому разі Росія отримає можливість вторгнення через Білорусь у Західну Україну й давити танками не проросійську Східну Україну, а антиросійську Західну.

Однак чому тоді Путін прийняв рішення почати з окупації Криму, а не з Мінська? Можливо, ставши свідком київського Майдану, Путін та його оточення перелякались. В глибині душі всі ці люди зневажали народ, вважаючи його легко контрольованим бидлом. Україна була найближчим зарубіжжям Росії й Росія проводила планомірну роботу, щоби підпорядкувати собі й українське керівництво й українську політику. Все це несподівано

зруйнувалось: Україна розвернулася в бік Євросоюзу. Тоді Кремль спробував перехопити ініціативу, захопивши Крим.

Навесні 2014 року Європа та США, в розумінні Путіна, виглядали слабкими та не могли запобігти агресії. Німеччина залежала від російського газу, британці – від російського капіталу. Франція хотіла продати «Містралі», Швейцарія – зберігала російські гроші. Америка брала участь у війнах з мусульманськими екстремістами, й Нобелівського лауреата миру президента Обаму Путін бачив пацифістом, не готовим до одноборства з Росією.

Путін розраховував на те, що у 2014 році повториться історія 2008 року. Тоді Росія ввійшла до Грузії, а Захід проігнорував першу російську агресію від часів радянського вторгнення до Афганістану. Зрозуміло, у 2008 році Захід помилився: по-перше, не захистив слабку демократичну республіку; по-друге, послав Путіну неправильний сигнал. Путін розцінив мовчання Заходу як дозвіл Росії безкарно оперувати військами в межах колишніх радянських республік. Входячи у 2014 році до Криму, Путін зіткнувся саме з такою реакцією Заходу, на яку розраховував, – бездіяльністю.

Проте за кілька місяців російської агресії Європа та США пройшли шлях від повного нерозуміння того, що відбувається, до чіткого усвідомлення того, що Путін розпочинає Третю світову війну. Хтось називає її Четвертою (маючи на увазі Третю світову «холодну»); хтось називає «Другою холодною»; хтось пише про європейську війну; хтось про російсько-українську. Проте всі пишуть та говорять про війну, головнокомандувач армії США генерал Мартін Демпсі порівнює Путіна зі Сталіним, а дії Росії – з радянським вторгненням до Польщі у вересні 1939 року.

Погляд американських військових, без сумніву, важливий компонент загального відчуття та розуміння світом глобальної проблеми, створеної Путіним. Як зацентрував Демпсі, «ми маємо російське керівництво, яке для досягнення своїх цілей прийняло свідомі рішення, застосовуючи військову силу у відносинах з іншою суверенною країною. Це перший випадок з 1939 року чи щось на кшталт того... Вони, очевидно, вступили на шлях свого самоствердження не тільки у відносинах зі Східною Європою, але й усією Європою, та навіть у відносинах зі Сполученими Штатами... Путін особисто... прагне компенсувати образи, нанесені Росії після розвалу СРСР, а також апелювати до етнічних російських анклавів Східної Європи. Він дуже агресивно прагне вказаної цілі, він володіє комплексом прийомів, які два-три рази принесли йому успіх, й він планує діяти у тому ж керунку».

На думку Демпсі, Путін не подає сигналів, які б свідчили про його готовність відступити під тиском. «В момент, коли деяким вдається переконати себе, що Путін зобов'язаний шукати привід для деескалації, насправді він приймає рішення про ескалацію. Йосип Сталін використовував подібну риторику та схожі виправдання, коли у вересні 1939 року напав на Польщу: «Радянський уряд також не міг байдуже ставитись до того, що єдинокровні українці й білоруси, що проживали на території Польщі, кинуті напризволяще, залишилися беззахисними. Зважаючи на такі обставини, радянський уряд віддав розпорядження Головному командуванню Червоної армії наказати військам перейти кордон та взяти під свій захист життя й майно населення Західної України та Західної Білорусії», – цитував Демпсі ноту МЗС СРСР від 17 вересня 1939 послу Польщі в Москві.

Діями Путіна стурбовані чи обурені європейські політики, американські конгресмени та сенатори, співробітники Держдепу й експерти, не кажучи вже про багатоголосу російську опозицію, криками якої переповнений інтернет. Проблема тільки в одному: розуміння є, а от можливостей впливати на Путіна немає. З аналогічною проблемою демократичний світ зіткнувся у 1938–1939 рр. Всі розуміли, що в Німеччині при владі лиходії. Проте не знали відповіді на головне питання: що робити? Цивілізованих інструментів тиску на Гітлера не існувало, а для військового втручання не вистачало сил. Сьогодні, на відміну від 1938–1939 років, демократичний світ володіє військовим потенціалом, проте не має політичної волі використати хоча б мирні інструменти тиску (наприклад, санкції). Звичний стабільний комфорт для Європи цінніший за ризики, принаймні поки що.

У березні 2014 року Європа та США вважали, що кримська проблема сама собою розсмокчеться. Але за кілька місяців довелось платити життями майже 300 людей: 17 липня збили малайзійський авіалайнер. Російські диверсанти помилились: в літаку не було жодного українця. Якби збили український транспортний літак, триумф «сепаратистів» не знав би меж. Однак літак виявився іноземним. Кабінет міністрів Росії (зокрема й міністр оборони Шойгу) мусили встати, щоби вшанувати пам'ять загиблих хвилиною мовчання.

Як цинічно промовив Путін, якби не велися бої у східній Україні, не збили б літак. Можна перефразувати: зупинили б агресію Путіна у березні 2014 року, не довелося б виторговувати останки збитого малайзійського лайнера.

Проблема відновлення миру в Європі тепер посилюється ще й тим, що Путіну не можна вірити, з ним не можна домовитися: пообіцявши та підписавши, він все одно при першій же нагоді обдурить, як у березні 2014 року з Кримом. Як Термінатор з однойменного фільму за участю Шварценеггера, Путін не відступить, не зупиниться та не заспокоїться, поки час не змете його. Путін та його оточення живуть в іншому світі, якого більше немає. Нинішній президент Росії 14 років підбирав, збирав навколо себе подібних собі людей, однодумців, переважно з КДБ-ФСБ. Сьогодні їх багато на всіх рівнях. Фронт боротьби за кордоном забезпечують міністр закордонних справ Сергій Лавров та представник Росії в ООН Віталій Чуркін. Ідеологічний фундамент в Росії відбудовують В'ячеслав Сурков та Дмитро Рогозін. Їх підтримують фашисти та комуністи. Вони в мить пробачили Путіну всі його гріхи: корупцію, злочинство, що заохочується урядом на всіх рівнях, та антинародну політику в цілому – заради шансу відродити імперію та повоювати зі світом.

Розпочавши антизахідний та антиукраїнський похід, Путін знайшов підтримку широких верств російського суспільства, одна частина якого з ностальгією згадує СРСР, а інша – з плебейською пожадливістю мріє про імперію. Амбітне бажання бути не Російською Федерацією, а Російською імперією не чуже й тим, хто в Росії багато років вважав себе політичною опозицією. Навіть колишній глава ЮКОСу Михайло Ходорковський, який відсидів у путінській в'язниці 10 років, і головний політичний опонент Путіна в Росії Олексій Навальний при всій своїй критиці Путіна заявляють, що Крим анексували справедливо і він має належати Росії.

Вже декілька разів у різних варіантах, зокрема від високопоставлених осіб й особисто Путіна (на економічному форумі в Санкт-Петербурзі 23 травня 2014 року) ми чули про «новий порядок», який має запанувати в світі.

Востаннє про «новий порядок» у Європі говорив Гітлер та його товариші-однопартійці. Не випадково навіть принц Чарльз, який зазвичай не втручається в політику, порівняв Путіна з Гітлером. Путіна більше нема з ким порівняти. Він ввійде до історії – як російський Гітлер.

Аналогія з діями Гітлера у 1938–1939 роках та сьогоднішніми діями Путіна очевидна. У березні 1938 року Гітлер ввів війська до Австрії, за кілька днів провів референдум, отримав 97 % «підтримки» й проковтнув Австрію. У вересні 1938 року він ввів війська в Судети, провів референдум, отримав 99 % голосів «за» та анексував Судети. Варто зазначити, що і аншлюс Австрії і приєднання Судет на Нюрнберзькому процесі інкримінували нацистським лідерам як злочини, хоча обидві анексії в цілому здійснили без жертв та за погодженням переважної більшості населення приєднаних територій.

Після катастрофи, що спіткала Європу – Другої світової війни – в Європі боялися двох речей: війни й приходу до влади фашистів. Другої остерегалися більше, бо фашизм неминуче веде не просто до війни, а до великої війни. Свого часу режим Слободана Мілошевича знищили саме тому, що Європа побачила в ньому нового диктатора, нового Гітлера, що здійснював черговий геноцид. Після Другої світової війни європейці не могли допустити такого. Коли Мілошевич почав асоціюватися з Гітлером, його знищили.

Звісно, що Росія не Югославія, й ліквідувати проблему, що виникла через експансію Росії, не можливо бомбардуваннями, як у Белграді. Але те, що її потрібно вирішувати, у 2014 році зрозуміли всі. Й це глобальний прорахунок Путіна: він не розуміє рівня конфлікту із Заходом. Подібне відбувалося і з Гітлером, який напав на Польщу, та вважав, що слабкі й нерішучі Франція та Англія це проковтнуть, як до того проковтнули окупацію Чехословаччини.

До великої війни Путін готується як може. Військові навчання проводяться Росією у всіх прикордонних зонах, від Курил до Калінінградської області, від Чорного моря до Балтійського. 5 травня 2014 року російський уряд в односторонньому порядку розірвав підписану у 2001 році з Литвою двосторонню угоду про додаткові заходи зміцнення довіри та безпеки. За цією угодою, російська сторона зобов'язувалась обмінюватись інформацією з Литвою про свої озброєння у Калінінградській області та здійснювати спільне з литовською стороною їх військове інспектування. Литва дотримувалась усіх умов даної угоди й не давала приводу для розриву договору. «Цей крок Росії демонструє її небажання забезпечити взаємну довіру й може вважатися ще одним кроком в напрямі руйнування взаємної довіри та системи безпеки в Європі», – йшлося в офіційній заяві міністерства оборони Литви. Зауважимо, що мова йшла про Калінінград, найвіддаленішу західну точку Росії. Поєднавши це з риторикою Путіна про створення потужного військового плацдарму в Криму, додавши до цього концентрацію російських військ на кордоні з Україною, наявність потужного військового угруповання у вигляді «миротворчих сил» у Придністров'ї, численні порушення російським флотом морських кордонів сусідніх держав, спільні військові навчання з Білоруссю, призови резервістів для літніх навчань, зміна закону про терміни та частоту призову резервістів, постійне збільшення витрат на озброєння, хамську провокаційну риторику наближеного до Кремля лідера Ліберально-демократичної партії Росії (ЛДПР) Володимира Жириновського та політику російського Центробанку, що активно скуповує золото, – очевидно, можна стверджувати, що Росія готується до великої війни.

Санкції Кремля «у відповідь» Європі та США також вказують на підготовку Росії до війни та довготривалої ізоляції. Росія знає, що після початку повномасштабних військових дій вона опиниться в абсолютній блокаді. До такої блокади й розриву з цивілізованим світом активно готується російська милітаризована еліта. Кремль припиняє постачати газ в кредит, заздалегідь забороняє ввезення іноземних продуктів для того, щоб Росія поступово трансформувала своє господарство та розпочала годувати себе самостійно. Наближені до Кремля фінансово-промислові структури, на зразок «Лукойла», продають зарубіжні активи. Про наближених до Кремля «приватних осіб» не йдеться: вони давно готуються до війни та продають свої активи за кордоном. Все відбувається на тлі того, що російські стратегічні бомбардувальники знову почали порушувати повітряні кордони країн НАТО, а російські винищувачі – ганяються за натовськими літаками. Такого не спостерігалось від часів Черненка.

Найслабша ланка в політиці Путіна – відсутність союзників. Якщо союзниками Гітлера була Італія та Японія, а фюрер та фашистський рух знаходили підтримку в багатьох європейських країнах, то Путін таку підтримку не подбав. Сталінський Радянський Союз, звичайно, став переможцем у Другій світовій війні, коли разом з Англією та США воював проти Німеччини та Італії. Проте це не можна зрівняти з абсолютною самотністю теперішньої Росії. Воювати самостійно проти США, Англії, Німеччини, Італії та решти Європи є божевільням, тим паче, що путінська Росія за могутністю не витримує порівняння зі сталінським Радянським Союзом.

Зрозуміло, Кремль розмахує китайським прапорцем як рятівним колом. Проте Китай тільки невігласам може здаватися монолітною державою. В тому вигляді, в якому він існує сьогодні, Китай утворився у 1949 році. Отож, Китай представляє давню цивілізацію, але молоду державу, зі своїми серйозними проблемами. Через те, що при існуючій комуністичній диктатурі контрольовані урядом китайські ЗМІ не повідомляють про всі проблеми цієї країни, менше їх не стає. Китай – остання країна, зацікавлена в порушенні світового порядку, світовій стабільності та війні в Європі. А в цілому світі і поготів. Китайська економіка зацікавлена насамперед у стабільності. За умов великої війни її порушать. Вплутуватися в міжнародний конфлікт на боці Росії Китай, зрозуміло, не буде.

Китай мирно чекав сто років, поки закінчиться оренда Гонконгу Великобританією. Китай досі не ризикнув силою повернути Тайвань. Китайські політики мислять категоріями століть, а не «президентськими термінами». Кримський стрибок Путіна для китайців – афера авантюрного європейського племінного вождя, який не може мислити довгостроково і мудро, на покоління вперед. Все, що візьме Китай з європейської війни Путіна, це вигідні нафтогазові контракти. Але те, що вигідно Китаю, стане збитковим для Росії. У торгівлі нульова ціна породжує нескінченний попит. За нульовою ціною хто завгодно купить російські нафту та газ. Але високих європейських цін за свої нафту та газ Росія вже ніколи не побачить. Китай як покупець сировини ніколи не замінить Росії Європу.

Чи є розуміння цього в Росії? Звичайно, що є. Проте, все що відбувається з Росією від березня 2014 року, вже не стосується прагматичних фінансових розрахунків. Йдеться про славу, як Путін її розуміє; про імперію, як він її бачить; про історію та геополітику, як він їх відчуває. Період

заробляння грошей закінчився для всіх, передусім для Росії. Настав період витрачання накопичених капіталів та ресурсів.

Путін протягом 14 років будував систему, за якої влада може існувати абсолютно відірвано від народу, а народ не має важелів впливу на таку владу. Насправді це стара радянська система, яка десятиліттями існувала в Радянському Союзі. Нинішня Росія для Путіна та вузького кола його прихильників, які нею керують, є інструментом для реалізації політичної програми відродження Російської імперії. Росіяни – гарматне м'ясо в цій геополітичній грі. Хтось загине, хтось втратить майно, хтось розбагатіє. Як завжди при будь-якій зміні декорацій чи режимів, відкриваються нові можливості. Відійде стара «еліта», з'явиться нова. Нова еліта від старої відрізнятиметься так само, як відрізнялася еліта Веймарської республіки від гітлерівської еліти Третього Рейху. Її компетентність буде набагато нижчою за компетентність тих, хто вів нинішнього господаря Кремля до президентської влади.

Путін побудував таку країну, яку хотів. Сталін після поразки Гітлера підняв на банкеті тост за терплячий російський народ. Сьогодні Путіну пасувало б підняти тост за покірливих росіян, які дозволили відродити диктатуру в Росії. Журналісти пишуть те, що скажуть; телебачення показує те, що дозволено; чиновники служать як уміють. Жоден журналіст не грюкнув дверима; жоден міністр не залишив уряд; жоден член парламенту не виступив проти; жодної гучної відставки через російське вторгнення в Україну. А які всі були сміливі, горді та принципові впродовж дикого ельцинського десятиліття!

Агресора завжди може зупинити тільки сила. Немає інших засобів. Сила може бути різною: військовою, дипломатичною, економічною. Зрозуміло, духовна сила також є силою. Хоча зазвичай агресора вона не зупиняє. Путін почав війну. Найгірше, що можна робити за цих обставин – виторговувати у агресора ціну за газ й оплачувати в такий спосіб власну окупацію.

Нині ми маємо справу з класичним повторенням європейської ситуації 1938–1939 років. Залишається тільки дивуватись, наскільки все є подібним. Помиляються, як відомо, всі. Путін також робить та зробить ще багато помилок. Завдання Путіна – реалізувати себе, втягнути світ до Третьої світової війни. Ми знаємо – як скінчилися дві попередні війни для Європи: повним розоренням та руйнуванням. Це стосується як переможених, так і переможців. Після Першої світової війни розпалися старі континентальні імперії. Після Другої – Німеччина та Європа розділилися на Схід та Захід. Обговорюючи небезпеки, пов'язані з початком Третьої світової війни, неможливо не вказати на ймовірність того, що вона стане атомною. Чи належить Путін до людей, які можуть так ризикнути? Щоб правильно відповісти на це питання, сформулюємо його інакше: чи міг використати ядерну зброю проти своїх ворогів Адольф Гітлер? Безперечно, відповідь на це питання нам відома, хоча такої зброї Німеччина не мала. Сучасна Росія володіє атомною зброєю. Вона, ця зброя, і є єдиним союзником Росії у покерному блефі, затіяному президентом Володимиром Путіним.

Додаток

«Із плівок Леоніда Кучми»

Запис розмови президента Леоніда Кучми з міністром внутрішніх справ України Юрієм Кравченком

26 квітня 2000 р.

[Кучма в кабінеті один. Заходить чоловік, встановлений по голосу як Кравченко.]

Кравченко: Дозвольте?

Кучма: Я вітаю тебе!

Кравченко: Добрий день! [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Ти сьогодні на урочисте?

Кравченко: На зустріч з президентом.

Кучма: Я ж на дні народження був, та [два слова нерозбірливо], но я, правда, нічого там.

Кравченко: Все нормально, вроді як [декілька слів нерозбірливо]. Леонід Данилович, я хочу доповісти про [слово нерозбірливо], можна? Я хочу вашої [слово нерозбірливо] попередньо.

Кучма: Так ти шо, начальника ГАІ Києва зняв?

Кравченко: Ну, а як так, ну, дивіться. В 6.40 приїжджає машина. Ну, то, що в нього спускає те, це цей білий...

Кучма: [декілька слів нерозбірливо].

Кравченко: Подкачується, да. Но, вибачте, будь ласка, а якщо було б 100 кілограм вибухівки, щоб ми робили? Рознесло б його етого самого, пів квартала. Стоїть ГАІ внизу, стоїть ГАІ слева, стоїть ГАІ справа. І комендантський взвод, який охороняє оцю вулицю. Значить, ті пропозиції я вніс Шепелю. [слово нерозбірливо] восьмой магазин по Лютеранской, Леонід Данилович, тут есть [два слова нерозбірливо] мімо пожарки ми ставим знак «кирпіч». Вот ви сюди ж, мабуть, рідко їздите. Всі ми радились, зараз я їхав так, ну, машин наведено 40 стоїть з левої сторони. Туда любую машину можна поставити, а потом нажатъ кнопку і будем чухаться. Закрити ету улїцу вообще, до [слово нерозбірливо] не підїдеш після того, як «Москвичом» хотелі таранїть Спаскіє ворота, вони все позакривали. Закрити Лютеранську до етого самого, до овощного, закрити єїо 200 метров вніз до школи, там пустїть пеший патруль, а туда вніз контролїровать вот ето, с'езд Печерскїй і всьо. А то, шо вони приїхали на нараду, начальника висадив перед знаком,

він 200 метрів пройшов. До ринку можна ставить, вниз можна ставить, хай шукають, вони ж всі з водіями, вони ж на цьому [слово нерозбірливо]. Тому з вашого дозволу ми такий наказ підпишемо, і ця вулиця буде закрита. А начальник ГАІ це вже третій прокол у нього, так шо...

Кучма: [декілька слів нерозбірливо], це його машина?

Кравченко: Його власна.

Кучма: Його?

Кравченко: Да. Ну його в Старокиївському ми зараз там пресуємо там цією справкою. Власна машина і фонд, дайте йому дітям, бачите, який він, хоче і політичне убежище. Та, мені кається, шо там трошки з головою што не в порядку.

Кучма: Політичское убежище в Израїле, да?

Кравченко: Виїхати з України, да.

Кучма: Ну, хай їде.

Кравченко: Хай [слово нерозбірливо], а хто не пускає? Леонід Данилович, я порадитись по цим ротаціям, значить, які ви говорили на координаційному комітеті. Ну, і самі важливі хочу з вами узгодити, на інші матеріли так ми на погодженні. Ну, шо я пропоную, я хочу... як ви подивитесь. На Київ – Смирнов із Дніпропетровська, значить, на Дніпропетровськ – Москаля із Криму, значить, Корнієнко – есть два варіанта, ну, це коли я буду з ним говорить, ілі вернуть його на Донецк, так Селезньова пока йому місце не знайшов, там подивимся куди, або може його залишити в апараті, як заступника міністра по охороні громадської безпеки. А Чернишова можна повернути на Крим заступником міністра.

Кучма: Угу.

Кравченко: Так? Тепер, значить, Француз. Він працює з 95-го року.

Кучма: В Івано-Франківську.

Кравченко: Да, Івано-Франківський... на Рівненську область і Рівненська область – Кирницький, він теж працює з 94-го року, на Івано-Франківську. Вони західні обидва там такі кондові західники, хай. Значить, у мене есть такий Коротков, це Одеська залізниця, він працює з 93-го року, це самий ветеран. Я можу, думаю, навіть його відправити на пенсію, тому шо так: бував в нього на колегії, воно все так, як було в радянські часи, він так звик. Туди хочу із Севастополя переставити Іллічова, молодий полковник, ви може звернули увагу, такі сиві вуса в нього. Він в Ялті працював, тепер в Севастополі і по виборам, і по цьому, і по референдуму працював, попробувати на залізниці місяців сім-вісім і можна його десь на область хорошу ставити, він такий, ну, я вам скажу «Батьківщина» не працювала, коли там бандітов викорчовують, то не боявся навіть там огнемьотом машини їхні бандітські, то есть, такий хлопець бойовий. Я навіть дивлюся його далі іпользовать.

Кучма: [два слова нерозбірливо].

Кравченко: Да. І єсть таке бажання помінати Дніпропетровську, Південно-Дніпропетровську залізницю. Литвин Григорій Федорович тоже з 94-го року. Ми його трошки били, так би мовити, за результати, за наслідки діяльності. Ну, оце такі пропозиції.

Кучма: Раз здорово так працював, що вимушений був знімати і перевести далі. Оце мені [прізвище не зрозуміло] сказав.

Кравченко: А кого [слово нерозбірливо] туди.

Кучма: А туди [декілька слів нерозбірливо].

Кравченко: За Григоренка?

Кучма: Да.

Кравченко: Ну, от тут треба чітко визначитись.

Кучма: Він, по-моєму, вже там теж давно сидить.

Кравченко: Там він з 95-го, з 96-го року. Леонід Данилович, еслі от чесно, я йому вірю, ото шо там розмови біля нього ходять, так. Я йому вірю, як людині, нічого в мене там абсолютно з ним ніяких таких особистих зв'язків немає.

Кучма: Я ж... Особисті зв'язки в тебе з бабами [слово нерозбірливо; сміється].

Кравченко: Піднімаю руки.

Кучма: І то з [два слова нерозбірливо; сміється].

Кравченко: Леонід Данилович, я не такий. Так, шо я його можу, яка ваша думка, або переставляти, або звільняти.

Кучма: Ні, я [слово нерозбірливо].

Кравченко: Просто переставляти.

Кучма: Я не за те, щоб звільняти. Але Одеса є Одеса, там настільки...

Кравченко: Леонід Данилович, наскільки все перепутано і перев'язано. Я не знаю, чи ви дивилися останній репортаж Доренко, попався вам чи ні. Я жду продовження, але сказав губернатору: «Чим це обумовлено?» Значить, щоб ви знали, шо останнім рішенням обласного суда знову поновлений Малов на роботі, це той, шо звільнив я іще, ну, пам'ятаєте, який бігав з усіми політиками, цим попом там все грає. Значить, знову поновлений, я послав Онуфрієва знову, значить, ми його звільняємо тепер. Ну, я просто якось, щоб його не поновили. Мені кажуть, шо це Малишева зв'язок, так, Гурвіца. І ця була інформація, зараз я групу послав туди. Вони взяли циганський [слово незрозуміло], Доренко чоґось віщає по Україні, і показали, шо ось 3-4 человека взяли інтерв'ю, значить, шо от: «Употребляете наркотики?»

«Да, употребляем наркотики». А вот это дома, это построены за слезах і горе етих людей, которые потребляют наркотики. Это циганській наркобарон. Ну, дійсно, в кожній циганській общині проблема есть. Я тут могу чесно і відверто вам говорити.

Кучма: А чого вдруг Доренко лізе туди?

Кравченко: Чого Доренко? Ну, вони кажуть так, що тут, вроді, простір перекритий, що вони не знайшли, хто може кинути, але в кінці фраза була така, скажем, що [переходить на російську]: «Мы не только об Украине говорим, в России тоже много проблем, но продолжение следует. Такое положение может быть при тесной смычке местной власти и милиции». Шо, значить, бездействіє і так далее. Я поговорив з губернатором і з Боделаном, переговорив відкіля. Ну, вони все-таки проводять оцю лінію. Побачу, що воно зараз, група там працює, подивимся оце відпрацювання. Я подивлюсь на Григоренко. В меня 1999–2000 рік 16 начальников УВД призначено. В принципі, самий старий сьогодні оцей Коротков і Бевз в Кієвской області. Це ті, які з дев'яносто, той 92-й, а Бевз – 94-й. В основном оце, так сказать, карусель ідьот. Я ні з ким іще з ними не говорив, Корнієнко я досить серйозно почав так притискати, і зараз Київ... Я на координаційному не доповідав.

Кучма: То по Києву треба трошки розшевелити.

Кравченко: Треба шевелити. От у нього стиль роботи отакий, от, бачте, воно так трошки, як в Криму. Трошки зовнішньо він вроді як показує роботу так, а в глибину не лізе. Я думаю, що Смірнов – це такий бик, шо...

Кучма: Ти дивись, в Київ чи Смірнова, чи Москаля, чи кого толкового.

Кравченко: Знаете з-за чого я Москаля боюсь? Я вам чесно скажу... Москаль зразу з'єднається з оцією правницею: Жулинський і оця гілка. Я би не хотів, щоб у них були рычаги впливу на...

Кучма: Я ще, думаю, його на Одесу можна. Ну ладно, дніпропетровський також хороший, я подивлюся, як він в Дніпропетровську.

Кравченко: От як він в Дніпрі виглядає.

Кучма: Там є, блядь, [слово нерозбірливо].

Кравченко: Значить, Леонід Данилович, там така ситуація, значить, от Крим начинався-то таким чином. Він коли приїхав, він просто там перелякався і... так би мовити. Коли послали ви туди Білоблоцького, приїхав я.

Кучма: Я пам'ятаю, що він спочатку ж [декілька слів нерозбірливо].

Кравченко: Да. І я тоді там таку нараду провів, я йому сказав, що до утра якщо не буде заарештовано, я підписую зараз накази і звоню президенту, щоб вас всіх порозганять. Я всіх заступників познімав. І воно, мабуть, чи під страхом оцього тиску, він взагалі то сам по собі боягуз, от в період виборів так, я приїхав і сказав: «Ну, шо ж таке, Москаль? Шо ти? Цей працює, значить, на Марчука, цей... В кінці кінців ти шось робиш, чи ти думаєш, шо це буде відповідати чи тільки міністр, чи тільки це

президентові? Я тобі...» І він після того почав індивідуально викликати, шось почав робити. Тому в от такому плані я думаю, шо...

Кучма: Я не знаю, коли мені всі кажуть, шо Москаль там порядок навів в цьому самому, в Криму, я говорю, блядь, якщо б не міністерство [декілька слів нерозбірливо] не працювали там опергрупи центральні, апарату, то ні хера він там не зробив би.

Кравченко: А вже на фоні, безумовно, апарату, ну...

Кучма: Ну, давай, етому самому, він людина дійсно порядна, чи в апараті хай остається [декілька слів нерозбірливо].

Кравченко: Корнієнко, да? Ну, я просто поговорю...

Кучма: І дати, так сказати, додатково шоб, хай, хай уже...

Кравченко: Не, послаба єсть, він же заступник. Єслі Чернишов, ну от, єслі Чернишов на Крим. Ну, я маю трошки сумніви, я вам скажу: причина шо сумніви – то, шо він сам кримський і ото ж там період...

Кучма: От мені не подобається, шо кримський.

Кравченко: Не подобається?

Кучма: Шо кримський.

Кравченко: Ну, тоді я Чернишова десь сюди візьму, десь передвину. Я думаю, шо, може, Чернишова кинуть на якую-то область. Ну, в основному...

Кучма: [перебиває] А на Донецьк там шо?

Кравченко: А на Донецьк, Леонід Данилович, я в Донецьк Корнієнка планував.

Кучма: Ну, я то Корнієнка...

Кравченко: Якщо Корнієнка ні, то можна запропонувати Чернишова або можна і іншу кандидатуру подивиться. Хоча там губернатор, я думаю, шо він вам декілька разів співав: «То там перший заступник, перший заступник».

Кучма: Раз двадцять.

Кравченко: І таке інше. Значить, там такий варіант буде: в мене в школі, в інституті в Донецьке Тітаренко, він уже 61 рік, хотя він спрацював там на вибори і таке інше. Селезньов там ноє всьо время, шо в нього там, ну, він хоче в Київ так однозначно, якщо підтекст такий говорить. Йому можна запропонувати, Тітаренко ідьот на пенсію, Селезньову можна запропонувати...

Кучма: Школу.

Кравченко: Інститут, хай врачує, а Донецьк тоді подивиться і кинуть туди Чернишова, єслі Корнієнко не...

Кучма: [перебиває] А той перший заступник дійсно непоганий хлопець?

Кравченко: Він непоганий, но він повністю його. Я йому ж кажу, що, знаєш, виростив заступника, зараз час такий, що піде десь на область.

Кучма: Ну, так його і візьми його на іншу область.

Кравченко: На область і все.

Кучма: Ми, скажеш так, у нас справи, ми не можемо...

Кравченко: Я ж це і говорю, що єсть відповідне рішення президента, в жодній області не призначений свій.

Кучма: Да.

Кравченко: Всі ідуть тільки альтернативно.

Кучма: Да.

Кравченко: Ну, іще одна інформація, Леонід Данилович. В Кіровограді був футбол «Динамо» (Київ) – «Зірка». Прилетів Суркіс з Бродським, значить, к нему сразу сел на хвост цей мер міста Кіровограда Нікулін. Ну і начал, значіт, жаловаться, там єсть [декілька слів нерозбірливо], давят, значіт, генеральна прокуратура, МВД. Ну он за МВД нічево, а вроде би в генеральній прокуратурі, ну, я не знаю, чи Петєбенько, чи хтось із заступників прокурора області дьорнули і там запевнили, що його. Хотя там матеріали дуже такі хліпкіє, так его всьо время надо етого Нікуліна поддавлівать, но вот такой альянс, так сказать, там создаются. Шокін сказав, що генеральний прокурор, ми сразу решим. І єщо одна тема, значить, на прошлій неділі на засіданні кабміну виникає питання про заміну паспортів громадянина України на ідентифікаційну картку. Фінансірует міністерство фінансов 50 мільонів, усе в проекті рішення... все.

Кучма: Угу.

Кравченко: Я кажу Ющенку, не, Жулинському, Ющенка не було, я кажу Жулинському: «Ми на власній [декілька слів нерозбірливо] на Україні, на нашій [слово нерозбірливо] 70 % громадян забезпечено паспортами».

Кучма: Паспортами, конечно.

Кравченко: «Закон про ідентифікаційну картку немає, яка вона повинна бути». Я тоже згоден, що повинна бути картка, може, воно й не правильно. Вона буде там пластикова хай, якщо паспорт у нас там 4 долари, то хай ця картка буде стоїть 2 долари, ну, вона дешевша буде. Ну що в ету картку вкладивать? Наприклад, в Америці я бачив картки с етім, з пальцями.

Кучма: З пальцями.

Кравченко: У нас начать катать сечас, це вой такой подніметься, шо... Значить, єсть ідентифікаційний номер податковий, шо в нього записано все там, то єсть шо Кравченко такий номер має, може одразу пробіть, шо в нього є. У нас все це не [слово нерозбірливо]. Вчора записано в мене, мене не було, звонив Кравчук. Я набираю 2-61: «Добрий день, Леонід Макарович!»

«Добрий день! Та оце я хотів там по двох проблемах, оце ж треба картки робити, розумієте, це ж ми так відстаємо, значить, ви ж давайте оце.. то що я знаю [назва структури нерозбірливо]». Я трошки там покрутився, стоїть Суркіс і Медведчук, дві фірми там, які готові запустити це. Леонід Данилович, в мене таке прохання, я думаю, що, може, ми підемо до карточної, но треба, мабуть, паспорти зробити, а потім зміни в закон.

Кучма: А хто ж це готовив цей документ?

Кравченко: Я не.. Ніхто не готовив, ще ніхто не готовить, це вони тільки пробивають, хочуть монополію. Ну, ринок 50 мільйонів, ви уявляєте, які гроші, яку вони дадуть собівартість і він посилається, що я вже все домовився з Литвином і таке інше. Ну, я поки що тримаюся, я нікого, так би мовити..

Кучма: Якщо і будемо, так нам не треба і..

Кравченко: Ну, це в них будуть шалені гроші.

Кучма: Міністерство заробить внутрішніх справ.

Кравченко: Ну, тоді, якщо це робити, приймати відповідні рішення, поліграфічна база, ну, це треба тоді, щоб воно все було узгоджено. Того, що я так подивився, що це зашевелилися того, що запахло грошима, і це вони вже побачили, де можна зароблять. Леонід Данилович, в мене, в принципі, все.

Кучма: О'кей!

Кравченко: Значить, тоді даєте мені дозвіл на..

Кучма: Давай швидко, щоб [два слова нерозбірливо].

Кравченко: Іще в мене питання тоді, коли у мене всі подання є, коли я переговорю, тоді показувати, ви будете говорити з ними?

Кучма: Та ні.

Кравченко: Чи в принципі з тими, якими..

Кучма: [декілька слів нерозбірливо] чого ж ми, будемо переставлять, чого я повинен повчать. Я думаю, що ти з ними переговори, вони зрозуміють, що це необхідність, так сказати.

Кравченко: Я вам бажаю здоров'я, дай бог всього.

Кучма: Слухай, ти подожди. Я ото наводив приклад по цукру, [декілька слів нерозбірливо] твої структури.

Кравченко: Да, я пам'ятаю, що журнал «ПіК», Куліда поки що пікнув, значить. Ми завалили його..

Кучма: [говорить в селектор] Олег! Там папки тобі передали на координаційний комітет, є одна довідочка по цукровим отим заводам, так ти

[декілька слів нерозбірливо] передай йому, хай [слово нерозбірливо], добре, да. А це мені передав Гончарук, каже: «В мене є більш така інформація».

Кравченко: Журнал «ПіК» задавили, значить, придавили у нього 14 фірм, всіми виявили і вчора «Сільські вісті» вже пишуть, що нас тут на [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Да, да. Там пишуть чи Чорнопол, чи він, чи ще цей самий..

Кравченко: Там же тоді і Хмара.

Кучма: Хмара, да.

Кравченко: Хмара, да. Ну, проти Хмари [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Нехай краще [декілька слів нерозбірливо]. Син Чорновола, кажуть, блядь, взагалі, блядь.

Кравченко: У них просто стоять комп'ютери [декілька слів нерозбірливо]. Він так міняв структуру, ці гроші перекидалися в структури.

Кучма: Ну, ви перевіряйте все до кінця.

Кравченко: Да, да.

Кучма: Треба знищити структури у Мороза, блядь. І Плющ он весь час каже, блядь. Він же продовжує, це ж нахаба.

Кравченко: Відійшов я від цієї теми, я зараз не володію ситуацією, я просто не можу...

Кучма: [перебиває] Це, це треба разом, Служба безпеки, ви і податківці.

Кравченко: І податківці, я тоді...

Кучма: Вивчити всі структури його, блядь, і знищити, блядь, повністю!

Кравченко: Я підніму все.

Кучма: Ну, по ньому ж, треба елементарно. При ньому команда та, там директор бувший народний депутат по спискам, він має структури тут десь.

Кравченко: Я просто зараз не готовий до цієї розмови, я приймаю до виконання.

Кучма: Єсть [голосно ляпає по столу]. Пока.

Запис розмови Леоніда Кучми з Юрієм Кравченком

29 травня 2000 р.

Кравченко: Добрий день, Леонид Данилович.

Кучма: Здравствуй, дорогой. Садись... А...

Кравченко: Конечно.

Кучма: А...

Кравченко: Не знаю, не знаю..

Кучма: Что не знаешь, ты ж там спорт загонял, гарпуны для Украины продавал.

Кравченко: Нічого, нічого. Я в принципі виконав ваше доручення того, що мне хотілось б, щоб у вас був час подивитись. До цього тут достатне таке: верхній аналіз по мінеральним водам і лісному господарству. І ще я зробив, це так, без вашої санкції, інфраструктуру по Україні, де Суркіс-цяця. В мене дуже велика тривога. Ці масштаби ще серйозніші, на мій погляд, ніж до Лазаренка. Якщо так як вони розказують, що ви владу віддаєте або передаєте, чи вони будуть забирати, то в них є всі можливості зараз..

Кучма: Я похожий на того, хто владу віддасть?!

Кравченко: Ні, я в це не вірю, я так для себе думаю, що.. «ви погано знаєте президента. Він вам зразу ноги засуне в одне місце, а потім будете один на одного дивитись». Леонід Данилович, ну я можу так, якщо ви дозволите? Я зараз дам загальну картину. Ну, значить, що тут описи загальних ресурсів. Значить, по-перше, я не хотів, щоб друкували прізвіща. Номер перший – це Медведчук, номер другий тут – Суркіс, номер третій – Сугліч – ето, етой самой..

Кучма: Юлі.

Кравченко: [...] Значить, наступне ще все поки так, но я все-такі хотів би вводу. Ми зняли Потапського. Подивилися більш детально. Значить, положим те, що тут у нас будуть результати, там есть непогані нинче висновки..

Кучма: Що це значить?

Кравченко: О ето по... я по телефону з ним говорив. Ну, що, називаємо цього самого – Суркіса, перший – Медведчук, я просто там расшифровал..

[Уся розмова супроводжується шелестом паперів та окремими репліками Кравченка, якій щось показує в документах.]

Кучма: Тут далі йде... політичні ігри по Закарпатській області..

Кравченко: Я хочу, щоб у вас було уявлення про різні позиції по державі. Я, можливо, їх не повністю, так би мовити, окреслив, но я потихеньку працюю по кожній області.

[Довга пауза. Чути шелест паперів.]

Кравченко: Саме цікаве, вони в цьому моменті, вони, в принципі, через рішення... так би... проводять те, чого немає. Вони дурять всіх підряд, роботу гонять без платежів без обов'язкових. Така справа в Поліссі. От подивіться, будь ласка, це якщо це потрібно на світ підняти, я розумію, що, можливо, в мене не все є, але те, що в мене є, це вже насторожує і дуже серйозно. То, що там є засоби масової інформації, там, якщо, то там є великий...

Кучма: Ризик?

Кравченко: Да...

Кучма:...Вся ця компанія.

Кравченко: Леонід Данилович, по перебільшенням, що там проходять, ми його причисляємо... Я не знаю, на сто відсотків він там сидить, чи може на якому проценті. Я вам даю загальну картину: те, чим він зараз володіє. Причому, я зараз дуже м'яко перевіряю. Я не ліз туди, щоб не виникало питань, що це щось... с СБУ не давали претензій. А вот по воде... то есть Бруклін... Там есть Подольского несколько дочерних предприятий, там такой...

Кучма: Кусок...

Кравченко: Да, ну там есть схема... единственное, надо понять – яким накрадено шляхом... Бруклін должен бути – и вот раз, ну тут далі... де не можна... и вот разные... ну тут далі йде, що...

Кучма: По лісу – п'ятнадцять доларів за куб.

Кравченко:...А ще, тим більше, якщо взять оті блоки... працюю там. Вони десь вибили біля тисячі ліцензій. В нього концентрується велика частина...

Кучма: Ну і що? Ми можемо навести порядок у цьому плані...

Кравченко: Леонід Данилович, ну можна наводити. Ну ми ж люди. Це треба чітко починати, по всьому фронту лупити. Це починати з ліцензій цю ревізію робити...

Кучма: А хто ліцензії давав?

Кравченко: Ліцензії служба давала. Ліцензії тиражувалися держадміністраціями. І тепер починати лупити їхні фінансові потоки, тобто треба чітка позиція, щоб і податкова включалася, тут підтримати.

Кучма: Ми податкову поміняєм.

Кравченко: Тут треба піднімати рішення, де вони звільняються від сплати податків. Там, значить, ну вони тобто, ну, я все-такі дуже прошу вас ознайомитися, буде картина більш-менш така... я ще раз кажу. Я не претендую, що це на сто відсотків об'єктивно, але це дасть вам уяву про те, що там робиться.

Кучма: Головне, що вони нас вважають совсем дурними.

Кравченко: Леонід Данилович, вони вважають, що вони вже господарі. Я не хотів вам казати, з вами так ніколи не говорив. Я завжди знаю, що ви знаєте, що ви робите, і у вас все в руках. Але оте, що вони зараз внаглу думають, що там кидають своїх людей з Кіровограда, щоб їм ніхто не міг попортити, ну там з...

Кучма: Ну, то є об'єктивний привід...

Кравченко: Воно вже все, що можна було є, вони вже все понаписували. Ну, я розумію, що мати там... друкують в Запорізькій області. Мають сьогодні в засобах масової інформації, що, значить, можна по-команді через оті гроші. Гроші в офшорах, Леонід Данилович...

Кучма: Ще й в офшорах...

Кравченко: Гроші в офшорах доставати дуже важко. Це ситуація аналогічна Лазаренку, і ми будемо мати горе таке, що ой-ой... Тому тут і вони нахабно, їхні, ви ж бачите. Я роблю аналіз. Значить, я не хочу... ну вони заступника Генерального прокурора, який був по області. Вони послали сюди, в Генеральну. Значить в ній точно не вийде з ним поки що. Значить...

Кучма: Дальше з штанів вискакували. Щоб ти призначив до свого п... з ними.

Кравченко: Да, я з вами погоджував... Я їм сказав, хто вони мені такі. Да, а от [Варцаг?] – перший заступник по організованій – їхня людина. Тому, я в цьому плані, я дивуюсь, що в Запоріжжя вони влізли капітально, в алюміній вони влізли капітально...

Кучма: В алюміній вони ще не влізли, вони хочуть влізти.

Кравченко: Вони хочуть. Ну те, що вони сумське об'єднання приватизували за безцінь. Э тот, блядь, сучонок... Воно ж дивиться, що таке, це Кіровоград. Сімдесят п'ять мільйонів гривень викачують налічними. Ну що ж таке ці гроші на Кіровоград. А що говорить...

Кучма: З чого?

Кравченко: З обленерго. При чому ж, як приїжджають, ставлять до... – не даєш дев'яносто вісім відсотків, значить, расстреливают. И це ж воно там же виходить по [слово нерозбірливо] ресурс. Ну я з боку дивлюсь – це ґатунок, мабуть, ще гірший, ніж Лазаренко.

Кучма: Ну це, ніж... створити таку імперію...

Кравченко: А тут уже не треба партія. Тут легалізоване життя. Тут же було з Притикою, коли не було ще приватизації. А тут по закону приватизують. Як відбирати будемо? Це перше, а по-друге, я думаю про небезпеку допускати Медведчука до влади. Він характеризується як безрадісний найжорстокіший. Тобто, людина, яка не має абсолютно ніяких перепон. Це ще коли він перший раз ішов в депутати, я був заступником міністра по оперативній роботі, володів документацією, їздив тут по колоніям і таке інше. Ми таку довідку знайшли по університету, що він двісті шоста [206] часть вторая і сто

сорок перша [141] – грабьож і хуліганство. Восемь місяцев отбыл в местах лишения свободы.

Кучма: Да ти шо?!

Кравченко: В мене ця довідка є. Вона й зараз дорога. По матеріалам суда все вичистили. Це єдине, що ми знайшли, це звіт [Шаніна?] до [Вет?] союзу в Росії. Довідочка є – Медведчук. І, оказується, в університеті теж немає матеріалів, хоча я знаю, що цей ректор їм не симпатизує. Симпатій не має особливих, але ж змогли все почистити. Там було декілька таких строчок, що безжалісний... в проявленнях, от я формулюю вже сейчас, в проявленнях жизни и смерти. Что абсолютно безжалостный. От такая характеристика была по Медведчуку... І тут небезпека виростає. А ще з'єднати з тим капіталом, який ми не зможемо дістати, з'єднати ще з засобами масової інформації. Хоча він... повідомляє, що під компанію якусь там масового збурення... почати бити з областей їх людей, їх навіть, ні, воно тоді ситуацію контролювати буде надзвичайно складно. Ну і по Луганську. Там зараз десь двісті чоловік вийшли на Донецьк. Сім шахт не працюють. Вийшли до Донецька і поки що там вони пройдуть кілометрів шістдесят, а потім вони, значить, будуть договариватися, вимоги ставить, щоб вони там дали відповідні послаблення, виплати і таке інше. Не буде, значить, буде рух ближче до Донецька. Но если до Донецька не вирішиться, то тоді планується знов на Київ. Значить, помінялись лідери. Те лідери, которые были в прошлом году – они на сегодня не играют роли никакой. Там шас на верх выплыл такой Олег... Дальше, но він ще в цьому році не оброблений, не працювали над ним ще. Значить, по редактору вот этой газеты Лазаренковской. Ну раз він скупався в воді, побачим, що далі у нього...

Кучма: Горобець?

Кравченко: Ні, не Горобець. Новая газета. Ваш [Шмель?] показывал «Свобода» чи як там? Ну, Лазаренко фінансує. Вона ще невеличка газета. Десь тут недалеко у неї офіс перед вами. Трошки ми там встряхнули ввечері, побачим, як далі воно буде. Ну завдання встає. Значить, загально по ситуації. По контрольованим, нормальним процесам. Переглянули наш контингент в Косово. Ми їм нову форму дамо: чорну таку з прапорами тут. Ну воно рейтинг держави, я вважаю, підвищить. Ну... такого серйозного більш нема нічого. Деякі діла пройшли нормально. Без ніяких ексцесів. Випускні іспити... теж пройшли нормально. Ми сьогодні... Вчора я отримав повідомлення, що заміновано Хрещатик. Попрацювали, це пацан із школи. Ну а так по направленнях багато робиться.

Кучма: Ну а як себе почувають нові?

Кравченко: Леонід Данилович, ну, значить...

Кучма: Обласних управлінь.

Кравченко: Да, пустіл шас на налоги, то, в принципі, вони зараз там вносять пропозиції по заміні оточення. Я думаю, воно правильно. Ми там право... значить. Я хочу, як ваше рішення. Я сьогодні відправляю боротися на Дніпропетровськ – Дніпродзержинськ. Влада там другого числа... а там хотів би пройти по західних областях. У нас виникає напруження по Львову. Я вам доповідав, що був побитий Білозір. Це такий народний артист, алкаш.

Побитий був працівником оперативної частини СБ військової. Конфлікт вийшов із-за української мови. «Ты почему поешь на украинском языке?» Білозір співав. Ну, короче, тот його ударив головою. Він довго був в реанімації, вчора помер. Завтра похорони. Розкручується антиросійська кампанія, досить серйозно розкручується. Значить він, Хмара, він же там іде депутатом по виборчому округу, і там серйозні є такі побоювання, щоб воно не перекинулось в якісь антиросійські настрої. Один з тих, який був, ну він не довго був в тій групі, значить, син замістителя начальника УВД Львова, 27-28 років хлопцю. Ну я не знаю. Для батька, ну що ж, двадцять восьмий рік. Ну скоїв син. Ну батько тут причому? Що, він відповідає за здорового телепня? Тому зараз там велика частина таких засобів робиться, щоб це причесати, але весь час там ситуація може... я б послав би туди правоохоронні громадські засту..., щоб попрацювали. Сьогодні вони збирають знов партії, рухи, хочуть, щоб провести з ними заходи, але весь час такі призови в Львові. Я хотів би поїхати на наступній тижні по західним областям, там, де признаки. В мене інформація така є. Допустим Франчук уже по рідним. Почав заступників міняти. Керує Івано-Франківськом...

Кучма: За Червоненка пускай береться. Пусть за брата расплачивается.

Кравченко: Ну у нього там комерційні структури...

Кучма: Да...

Кравченко: Тому я хочу пройтись по західним, позустрічатись, подивитись, як там вони бачать перспективу. Ну і останнє. Я хотів би просити вашого дозволу по групіровкам по Днепропетровську. Значить, перша... Черкасова, взять Смірнова сюди на должность первого. Криворожского начальника УВД перевести в Днепропетровск, хай працює... Ну а на Кривий Ріг – это нову людину найдем, щоб він там займався, щоб не повязаний був.

Кучма: Це дуже добре. З Кривого Рогу в Дніпропетровськ. Кривий Ріг і Дніпропетровськ завжди змагались. Ну а Москаль себе нормально почуває?

Кравченко: Значить, Москаль. Він вам писав. По Дніпропетровському району вознік конфлікт со Швецом. Він ставив область на негатив, потім я взяв інформацію під контроль. На контролі він не передає. Він дає інформацію про викрадення 960 тисяч бюджетних гривень агропромом. Називає там где-то 15 господарств, ну і пише там Кравченку. Мінская ТЕЦ, Лазаренко, Степанов, активний член соціалістической партії. Ну я вам намеренно всього не давав, тому що я знаю цього Москаля. Я в комісію дав по слідству, в державі проконтролювать, що ж воно куди йде, перспективи цього всього написаного. Того що так насвистать можна цілу бурю. Якщо воно політично потрібно, його можна й кинути, але чи воно відповідає дійсності. А так він, значить, в адміністрації дуже обережний. З кабінета – додому, з дому – в кабінет. Оточення його побоюється, кажуть, що він непредсказуемый, що він поставлений, значить, для того, що він поставлений, значить, для того, щоб тут пересажать нас. Він займає таку позицію, що незрозуміла для них.

Кучма: [сміється].

Кравченко: Він же взагалі, він не компанейській хлопець. Він не буде збиратися там десь з ними.

Кучма: О, це велика справа.

Кравченко: Це від них відшиває... Ну він тримається.

Кучма: Турчин, я знаю..

Кравченко: Ну цей, побачиш, ну у всякому випадку, я думаю, у нього є простір.

Кучма: Ти скажи, у Суркіса ж кримінал. Шо ще нужно, блядь, їх позакривати всіх..

Кравченко: Ні, що можемо ми робимо. Но тут одно, щоб ви чітко уявляли цю схему. Значить, я зараз, я можу вам на слідуочу неділю підготувати це й дати. Я не переконаний, чи я чесно зараз вам скажу, але 50 % тих, яких ми закривали і садили, випускалися судами. Суди практично працюють по його вказівці. І в мене..

Кучма: Медведчук тут проявляється..

Кравченко: Та й не тільки. В мене..

Кучма: Суркіс..

Кравченко: І не тільки Суркіс. Я вам скажу, що фактично проблема велика по «Юності», по ринку. В нас велика проблема по Троещині, в нас велика проблема по групі Кіселя і там, де ми щипаємо, там де Таран, навіть не доходить до нього. Тільки фігура така попадається середня, арестовуємо, сидит там місяць-полтора, а судья – раз! Постановление об освобождении!

Кучма: Особенно если Подольский район [слово нерозбірливо].

Кравченко: Ну він ще грав по виборах и президентських, командує, це той, що охорону.

Кучма: Да..

Кравченко: Але, мабуть, гроші там..

Кучма: Гроші він отримує у Медведчука.

Кравченко:..то, що судова система в них. Навіть в розмовах таких, що там ведуть, ну вот шо они могут там решать до прокуратуры пятьдесят на пятьдесят, могут решать в зависимости от ситуации. В МВД они не идут решать. Они вообще говорят, что это глухой номер. Це, якщо тільки, значить, не складається така штука. Шо, мол, знають, по СБ деякі хлопці там грають на них. Ну я не знаю, який відсоток. Да-да.. О.. такшо. А судова система.. в принципі, там перший мені говорив, що державна податкова адміністрація розбавлена тоже. Вони не..

Кучма: Мені Медведчука взяти за чуб, чуєш?

Кравченко: До мене вони не звертаються, на футболи перестали ходити ще з минулого року... Ну я тоже тільки коли ви йдете, я тоже захожу, там направо сідаю. Я з ними не так... що ця група, безумовно, небезпечна і...

Кучма: Головне, що в них немає фіскалити можливості.

Кравченко: В кримінальному світі називають таких отморозками. Для них нічого... и потом, по Суркісу... в мене така, нехай вона погана, але інформація, що він стрелкі організовує...

Кучма: Що це таке?

Кравченко: Стрелка це...

Кучма: Убийства...

Кравченко: Это убийства, да, кровь на руках должна быть. Просто никто ж систематично не поднимает эти вопросы, и воно так як мокре горить, як кажуть. Тому тут для стратегічного завдання, то тільки вам відомо, як їх використовувати будемо, але...

Кучма: Але в крісло народних більш, як Щербань, треба брати...

Кравченко: Але що розстановку в силах в Парламенті вони заблокують...

Кучма: Я розумію, що негайно нова стратегія потрібна, тут можна просто по секторам... Виходити з рішень координаційного комітету, так СВ... буде вносити пропозицію щодо посилення прозорості деяких процесів в економіці. І, взагалі, рішення, де офшори, ці банки, де стратегічні ці напрямки давати щоб... ліпила це все. Кабмін готував документи і ставив різні умови. Воно потім... хоч припинити такий відтік грошей, то... Ну да, ці ж всі приватизовані Суркісом... офшори уже ж всі ці переведені. Показати там же і зробити нічого не можна. Бачите як по Луганську, но що ж... Тому тут буде велика загроза. Мала дитина. А якщо вони не просто крадуть, а ще й на увазі політичну владу, то вони не залишать нікого живими. І клан не залишать в покої... Ну, моя дружина, коли Медведчука перший раз побачила... Сказала, що він дуже...

Кравченко: А вона у вас взагалі індикатор...

Кучма: Каже, ти подивись на одні тільки губи його. У нього ж губ немає, ниточки. Це, каже, дуже жорстока людина.

Кравченко: А цю довідку я вам дам... то що він каже, що зелений...

Кучма: Не єврей... дехто вже з елементів його шукають... Десь в Росії...

Кравченко: І не стільки там навіть не в Росії, а навіть в кадри...

Кучма: Ти через своїх можеш пошукать?

Кравченко: Я пошукаю, я навіть в кадрах, я знайду...

Кучма: Хорошо. [...]

Кравченко: Тут по Рудковському зараз цікава ситуація буде розкручуватися. Ми будемо мати, я думаю. Ми будемо мати такий вид мошенництва. Який ще... він ніде у нас не фіксований... громадянин України, був зв'язаний... там... получив, так ми можемо починати копати мошенництво...

Кучма: Капітал... звернення 22 і...

Кравченко: Ну я тут однозначно не знаю. Що він і де працював. Марчук хотів за... порадитись в нього це... я тут хотів за Ющенка... Почитайте, я тут вам сторіночку підготував. Що я вам пропоную. Може зразу взяти поламати, відрегулювати. Я до вас звертаюсь, но я думаю, що вам читати потрібно, виводи про Ющенко...

Кучма: Я згоден підписать.

Кравченко: Я информирован... Потому что я боюсь, что Ющенко вряд ли может быть против, если я на него напишу... щоб вас і не чіпати. А от тоді його проконтролюете...

Кучма: Ну хорошо, тільки що б у нас контроль був і не забував.

Кравченко: Ну добре... а він тоді публічно просто так... хорошо...

Кучма: Хорошо.

Запис розмови Леоніда Кучми з Юрієм Кравченком

12 червня 2000 р.

Кравченко: Данілич, я хочу доповісти. Тепер, мені здається, що я вибрав його [Мороза] всі структури повністю, так і тепер команда «глушить». Значить все вроді ми вибрали те, що у нього є.

Кучма: Ага, фонд «Злагода», блядь, є.

Кравченко: Та все там є, я так подивився, то...

Кучма: А, крім газети «Товариш», есть іще ж ето-самое, нова газета...

Кравченко: Данілич, ну ми всі структури беремо. Тепер вот эта братия, що розпространяла од Головатого листовки... значить, позавчора один опинився аж в Сумській області, той, який активно розпространяв. Обделався, там його так оттовкачили [слово нерозбірливо; сміх]. Кричить: я не явлюсь [слово нерозбірливо], ето Головатий. Ну приїхав, смотріт, значіт, приїхав додому, а там іще й зайнялася дача і двері згоріли.

Кучма: У кого?

Кравченко: У нього.

Кучма: Оцінив? А розповсюджував він сам в Сумській чи його одвезли?

Кравченко: Ну, хм, відвезли. Ми його украли. Он вышел отдать с новой пачкой этого самого. Мы его держали неделю, он все время с тремя охранниками ходил, а то вийшов без нікого, його в машину і... Я більше не виходю [декілька слів нерозбірливо], це Головатий, я його і... Хто у вас шеф? Хто у вас шеф? Я буду... ну короче.

Кучма: А, ну то треба за ними слідить.

Кравченко: У мене єсть такий підрозділ, шо методи – їхні, того, шо в них же ні моралі, нічого немає і, не дай Бог, це ж... Тому я... Так шо просто, значить, би із них я хотів, у мене група і починає глушити, ну я з вашого дозволу тоді переговорю з Азаровим, мені треба, щоб вони теж приймали участь.

Кучма: У Азарова тоже є деякі списки.

Кравченко: Шось, може, у нас переплітається, шось не переплітається, ну, в принципі, ну ми по них поч..., продовжуєм працювати і там, ну, я думаю, шо в нас з прокуратурой...

Кучма: Шо? Є цікаве чи шо?

Кравченко: Ну яке цікаве? Цікаве те шо...

Запис розмови Леоніда Кучми з політичним журналістом В'ячеславом Піховшеком

26 червня 2000 р.

[Кучма в кабінеті сам. Питає у помічника, чи є Піховшек. Запрошує його і попереджає, що в 15.15 у нього прокурор. Розмовляє по телефону короткими фразами. До кабінету забігає Піховшек.]

Кучма: О! Я тебе вітаю!

Піховшек: Добрий день!

Кучма: Відійшов від вчорашньої цієї самої?

Піховшек: [фраза не зрозуміло].

Кучма: Ну, як більше, це було набагато просте. Но Ющенко тримав удари, він так красиво ухотидив від прямих твоїх питань.

Піховшек: Ну, я тепер краще розумію, як Вам з ним.

Кучма: [натужно сміється].

Піховшек: От же дав же бог людині, да? Зовнішність, якусь популярність і таке ґрунтовне невміння [два слова нерозбірливо; важко дихає].

Кучма: [два слова нерозбірливо] я отримав доповідну Марчука там і... по цьому самому. Якщо сьогодні такими темпами заправляти вугілля [слово нерозбірливо], як сьогодні, то потрібно 17 місяців для того, щоб перезимувати.

Піховшек: А їх нема.

Кучма: А їх нема взагалі.

Піховшек: Я йому про [два слова нерозбірливо], а він про ідеологію.

Кучма: Да.

Піховшек: Я його питаю, чого він не виконує рішення президента. Мовчить. Там же треба мати якісь [слово нерозбірливо].

Кучма: Ну, канешно. А те, що 15 мільйонів харківському банку національний банк дав, гроші ж не повернулись, де гроші? Це ж ти, ти давав.

Піховшек: Ну, я, правда, в цій передачі посилався на ваші слова, якщо ви проти, вона піде [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Да.

Піховшек: Уже інші на зустріч до мене не прийдуть [декілька слів нерозбірливо]. А як вам позаминула програма?

Кучма: Га?

Піховшек: А як вам позаминула програма?

Кучма: Ну, то [здавлений сміх] то.

Піховшек: [декілька слів не зрозуміло].

Кучма: Ти зробив [декілька слів нерозбірливо; здавлений сміх].

Піховшек: Я думаю, Леонід Данилович, що такі програми дуже важливі тому, що вони реально показують всьому суспільству, в яких умовах працюєте ви.

Кучма: [голосно і задоволено сміється].

Піховшек: І зараз, коли виходить оця програма [два слова нерозбірливо] від Тимошенко [два слова нерозбірливо], одна людина [два слова нерозбірливо]. Я кажу: «Ну, така, можна подумати, у вас на цих посадах цікава [декілька слів не зрозуміло], прямо таки ці хлопці вас виштовхують, сказали [декілька слів нерозбірливо]».

Кучма: [задоволено сміється].

Піховшек: Я думаю, що це факт, тому що таким чином всім зрозуміло, в яких умовах працює президент, коли такі люди працюють [декілька слів незрозуміло].

Кучма: [декілька слів не зрозуміло], все правильно. Треба так речі називати своїми іменами [декілька слів незрозуміло], а життя воно все розставляє на свої місця.

Піховшек: Я вилітаю в Вашингтон [два слова незрозуміло].

Кучма: Кого?

Піховшек: [два слова незрозуміло].

Кучма: [повторює незрозумілу відповідь].

Піховшек: [декілька слів незрозуміло] Там виходить ця ваша стаття, яку ми зробили. Там одна така річ, [два слова незрозуміло] поставили оцінки Гусинського, але потім [два слова незрозуміло] порадилися, що недоцільно пускати туди. Тому, що там, така... я хоч про це не написав, що ситуація, яка склалася навколо Володимира Гусинського [слово незрозуміло], арешт та ситуація навколо викликає великі питання щодо свободи преси в Росії. До мене, як [декілька слів незрозуміло].

Кучма: Ну, да. Росія зразу ж, так сказати, бо зрозуміло, що Путін був в ділі, все робилось [декілька слів незрозуміло; сміється], хоча було достатньо других важелів, в першу чергу через [декілька слів незрозуміло] Гусинський перед інтерв'ю [декілька слів незрозуміло].

Піховшек: Що то [декілька слів незрозуміло] важливіше там, сказати, так?

Кучма: Кредит [голосно ляпає по столу]. Хороше питання – кредит. [декілька слів не зрозуміло]не задав питання, якщо ти більше реформатор, визивай, чого ж, де ж ті підтримки. Ти вчора не знав де їх підловити [декілька слів незрозуміло]. Мільярд двісті грошей він же взяв в національного банка сейчас через облігації у міністерстві фінансів і заплатив зовнішній борг. Та ж казати, що він ніде, ніяких цього самого ні [слово незрозуміло] нічого. Він кошти, це реальні кошти витягнув із реальної економіки. Які у нас зовнішні борги...

Піховшек: Тут [декілька слів незрозуміло].

Кучма: Начали відбудову і потім до цих повернулись питань. «Скажи, Віктор, ти ж в дев'яносто... сама велика картина була це 96–97 роки. Так національний банк [декілька слів незрозуміло], де ж ти був, ти що, не бачив під які відсотки беруться кредити і так далі». Це ж його справа, це він більше з цим, із Лазаренком. Лазаренко його ж затискував, то він погоджувався на те. 17 % річних є на ті ж облігації. І взагалі за кордоном нема цих самих, процентів.

Піховшек: Таке [слово незрозуміло], таке цивільне, таке все.

Кучма: Ну, він ніде не [декілька слів не незрозуміло], як будто би у нього там записано все було заранеє.

Піховшек: Саша Ткаченко його тренував за сутки до цього. Вони мені вже перед передачею розказали, що [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Так що не було питання, це... це питання. Об'єднали по, я не знаю скільки, скільки ще триматись, багато уряд не [два слова нерозбірливо]. Ну, а ти ж добре розумієш, що нас підштовхують до того, щоб ми поскоріше приватизацію провели, за безцінь віддали. Такою приватизація може [декілька слів нерозбірливо].

Піховшек: Так це ж державний аудит і економічний контроль [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Ну, канечно, абсолютно точно, бо ми і так, так сказати, наробили дурниць [декілька слів нерозбірливо], треба поправляти ситуацію, інакше останемося із цими самими [декілька слів нерозбірливо]. Ну, а яка там загальна ситуація, наскільки я знаю, що [декілька слів нерозбірливо], я чув.

Піховшек: [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Стороннім, стороннім, так сказати. І так, як він [слово нерозбірливо] зустрів. Зустрів [декілька слів нерозбірливо].

Піховшек: Да.

Кучма: [голосно кашляє] Тому, якість конкретні, конкретні заходи [декілька слів нерозбірливо] отримати до виборів, по-моєму, нереально абсолютно.

Піховшек: [декілька слів нерозбірливо] принаймні, якісь сильні дипломатичні кроки, навіть і до виборів. Тому, що вони [декілька слів нерозбірливо] нічого такого конкретного, по-моєму, не робили [декілька слів нерозбірливо]. Я бачу, як вони навколо інших законопроектів, де результати в тому що.

Кучма: [декілька слів нерозбірливо] не існує конкретних цих самих. Як уже не використати цю можливість парламентом, яка була, це взагалі преступно. Мали можливість травень місяць пропустити через парламент все, що тільки треба було.

Піховшек: Ну, зараз якщо [декілька слів нерозбірливо]. Але оскільки ж у нас така робота, що кожен...

Кучма: [перебиває] Головне, що я сьогодні, я сьогодні дійсно против е-е-е, Юлі.

Піховшек: Да.

Кучма: Уряд подає земельний кодекс. То єсть, все передбачили [декілька слів нерозбірливо] щодо законодавчого забезпечення указу президента про реформи. Юля подає, «Батьківщина» альтернативно. Скажи, будь ласка, ти що, гарант внутрі самого уряду? [голосно грюкає по столу]. Тепер два законопроекти, так прийнято, будуть розглядати. Юля пособирала поради там

в парламенті. Ну от і все. Чи біля приватизації «Телекому», хто блокував? Юля і Рух Костенка.

Піховшек: То можна вам, як президенту, через Тігіпко [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Гу?

Піховшек: Можна подати тепер через Тигипко і [слово нерозбірливо].

Кучма: Тігіпко не піде...

Піховшек: [декілька слів нерозбірливо] одразу Костенко.

Кучма: Ні, ні, не піде. Не піде за Костенко. Не піде він за Костенко за самих, самих простих умов: він ніколи не йшов від Руха.

Піховшек: А жаль, що не підходить.

Кучма: Родом із Молдавії, народився в Молдавії. Значить, із східної України, а для них це не прийнятна людина ні при яких обставинах. Та ну, вони ж тіки сподіваються на цього самого, на Юценка, хай сподіваються.

Піховшек: Можна зробити якимось чином також [декілька слів нерозбірливо] ситуацію, що після виборів ви достатньо сильно почали віддаляти від себе цих [два слова нерозбірливо], які були.

Кучма: Ну, а що, не тянуть?

Піховшек: Ну, я, я просто [декілька слів нерозбірливо], залишити, Леонід Данилович.

Кучма: Конечно.

Піховшек: І що теперішня система влади, так як вона діє, так як ви створили, то вона, в принципі, дозволяє рухатись країні, якщо Юценко [декілька слів нерозбірливо] буде знати, куди він іде.

Кучма: [декілька слів нерозбірливо], так, чи ні ж? Якщо б він займався безпосередньо так економікою чітко, як він займається публічними цими самими, так сказати, то зовсі інша б річ.

Піховшек: [декілька слів нерозбірливо], чи ви думаєте, що я [слово нерозбірливо]?

Кучма: Не, нічого, нормально, хай задумається. Це ж думка там не тільки там моя, так сказати, це думка вона ж, всі бачуть, так сказати.

Піховшек: Бо я думаю, що якби ви про це сказали, то [декілька слів нерозбірливо] про це говорити і просто там на конкретний факт [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Я ж взагалі про це, я не мав цього самого, Юценка. Я в першу чергу про Юлію Тимошенко, яка з екрана не вилазить, вона ж менше ніж 5-6 камер

на [два слова нерозбірливо] не існує. Так що я не мав на увазі особисто Ющенко.

Піховшек: Політичні лідери [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: [декілька слів нерозбірливо] референдуму, ну, те, що прийняв парламент не можна... Мені от Богуслаєв: «Це, – ка- же, – ми уже проходили при Лазаренко. Що мені повинні диктувати, де я повинен купувати газ, електроенергію і так далі. Чого [слово нерозбірливо], це моя справа». Дійсно, це його справа.

Піховшек: Я вам скажу, що я також вражений [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Да, я ж дивився на ОРТ, на телебаченні [слово нерозбірливо; сміється], мат там абсолютний. На Суркіса не дивилися вобще.

Піховшек: Суркіса аж перекосило.

Кучма: Я то сподівався, що вона права в чому була на цьому самому, що вона їх інтриги знає, всі схеми і вона почне їх, так сказати, руйнувати на користь держави, а вона почала працювати на користь собі як...

Піховшек: А з другого боку, те, що вона каже, що вона зменшила, що є реальні якісь поступлення – збільшуються до бюджету.

Кучма: Та це все розмови.

Піховшек: Розмови, да?

Кучма: Ну, канечно. Ну, я ж чітко сказав тобі, що збільшення бюджету там на таку частину за рахунок того, що помогали туди [слово нерозбірливо] там, як і раніше були [слово нерозбірливо]. А потім перший квартал по відношенню до того в першому кварталі 99-го року було найбільше падіння, тому по відношенню до чого, на основі якої бази. А потім, не забувай, інфляція, що відбулась за цей час. Візьми 99-й рік, коли тільки наслідки розпочиналися тієї самої кризи російської. Ми ж це – практично українці обідніли втричі після 17 серпня 98 року. [декілька слів нерозбірливо] дешево. [голосно кашляє]. Потім Ющенко ж добре розуміє, що його політика тримання стабільної гривні, пам'ятаєш, скільки він її тримав, коштувало Україні біля двох мільярдів доларів, які були викачані за кордон.

Піховшек: [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Він вкидав на ринок весь час долари із резерву національного банку і вони усі за кордон уїхали. Тепер друге, а які втрати української економіки із-за того, що гривня по відношенню до долара була занадто завищеною в ціні, а це удар по вітчизняному товаровиробнику, бо він неконкурентоздатний на зовнішньому ринку становиться.

Піховшек: А які в нас...

Кучма: [перебиває] Чого Росія від цього виграла, що вона [декілька слів нерозбірливо] інфляція, відбулась девальвація рубля. Вони там стали

конкурентоспроможні, бо, ти ж розумієш, які суми сразу за один долар. Постав продукції на долар раніше отримував 10 рублів, а счас 30.

Піховшек: А які [декілька слів нерозбірливо], шо невчасно отримував НБУ, пам'ятаєте, як він був проти того.

Кучма: Да.

Піховшек: [декілька слів нерозбірливо] шо там пропонували, він тільки в 97-му погодився.

Кучма: Охо-хо-хо-хо-хо! Так шо американське питання.. А в скільки ти туди їдеш?

Піховшек: В 9.30.

Кучма: На три дні?

Піховшек: Так. [декілька слів нерозбірливо], потім хочу позбирати інформацію, [слово нерозбірливо] між нашими контактами так, як [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Ну, поки шо сьогодні ніхто не каже, хто буде президентом, так же ж? Хто там сьогодні на першому місці? Чи практично по нулям?

Піховшек: Ну, [декілька слів нерозбірливо], а в Америці там швидше Буш буде, на 9 % вище.

Кучма: Та ти шо? Ну, ви ще чорнобильську тему не використовували, шо ми закриваємо.

Піховшек: Зараз будем запускать. Знов-таки, для нас то негативно, бо [декілька слів нерозбірливо] про Україну знають, чорна тема.

Кучма: Да.

Піховшек: Але я думаю інше. Вже [декілька слів нерозбірливо]. Тепер підкинуть ідею ми уже пускали сюжет, сразу [слово нерозбірливо] приїхав. Ми втратили 40 мільйонів доларів, а у відповідь отримали семінар і [слово нерозбірливо].

Кучма: Да. Ну, там благодійну допомогу медичну, ліки, які термін свій відслужили вони дали [два слова нерозбірливо]. Я не знаю, я ж одне інтерв'ю давав дуже різке московському кореспонденту. Мені кажуть, його помістили, а я даже його не прочитав.

Піховшек: Я не бачив.

Кучма: Га?

Піховшек: Я не бачив.

Кучма: Це було з місяць тому назад. По-моєму, в «Нью-Йорк Таймс» [два слова нерозбірливо].

Піховшек: Нині Грищенко буду бачити [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Ну, [декілька слів нерозбірливо].

Піховшек: Ох він там і крутить [два слова нерозбірливо].

Кучма: Не, ну слава богу, що ми поміняли [слово нерозбірливо]. С тим нульовим, так сказати, варіантом. А цей..

Піховшек: Діло в тому, що навколо [два слова нерозбірливо] він уже також розпочав в таку економічну колію вдаватись.

Кучма: Хто, хто?

Піховшек: Грищенко почав уже.

Кучма: Ну-у!?

Піховшек: Уже ж півроку там.

Кучма: Я думаю, від нього користь буде.

Піховшек: [декілька слів нерозбірливо], як мені думать.

Кучма: [декілька слів нерозбірливо] Червоній мені розказував, це ж не то що уряд Юценка прийшов, це з-за того, що пройшли президентські вибори і зберігся цей курс [декілька слів нерозбірливо].

Піховшек: [чути рух меблів] Ось газета [два слова нерозбірливо].

Кучма: Шо бачать, що з'явилась більшість в парламенті, яка підтримує, так сказати, президентський курс, а не [слово нерозбірливо]. А потім, коли мені розказують про позитивні тенденції в економіці, економіка не може зразу – раз і... Вони ж накопичились і останні три місяці в прошлому році ми мали плюси весь час. Ми ж плюси весь час у всьому мали, причому дуже суттєві. І те, що нам удалось тоді перед... під час виборної кампанії поправити ситуацію з пенсіями, зарплатами і так далі він же не дав ні копійки, нацбанк. Тут мільярд двісті він зразу знайшов, щоб [два слова нерозбірливо], а там же він не давав ні копійки. Це за рахунок тільки надходжень до бюджету. Ми кожний місяць мали там по 400 мільйонів, 300-400 мільйонів і ми займались соціальними питаннями.

Піховшек: [декілька слів нерозбірливо] ті бумагаи.

Кучма: Ну, [декілька слів нерозбірливо], це ж нібито застосував [два слова нерозбірливо].

Піховшек: Леонід Данилович, я ваш [декілька слів нерозбірливо]

Кучма: [голосно сміється] Я тобі бажаю.

Піховшек: Я тоді як приїду, я вам доповім.

Кучма: Добре. Зателефонуй, я скажу коли.

Піховшек: Ага.

[Піховшек виходить із кабінету.]

Запис розмови Леоніда Кучми з Юрієм Кравченком

26 червня 2000 р.

[Кучма в кабінеті сам. Кричить голосно: «Юрій Федорович, заходь!» Заходить Кравченко.]

Кравченко: Добрий день!

Кучма: Ти допоможеш там йому.

Кравченко: Він мені сказав уже.

Кучма: Сказав?

Кравченко: Да.

Кучма: Допоможи там йому [декілька слів нерозбірливо].

Кравченко: [чимсь шелестить і грюкає, нерозбірливо дає пояснення]. Чогось тут вони такі невіразні. Я, оце таке, я думаю, що можна було б вибирать.

Кучма: А тобі які нравляться?

Кравченко: Мені подобається більш одне, но ми його зробимо більш об'ємним [декілька слів незрозуміло через сильний шурхіт паперу]. Ще ви сказали [декілька слів нерозбірливо] форму ось яку для поліції. Ну, це погони, так, це будуть кашкети [декілька слів нерозбірливо], це такий чисто поліцейський такий варіант.

Кучма: Угу.

Кравченко: Значить, [декілька слів нерозбірливо] форму залишимо старий пошив. Значить, це літня для генералов буде така світла і для полковників тоже, ми тут ні лампас, нічого, но вона буде летня і все форма. Значить, це буде до полковників, темно-синій костюм, значить, світла сорочка, темний галстук і оці всі аксесуари.

Кучма: Це шо, біла сорочка, чи шо?

Кравченко: Не, буде голуба, голубовата така, голубовата.

Кучма: Правильно.

Кравченко: Значить, це для полковників, ну, від майора до полковника буде парадна.

Кучма: Парадна.

Кравченко: Да. Значить, дільничним уже пішла. На День Незалежності всі дільничні Києва вже будуть перевдягнені, вона вже, в принципі є.

Кучма: Красива форма. Це зимова форма.

Кравченко: Да, це зимова форма.

Кучма: Удобна.

Кравченко: Да, [слово нерозбірливо].

Кучма: Бо в цих кожухів.

Кравченко: Да, в тому кожуху нічого не [слово нерозбірливо]. Ну, і в принципі ми, Леонід Данилович, якщо ви даєте згоду.

Кучма: [декілька слів нерозбірливо].

Кравченко: Да, дякую, у нас, в принципі, готові в закон пропозиції, ну, зміни.

Кучма: Я кручу [слово нерозбірливо].

Кравченко: Там [слово нерозбірливо] сказали, ми загонимо цей закон. Значить, деякі речі, Леонід Данилович. Я зразу, ну, по-перше, семінар в Румунії «Поліція 21-го віку». Я вам доповідаю, що ми йдемо в правильному напрямку. Значить, що за напрямком зараз на 21-й вік в поліції, які вимоги до поліції ставляться в світі взагалі. Перше: поліція повинна мати альтернативну освіту, у нас дається декілька спеціальностей, ну от, наприклад, комп'ютерщик-юрист, фінансист-юрист. То єсть, ми йдемо по цьому шляху. Друге: європейська унія розробила етично-моральний кодекс поліцейського. Вони вже про законність мову не ведуть, це, так би мовити, само собою, апріорі, значить, поліцейський виконує закон. Но тепер етика і мораль, що поліцейський повинен робити. Ми макети уже [слово нерозбірливо], напрацьовуєм в тому, значить, зв'язок з населенням і тільки опора на населення, і тільки довіра населення до поліції, і поліція – опора на населення, значить, другої формули ми не визнаєм. Значить, тепер пролунало так, що поліцейська організація вона своєю структурою не має нагадувати військову організацію. То єсть, навіть якщо в мене єсть пагони, якщо в мене єсть вертикаль, но в мене не повинно бути навіть слова «військ». Ми ось в цій реформі, от я вам представляю, уже вона готова, ми внутрішні війська вводимо таку назву, як Служба громадської безпеки, департамент громадської безпеки, то єсть, ми відходимо від такої от...

Кучма: Як рід військ.

Кравченко: Да, як це... війська. Щоб у нас іще не рахувалися, що це ще одні військові формування. Значить, тепер пролунала така формула, що децентралізація і централізація. Це не завжди говорить, якщо

централізовані єсть поліцейські підрозділи, це не завжди свідчить, що держава не демократична і називали, що Ізраїль там, Італія вони мають там чітку централізовану систему організації забезпечення громадського порядку, но немає оцих військових побудов, щоб вона не була військова. Ну, і саме головне: от дві речі, які перші – пріоритет індивідуальних прав і свобод навіть над громадською безпекою. Говорять так, що громадська безпека має бути забезпечена, але пріоритет повинен бути, гарантія індивідуальних прав і свобод. Ну, це як формула, як до чого треба виховувати...

Кучма: Права людини – це ж [два слова нерозбірливо].

Кравченко: Да, права людини і глобалізація зусиль по боротьбі з організованою злочинністю. Про це мова йшла оцих два дні, ну, я тоже виступав в преніях там, в дискусії, значить. Виступав Рушайло з доповіддю, він коли сказав там в учбових закладах навчається 140 тисяч одночасово, так вони за голову взялися. Це без Франції, Німеччини, Туреччини, це вся Європа, мабуть, півтори Європи [декілька слів нерозбірливо]. Ну, і демілітаризація, те, що ми зараз пропонуємо – розатестація, так. Частина поліції повинна бути поліцейською, частина технічного персоналу повинна бути зовсім інші. То єсть, я просто переконався, що, ну, от дякуючи вам, що ви підтримуєте, ми курс взяли вірний. Воно, безумовно, зразу всього не зробиш, але...

Кучма: Сприймається всіма зразу, так сказать.

Кравченко: Да.

Кучма: Всі будуть ходити в погонах [декілька слів нерозбірливо].

Кравченко: Від залізничника до міліціонера чи до солдата. Тому поступово воно закріплено в документах керівних і, значить, так. Ну, і тепер я думаю, все-таки з божою допомогою, з вашою все-таки перейти на зміну назви. Якщо дасть бог, змінимо назву ми підготуємо ще відповідні соціальні гарантії. Можливо, їх треба буде ввести не зразу зі зміненням назви, а задекларувати, що через там п'ять-сім років при зміні форми, ну, ми найдемо, щоб була, вони бачили, що є...

Кучма: [декілька слів нерозбірливо].

Кравченко: Працювати. Тепер по ситуації. Ну, по виборам ви знаєте, так вроді.

Кучма: Всюду виграли.

Кравченко: Нормально, но там по Тернополю трошки, ну, там...

Кучма: Ай...

Кравченко: [слово нерозбірливо] не було, я, чесно кажучи, і не знав, що...

Кучма: Не, вийшов від СДПУ [о], так що всьо нормально.

Кравченко: Так шо...

Кучма: Там і комуністи, і соціаліст.

Кравченко: Ну, я по Львову, я перехрестився, я дуже радий, що так. Ми обклеїли 25 тисяч листовок, шуранули оціх, що я вам показував. Обклеєні були вікна, машини.

Кучма: По Хмарі?

Кравченко: Там Хмара, Марчук і Кулигін, вони ж там скомпановані. [Переходить на напівшепіт] Там бригада зараз в мене сильна працює, я скажу, що хлопці такі, що виконують любе, любе завдання. Значить, цей, що розповсюджував ці Головатого листівки, його нема, пропав. Того, що йому всунули [слово нерозбірливо], так він наделав в штани полно. Но ми чекали поки Головатий приїде, Головатого вже тут десь неділю ми обклеїли там, де він живе і біля його фундації. В мене там є один план іще по ньому, він трошки буде...

Кучма: Ну, це паскудна людина.

Кравченко: Він буде своєї тіні бояться, так шо... Значить, Грішка, Леонід Данілович, ми таку чудасію справим разом із його родичами. Значить, в нього попадає де-то 15 підприємств, на них висить десь 700 тисяч гривень. Вони Лазаренком переводилися на міністерство сільського господарства [декілька слів нерозбірливо] через свого родича, в мене тут єсть довідка по ньому. Значить, переводилась на підприємство, ну, вже будем казати таке, частне підприємство і розкрадалися. Значить так, [слово нерозбірливо], шо я вам доповідав тоді і прокурор говорив по Гетьману. Шо ми маємо, оця група [слово нерозбірливо] ми розблокували їхні комп'ютери, в комп'ютері, ну, буквально десь 12-15 сторінок, шо думали убити банкіра на площадке, не получилось, убілі в под'езде. В мене викликає сумнів, для чого було заносити ці матеріали в комп'ютер. Фактично вони себе вроді як документують, ну, називають «банкір». Банкір у нас один вбитий. І получається, шо дом сожгли кабміновській, значить, без охрани. Ну, то єсть, точно всю систему, зараз ми його взяли хорошо, капітально в актив, іде робота по всім напрямкам. Ну, якщо Гетьман піде, то, в принципі, всі замовні вбивства, Леонід Данілович, в нас розкриті, починаючи з 93-го. Я не рахую...

Кучма: А на Фіолковського вже вийшли?

Кравченко: На Фіолковського торгуються, значить, Фіолковського ждуть, шо Фіолковський буде шо-то допомагати, а разговор в камере всьо время ідють, што сдавать Фіолковського ілі не сдавать, сдавать не сдавать. Но косвенно єсть показанія, шо Фіолковській говоріл вот етому Шаніну, што давай, значіт, надо убрать двух человек. Це по адміністрації Московской і по налоговой міліції. Так шо вони зараз торгуються, я думаю, шо оні нікуда не денутся, не спригнут. Леонід Данілович, ну був я в Харкові на випуске. Ну, от таке мое враження то, ну, Дьомін, мені здається, вже взагалі, чи він заляканий, чи він уже жде, поки його знімуть. Ну, от таке враження, шо він якийсь... лякається власної тіні і не знає, шо далі, шо далі робити. Мені здається, шо вони вже всі чекають, про це вже голосно йде розмова, шо от Дьомін піде, піде, піде, піде, піде і... Воно й на нього морально тисне,

тому тут, мабуть, отакий елемент, що вирішувати, ну, мабуть, воно там назріло.

Кучма: Ну, у мене нема остаточних висновків комісії...

Кравченко: [перебиває] Я просто...

Кучма: Кушнарьов, кажуть, не потягне, б-б-б...

Кравченко: Я просто це веду, як моє враження, як [слово нерозбірливо]. Значить, по кримінальним справам. Значить, ряд кримінальних справ порушено нашим УБОЗОМ, ну, так зараз мене інформують, що спільно з прокуратурою там по Юлі непогано продвигається. Якщо в цьому напрямку будем работать, то, я думаю, може через місяць у нас будуть підстави, в принципі, пред'явить їй більш серйозні такі претензії, ніж...

Кучма: Хорошо, її сучку треба додати.

Кравченко: Ну, навіть, можливо, можливо, закрием. Значить, по Львову єсть затримані депутати міської ради, так за хабарі брали. Значить, по Черкаській області порушено ряд кримінальних справ. Значить...

Кучма: Кстаті, мені ж показали розмову Юлі с Хмарой і с Омельченко.

Кравченко: Омельченко рядом с Хмарой їздив весь час і в нього йому належать такі слова, що без Хмари Верховна Рада просто не [слово нерозбірливо]. Я сьогодні на нараді абсолютно прямо сказав: «Шоб цього негідника, борця і не просто в міністерстві, а просто за кілометр не було!» Я його вже не пускаю, і він...

Кучма: Мразь...

Кравченко: Зняв же я з посади того гада в академії, він мені позвонив після виборів. Кажу: «Ти дивись, ти перед виборами виступав, що в мене десь в банку Нью-Йорк банк оф Америка рахунки, так давай далі шукай, я тебе приймати не буду». То єсть, я пішов напряму, так би мовити...

Кучма: Він до мене просився, я сказав, я кажу: «Я цю мразь і на порозі не хочу бачити».

Кравченко: Тепер, значить, ми порушили кримінальні справи по обленерго. Порушили по Херсонобленерго, по Кіровоградобленерго, по Луганськобленерго. Значить, там різні суми, це по тій довідці, яку доповідали от вам, і вона на засіданні уряду теж була. Там різні суми, різні фігури попадають, но там капітальні суми такі від 12 мільйонів до 300 мільйонів. Значить, вони пішли зараз за ознаками як посадові злочини того, що гроші були скеровані не на ті рахунки, які були передбачені, а вони пішли прямим чином на офшорні зони.

Кучма: Канечно.

Кравченко: Тому, мабуть, біля цього будуть іще відповідні розмови [слово незрозуміло]. Мені зараз Горбулін каже, я захожу до вас, а він каже: «Там якийсь круглий стіл був в суботу». Каже: «Франчук підходе і каже:

'Владімір Павлович, ви там біля президента, вам там не здається, що в нас багато президентів з'являється?' 'Кого ви маєте на увазі?' 'Ну, от Кравченко, Літвін'». Я так розумію, що мене знову хочуть десь виставляти. Леонід Данилович, я не... ніде нічого навіть...

Кучма: Ми зараз, ми зараз [слово нерозбірливо] насчет Літвіна.

Кравченко: Не, ну, да він просто, він не лягає під них.

Кучма: Да.

Кравченко: І тому вони зараз намагаються. Леонід Данилович, мені висування це... я вам свою думку...

Кучма: [перебиває] Я сказав [два слова нерозбірливо] передати по телефону. [Сміється].

Кравченко: Не треба, я скажу тільки то, що...

Кучма: Потім будем [слово нерозбірливо].

Кравченко: Я...

Кучма: Ти що думаєш, єсть і дурні.

Кравченко: Леонід Данилович, я вам скажу одне, що я на кого не дивлюсь, хто може бути, то в мене [декілька слів нерозбірливо] Кучма Леонід Данилович і моє майбутнє воно... Тому я тут...

Кучма: [декілька слів нерозбірливо].

Кравченко: Не, ну, я просто бачу, що вони, ці негідники, це ж будуть весь час накручувати, накручувати. Я просто...

Кучма: Для мене це не буває.

Кравченко: Я не хочу, щоб десь воно, якась хмара. Мені наскільки важливо, щоб відношення ваше до мене тому, що я...

Кучма: Так.

Кравченко: Леонід Данилович, ну і по [слово нерозбірливо]. Да, іще по Дніпропетровську, значить, та справа, яка порушена в отношеніі цього базара, вона продовжує свої, так би мовити, продовження знаходе. Значить, порушили зараз ряд кримінальних справ по продажу горільчаних виробів. Значить, так по нашим даним, воно отримується, вони торгували без ліцензії і не платили податки. Це на...

Кучма: Він же, говорять, часть долга передав в «Наукову», там один завод, а село звільнено від податків, від подакцизів там і так далі.

Кравченко: Це зачепає, я думаю, інтереси і нинішнього губернатора, ну в якійсь...

Кучма: Ну і хуй с ним.

Кравченко: В якійсь мірі. Но, такі кримінальні справи порушені і на великий сумнів. Тому зараз в Дніпропетровську в мене працює, ви мені говорили тоді, група відтіля. Із підрозділів по організованій тоже там Москаль задьоргався, сказав, що на нього там тисне, та я от. Ну, не на мене особисто, а тиснуть на співробітників, які ведуть розслідування, зустрічають немовби з адміністрації, кажуть: «Вам джипи». То маю направить 6 чоловік відтіля і вони займаються. Так шо по Дніпру воно, так сказать, почало трошки там їх..

Кучма: Шуровать.

Кравченко: Да. Значить, в цілому ситуація, ну, я скажу, за півроку вона стабільно залишається на рівні минулого року. Оці всі зміни, що ми проводимо, воно не впливає на ситуацію, ну, я думаю, що скоро ми..

Кучма: [перебиває] Так ми ж з Іваном Степановичем проїхали все-таки, блядь. Настрій в людей інший счас [два слова нерозбірливо].

Кравченко: Я вам скажу, що сьогодні..

Кучма: Якщо мінтопенергетики, блядь, що довели до ручки, блядь, шоб..

Кравченко: Я вам скажу, що сьогодні єсть одна річ отака. Я спілкувався із деканом. В Харкові відбуло, ми випускали 700 працівників органів внутрішніх справ і тисяч десь три було. Люди просто приходили: «Передайте президенту подяку за те, що зрозуміло, куди ми йдемо». Я це від ним уловив по настрою, що нема сьогодні такого навіть, як було перед виборами.

Кучма: Да.

Кравченко: Вони бачать, що єсть стабільність, вони.. Тепер, дивіться який показник, значить, я вам десь, якщо вам попала доповідна по шахтарським страйкам. Були максимальні роки, коли в шахтарських страйках приймали до 70 тисяч чоловік. Зараз за 5 місяців ми зробили 14. Ну, от зараз 42 шахтаря біля Дніпропетровська там з Луганська ідуть. Я вже так розумію, що це в них стало як хобі, знаєте, пройти, полежати.

Кучма: Прийти, полежать, [слово нерозбірливо] зупиняють, палатки ставлять..

Кравченко: Да, да. Ну, я не знаю, чи вони дійдуть, це вже справа така.

Кучма: Волинець голова незалежних [два слова нерозбірливо] отримує там до 9 % десь в Павлограді.

Кравченко: Ну, от і все, от і це показує.. Тому, якщо навіть хай ми помиляємся там в підрахунках, якщо 14 тисяч і взять 69 тисяч минулого року? Це свідчить про те, що гострота цієї проблеми вже трошки спадає. Вона, значить, мабуть, находять десь робочі місця, десь приходять. Тому оця стабільність, яка наступає, вона повинна бути закріплена..

Кучма: Закріплена, да, абсолютно точно.

Кравченко: Закріплена економічними оцими важелями, і воно все буде. Тому я не бачу сьогодні от якихось таких, знаєте, ну, навіть два роки тому назад ці гострі виступи були такі злі. Я кажу, що в основному і цей лівий рух, він якось розповзається.

Кучма: Ну, да, Грач не приїхав на з'їзд.

Кравченко: Грач не приїхав на з'їзд, а я ж якраз з Оболоні їхав, вони стояли, свій підклали. Я не знав, що з'їзд, я зупинився, думаю, що старики тут делают, біля Леніна, думаю, що смерть, дата смерті, народження, вроді все відомо, нічого ж...

Кучма: [хіхікає].

Кравченко: Подивився, ну, одні пожилі люди, там нема. Значить, по Морозу ми продовжуємо.

Кучма: Мороза [декілька слів нерозбірливо].

Кравченко: Мороз в суботу виходив на мене. Значить, звоне, це ж з виборів він взагалі ніколи не звонив: «Юрій Федорович, це Мороз». Кажу: «Слухаю». «В Чернівецькій області є село Атаки». «Може, есть, – кажу, – а в чому справа?» «Там працівники ДАІ затримали автобус з дітьми, які їдуть на конкурс в Одесу чи шо...» Кажу: «Ну, так чого вони затримали, може, автобус несправний, це одна справа того, що гинуть люди, да». «Не, це адміністрація дала команду того, що там хтось в конфлікті з кимсь». Ну, я конечно, оце все послушав, кажу: «Олександр Олександровичу, ви мені скажіть, у вас в кінці кінців колись нормальні розмови взагалі будуть, чи ви думаете, що ні у кого ніяких завдань нема, тільки дивитися за Морозом, де Мороз там має якісь зв'язки і таке інше». «Чого це ви так на мене? Я ніде». «Да я ваших публічних виступів стільки наслухався, що якби ми всі працювали за Морозом, вже за Мороза забули». Але отака розмова була. Я позвонив туди в Чернігівську область, да, дійсно часний автобус, посадили 40 дітей плюс 10 дорослих, техосмотр не пройдений. Зупинили сказали: «Як ти? Мінняй автобус, ми не випустим його з області того, що не знаєм, що буде з цими дітьми». Тому отака може бить, що воно там в кулуарах така розмова пройде. А так, в цілому, Леонід Данілович, ситуація, в цілому, я хочу сказати, ну, стабільна [стукає по столу].

Кучма: Хорошо.

Кравченко: Я чесно докладаю і воно більш-менш стабілізується. Трошки ми... Я ремонтую міністерство, якщо будуть доповідати, не за бюджетні кошти, значить, я ремонтую за...

Кучма: Я кабінет хочу ремонтувати [хіхікає].

Кравченко: Ну, в мене буде нормальна територія, така вона буде відповідати.

Кучма: Ох-ох-ох. В відпустку в цьому ж році я раніше іду, блядь.

Кравченко: Якщо дозволите, щоб я...

Кучма: Я всьо тобі намьокою.

Кравченко: Дякую [виходить із кабінету].

Запис розмови Леоніда Кучми з Іваном Плющем, Володимиром Литвином, Євгеном Марчуком та Віктором Ющенком

27 червня 2000 р.

[Запис почато в ході розмови. В приміщенні, окрім Кучми, ще четверо чоловіків, установлені по голосу як Марчук, Плющ, Ющенко і Литвин. Розмова проходить в їдальні, добре чути дзвін посуду, який іноді робить незрозумілими деякі слова та фрази.]

Ющенко: Львів, Харків і Полтава, першу категорію [декілька слів незрозумілими], десь приблизно у них на 127 мільйонів [слово незрозумілими].

Кучма: А скільки осталося? Я маю на увазі областей.

Ющенко: Значить, було в нас вісім, одинадцять, чотирнадцять областей, [слово незрозумілими] боржники. Десь [декілька слів незрозумілими] числа двадцятого липня ще три [декілька слів незрозумілими].

Плющ: [розмовляє з повним ротом] Я сказав 62 % [слово незрозумілими].

Ющенко: 62 %.

Плющ: Правильно?

Ющенко: 62 % з учорашнього дня. 62 % пенсіонерів...

Плющ: Регулярно оце, да?

Ющенко: Регулярно.

Литвин: [декілька слів незрозумілими].

Ющенко: Одинадцять областей і всі обласні центри. А там зарплата іще таких [декілька слів незрозумілими].

Плющ: Ну, що ж.

Кучма: А що [декілька слів незрозумілими] конституційного суду?

Литвин: Кандидатуру ніяк не можуть прийняти. [декілька слів незрозумілими] це боротьба йде між київським патріархатом і автокефальною церквою.

Плющ: А при чом тут конституційний суд, єсть закон.

Литвин: [декілька слів незрозумілими].

Кучма: Ну, ладно, давай окрошку.

Плющ: Окрошку?

Литвин: І мені окрошку.

Кучма: При чесному товаристві [декілька слів нерозбірливо]. Я не розумію твої кроки в кадровій роботі. Перше: на останньому засіданні координаційного комітету по боротьбі з організованою злочинністю, де ти був, я говорив про вражаючі приклади роботи депозитарію цього через Ющенко у цього самого, у цінних цих паперах. Зловживання, я міг би дати доручення [слово нерозбірливо] заарештувати [слово нерозбірливо]. І ти писав таке в листі ж, блядь, для профспілки. У тебе є юрист чи хто, чи нема юриста? Вплоть до розподілу голосів ти замість однієї посади даєш йому три.

Ющенко: Зрозумів.

Кучма: Зрозумів? Ти знаєш, твоя дружина тільки шо була. Проходила тобі [декілька слів нерозбірливо], в приймальні сидить, ну ти хоть за себе подумай, мені до пізди, блядь.

Плющ: Це [два слова нерозбірливо] чи де?

Кучма: Та ні, [два слова нерозбірливо]. У неї ж допуску нема, ти розумієш, вона ж допуск повинна мати для цієї роботи.

Ющенко: Леонід Данилович, так там же всі ці питання ж. Вона не має відношення і вона до [слово нерозбірливо] ніякого відношення не мала, вона [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Вона тіканула, блядь, в Америку, відсиділась, її просто ніхто не чіпає. Зрозумій, ніхто не чіпає.

Ющенко: А я [два слова нерозбірливо] в прокуратурі [декілька слів нерозбірливо] там не було просто. А коли...

Кучма: [перебиває] Тобі треба роз'яснити, шо в тебе одно, хто біля тебе знаходиться [декілька слів нерозбірливо]. Я б мовчав би взагалі і вважав би шо, знаєш, ладно, шо ти хочеш, те й роби. Но ти ж [декілька слів нерозбірливо], на ній печаті ніде ставить. Я почитав ті документи, по [слово нерозбірливо] написав і шо ти там підписав. Ти ж не маєш права таке писати. Даже голоси написав, розподіл голосів хто за кого повинен голосувати. Прем'єр-міністр затверджує, блядь.

Ющенко: Леонід Данилович, там ситуація...

Кучма: Яка там ситуація?

Ющенко: Шо [декілька слів нерозбірливо] прем'єр-міністр.

Кучма: Президент це все сказав з високої трибуни, прем'єр-міністр [декілька слів нерозбірливо], його ще піднімає, бо він головою наглядової

ради [два слова нерозбірливо], члена комісії по цінним паперам дамо [декілька слів нерозбірливо].

Ющенко: Леонід Данилович, [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Я тобі кажу, я даю доручення прокуратурі, скажу щоб [декілька слів нерозбірливо].

Плющ: Не, а що така цінна кадра, нельзя [декілька слів нерозбірливо].

Ющенко: Я послухав її [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: [кричить з повним ротом, мало зрозуміло] у тебе є доручення по результатам, не доручення, а указ президента. А там написано було: «Розібратись і прийняти заходи».

Ющенко: Леонід Данилович, дозвольте, я вам доложу.

Кучма: Я кілька разів з міністерством фінансів розмовляв і там також сказали, що його не можна там тримати, блядь.

Ющенко: Леонід Данилович, можна там інформацію [декілька слів нерозбірливо], прем'єру можна дати інформацію по Мозговому, по цьому [слово нерозбірливо] з таких блоків, які там сформувалися уже декілька років, які кожен розтягує проекти як він того бажає.

Кучма: Я ж не Мозгового, я ж не сказав по Мозговому, я ж по всій системі сказав, що система то цінних паперів взагалі в Україні не працює. Ти ж це сам добре знаєш. Знаєш чи ні? Знаєш.

Ющенко: [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Віктор, давай нових людей поставим.

Плющ: [нерозбірливо говорять всі разом], оце рішення.

Кучма: Рішення.

Плющ: Оце рішення. Нових людей.

Кучма: Нових людей дати і все [декілька слів нерозбірливо].

Ющенко: Ага, отлічно, щоб вони там...

Кучма: [говорить емоційно] Віктор, ти себе підставляєш, а мене... Ти себе в першу чергу підставляєш.

Ющенко: Проект, Леонід Данилович, розроблений по депозитарію і слава богу [декілька слів нерозбірливо]. У нас унікальний проект на український депозитарій. Але як тільки стало питання його впровадження, посипались, ви знаєте, з усіх кінців, скільки ворогів скільки, скільки «доброжелателів», скільки... Тому, Леонід Данилович, я на слідуючій неділі буду...

Кучма: [перебиває] Він же там мені безпосередньо підпорядковується по закону. Я ж сам вніс пропозиції до парламенту і Фонд державного майна підпорядкувати кабінету міністрів і цей депозитарій, цей самий.

Ющенко: Ну, цінні папери не річ, це особливий статус.

Кучма: Ну, ти там..

Ющенко: Особливий статус, вони для уряду..

Кучма: Но все одно там президент безпосередньо там вносить пропозиції, чи призначає зверху.

Ющенко: Я ж кажу, що то особливий статус, то не урядовий, не урядовий..

Кучма: Це не урядовий, я розумію, це не орган державної влади. А ми записали, що ним опікується там міністерство фінансів чи хто-то там. Ну, в економічний блок [два слова нерозбірливо].

Ющенко: Ці цінні папери, вони взагалі ніколи разом не [слово не нерозбірливо]. Нацбанк робить свій проект, Мозговий свій, а, значить, Ющенко свій.

Кучма: Звільняти треба і Мозгового цей самий..

Ющенко: Тоді я [декілька слів нерозбірливо], про що йде мова [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Вони ж дуже там з [слово нерозбірливо] працювали. Подивились, подивились на неї, що в неї, вона.. Конечно, вони її відправили потихеньку. Вона ж вільно володіє французькою мовою, досконально, багато ж років жила в Парижі, її ж батько дипломат. І англійською володіє так, що вона все приводить [декілька слів нерозбірливо] активність.

Плющ: [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Ну, да.

Плющ: [декілька слів нерозбірливо], це скільки роботи.

[Недовго, але жваво говорять про їжу].

Кучма: В общім, подивись ти на цю ситуацію..

Ющенко: Леонід Данилович, хвилинку затримаю.

Кучма: Е! Харашо.

Ющенко: Шо боротьбі по комісії і по..

Кучма: Так вони ж під колегією, так сказати.

Плющ: Надо [декілька слів нерозбірливо] від них, надо набирати молодежь.

Кучма: Ну, канечно, господі.

Плющ: Нашо воно здалось.

Кучма: Тут вся ситуація «за», і тут [декілька слів нерозбірливо] потім не буде [декілька слів нерозбірливо] першого вересня.

Ющенко: Я ж перевірю, я тоже перевірю, я завтра перевірю, немає проблем, но я [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Значить, там настільки багато невтиків, я тобі передам, ми проаналізували цей документ, так сказати, і скільки там невтиків, то... Ти мої зауваження відправив, там же також іде справа прокурорська, Держінвест. Кстаті, щоб ти... ти ж дивись, Держінвест Кузнецов із Дніпропетровська, він працював деякий час в мене першим помічником, але коли я бачу, що він поліз не туди, то я ж не захищаю.

Плющ: Не, так він же у Валерія Павловича був, був честь і совість.

Кучма: Ну, то ми знаємо [декілька слів нерозбірливо]. Вони ж створили цю компанію. Створили компанію, вроді би задум нормальний, а він взяв частку цих акцій, які йому дали в управління для цього самого, пороздавав вже іншим в суборенду чи як там називається. [декілька слів нерозбірливо] «Оранти» чи... «Оранти», да, страхової... А по «Оранті» вони счас почали [декілька слів нерозбірливо].

Ющенко: [декілька слів нерозбірливо] конфлікти.

Кучма: [декілька слів нерозбірливо] ти шо, ці хлопці свої кармани [слово нерозбірливо] повністю.

Ющенко: 50 % державні, все одно держава стоїть, без емісії вона не може, значить, [декілька слів нерозбірливо]. В нього ресурсу нема, в ньому капіталу нема, через рік ця компанія вже нікому не потрібна. Зараз вона просить: «Давайте я буду розвиватись, накопичувати капітали, страхова діяльність [декілька слів нерозбірливо]».

Кучма: Чого кілька років вона була в них, нічого не робила, не накопичувала і так далі. Значить, накопичувала десь за кордоном чи шо.

Ющенко: Не, ну, зараз стоїть питання, чи вони від хвороби тяпнуть, чи вони залишаються в такому стані, в якому вони є.

Кучма: Слухай, тоді прозоро, став... викинь на біржу цю, на ринок, хай ще хтось прийме участь, ну, не можна [слово нерозбірливо] ж робити такі проекти.

Ющенко: Леонід Данилович, вони роблять емісію, розумієте, емісія іде прозоро, [декілька слів нерозбірливо], дискусія по емісії йшла, а після емісії, якщо держава не може собі пропорційну частку викупити, то доля держави спускається з 51 % до, наприклад, 40 %.

Кучма: Я понимаю.

Ющенко: То єсть, тут питання прозорості не в тому, а в тому, що контроль, контрольний пакет віддавать державного управління, чи оставлять за собою. Одне питання емісії, як Бондарь, що він каже, у нас, якщо так іще, то через півроку ми просто... нема чим виплачувати, ми витрачаємо на капіталізацію фірми.

Кучма: А я боюся те, що потім це все на державу буде так, як МММ, а вона не наша повністю, от в чому справа. Так це сталося? Бо держава все одно буде відповідати. Це у нас в Європейський суд уже подають [декілька слів нерозбірливо], уже прийнято до розгляду.

Плющ: Слідуючий траст.

Кучма: Га?

Плющ: Траст.

Кучма: Слідуючий траст, конечно. Тут же так, щоб подивились з юридичної точки зору, з фінансової точки зору, щоб ми не влипли. Щоб завтра ці створювали по паперах все нормально, а механізми не працюють і опиняються в такому цьому самому, стані.

Ющенко: Я вивчав це питання і питання стоїть в тому, що нам треба рішення, що ми визначаємося, це державне [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Ну, це треба нам сказати на всю країну.

Плющ: Костусев, цей же хлопець грамотний, його підключать, як нового чоловіка, він же [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Сама багата цифрова компанія, на другому місці банки, а на третьому все інше.

Марчук: Пенсійні фонди там.

Кучма: Да. Кажуть, в Польщі що займається тим, розробляє найсучасніший матеріал в красці, якими краски.

Плющ: Так вони звідти і приходять, це обязательно хтось оттуда один із проєктантів. А потом находять тут виконавців. Я відверто їм завжди кажу, цим представникам міжнародних валютних, що ви нас сучите, це ж ви нам після того [слово нерозбірливо] приносите, щоб ми [декілька слів нерозбірливо] корупція. Де самі більші гроші, там сама більша корупція.

Кучма: Китай не пішов на девальвацію своєї валюти тільки з-за того, що, кажуть, що наші сусіди всі на в'єтнамське.

Ющенко: Ну зараз гроші він продає.

Кучма: Га?

Ющенко: Зараз продає.

Кучма: Да?

Ющенко: Да.

Плющ: [декілька слів незрозуміло].

Кучма: І експорт зменшився.

Плющ: І запаси зменшились. Прирост зменшився.

Ющенко: Недавно була заява про те, що вони не допустять девальвації [декілька слів незрозуміло], викинули один мільйон, [декілька слів незрозуміло], викинули один мільярд. Потім, коли публіка зрозуміла, що центробанк буде стояти, захищати реально до останнього, і спекуляції там не вийдуть.

[Деякий час обговорюють специфічні економічні питання.]

Кучма: Я там отримав від Мітюкова пропозиції по бюджетному, так сказати, процесу [декілька слів незрозуміло] регіональній політиці.

Плющ: Сьогодні [декілька слів незрозуміло] приніс на 62 сторінки новий проект закону по бюджетному кодексу.

Кучма: Бюджет подає тільки уряд.

Плющ: Не, так бюджетний кодекс.

Кучма: А!

Плющ: Бюджетний кодекс приніс, ми уже прийняли у другому читанні, там тисяча поправок, а в першому читанні він прийнятий. А він подогнав, він наполягає, я депутати [декілька слів незрозуміло], іди до Мітюкова, хай прочитає. Турчинов зв'язав їх та й усьо. 62 сторінки.

Ющенко: [декілька слів незрозуміло] пройшов.

Плющ: Пройшов, але після першого читання внесено 3 тисячі поправок. Все перше читання треба переробляти, а я зробив такий, що влаштує більшість, ну більшість не в розумінні нашої більшості, а більше тих, хто вносив поправки і його легше буде провести. Я коли його ставив в першому читанні, розглядали, перше читання ми проводим, щоб його узгодити. Ми ж не можемо без урядового узгодження. Ще, може, помиряться до середи [декілька слів незрозуміло] Турчинов.

Ющенко: [декілька слів незрозуміло] по центральному бюджету ми з першого січня вийдемо на щоденний баланс коштів на даний [два слова незрозуміло].

Плющ: У нього там до 15, щоб рахункова палата не перевіряла, а контролювала. Тобто, щоб це була така система, щоб кожний день можна було блокувати рахунки, щоб можна... От де французька чітко система працює все.

Кучма: Ну, взагалі роль суду в рахунковій палаті дуже висока.

Плющ: І апарат великий.

Кучма: І апарат великий, да.

Плющ: Коли я зайшов в кімнату, там дихати нічим.

Кучма: [декілька слів нерозбірливо].

Марчук: Там була така конура.

Кучма: Да. Там непогана відчувається команда. У нього перший заступник Мельник, я цього Мельника знаю..

Плющ: Мельничук.

Кучма: А, Мельничук, видатний економіст, він у мене починав працювати.

Плющ: Та він у всіх був. У Мороза, Мороз від нього душі не чаяв.

Литвин: І у Хмари він був.

Кучма: Ну, я поцікавився про нього, він же [декілька слів нерозбірливо].

Литвин: Федоренко.

Кучма: Федоренко, да. Хто ж він такий, мені ж розказали що за птах.

Плющ: Мороз його не чаяв, бо він же витягував цього, пам'ятаєте, що отосидів, як це його прізвище. Ото вони там були зв'язані.

Кучма: Серед американців він назвав Мороза, каже: «Самий видатний економіст світу».

Плющ: Да. А він придумав модель, як украсти гроші через соціальне оздоровлення [слово нерозбірливо].

Кучма: Це ж не він придумав, це з радянських часів, [декілька слів нерозбірливо] ВПК [декілька слів нерозбірливо] в Одесі.

Плющ: Гарна газета, «Боженар».

Кучма: «Боженар».

Плющ: Ото вони там разом. А потім Ларису Скорик втравили в ці програми, «Боженар», Медведчук, Лариса.

Ющенко: [декілька слів нерозбірливо] вони стояли у вас у приймальні і «Боженар» мені дав сільське подвір'я і на тому сільському подвір'ї план, де [слово нерозбірливо], де пасіка. І така гучна назва була цього проекту, шось «Родина економь», шось таке.

Плющ: Ну вони тоді крепко за цю справу взялися.

Кучма: Я доручення давав [декілька слів нерозбірливо].

Плющ: Але ж [декілька слів нерозбірливо] сказали в інтерв'ю за конституцією, що він жаліє, що ті, хто повинен дотримуватися конституції, думають про її зміст. Він там про нас намекає.

Марчук: Там підборка якась є [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Сьогодні ж короткий день, слухайте, чого ми [декілька слів нерозбірливо].

Плющ: Я ж у вас просив, так ви [декілька слів нерозбірливо; сміється].

Кучма: Треба подумати, чи доцільно, чи не доцільно. Завтра Омельченко хоче виставити на площі Незалежності три проекти із...

Плющ: Це ше макети, макети, які більше набрали.

Кучма: Запрошує подивитись.

Плющ: Ну, треба, від цього вже нікуди не дінетесь, треба вже приймати рішення, йому вже нікуди тягнуть.

Кучма: Це зрозуміло.

Плющ: Тоді ж домовлялись, ви ж тоді їм дали добро, що [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: [декілька слів нерозбірливо].

Плющ: А поперек де це?

Кучма: На воді.

Плющ: Тепер я знаю, що все рівно я [слово нерозбірливо; голосно сміються]. Мені казали, що в «Царському селі», то вже таке придумують, що свиню в сахарі запікати, в сиропі.

[Деякий час говорять на тему кухні, голосно сміються.]

Литвин: Я вчора подивився, це вже повтор був [декілька слів нерозбірливо].

Плющ: Ой, не трогай, а то я не сплю через нього.

Кучма: А я кусочок подивився, знаєте, співачку оперну, як її.

Литвин: Мірошніченко.

Кучма: Мірошніченко і вона там...

Плющ: А він її все достає, з ким ти і як ти.

[Деякий час обговорюють телебачення і телепередачі, згадують Пустовойтенка, голосно сміються.]

Плющ: А ця газета, вони вже то вже переборщують, оця «Україна і світ», так нема газети, щоб вони оце СДП [о] етого. І вже пішли в таку, а НДП. Я вже відверто Валерію Павловичу сказав, що не можна, щоб в одній газеті три портрети було.

Литвин: Це колись на нього [декілька слів нерозбірливо].

Плющ: А це по три. Це ще в нас журнал Азарова.

Марчук: Це ще Ткаченко ввів традицію в «Голосі України».

Плющ: Я сьогодні ругався з своїми, ругався, сказав: «Уже дайте...»

Кучма: А із-за чого не змінити Правденка.

Плющ: Ну, він же там обраний, він же не числиться головним редактором.

Кучма: Так тоді він не може бути органом Верховної Ради і перестаньте його фінансувати.

Литвин: Він не має права тоді бути народним депутатом.

Кучма: Канєчно.

Плющ: Так він оце каже: «Я не редактор».

Кучма: А як не редактор.

Плющ: Там є редактор офіційно є всі [слово нерозбірливо]. Він вроді як на громадських, шеф там як.

Литвин: Почесний.

Плющ: Почесний редактор, шеф-редактор.

Кучма: Припиніть фінансування і на цьому крапка.

Плющ: Ну, оце ж думали, що чоловік одумається. Пам'ятаєте, як я його [слово нерозбірливо] разом після бюджету і так далі. І тоді ж йому чуть-чуть відкрили двері. Я дивлюся, що зараз ми всі поприкрашаєм, так усі Омельченко собирає, у нього грошки є. У його вже газет п'ять. І вже...

Литвин: «Столиця», «Хрещатик», «Київський вісник», «Вечірній Київ».

Плющ: Да, ще якась уже є, ще якась.

Ющенко: [декілька слів нерозбірливо].

Плющ: Його, його, уже повністю його. Був Карпенко на самому початку, я інформував Леоніда Даниловича, з пропозицією розкручувати газету, я його відправив.

Кучма: Ну, газета, в якій з запахом антисемітизму взагалі не може бути. На нас же світ дивиться, особливо американці, вони до цього більше ніж зарази. Тим більше він повів нахабно.

Литвин: Всі офшорні ці зони, додатково там же ж в «Столиці» ці [слово нерозбірливо], а це якшо підтвердять, там взагалі треба від нього подалі держаться. Інформація ж була. Де ці капітали утверджуються, там [декілька слів нерозбірливо].

Плющ: А в них же, в них же [декілька слів нерозбірливо] просто. І так [декілька слів нерозбірливо], шоб цікавився туди. Ну, шо в них конкуренція, я оце дивився, я також, я возмущався цім, допустім, «Бульваром», але ж і конкуренція ж, нічого не витіснить їх. Ну, як можна їх закрить, заборонить, тільки конкуренція, а в нас конкуренція шось... нічого не получається. Нічого не получається і всьо.

Кучма: У нас ше нема конкуренції на цьому ринку. На цьому ринку є, в обшім-то, реальні гроші, які бореться один з одним, ше із владою.

Марчук: Там вони все взяли такий, принижений рівень на рівні люмпен с етім жаргоном.

Кучма: Он «Свободу» випускає цей Ляшко. Ну, його ж фінансують, то один, то другий, то один підбирає його, то...

Плющ: А він із служби вроде, я...

Кучма: Хто?

Плющ: Ляшко.

Кучма: Да не.

Плющ: Ну, якась політична газета його вроде мала до цього відношення.

Кучма: Це він з «Політики» був, він потім ту закрит «Політику» і організував «Свободу».

Плющ: А-а-а! Так це все нове.

Кучма: Да. Но почерк той же. А з цим самим, із службою він звязаний те, шо на нього є всі матеріали, в том числі записи, чим він займається, так сказать. Ну, там...

Марчук: Ну, це такий авантюрист по складу характеру.

Плющ: В нього хтось [декілька слів нерозбірливо].

Марчук: По ньому була кримінальна справа в свій час по лінії МВД.

Кучма: [кричить] Да я його випустив, йолкі-палкі! Знав би, не випустив ніколи! А шо там [слово нерозбірливо] на мене шпарить, блядь, в кожній газеті, блядь. Я їх ніколи не читаю, а сьогодні припью етот самий. Я говорю: «Чьо ти мені приніс сьогодні?»

Плющ: Я ото один раз колись Володимир Михайлович розказував, то я взяв ту газету прочитав. Ото як перехват вродє був, вони тут ловили. Ото тоді і більш не бачив.

Кучма: Ну й, то ж... То вірні речі написані були, а сьогодні ж у багатьох етих самих структур єсть тепер [декілька слів нерозбірливо]. Говорити сьогодні по простому телефону це так...

Марчук: Це тому, шо на Бєсарабці в мегафон [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Все записують, а потім, так сказать, перекручують.

Марчук: Камери купляють, сразу [декілька слів нерозбірливо].

Литвин: Значить, в курсах [хіхікає].

Кучма: Да ось, в сьогоднішній чи коли там була [декілька слів нерозбірливо], шоб мені пройтись показав, шо по Лазаренко чи так [декілька слів нерозбірливо] і по нинішньому, ото шо комуніст там зачитував, так сказать.

Плющ: Ого!

Кучма: Шо по отчютам 97-го року, по заявам адвокатів, значить, прем'єр тісно, він був його особистим другом там і пішло-поїхало, і переводив гроші на іноземний рахунок. Коли він вирішив стати президентом, тоді...

Плющ: Тоді у Євгенія Кириловича про цю бумагу все от Павла, він же його...

Марчук: Ну, да. Саме з 91-го я його [декілька слів нерозбірливо] поганенько знав.

[Декілька фраз голосно кричать всі разом, сміються.]

Плющ: Ну, раз уже, так я розкажу [голосно сміються]. Я дружив, але пам'ятаєте, як він прем'єром став, я вас у суботу шукаю.

Кучма: Да.

Плющ: Нема Леоніда Даниловича. Де? У Дніпропетровську. Я звоню в Дніпропетровськ: «Де Павло?». Я то приречений, шо його на представника президента у Дніпропетровську, це моє. Було дві кандидатури: Богатир Віктор і він. Ну, це ше ви не були прем'єром, ше був Леонід Маркович.

Марчук: Фокін. Фокін був.

Плющ: Да. І я знаю Богатиря з Москви ше як свого ученіка, шо він м'ягко, він не поганій чоловік, але м'ягкотілий, а треба ж такого, як Павло. А Женя Кулаков – це ж [декілька слів нерозбірливо]. Женя каже: «Це отакий мав працювати» [сміються]. Я тоді сказав слово за Павла. А потом же я шукаю, а ви на «Южмаші».

Кучма: А! Да, да!

Плющ: Я кажу: «Леонід Данилович, ви вже Павла [слово нерозбірливо]». Ви кажете: «Да» [декілька слів нерозбірливо говорить крізь сміх]. Я кажу: «Не треба його брать, ну не ето всьо». Ви кажете: «Скажи йому сам». Тут входить Павло, я кажу: «Павло, так шо, вже [декілька слів нерозбірливо]». «Да, це я вже дав добро». Я кажу: «Павло, не нада тобі це [слово нерозбірливо]». І отака пауза. А ми тоді на другий день поїхали в Запоріжжя і привезли Дем'янова і я вже нічого не міг, уже по [декілька слів нерозбірливо]. Сказать протів Дем'янова, значить, я вроде ето дело. І тим більше в [слово нерозбірливо] я знаю голову ісполкома, колеги були...

Кучма: [перебиває] Слабенький Дем'янов, да?

Плющ: Да, Володя, да. Ну, вроді й не був сильним головою виконкому, він не вважався таким сильним, от. А Павла тоді я отговорив очно був.

Кучма: Ну, я тоді не настояв все, я тоді вагався просто. Я ж радився з усіма, кого віце-прем'ером по селу брать.

Плющ: Да.

[Голосно говорять разом Кучма і Плющ; декілька слів нерозбірливо.]

Кучма: А є така річ, шо тоді виступав, коли його представником президента, а я пропонував тоді Пустовойтенка, чесно кажучи.

Плющ: Да, і Валерія Павловича була кандидатура, но вона зразу отпала. Його поставили тоді [слово нерозбірливо]. Валерій Павлович дуже хотів.

Кучма: Валерій Павлович дуже хотів. Богатир, абсолютно точно, він був слабий [декілька слів нерозбірливо] побув, він уже послом в Казахстан. Ну, він непогано там працював, так сказать.

Плющ: Валерій Павлович при [слово нерозбірливо] його оце, знаєте, був суд і жінка подала на розвод. І питають: «Ну чого ж, він чоловік такий собі». «Та, – каже, – він чоловік хороший, но я вже не могу, не видержую [декілька слів нерозбірливо]». Каже: «Ото стою, піч топить, він уже [декілька слів нерозбірливо], я уже не можу». Його питають: «А ти шо скажеш?» «Та я, – каже, – оце дивлюсь і слухаю вас, шо я вам скажу, я й зараз хочу». І Валерій Павлович...[всі дуже голосно сміються].

Кучма: Павло не проявлявся остаточно до тих пір, поки він не став прем'єр-міністром, він готував схеми, відпрацьовував все. А потім він пішов уже пішов в відкрити, наглу і...

Плющ: Він як прем'єром став, то він уже думав про слідуюче. Він уже думав про слідуючого [слово нерозбірливо].

Кучма: Такий шовковий на будь-якій нараді.

Марчук: А мені розказують, шо так це коли вас нема, то почули б шо. Це він коли, як не зверху, такий... А як його сам там кишки [декілька слів нерозбірливо].

Плющ: Но в нього даже елементи садізма, в нього проскальзували, вони такі...

Кучма: Вже коли я [два слова нерозбірливо] в Дніпропетровську, вони його боялись, як [слово нерозбірливо], вони й сьогодні його бояться.

Марчук: Дехто ще боїться, да.

Кучма: Боїться. Ну, їхні ж ці вбивства, то всі знають, що це його рук справа. Не поодинокі ж, так сказати, вбивства, а... А коли він взяв «Матроса», забетонували його так могилу, що кошмар. Нічим не зрушиш, щоб [декілька слів нерозбірливо] нічого. А коли став ще напочатку там [декілька слів нерозбірливо] вирішили подивитися на той, то всередині вже нічого не було, все викинуто було.

Плющ: А от розказують, що дуже батько зараз переживає, дуже плаче, бо постійно... Батько ж, кажуть, дуже порядний.

Кучма: На селі живе.

Плющ: І батько не може ж цього переносити. То це вродилося таке, вродилося таке. Но він... замашка була [декілька слів нерозбірливо] розкривається. Женька ж тоді помалкував, ну а він із замашками був великими ще при радянській системі. От Володя каже, що він [декілька слів нерозбірливо], а Женька ж був завотделом. Женька звонив, значить, там що жене все это дело, а він у Жені начальником управління. Він приїжджав і Жені пропонував такі взятки, вже великі.

Кучма: Вже в ті часи?

Плющ: Да, вже в ті часи, вже в нього була налажена. Допустім, от техніка, допустім, 10 комплектів техніки, допустім 10 тисяч отдаю налічними. Це вже була система, не він же брав техніку, а він ділив уже.

Кучма: За нього взяли органи тоді, коли кинули велику кількість машин для розрахунків по селу.

Плющ: О! О! О!

Кучма: І він там дуже [слово нерозбірливо], потім вже почали розказувати, провів велику...

Плющ: Він обкладав данью оце, ці машини данью обкладав. Я не хочу називати прізвиська, мені...

Кучма: [перебиває] Послухай, ну якщо він... Чернобай: «Ти кого мені прислав? Етот мудака пришльо ко мне і предлагаєт мне взятку!» Чернобай. Первий раз приїхав, блядь.

Плющ: Ну, в нього, в нього було.

Кучма: Говоріт: «Пришол, вот так начал схему, я вам туда. Я говорю: вон отсюда к ебаной матери».

Плющ: Мені, я не хочу прізвища, щоб не ето, но мені розказував чоловік з такою вже давно. Звонить він і каже: «Ну, був такий випадок і він із ним зустрівся і шо-то залишив там. Він звонить йому: «Слушай, а сколько у тебя человек работает? Он називає йому цифру, а он говоріт: «Ну і жлоб же ти, йоб твою мать. Ето ж по долару с человека – сколько можно собрать!» [голосно сміється]. Ето ж для Подола [декілька слів нерозбірливо; сміється].

Кучма: Та він ненаситний був, в нього це хвороба.

Марчук: А в аеропорту та уже, коли приїжджав в Дніпропетровськ, вже будучи прем'єром, там вже його зустрічали, то він заставляв там на колінах, якщо хтось шось провинився.

Кучма: Під столом, під стіл, через стіл повзи під столом, і він повз, блядь. Його заступник по цьому самому, який займався піщоблоком..

Марчук: Шось не так зробив.

Кучма: Ну, да, повзи.

Марчук: А де це республіканці [декілька слів нерозбірливо], шо зараз видно [декілька слів нерозбірливо] преса по кількості, по, навіть, обсягах і обласна. [декілька слів нерозбірливо] гроші, щоб тримати таку інфраструктуру засобів.

Плющ: Вони в вибори, вони вдарили здорово.

Кучма: Хто?

Плющ: Мороз.

Кучма: Мороз більше за всіх грошей викинув на вибори.

Плющ: Да. Обкакався здорово. Я ж кажу, обкакався здорово.

Кучма: Всі ж думали, шо його за жопу візьмуть, шо треба ж віддавати гроші.

Плющ: Рудковський оце ж.

Кучма: А счас [декілька слів нерозбірливо].

Плющ: Да, да, да!

Кучма: Мороз просидів разом з Вінським, сказали, чуть не два тижні.

Плющ: Да. І гроші там немалі, і гроші там немалі.

Марчук: Так це не [декілька слів нерозбірливо].

Плющ: Канечно.

Кучма: У нас же в Швейцарії [декілька слів нерозбірливо] 880 мільйонів [декілька слів нерозбірливо]. 880?

Марчук: То у загальному.

Кучма: 880, а в Швейцарії сто там што-то.

Марчук: Навпаки, в Америці сто з лишнім, а в тому...

Литвин: [два слова нерозбірливо] мільйонів десь йому.

Кучма: Ні, це він, він відмивав сам.

Марчук: Да, вчора прозвучало 880 десь...

Литвин: А в Америці 114.

Кучма: Так шо таке, мільярд зразу віддамо. [декілька слів нерозбірливо].

Плющ: Та ну, кажуть, шо він [декілька слів нерозбірливо], у нього там.

Кучма: Це не всі гроші.

Литвин: Прекрасно можно покрити всі проблеми.

Ющенко: Я знаю [декілька слів нерозбірливо] спеціально поїхав з Бондарем, поїхав, тоді я прихожу до нього: «200 мільйонів на депозит нада в якийсь російський банк.»

Кучма: Резервний?

Ющенко: Резервний. [декілька слів нерозбірливо] взагалі не можна потрапити [декілька слів нерозбірливо], но я тоді повірив, шо [два слова нерозбірливо].

Марчук: Ну, він це блефував.

Кучма: Блефував.

Марчук: [декілька слів нерозбірливо] посилення там це, в природі авантюра, в самій природі чоловіка.

Кучма: А не сам підпис ставив.

Марчук: Не ставив, да.

Кучма: Любого заставляв, а сам не ставив.

Плющ: Який вже Дурдинець, але вже його він підбив.

Кучма: Я кажу: «Василь Васильович, ну шо ви робите?» «А він казав, шо з вами це погодив» [голосно всі разом сміються]. Я кажу: «Треба телефон [слово нерозбірливо]».

Плющ: О-о-о-й! То вже ж боїться так уже ж, а етот його підпис [слово нерозбірливо.]

Ющенко: У нас уже більше фінансової доктрини, чим [декілька слів нерозбірливо]. Сьогодні збирав усіх міністрів і заміністрів [декілька слів нерозбірливо] виконання бюджету і фінансування, 100 % фінансування всіх. Він як [декілька слів нерозбірливо; голосно всі сміються.]

Плющ: Подождіть, я вам розкажу, подождіть я ось вам закінчу, я ось вам розкажу [голосно сміються].

Марчук: Ну, але все працює і...

Плющ: Не, не, не він думав [декілька слів нерозбірливо], тут нема чого даже, гріх казати.

Марчук: Не, я кажу, що цей прийом працює, що...

[Голосно говорять і сміються всі разом.]

Кучма: Може, мені довідку, за мою довідку [голосно сміються]. Головне, щоб довідки були всі, документи були в порядку.

Плющ: [декілька слів нерозбірливо].

Марчук: [декілька слів нерозбірливо], чесний і порядний. Школа така, хорошого першого...

Плющ: А от я його, так коли розслаблялися, то я його, ну невзнаки так поки, він же такий, що рідко. Я: «Василь Васильович, одного не пойму, чи ви переродився, чи ви переформувався, чи як так, що ви...» У молодості він же був завсільхозотделом ЦК ВЛКСМУ. Ви уявляєте? Це ж, це ж авантюра за авантюрою, це ж [слово нерозбірливо] равна взриву [голосно сміються]. Сільхозотдел ЦК ВЛКСМУ. [Голосно говорять і сміються всі разом] І він бистро, а він каже, що щастя моє, що я оттуда вискочив, я куда угодно, но все ж таки був на цій...

Кучма: Я весь час так тихенько запропонував: «Василь Васильович, може, губернатором поїдете?» «Куди?» «В Закарпаття.» «Ні, ні, ні! Я не...» [сміється].

Марчук: А він звідти і там...

Кучма: [перебиває] Да, я [декілька слів нерозбірливо говорять разом]. Я, мабуть, раз 15 йому пропонував, хай би їхав, блядь.

Марчук: До речі, він там би...

Плющ: Там би він навіть [два слова нерозбірливо], но він же боїться хазяйнувати.

Кучма: Ну, там же треба, щоб когось боялись.

Литвин: [прізвище не зрозуміло] каже: «Василь Васильович, а чого вони кажуть, що ви уходите?» Він каже: «А хто тобі сказав?» [голосно всі сміються]. «Та Пінзеник сказав». «Та він же там [декілька слів

нерозбірливо; всі дуже голосно сміються].» Забув вже, що [декілька слів нерозбірливо; всі сміються].

Кучма: Як він образився, що на прем'єр-міністра не запропонували. Шалено. Прийшов до мене: «Все, піду, все, працювати не буду, достатньо.» [декілька слів нерозбірливо], потім почав відгрібати назад [хіхікає, голосно позіхає, декілька слів нерозбірливо].

Плющ: Не, ну ж куди, державний службовець висшого гатунку, висшого гатунку.

Марчук: І він тримається.

Плющ: Я ж кажу, державний службовець висшого гатунку.

Марчук: Канечно, з підлеглими, підлеглим з ним не просто.

Плющ: Да-а! Ну, а якщо по великому рахунку, то редіска. Ну, ви знаєте, все-таки...

Марчук: А! В цьому плані.

Кучма: От тільки редіска Василь Васильович в ніч на 31 на 1 [два слова не зрозуміло], не виходячи звіттіля [декілька слів нерозбірливо].

Марчук: Да, да, да.

Кучма: Доповідав же: «Ніхто, я заборонив всім, нічого не випили, все [декілька слів нерозбірливо]».

Ющенко: Хороші правила придумали, да [декілька слів нерозбірливо] по всьому світі, по всьому світі. Це мільярди, це не сотні мільярдів навіть, програми переписали, замовлення якісь замовили.

Кучма: Ой-ой-ой! [голосно позіхає].

Плющ: Віктор Андрійович, є така народна мудрість: гроші роблять гроші, а бідність робить дітей [сміються].

Ющенко: А мені як, в прямому смислі розуміть [декілька слів нерозбірливо, сміються].

Плющ: Ну, так не, це даже в марксистсько-ленінській ідеології, це сутність «Капітала» по Марксу. Або він росте, або він цвіте [декілька слів нерозбірливо].

Ющенко: Я думаю, що...

Плющ: [перебиває] Поетому, оті, що технології придумали, то великі гроші, щоб ти знав. Ми віддали гроші ще більше, але придумать, то також великі гроші. Да, там уми працюють і не так просто.

Марчук: Зараз епоха ця телекомунікаційно-інформаційна економіка, то єсть технологія дає майже так, як високоприбуткова галузь економіки.

Ющенко: На першому місці, на першому місці.

Марчук: Да.

Плющ: Це у нас такий ще самий оригінальний в цьому плані фільм [слово нерозбірливо]. Леонід Данилович, [два слова нерозбірливо] перше, як їхав до вас на нараду і конспектів [декілька слів нерозбірливо] Палич [голосно всі сміються].

Кучма: А що таке [декілька слів нерозбірливо], кармани такі, що там шаровари.

Ющенко: Сказала [слово нерозбірливо] збираєтесь кудись їхать, Леонід Данилович. А мені він сказав, що тобі, Вітя [декілька слів нерозбірливо]. Одна молодиця, значить, та ужене баба, їй так сказати, в поліклініке [декілька слів нерозбірливо].

Плющ: Фокіна, Фокіна.

Ющенко: Приходить до нього, а Фокін, він шось там у валізи пихає речі, дивлюсь так через стіл читаю: сорочки – 2 штуки, труси – 2 штуки, роги з [декілька слів нерозбірливо] – 3 штуки. [всі голосно сміються]. Оце як я їду у Крим, то в мене один список, а як в Москву їду, то другий, що з собою треба брать в чемодан.

Литвин: [декілька слів нерозбірливо крізь сміх].

Плющ: Добре [декілька слів нерозбірливо] подобається отака [декілька слів нерозбірливо через голосний сміх].

Ющенко: От що, Леонід Данилович, ви уїдете [декілька слів нерозбірливо].

Кучма: Но зато в них є [два слова нерозбірливо].

Ющенко: Це унікальне явище на [два слова нерозбірливо], зробили два роки назад. Поїхала вона там з [декілька слів нерозбірливо], зробила опит громади і 60 % шведів сказали, що голокосту не було, 20 % сказали, що, може, й було, але [декілька слів нерозбірливо] і тільки 8 % сказали, що був голокост. І то з того почали робити вони програму «Розкажи своїм дітям», так програма називалась. За рік – 77 чи 12 тисяч зробили [декілька слів нерозбірливо]. Через рік вийшли на замовлення у кожную родину.

Кучма: У нас же сьогодні також вже буде зовсім інша [слово нерозбірливо]. Ніхто ж в це не вірив, такі скажені були факти.

Марчук: Да. Я був свідком еволюції Леоніда Макаровича Кравчука відносно голодоморів. Ну, як не всі були свідками, не було інформації, не було уявлення. Тоді, коли [декілька слів нерозбірливо] очолював в ЦК партії комісію по розоблаченню пропагандистської акції Запада о голодоморе і так далее. Ну, от таке під егідою ЦК. І, може, й добре, що це було тому, що коли почали тягати з архіву всі матеріали. А в КДБ не було по голодомору, ну відголоски, а головним чином в архівах державних інших інститутів. І поскільки я також трохи брав в цьому участь, я пам'ятаю, коли це все, а не

знав же ніхто. До архівів, ви ж знаєте, до архівів і КДБ не пускали. Середнє звено ніхто не мав права навіть наблизитись до архіву. І оце, коли ця інформація почала з нею [декілька слів нерозбірливо], а потім стали витягувати...

Кучма: То мене дивує, а як же дійсно не знищили архіви.

[Нерозбірливо говорять разом Марчук і Литвин.]

Марчук: По репресіях, по голодомору то там воно таке, що, ну, не дуже видно зразу, що це організована була центральною владою. А по репресіях, то це ж 100 % було. Кожну неділю [декілька слів нерозбірливо], що за дурницю брали і стріляли нізачо. Вивезли під час війни акуратненько тисячі та, мабуть, мільйони томів і привезли назад, повернули і я один раз знайомився із справою [декілька слів нерозбірливо] визволення України. А там декілька грузовиків, але вже розложені акуратненько, і багато папок, там так, коли хтось відкрив один раз ознайомився, треба [декілька слів нерозбірливо]. І я відкривав, ніхто з 29-го року не дотулялась рука, але були вивезені під час війни евакуйовані, повернуто все назад – і ото так там і залишалися. І всі справи, півтора десь, мільйон шістсот по Україні від отаких, де розстріляно три листочки цигаркового паперу [декілька слів нерозбірливо]. Так що система дійсно думала, що буде на мільйони років.

Плющ: [декілька слів нерозбірливо] оце під час уже нашого часу, так оце Левко [Лук'яненко], зная це діло, [слово нерозбірливо] із штату Америки между Вашингтоном і Філадельфією привезли вони, і я їх тримав. Ну, я їх приніс, хтось же забрав, і все. А це вже вдруге, коли я прийшов [слово нерозбірливо] і Левко мене задовбав: «Шукай, Іван, бо [декілька слів нерозбірливо], ото що з Філадельфії тобі привезли». То добре, що Ніна зберегла. І ми найшли в [декілька слів нерозбірливо], бібліотеці найшли. Тоді люди все отдали, вони десь зараз іще... Крім наших, ще є архіви.

Марчук: Звичайно, да багато, в Відні є величезний масив архівний української історії.

[Нерозбірливо говорять разом декілька людей.]

Литвин: Я таму цих партійних архівах зараз десь у 92-му році [слово нерозбірливо] по 55-й рік [слово нерозбірливо] і то же нікому не видать, тоже, знаєте, [декілька слів нерозбірливо]. Я читав по західній Україні матеріали, я просто не виходив би сутками, читав би там. І там про ці чекістські операції ведеться [декілька слів нерозбірливо], там просто волосся стає дибки.

Марчук: Да, да.

Литвин: Як зачистки ці робили.

Кучма: Та я...

Литвин: [перебиває] І потім [декілька слів нерозбірливо] їх винищував. Це просто страшно. А найбільше цікавих матеріалів [декілька слів нерозбірливо] не читали, це обласні архіви. Бо всі ті партійні архіви треба було послати [декілька слів нерозбірливо], а там лежить таке. Там

одні подвижники працюють. І коли вони бачать, що в тебе таке відношення серйозне до архіву, вони тобі готові все..

Кучма: [перебиває] І підказати..

Литвин: І підказати. Да. Це кладезь..

Марчук: Взагалі, архіви наші ще не [слово нерозбірливо]. А в Москві які [декілька слів нерозбірливо] архіви української взагалі нашої біографії.

Плющ: Я там бував ще в Саянах в санаторії. Полковник міліції у відставці із Закарпаття Петро, зараз вилетіло прізвище, все життя після війни в міліції і так далі. Ну випили вже добре, він розказує, які зараз настали, які непорядки. Я кажу: «От харашо вам було робить, у вас тоді порядок». «Да ви шо!» Я кажу: «Ну як?» «Іван Степанович, я вам розказую, от я, допустім, начальник міліції, (а він у багатьох районах був начальник міліції). От я віжу – вот так – подозрительный человек, руководитель он так непокорный, я собіраю матеріал. Насобирав-насобірав, пріхожу к первому і осторожно докладиваю [голосно сміються], какая будет реакція. Віжу, нормальная, я ему тогда виваливаю. Он говорит: «Знаеш что, давай не так. Ти завтра приходи, я його пригласу, я заберу білет, а ти наручніки одінеш». І всьо [всі голосно сміються]. Так-от, я йому тоді кажу: «Йоб же твою, тода значить, так ти считаеш, шо це порядно? Як тобі не це, як тобі не ето?» Шо ви думаєте, перегортаємо [слово нерозбірливо] і очнулися і от чуло мое сердце. А ви знаєте, як я туди попав? Кажу: «Як?» «От, – говорить, – нас було два сина у батька. В 44-му році заходять позно ввечері ночью, кажуть: «Давай старшого!» «Куди?» «Давай старшого» Батько там, мати в плач. Вони кажуть откритим текстом: «Хочеш по-харошому, давай одного, а одного тобі оставимо. Не хочеш, будеш возникать, зараз обох заберем» Каже: «Мати плаче, батько взяв два сірники, один зламав, по головочкам вировняв і каже: «Оце котрий витягне, той і піде». І я витягнув розламаний – і оце я так очутився в міліції». Оце він тут же казав про порядок і тут же розказав..

Марчук: [перебиває, декілька слів нерозбірливо], а потім друга хвиля, коли [декілька слів нерозбірливо], це в 30-ті роки, а потім в 40-і роки. Спецінспекція приїзжала і... читаеш, дивишся, йо, дійсно, розстріляні за те, шо розстрілювали невинних. І написано все так, ніби сьогоднішній документ. Виявлени там серйозние нарушения соцзаконности, злоупотребления та-та-та. А потім через три-чотири роки і цих розстріляли або посадили.

Плющ: [декілька слів нерозбірливо] делегати з'їзду, коли Сталіна провалили і йому перший прийшов, хто доложив результати голосування, то він спокійно сказав, каже, шо, оказивается, вони там глупий человек, главное в выборах не то как голосуют, а главное, как считают. І тут же його набрав, другі результати оголосили, но зато всі знали, як голосувать. І він для того, щоб не було свідків, всіх полностью уничтожив, всіх, хто були делегатами з'їзду. Полностью, вот система работала.

Марчук: А знаєте, як [декілька слів нерозбірливо], ше я був присутній. Не могли ніде знайти в архівах матеріали по цих польських офіцерах розстріляних. Не було ніде в КДБ, ніде. Перерили по всьому Радянському Союзу, коли вже поляки поставили, і випадково це наші українські хлопці [декілька слів нерозбірливо] знайшли в архівах конвойних військ. Думали,

шо в КДБ, перевернули все, думали, шо десь хтось заховав, а потім архіви МВС, і знайшли в конвойних військах.

[Чути як всі раптом піднімаються і виходять.]

Запис розмови Леоніда Кучми з Юрієм Кравченком

11. липня 2000 р.

Кравченко: Там все заказные. Кулік туди співає.

Кучма: Суркіс і Медведчук платять, канешно. Величезні гроші.

Кравченко: Та там же у них гроші великі.

Кучма: Там їх треба...

Кравченко: Не, ми матеріали собираємо.

Кучма:...Нада їх.

Кравченко: Ми матеріали собираємо. Буде час «Ч» – ми їх...

Кучма: Ми не можемо їм віддавати всю Україну.

Кравченко: Саме страшне те, що вони за... з тим «Яблоком», з Бродським, а в тих вже є регіональні відділення, а в регіональних відділеннях – фінансисти. Банкири і держателі засобів масової інформації. А це така сітка. Ви знаєте, якщо дати команду, щоб в один день почали лупити по комусь, то це... коли регіональна преса починає підгавкувати...

Кучма: Я вже казав, як Бродський пиздяче в «Киевских Ведомостях»...

Кравченко: Да так Бродський на третій поверх тепер...

Кучма:...Меня вместе... да...

Кравченко: На третій поверх приходять, проглядає кожен номер і дає відповідні вказівки. До цього часу він газету лишив за Бродським, так нехай вони не розповідають. Леонід Данилович, значить, по енергосистемам. Порушено вісім кримінальних справ відносно тих областей, які перевіряються. Значить, по нашим оцінкам ними не сплачено в бюджет десь більше 400 мільйонів гривень. По різних обласних енерго – різні суми пішли в офшорні зони. Зараз справи порушені. По частині – люди...

Кучма: В основном Сурківська команда.

Кравченко: В основном. Процентів...

Кучма: Мне останній...

Кравченко: Дев'яносто.

Кучма: З уряду дав. Його приватні компанії по розрахункам грошима виглядають найгірше.

Кравченко: На нього єсть. Я на вас направив доповідну, так по енергосистемам, я вас... скажу. Дійсно так... які йдуть проплати. Наприклад, забирають Укренерго 96,1 мільйон гривень, Прикарпатенерго – 72 мільйони гривень – єто 68 %. Фактично, дві третіх йшло в карман и потом вони прокручувались через офшорні зони и уходили ці гроші, так що тут, ну побачимо, як воно буде, розвиток подій. Но слідство запущене, и у вас є відповідна інформація записана, що ми по цьому робимо.

Запис розмови Леоніда Кучми з Юрієм Кравченком

[без дати]

Кравченко: Добрий день.

Кучма: Здрастуй, Юрій Федорович. Благополучно з'їздив, га?

Кравченко: Леонид Данилович, надо показати цим ідіотам на вертолеті...

Кучма: Куди, куди?

Кравченко: Ну куди, в Чечню, в Югославію. Щоб вони дивилися, до чого може привести їхня політика. Я вам скажу, що просто страшно летіли. Я не знаю, чи то селище, чи село...

Кучма: А ти не брав з собою кореспондента?

Кравченко: Брав.

Кучма: Ти дав йому інтерв'ю?

Кравченко: Ні, ми зняли. Він покаже, що він зняв. Я хочу сказати не про візит, а про мір и про діяльність президента. От я зараз думаю, як я вам скажу, просто страх. От п'ятнадцять домів стоїть так, ну єто ж на межі Сербсько-Албанської. Сербів 4,5 тисяч живуть, албанців 22 тисячі. Значить, з 15-ті домів – шість взорвані, спалені сербами. Два прапора торчать – ці, албанські. Є село, повністю зруйноване. Ну воно ж таке – двоповерхові доміки. Черепічні криші. Земля в них власна. Ну, видно полоски, де обробляють, а ці видно, що нарізані. Ну, а там бур'ян, бур'ян, бур'ян. Ну, по оцінкам – лет двадцять. Наші конвої водять за 150 кілометрів двічі на тиждень. Значить, обов'язательно або обстріл, каміннями закидують через албанську територію або шаріками розбивають.

Кучма: Блядь, бандити.

Кравченко: Бандити.

Кучма: Ужасний народ.

Кравченко: Ну це теж саме, що чеченці, теж мусульмане. Я попитався розібратися, чим вони відрізняються. Одинакова культура, одинакова річ [мова]. Ну, коли штани снімуть – можна отличить: тот – обрізаний – єдине. Нічого не роблять: викрадення людей, зброя, наркотики і викрадення машин. 80 % машин – без номерів. Серби, коли покинули ці місця, значить, поліції не стало. Поліція уся растворилась, і оце банда сейчас. Американці вичеркнули їх з терористичної організації «Армія звободження Косово», так і вони зараз озброєні. Все що хочуть – те роблять. Говорять – настільки жостокі! Не вірте, що серби геноцид устроюють. Сербам не було куди діватися. Вони розстрілювали бандитів, то шо? Вони таке робили, що це неможливо. Ну, коли серби пішли, то й дітей грудних не жаліють, ні стариків. Вирізають усіх, як, ну просто чума. Там просто біда, і, як я знаю, ну, американці там... з воздуха видно, їхня база. Ну, так знову ж, по інформації, що там серйозні корисні копалини, і американці хотіли прийти, вот, витіснить...

Кучма: [перебиває] Всі корисні копалини розташовані в Косово.

Кравченко: Да, да. І американці осідали... Да, Росія. Да, фактично, Югославія контролювала Балкани. Тому вони хотіли їх просто розірвати.

Запис розмови Леоніда Кучми з головою Народного Руху України Геннадієм Удовенком

20 вересня 2000 р.

Удовенко: І останнє, Леонід Данилович, ну, дійсно, ми на грані банкрутства. Ну, немає в мене ніяких... Я ж бюджетник був. Я ж усе був на бюджеті. Ніяких у мене, знаєте, комерційного хисту немає. Бакай ще був, я вас просив, Бакай немає. От. Там нам трошки одній фірмі підкидали газовий конденсат, а вона нам підкидала. Ми зараз голі, у нас нічого немає. Ви обіцяли минулий раз якось...

Кучма: Я счас подумаю, як підтримать. Я допоможу.

Удовенко: Так щоб ви знали, які у нас, у нас, ну, витрати – так щоб щомісячно приблизно 25-30 тисяч доларів. Оце на всю партію, це в нас, значить, 200-300 тисяч на рік, півтора мільйона виток, оце наш. Причому, ми не утримуємо постійних організацій так, як інші партії. А потім теж, Леонід Данилович, з нашої фракції жодна людина не вийшла ще. Єдина фракція в парламенті, ніхто не вийшов. У нас 20, у Костенка 21. Сьогодні я, там Федорин є такий, я з Федориним розмовляв, може, він до нас перейде у фракцію. Ну, там три-чотири чоловіки. Конешно, політично ми повинні вести лінію на...

Кучма: [перебиває] Ну, там по Юлі то все одно, як кажуть, рішення буде прийнято.

Удовенко: Ну, це ненормально, безумовно, що така річ: чоловік сидить, і у нас... Правда, історія знає таке, коли Молотова жінка Жемчужная...

Кучма: Не, ну, слухай, нужно перевірь, там нема нічого на нас. Там все...

Удовенко: Ні! Я все прекрасно...

Кучма: Він же підписував, вона сама, стерва, не підписувала, заставляла його підписувати. В основному його підписи стоять...

Удовенко: Леонід Данилович, у нас...

Кучма:...Під документами офіційними. Ми ж тільки січас, нам Кіпр почав давати документи. До цього часу не було ж ні правової бази, щоб отримати документи. Тому как чо, так пізно. До того ж раніше не було. Ви знаєте, що тільки після того, як Лазаренко вже попався, почалась, так сказати, епопея, що Україні почали всі допомагати.

Удовенко: Добре, Леоніде Даниловичу, з «Батьківщиною» у нас нема відносин. І ми у себе, і я скрізь публічно говорив, що ми можемо з Костенком вести переговори про об'єднання, але ж Костенко виступає блоком з «Батьківщиною», тому про яке об'єднання говорити?

Кучма: Наскіки в мене є інформація, значить, позиції самого Костенко всередині Українського Народного Руху дуже похитнулись. Він не користується ніякою повагою в регіонах.

Удовенко: Ну, нам треба все рівно з ними, з Костенком, з Червонієм, Осадчев там. Осадчев заявив в «Вечірньому Києві», що Удовенка президент спеціально направив в Рух, щоб розвалити Рух. Оце ось була... Безумовно, це дуже обідно, що так, навпаки...

Кучма: [перебиває] Но вас особисто запросив Чорновіл [нерозбірливо слово].

Удовенко: Да, і з вами це дійсно погоджувалось.

Кучма: Погоджувалось, іще працював там навіть...

Удовенко: Ну, так воно, в принципі, насправді воно є, що я ваша людина, бо президент – це людина, це вони, безумовно, знають, бо я скрізь в інтерв'ю, на прес-конференціях, в «Русі» там я більш гостро. А так ми підтримуємо курс реформ президента. Прекрасно вчора виступав в Міжнародному інституті лінгвістики і права, 500 студентів було. Я їм сказав: «От я Леоніду Даниловичу говорив, чому прекрасні реформи 94-го року, які він запропонував, не спрацювали. Тому, що у нас єсть у якомусь районі там, мені називали, двадцять років сидить. Був першим секретарем райкому партії, а тепер головою райадміністрації. То як він там це все переламає?» Він не буде вашим сторонником. Навіщо йому ваше...

Кучма: [перебиває] Значить, я підтримую, я фінансово буду підтримувати.

Удовенко: Дай вам бог здоров'я.

Кучма: [сміється] Вам також, тримайтеся. Ми завтра зустрічаємось на [слово нерозбірливо].

Удовенко: Да, завтра з фракцією, да. Я говорив же, щоб, «от треба, щоб з нами президент зустрівся і там трошки ін'єкції дав».

Кучма: [задоволено сміється, відповідає по телефону] Ало! Я з Гайдуком переговорив, йому сказав, щоб... Каже, повірте мені, що ці хлопці не такі безобідні, чі як він там скромно сказав, як вони розказують. Вони в боргах серйозних перед етим самим... перед енергоринком, а те, що це особисто вказівку дала Юлія Тимошенко, блядь, я, каже, нічого зробити не можу.

Додаткова інформація

ХТО МИ Є

Ми стартували у вересні 2006 року в Києві. Сьогодні ми працюємо майже у всіх сегментах українського книжкового ринку і видаємо художню прозу, історичну мемуаристику, ділову та світоглядну літературу й есеїстику.

Ви розгорнули одну з наших книг, яку ми створювали для того, щоб вразити, здивувати й об'єднувати читачів. Яка ціль будь – якого автора, опублікованого нами?

Розважити і навчити новому? Так. Ми працюємо для інтелектуального задоволення найвибагливішого читача. Прославитися? Цілком можливо, ми видаємо найнесподіваніші тексти, які нам вдалося знайти. Якщо ви щойно прочитали найцікавішу і найкориснішу у вашому житті книгу, розкажіть нам про неї.

Ми працюємо, щоб зацікавити вас особисто.

Якщо ми допоможемо вам створити нові ідеї, сенси, проекти і цінності – ми здійсимо українську культурну революцію і на рівні думок, емоцій, і в реальності. Ми віримо в соціальний капітал.

Революція Гідності триває. Революційне мислення і вільні мізки – це наш з вами капітал. Українці прагнуть бути ближчими до європейського культурного простору та шукають концептуальні ультрасучасні культурні ініціативи, яких не було до сьогодні.

Будьте з нами!

Владислав Кириченко,

засновник агенції «Наш Формат», громадський діяч, меценат

www.facebook.com/omnitip

Антон Мартинов,

директор агенції «Наш Формат»

www.facebook.com/antonio.martynov

ТВОЯ КУЛЬТУРНА РЕВОЛЮЦІЯ — НАШ ФОРМАТ

Ми У Facebook!

Приєднуйтеся до нас в Facebook!

Все найцікавіше з перших вуст: www.facebook.com/NashFormat

ЩО МИ РОБИМО

Перші книги «Нашого Формату» вийшли в співпраці з видавництвами — партнерами в 2008 році, але активне книговидання агенції розвивається з

кінця 2012 року. Це спільний видавничий проект «НФ» і львівського історичного Центру Досліджень Визвольного Руху – «Наш формат історії», де вийшла серія книг історика Володимира В'ятровича «Історія з грифом «Секретно» (2012; 2013), «Сила волі. Євген Коновалець» Ігоря Дерев'яного та інші. Історична книга «Козацький оберіг» Дмитра Білого потрапила до «довгого списку» премії «Дитяча книга року ВВС-2013».

Найбільшу популярність серед українців здобув лонгселер всеукраїнського мистецько – культурного проекту Антіна Мухарського «Жлобологія», в якій феномен жлобства відверто описали скандальні, знамениті митці й науковці.

З 2014 року ми почали роботу над серією світових бестселерів українською мовою. Видавництво «Наш Формат» готує до друку 20 топових світоглядних і бізнес – книг. Першими світ побачать – «Величні за власним вибором», «Від хорошого до величного» американського економіста Джима Коллінза і «Моє життя та робота» Генрі Форда.

На кожен наш паперовий варіант ми видаємо електронні версії книг, які можна придбати на сайтах: nashformat.ua, smart.kyivstar.ua, store.obreey.com. Планується розміщення на iTunes, Amazon Store, Google Book, iBookstore, Kobo Bookstore та інших світових ресурсах.

«Наш Формат» запрошує до співпраці видавництва, торговельні мережі, радіостанції, українські ЗМІ, щоб разом сприяти розвитку українського мистецтва та культурного простору.

Маєте до нас пропозицію видання/перевидання цікавої книги? Пишіть на електронну адресу директорові видавництва Антону Мартинову: martynov@nashformat.ua

Арт – простір

Мистецька агенція «Наш Формат» організовує у власному клубі за адресою: м. Київ, пров. Белінського, 5 – зустрічі з письменниками та громадськими діячами, музичні концерти українських гуртів і майстер – класи. Підписуйтеся на нашу розсилку на

www.nashformat.ua, у www.facebook.com/nashformat і залишайтеся в курсі останніх подій українського культурного фронту.

Для преси

Відділ маркетингу та PR

(044) 222-53-49, (097) 904-36-96

pr@nashformat.ua

Для музичних гуртів

Видавництво дисків

(044) 222-53-49, (097) 595-62-43

pr@nashformat.ua

Для гуртовиків

Відділ збуту

(044) 222-53-69, (067) 247-57-17

order@nashformat.ua

Для клієнтів

Інтернет – магазин

(044) 222-53-49, (067) 247-57-37

client@nashformat.ua

Інтернет – магазин www.nashformat.ua

пропонує україномовний культурний продукт – книги, музику, аудіокниги, широкий асортимент українського кіно, символіку та подарунки – сувеніри.

Швидка доставка замовлень здійснюється по Україні та світу через найзручніші методи доставки. Оплата – готівкою, карткою Visa/Mastercard, Webmoney, Privat24, PayPal. Асортимент крамниці – понад 10 000 найменувань.

Музичний лейбл «Наш Формат» і запис аудіокниг

Ми першими в Україні розпочали випуск україномовної аудіокниги й записали понад 200 аудіокниг.

«Наш Формат» також видав найкращі надбання світової та української літератури, яка входить у навчальні програми загальноосвітніх навчальних закладів країни. Наші аудіокниги озвучували: Ада Роговцева, Наталя

Сумська, Петро Панчук, Борис Лобода, Євген Нищук та інші актори театру і кіно. Студія звукозапису агенції – чи не єдина в Україні саундпродакшн – студія, яка спеціалізується на записі аудіокниг. У нас записані: «Залишинець. Чорний Ворон» Василя Шкляра (2011), «Доба. Сповідь молодого бандерівця» Антіна Мухарського (2012), «Лексикон інтимних міст» Юрія Андруховича (2012), «Весняні ігри в осінніх садах» Юрія Винничука (2011).

Масштабний благодійний проект «Київстар» дарує казку дітям» ми здійснили разом з оператором мобільного зв'язку «Київстар» у 2012 році. 60 волонтерів – працівників найбільшого оператора озвучили 22 дитячі казки, зокрема українських і зарубіжних письменників. Проект охопив 12 інтернатів по всій Україні.

Ми записали аудіодиски: «Мандрі» – альбом «Світ», Орест Лютій – «А я не москаль», «Тартак» – «Сімка», «Рутенія» – «Неопалима Купина», «Пропала Грамота» – «Чудернацька Сила» etc.

Виробництво одягу.

Принти на футболці – це форма самовираження і персональна ідеологія. Сьогодні модно й престижно носити на собі українські інтелектуальні гасла та принти витворів художників. Наші креативні футболки та реглани – з високоякісних українських матеріалів.

Де можна купити наші книги

Наш Формат. м. Київ, провулок Белінського, 5; тел. 044 234 82 25

Інтернет – магазин. www.nashformat.ua. (044) 222-53-49

Інтернет – магазин. м. Київ, просп. Московський, 6; www.audiobooks.ua. тел. (044) 587-94-45

Інтернет – магазин. м. Київ, вул. Фрунзе, 160-Ю; www.yakaboo.ua . тел.044 225-05-05

Наукова думка. м. Київ, вул. Грушевського, 4; тел. (044) 278-06-96

Сяйво. м. Київ, вул. Червоноармійська, 6; тел. 235-43-66, 261-43-53

Книгарня «Є». м. Київ, вул. Лисенка, 3; тел. 235-88-50

Книгарня «Є». м. Київ, пр. Повітрофлотський 33/2; тел. 275-67-42

Книгарня «Є». м. Київ, вул. Спаська, 5; тел. 351-13-38

Книгарня «Є». м. Київ, вул. Саксаганського; 107/47, тел. 383-61-49

Смолоскип. м. Київ, вул. Межигірська; 21 тел. 425-45-09

ФОП Лисенко А. м. Київ, ринок «Петрівка» 58; ряд, 3-4 місце

ФОП Гунько Ю.В. м. Київ, ринок «Петрівка» 34; ряд, 3-4 місце

Українська книгарня. м. Львів, проспект Шевченка, 8; тел. (032) 272-16-30

Книгарня НТШ. м. Львів, проспект Шевченка, 8; тел. 237-12-29

Книгарня «Є». м. Львів, проспект Свободи, 7; тел. 272-85-74

Центр української книги. м. Львів, вул. В. Великого, 36; тел. 240-21-90

Ноти. м. Львів, пр. Шевченка, 16; тел. 261-19-64

Глобус. м. Львів, площа Галицька, 12; тел. 274-01-77

Наш Формат. м. Львів, вул. Братів Рогатинців, 24; тел. 032 236-70-69

Книгообрій. м. Львів, вул. Бузкова, 2; тел. 245-00-64

Книгарня на Федорова. м. Львів, вул. Ставропігійська, 4; тел. 255-04-18

Арка. м. Івано – Франківськ, Вічевий майдан, 3; тел. 23-04-60

Букініст. м. Івано – Франківськ, вул. Незалежності, 19; тел. 75-13-71

Лілея – НВ. м. Івано – Франківськ, вул. Незалежності, 18/2; тел. 55-91-70

ФОП Дольник В.П. м. Одеса, вул. Троїцька, 30; тел. (048) 724-62-02

Рівнекнига. м. Рівне, вул. Островського, 16; тел./факс. (0362) 22-35-97

Підручники і посібникам. Тернопіль, вул. Поліська, 6; тел. (0352) 43-15-15

Книжкова хата ФОП Вацик Ю. Я. м. Тернопіль, вул. Подільська, 44; тел. 23-63-55

ФОП Домарецький О.Г. м. Тернопіль, вул. Подільська, 44; тел. 25-16-00

Книгарня «Є». м. Харків, вул. Сумська, 3; тел. (057) 731-59-49

Книжковий світ. м. Хмельницький, вул. Подільська, 25; тел. (0382) 65-60-73

ФСБ взрывает Россию

Международный бестселлер

Юрий Фельштинский, Александр Литвиненко

Тематика

Спецслужбы, российско-чеченская война, геополитика.

504 стр., язык – русский

ISBN 978-617-7279-00-5

О чем книга

Книга бывшего подполковника ФСБ Александра Литвиненко и историка Юрия Фельштинского – о постигшей Россию трагедии, об упущенных возможностях, о потерянных жизнях, о погибающей стране. В ней предпринята попытка показать, что основные проблемы современной России были вызваны не радикальными реформами либерального периода правления Бориса Ельцина, а противостоянием, которое тайно оказывали этим реформам российские спецслужбы. Именно они развязали первую и вторую чеченские войны для разворота России от демократии к диктатуре. Основная часть книги посвящена событиям, вошедшим в российскую историю как сентябрьские теракты 1999 года, когда в Москве и других городах России были совершены подрывы жилых домов, унесшие жизни более 300 человек.

Для кого книга

Для всех, кто хочет знать о подробностях террористических операций российских спецслужб, методах работы ФСБ, истинных причинах войны России против Чечни.

«Перчинка» книги

Запрещенная в России судебным постановлением, арестованная, конфискованная и уничтоженная ФСБ при попытке ввоза тиража для распространения в России, книга стала международным бестселлером. В 2003 году было возбуждено уголовное дело по факту разглашения государственной тайны на страницах книги «ФСБ взрывает Россию». Тираж книги был изъят в качестве вещественного доказательства. Впервые изданная в США книга привлекла к себе международное внимание в конце 2006 года, вскоре после отравления в Лондоне радиоактивным ядом – полонием-210 – Александра Литвиненко, умершего мучительной смертью. Книга еще более актуальна сегодня, когда спецслужбы, захватившие власть в России, обратили свои взоры на «ближнее зарубежье» и приступили к аннексии бывших советских территорий.

Об авторах

Юрий Фельштинский – российско-американский историк, редактор-составитель и комментатор нескольких десятков томов архивных документов по русской истории. Экс-советник Б. Березовского, руководитель проекта по расшифровке и публикации «пленок Кучмы».

Александр Литвиненко – (4 декабря 1962 – 23 ноября 2006) – подполковник госбезопасности, в 1988-99-х годах – сотрудник КГБ-ФСБ, критик российских властей и лично В. Путина. Автор статей и двух книг, которые получили огромный международный резонанс.

ТРЕТЬЯ МИРОВАЯ: битва за Украину

Исторический очерк

Юрий Фельштинский, Михаил Станчев

Тематика

История российско-украинского конфликта, геополитика, спецслужбы.

456 стр., язык – русский

ISBN 978-966-97425-9-9

О чем книга

Книга известных историков Юрия Фельштинского (США) и Михаила Станчева (Украина) посвящена российско-украинскому конфликту. Перерастет ли битва за Украину в мировую войну или же станет для России новым Афганистаном – главный вопрос очень актуальной книги, которую сейчас никто не рискнет издать в России. Особое внимание в книге уделено: противостоянию, которое оказывала и оказывает Россия намерениям Украины войти в Евросоюз, экономическому и «газовому» шантажу, которому подвергает Россия Украину и всю Европу, попыткам России создать из Украины плацдарм для последующего продвижения из Украины и России в восточно-европейские государства, используя для этого приемы, тактику гитлеровской Германии и сталинского Советского Союза.

Для кого книга

Для каждого, кто хочет знать о неписанных правилах политических игр, настоящих причинах гибридной войны и возможных ее последствиях не только для Украины и России, но и для всего мирового сообщества.

«Перчинка» книги

Острый ликбез с авторскими ремарками от экс-советника Бориса Березовского, историка Юрия Фельштинского и его соавтора, экс-советника МИД Украины Михаила Станчева о внутренней «кухне» громких убийств и покушений на убийства, таких, как убийство олигарха Евгения Щербаня, журналиста Георгия Гонгадзе и покушение на жизнь экс-президента Виктора Ющенко. В приложениях и в основном тексте книги читатель найдет как занимательные биографии персонажей – украинских политиков, так и политические сюжеты с нашумевших пленок майора Мельниченко.

Об авторах

Юрий Фельштинский – российско-американский историк, редактор-составитель и комментатор нескольких десятков томов архивных документов по русской истории. Руководитель проекта по расшифровке и публикации «пленок Кучмы». В 1978 году эмигрировал в США, продолжил изучение истории в Брандайском и в Ратгерском университетах, где получил степень доктора философии в истории.

Михаил Станчев – доктор исторических наук, профессор, академик Болгарской академии наук. Преподавал в вузах Севастополя и Харькова, выступал с лекциями в США, Франции, Германии, Италии, Японии, Болгарии.

Громадсько-політичне видання

Юрій Фельштинський

Михайло Станчев

ТРЕТЯ СВІТОВА: Битва за Україну

Відповідальний за випуск: Антон Мартинов

Редактор: Інна Корнелюк

Перекладач: Володимир Єшкілев

Верстальник: Микола Савчук

Дизайн обкладинки: Микола Савчук

ТОВ «НФ»

Україна, м. Київ, 01032, пров. Белінського, 5,

тел./факс: (044) 273-29-17

e-mail: pub@nashformat.ua, www.nashformat.ua

Свідоцтво ДК № 4722 від 19.05.2014

* * *

Примітки

Примітки

1

В. Скляренко. Звідки походить Україна? // Україна. – 1991, № 1. С. 20, 39.

2

М. Андрусак. Назва «Україна»: «країна» чи «окраїна». Прага, 1941; Історія Козаччини, кн. 1-3. Мюнхен; С. Шелухін. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. Прага, 1936; Ф. Шевченко: термін «Україна», «Вкраїна» має передусім значення «край», «країна», а не «окраїна»: том 1. С.189 – Історія Української РСР: 8 т., 10 кн. – К., 1979.

3

T. Martin. The Affirmative Action Empire. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2001.

4

Ф. А. Гайда. От Рязани и Москвы до Закарпатья. Происхождение и употребление слова «украинцы» // Родина. 2011, № 1; А. И. Миллер. Дуализм идентичностей на Украине // Отечественные записки. – 2007, № 34 (1). С. 84–96.

5

Linda Ellis. The Cucuteni-Tripolye Culture: Study in Technology and the Origins of Complex Society. – Oxford: British Archaeological Reports (B.A.R), 1984, 221 p.; А.Г. Корвин-Пиотровский. Трипольская культура на территории Украины. // Трипольская культура в Украине: поселение-гигант Тальянки: сборник научных трудов / Отв. Ред. А.Г. Корвин-Пиотровский, Ф. Менотти; Институт археологии НАН Украины. – К., 2008, 256 с.

6

А.А. Горький. Русские земли в XIII-XIV веках: Пути политического развития. С. 29–30; Ф.М. Шабульдо. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. Киев, 1987.

7

В.Т. Пашуто. Образование Литовского государства. М., 1959; Э. Гудавичюс. История Литвы с древнейших времен до 1569 года / Перевод с литовского Г.И. Ефромова. – Том I. – М., 2005.

8

В.А. Артаманов. Россия и Речь Посполитая после Полтавской победы (1709–1714). М.: Наука, 1990.

9

Історія українського козацтва. Нариси у двох томах – Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2006; О.Ш. Гуржій. Гетьманщина // Енциклопедія України. – Т.2. К., 2009.

10

Я.В. Бойко. Заселение южной Украины 1860–1890 гг. Черкассы, 1993.

11

В.М. Кабузан. Заселение Новороссии в конце XVIII – пер. пол. XIX в. (1719–1858 гг.). М: Наука, 1976. С. 248.

12

В.В. Богуславский. Слободская Украина // Славянская энциклопедия. XVII век: 2 т. Москва: Олма-Пресс, 2004. Т. 2 (Н-Я). С. 362, 363.

13

В. Волис. Очерк истории Ахтырского слободского полка. Харьков, Харьковский частный музей городской усадьбы, 2007.

14

См. подробнее: А.И. Миллер. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века), СПб, Алетейя, 2000.

15

А.И. Миллер. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века). С. 115.

16

Елена Борисенко. Феномен советской украинизации. 1920–1930-е годы. Москва, 2006.

17

В.М. Даниленко, Я.В. Верменич, П.М. Бондарчук и др. «Украинизация» 1920 - 30-х годов: предпосылки, приобретения, уроки. Киев, 2003.

18

Трансністрія (рум. *Trasnistria*), або ж Задністров'я – губернаторство, утворене румунською владою у відповідності до німецько-румунського договору 1941 року на території окупованих під час Другої світової війни Вінницької, Одеської, Миколаївської областей Української РСР та лівобережної частини Молдавської РСР. Першою столицею був Тирасполь. Після завоювання Одеси адміністративний центр Трансністрії перемістився до Одеси. Губернатором став професор Георгіє Алексяну. Трансністрія була утворена указом генерала Антонеску 19 серпня 1941 року й де-факто була ліквідована радянськими військами 20 березня 1944 року в перебігу Дніпровсько-Карпатської наступальної операції. На Заході терміном «Трансністрія» традиційно позначалося Придністров'я.

19

Сообщение Центральной комиссии референдума СССР Об итогах референдума СССР, состоявшегося 17 марта 1991 года (рус.) // Правда, 1991, 27 марта; Декларация о государственном суверенитете Украины // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990, № 31, ст. 429; Постанова Президіуму ВР УРСР від 22 лютого 1991 року, № 759-ХІІ, «Про зміст бюлетеня, що вноситься Верховною Радою Української РСР на референдум 17 березня 1991 року» // Відомості Верховної Ради УРСР. 1991, № 13, С. 150.

20

Є. Юрійчук. «Раціональний вибір» громадян України шляхом референдуму в контексті національної безпеки // Політологічні та соціологічні студії: збірник наукових праць. Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2008. Т. 4: Проблеми національної безпеки: регіональні та глобальні аспекти. С. 216.

21

З.А. Станкевич. История крушения СССР: политико-правовые аспекты. М., 2001; П.П. Кремнев. Распад СССР: международно-правовые проблемы. М., 2005.

22

Дзеркало тижня, № 35 (763), 19-25 вересня 2009 р.

23

Указ Президента «Про фінансові-промислові групи на Україні» 27 січня 1995 р. № 85/95.

24

Владимир Цвиль. В центре кассетного скандала. Рассказ очевидца. Мюнхен – Острава – Киев, 2004–2006. С. 28; Ярослав Кошив. Гонгадзе... С. 116–117.

25

Ярослав Кошив. Гонгадзе: Убийство, которое изменило Украину. М., 2005. С. 86.

26

Тіло було знайдено обезголовленим. Генпрокуратурі даний факт дозволив опиратися на те, що очевидних доказів, які б доводили, що це тіло належить Гонгадзе, немає.

27

Ярослав Кошив. Гонгадзе... С. 197.

28

Ярослав Кошив. Гонгадзе... С. 226.

29

Як і у випадку отруєння Литвиненка, для того, щоб вказати на причетність до злочину спецслужб Росії, нам достатньо проаналізувати події, що сталися після вчинення злочину. Захищаючи від переслідування англійським правосуддям свого агента Андрія Лугового, який отруїв Литвиненка у Лондоні, російський уряд зробив його членом Держдуми, нагородив матеріально за здійснене вбивство, що дозволило йому ще й стати успішним бізнесменом з багатомільйонним бізнесом. Для Сацюка, оскільки він не зміг вбити Юценка, нагорода не передбачалася. Однак захист від переслідувань з боку українського правосуддя йому надали. Путін ще раз продемонстрував, що не видає своїх агентів та не залишає їх у біді, якщо вони віддано виконують свою справу.

30

Игорь Смешко. Позавчера я подал иск против генерального прокурора Украины.
— Факты, 27 мая 2005 г.

31

Через декілька років уже колишній голова Центральної виборчої комісії 2004 року Ківалов був нагороджений почесною грамотою та ювілейною медаллю ЦВК «за сумлінне виконання службових обов'язків, забезпечення реалізації конституційних виборчих прав громадян України, розвиток демократичних основ виборчого процесу».

32

«РосУкрЕнерго АГ» (RosUkrEnergo AG, RUE) – компанія з перепродажу природного газу на території України та на територіях Східної й Центральної Європи, спільне підприємство (СП), яке у 2004–2009 рр. було посередником у поставках газу в Україну та ЄС. Зареєстрована у Швейцарії як спільне підприємство Газпрому (50 %) через швейцарську компанію «ARosgas Holding A.G.» та компанію «Gentragas Holding», фактичними

співвласниками якої були громадяни України Дмитро Фірташ (90 %) та Іван Фурсін (10 %). Проте реально «за спиною» офіційних засновників стояв Рінат Ахметов. Домовленість про створення «РосУкрЕнерго» була досягнута за часів прем'єрства Януковича. Компанія повинна була займатися поставкою туркменського газу до України. Ю. Тимошенко, бажаючи відсторонити дану компанію, звинуватила В. Ющенка в лобюванні її інтересів, отриманні дивідендів від її діяльності та таємній змові з Партією регіонів. Ставши знову прем'єр-міністром, Ю. Тимошенко добилася ліквідації «РосУкрЕнерго» як посередника. В червні 2014 року «РосУкрЕнерго» була ліквідована.

33

«Венко Прикерченська Лтд» – підрозділ «Vanco International», дочірньої компанії «Vanco Energy», власником та президентом якої є її засновник Джин Ван Дайк. Компанія зареєстрована в офшорній зоні на Віргінських островах. «Венко Прикерченська Лтд» займається геологорозвідуванням та розробленням нафтогазових родовищ на Прикерченському шельфі Чорного моря. З українського боку партнерами компанії виступає «Донбаська паливно-енергетична компанія», яка входить до компанії Ріната Ахметова «Систем Кепітал Менеджмент», приватна компанія «Shadowlight Investments Ltd» російського бізнесмена Євгена Новицького та «Integrum Technologies Ltd» – дочірня компанія австрійського інвестиційного холдингу IK AG, власників якої воліють не розголошувати. Однак, за словами Тимошенко, за спиною компанії стояв олігарх Дмитро Фірташ.

34

Йдеться про реприватизацію гірничорудного холдингу «Укррудпром» (знаходився під контролем Ріната Ахметова, Віктора Пінчука, українських груп «Приват» та «Смарт-груп»). Нікопольського заводу феросплавів (контролювався Віктором Пінчуком), Чорноморського кораблебудівного заводу, Миколаївського глиноземного заводу (97,5 % акцій контролювали підприємства російської групи «Базовий елемент») та Запорізького алюмінієвого заводу (68 % акцій належали компанії «Авто-ВАЗ-Інвест»).

35

Коммерсантъ-Украина, 6 сентября 2005 г. Интервью П. Порошенко.

36

Тимошенко звинуватила Фірташа, Бойка та Ющенка у зриванні газових переговорів – Українська правда, 14 січня 2009 р.

37

Все ж таки, не дивлячись на висунуті проти Тимошенко обвинувачення, уряд Азарова зробив офіційну заяву «Про виконання Україною зобов'язань відповідно до Кіотського протоколу та Рамкової конвенції Організації Об'єднаних націй про зміну клімату. В заяві зазначалося, що Україна розділяє цілі Конвенції у досягненні «стабілізації концентрації парникових газів в атмосфері на такому рівні, який би не допускав небезпечний антропологічний вплив на кліматичну систему».

38

З «Постанови Генпрокуратури України про притягнення Тимошенко в якості обвинуваченої...». С.5, 24.06.2011 (Постанова Генпрокуратури України про притягнення Тимошенко в якості обвинуваченої щодо газового договору з Росією – 2009. – Українська правда, 04.07.2011.)

39

Там само.

40

У самій постанові Генпрокуратури про притягнення Тимошенко в якості обвинуваченої говорилося: «Повноваження з управління корпоративними правами держави щодо Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України» (далі – НАК «Нафтогаз України»), передані постановою Кабінету міністрів України від 15.12.2005 № 1205 «Деякі питання підвищення ефективності управління підприємствами ПЕК» – Міністерству палива та енергетики України. У зв'язку з цим весь обсяг повноважень щодо реалізації прав держави як власника корпоративних прав зазначеної Національної акціонерної компанії, з метою задоволення державних та суспільних потреб – належить Мінпаливенерго України» (З «Постанови Генпрокуратури України про притягнення Тимошенко в якості обвинуваченої». С.3, 24.06.2011). З чого випливає, що якби Тимошенко підписала директиви Кабінету Міністрів для компанії «Нафтогаз України», то це було б втручанням у справи акціонерної компанії, корпоративними правами якої управляє виключно Міністерство палива та енергетики. Суддя Кіресєв, який проводив засідання, у ході процесу так і не спромігся назвати нормативний документ, який порушила підсудна. Комерційний договір між «Газпромом» та «Нафтогазом України» був договором двох господарюючих суб'єктів і не мав відношення до урядів.

41

Арбітражний інститут Стокгольмської торгівельної палати. Друге окреме (проміжне) рішення від 8 червня 2010 р. I, 14 (<http://zn.ua/img/2010/804/doc.gif/>).

42

Див. текст підписаного Росією та Україною доповнення до угоди 2009 року часів Тимошенко на наступній сторінці.

43

На межі століть, коли навіть президент Путін, що тоді обіймав посаду прем'єр-міністра, подекував про вступ Росії до НАТО, у Відні був успішно розпочатий та завершений за участю Росії та України переговорний процес щодо створення Міжнародного військово-морського контингенту для підтримки безпеки в Чорноморському регіоні – BLACKSEAFOR. Вказана Чорноморська військово-морська група оперативної взаємодії була створена у 2001 році. До її складу ввійшли, окрім російського, українського та грузинського, флот НАТО в складі військово-морських сил Румунії, Болгарії та Туреччини. Багатофункціональне об'єднання мало виконувати роль «швидкої допомоги» та «поліції» Чорного моря. Основні задачі групи полягали в пошуку та рятуванні кораблів, що зазнали лиха; терміновій доставці гуманітарних вантажів; боротьбі з порушниками екології та знешкодженні вибухонебезпечних предметів; боротьбі з піратством та міжнародним тероризмом. Зручна Севастопольська бухта мала стати місцем базування такого міжнародного військово-морського підрозділу, що мав слугувати справі миру, а не війни. Непогана орендна плата від сусідніх країн та НАТО могла перетворити Кримський півострів в зону міжнародного туризму та розважального бізнесу.

44

Соглашение между Украиной и Российской Федерацией по вопросам пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины.

Украина и Российская Федерация, развивая отношения на основе принципа стратегического партнерства, зафиксированного в Договоре о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между Украиной и Российской Федерацией от 31 мая 1997 года, в соответствии со статьей 1 Соглашения между Правительством Украины и Правительством Российской Федерации о свободной торговле от 24 июня 1993 года, выражая готовность к взаимному учету интересов обеих сторон в решении вопросов двусторонних отношений в различных сферах, основываясь на действующих базовых соглашениях по Черноморскому флоту, договорились о нижеследующем:

Статья 1

Стороны продлевают действие Соглашения между Украиной и Российской Федерацией о статусе и условиях пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины от 28 мая 1997 года, Соглашения между Украиной и Российской Федерацией о параметрах раздела Черноморского флота от 28 мая 1997 года и Соглашения между Правительством Украины и Правительством Российской Федерации о взаиморасчетах, связанных с разделом Черноморского флота и пребыванием Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины от 28 мая 1997 года на 25 лет с 28 мая 2017 года с последующим автоматическим продлением на последующие пятилетние периоды, если ни одна из Сторон не уведомит письменно другую Сторону о прекращении их действий не позднее чем за один год до истечения срока действия.

Статья 2

Арендная плата за пребывание Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины начиная с 28 мая 2017 года состоит из платежей Российской Федерации Украине в размере 100 миллионов долларов США в год, а также из дополнительных средств, получаемых за счет снижения с даты вступления в силу настоящего Соглашения цены в размере до ста долларов США от установленной действующим контрактом между НАК «Нафтогаз Украины» и ОАО «Газпром», на каждую тысячу кубометров газа, поставляемого в Украину, исходя из льготного согласованного объема поставок, предусмотренного упомянутым контрактом, по такой формуле: при цене 333 доллара США и выше за тысячу кубометров газа снижение составит сто долларов США, при цене ниже 333 долларов США снижение составит 30 % от такой цены. Эти дополнительные средства подлежат учету по итогам каждого календарного года, в течение которого применяется указанное снижение, возрастающим итогом и признается как обязательства Украины, погашаются путем выполнения положений статьи 1 настоящего Соглашения.

Статья 3

Настоящее Соглашение подлежит ратификации и вступает в силу с даты последнего письменного уведомления о выполнении каждой из Сторон внутривосударственных процедур, необходимых для вступления в силу.

45

Колишній міністр уряду Тимошенко Юрій Луценко означив новий стиль правління Януковича як «друзям – все, ворогам – закон, народу – горб», і незабаром разом з Тимошенко опинився за ґратами.

Після втечі Януковича дрібним компаніям вдалося частково повернути свій бізнес. Однак, навіть після втечі Януковича та його близьких соратників, не дивлячись на блокування їх рахунків у зарубіжних банках, фірми, контрольовані «сім'єю» президента, продовжують своє функціонування.

Юрій Луценко – український політичний та державний діяч. Колишній соціаліст, один з лідерів руху «Народна самооборона» (1999–2012). З 2013 р. – ініціатор руху «Третя Українська Республіка». Народився в 1964 р. у м. Рівне. Закінчив Львівський політехнічний інститут. Служив у лавах збройних сил СРСР. Син Віталія Луценка – члена ЦК Компартії України, народного депутата України (1994–1998). З 2005-го по 2010 р. кілька разів обіймав посаду міністра внутрішніх справ України в урядах Юлії Тимошенко (двічі), Юрія Єханурова та Віктора Януковича. 26 грудня 2010 р. заарештований Генеральною прокуратурою України за обвинуваченням у розтраті державних коштів в особливо великих розмірах. Після стрімко проведеного розслідування, буквально наступного дня його визнали винним та засудили на чотири роки позбавлення волі з конфіскацією майна. У серпні 2012 року Луценко визнали винним ще в одній кримінальній справі за обвинуваченням у недбалості при проведенні оперативно-розшукових заходів у межах розслідування отруєння Віктора Ющенка й засудили ще до двох років. Європейський суд визнав переслідування Луценка політично вмотивованим. У квітні 2013 р. Луценка звільнили на підставі указу президента України про помилування. Відразу ж після виходу на волю він активно включився в політичне життя, заснував громадський рух «Третя Українська Республіка» та став організатором Євромайдану 2013–2014 рр.

Термін «titushki» пов'язують з прізвищем спортсмена Вадима Тітушки, який брав участь у травні 2013 року в побитті журналістів під час мітингу, організованого опозицією, за що він був засуджений лише умовно. Термін

закріпився в негативному узагальнюючому сенсі для іменування тих молодих людей, яких негласно використовували в політичних цілях як найманців (переважно для організації силових провокацій, бійок та інших акцій із застосуванням фізичної сили). «Партією тітушек» стали називати правлячу Партію регіонів. «Тітушки» стали другим за популярністю неологізмом року після слова «Євромайдан». На думку деяких вчених, будучи зразком української лексики, це слово має шанс увійти в академічні словники разом зі словами «Євромайдан» та «кнопкодави» (депутати парламенту, які голосують за відсутніх колег).

49

Коли Михайло Станчев на початку 90-х років працював у Харківській міській адміністрації, місту довелось приймати від американців гуманітарну допомогу у вигляді армійських продовольчих пакетів, що залишились в Європі після операції «Буря в пустелі» в Іраку. Транспортувати назад до США продукти було дорого і американський уряд вирішив надати молодій українській державі гуманітарну допомогу. Групу військових, яка привезла вантаж до України, святково зустріли в міській адміністрації та щедро нагодували їжею в ресторані готелю, де мешкали американці. Після обіду командир групи полковник Греб спитав у тодішнього керівника міжнародного відділу міськвиконкому Михайла Станчева: «Для кого ж ми привезли ці пакети? У вас така смачна їжа! Ми такої й в Америці не їли!»

50

Р. Москаль. Останній бій УПА. 1960 рік. – Українська правда, 28 березня 2011 р.

51

Подпольный псевдоним Романа Шухевича. – Ю.Ф., М.С.

52

Рубці. — Ю.Ф., М.С.

53

Слідкують. — Ю.Ф., М.С.

54

Книга віршів, поем і пісень Т. Шевченка. — Ю.Ф., М.С.

55

Усталений. — Ю.Ф., М.С.

56

Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – політична партія України, очолювана з грудня 1999 року Юлією Тимошенко. Партія представлена у Верховній Раді України з 2002 р. До арешту Тимошенко у 2001 р партія підтримувала режим Кучми. Після арешту Тимошенко «Батьківщина» перейшла в опозицію та приєдналась до руху «Україна без Кучми». На парламентських виборах 2002 р. партія стала основою Блоку Юлії Тимошенко (БЮТ), до якого увійшли Українська республіканська партія «Собор», Українська соціал-демократична партія та Українська консервативна республіканська партія Степана Хмари. Увійшовши до складу українського парламенту, БЮТ отримав 22 депутатських мандати. На президентських виборах 2004 року партія підтримала кандидатуру Віктора Ющенка. Після його перемоги Тимошенко претендувала на посаду прем'єр-міністра, але жоден з міністерських портфелів не дістався «Батьківщині» (окрім поста голови СБУ). На парламентських виборах 2006 року партія знову увійшла до складу БЮТу й отримала разом з блоком 129 депутатських мандатів, зайнявши на парламентських перегонах друге місце. При спробі створити коаліцію демократичних сил (БЮТ, «Наша Україна» В. Ющенка та СПУ О. Мороза) партії не змогли домовитись про кандидатуру спікера парламенту, коаліція розпалася. Цим скористалася Партія регіонів України, створивши Антикризову коаліцію, до якої приєдналися соціалісти та комуністи, а БЮТ знову пішов в опозицію. На дострокових виборах до українського парламенту у 2007 р БЮТ знову переміг та отримав 156 мандатів. Тимошенко стала прем'єр-міністром. У 2009 році БЮТ висунув Тимошенко кандидатом у президенти України. Однак вона програла Януковичу у другому турі.

Після приходу Януковича до влади чимало політичних партій – «Народна самооборона», «Народний рух України», «Реформи і порядок», «Фронт змін», «За Україну», соціал-християнська партія, Партія кримських татар, «Громадянська позиція» та ін. створили «Об'єднану опозицію «Батьківщина», список якої очолив лідер «Фронту змін» Арсеній Яценюк, оскільки Тимошенко з жовтня 2011 р. перебувала у в'язниці. Вона була засуджена на 7 років за перевищення влади та службових повноважень. Перед парламентськими виборами-2012 Янукович заборонив участь у передвиборній гонці політичних блоків. В результаті партії «Фронт Змін» та «Реформи і Порядок» влились до «Батьківщини», яка виступила на виборах під назвою «Об'єднана опозиція «Батьківщина». Її передвиборчий список очолили Яценюк та Турчинов – прихильники Тимошенко. Після Майдану-2014 та виходу Тимошенко на свободу, Яценюк та Турчинов не поступились Тимошенко своїми лідерськими позиціями, а рейтинг Тимошенко на президентських виборах 2014 року виявився невисоким.

Володимир Рибак – спікер українського парламенту (2012–2014). Класичний номенклатурник. Народився у Донецьку 3 жовтня 1946 року. Закінчив будівельний технікум, потім Донецький державний університет за спеціальністю «економіст» (1973). Після закінчення університету отримав

скерування на партійну роботу в один з районів Донецька, де працював головою партійної комісії. Як і належить партійним кар'єристам, закінчив Вищу партійну школу при ЦК Компартії України та повернувся до Донецька, очоливши місцевий райком партії.

Багато партійних номенклатурників після проголошення незалежності України з секретарів райкомів перетворилися на голів районів та голів райвиконкомів, а на рівні областей – у представників президента в областях. Так було і з Рибак. Рибак займав посаду донецького міського голови з 1993-го до 2002 р., ініціював створення Партії регіонів. З 1998 р. він був депутатом Верховної Ради від Донецька; з 2002 р. – від блоку «За єдину Україну»; з 2006 р. – депутатом за партійними списками Партії регіонів під номером 13. Перейшов на роботу віце-прем'єром й міністром будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства, «очоливши житлово-комунальну мафію України» (як тонко помітили спостерігачі).

На дострокових парламентських виборах 2008 року Рибак знову став депутатом від ПР під тим же 13-м номером. Паралельно з роботою у законодавчій та виконавчій гілках влади Рибак ріс і як партійний функціонер. З 1997-го по 2000 р. він був головою, а з 2001-го по 2003 р. заступником голови ПР; з 2010 р. першим заступником голови. Як вірний соратник по партії та земляк, Рибак у Донецьку стає довіреною особою кандидата на пост президента Януковича. У 2012 р на парламентських виборах Рибак став народним депутатом від ПР і був обраний на пост спікера Ради. Непомітно став доктором економічних наук. Після захоплення влади опозицією подав у відставку й виїхав «лікуватися» до Донецька.

58

Владимир Матвеев. Национальные кланы Украины в контексте «гуманитарных» мифов и фактов. Киев, 2012.

59

См. А.Л. Якобсон. Средневековый Крым: Очерки истории и истории материальной культуры. М. – Л.: Наука, 1964; Его же. Крым в средние века. М.: Наука, 1973.

60

О.Г. Санін. Крымское ханство в русско-турецкой войне 1710-1713 гг. // Москва – Крым. № 2. Москва, 2000.

61

Ф. Хартахай. Христианство в Крыму / Памятная книга Таврической губернии. Симферополь, 1867. С. 54-55.

62

Росія не завжди поводитася «по-братськи» у відносинах з Україною. У розгляді питання про правонаступництво власності колишнього СРСР за кордоном у відповідності до двохсторонніх домовленостей 16 % радянської закордонної власності повинні були відійти Україні. За часів президента Єльцина перемовини про вказані домовленості були доведені до фінальної стадії. Проте, після приходу до влади Володимира Путіна всі перемовини на цю тему припинились, до того ж не тільки з Україною, але й з іншими колишніми радянськими республіками. Ділитись радянським спадком Росія не стала.